

Аграрна політика Європейського Союзу: виклики і перспективи

ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

За редакцією професора Т. О. Зінчук

Київ – 2019

*Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського національного
агроекологічного університету
(Протокол № 9 від 24 квітня 2019 р.)*

Рецензенти:

Вдовенко Наталія Михайлівна, професор, Національний університет біоресурсів та природокористування, м. Київ

Тарасюк Галина Миколаївна, професор, Житомирський державний технологічний університет

Ткачук Василь Іванович, професор, Житомирський національний агроекологічний університет

Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи : монографія // за ред. проф. Т. О. Зінчук. – Київ: «Центр учбової літератури», 2019. – 494 с.

ISBN 978-611-01-1467-7

У колективній монографії розглянуто історичні, сучасні і майбутні аспекти формування та реалізації Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП ЄС). Досліджено основні результати реформ в процесі еволюції європейської аграрної політики, викладено причини перманентних змін в основних засадах САП ЄС. Проаналізовано екологічну та соціальну складові САП ЄС з врахуванням викликів глобалізації та в контексті Цілей сталого розвитку. Обґрунтовано необхідність врахування науково-практичних досягнень САП ЄС в національній аграрній політиці.

Для науковців, спеціалістів аграрного бізнесу, фахівців галузі сільського господарства, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, членів об'єднаних територіальних громад, викладачів, докторантів та аспірантів та інших зацікавлених представлено тематикою осіб.

*Видання здійснюється в рамках реалізації проекту **Erasmus + Jean Monnet Module "EU Agricultural Policy"** (574608-EPP-1-2016-1-UA-EPPJMO-MODULE)*

Збережено авторську орфографію, пунктуацію, стилістику.

*Відповідальність за зміст опублікованих матеріалів несуть
безпосередньо автори.*

Зміст

Передмова.....	7
Розділ 1. ЄС: від витоків до стратегії “Європа 2020”	10
Напрями державного фінансового стимулювання людського розвитку в Німеччині (Ю. О. Гернего).....	10
Довіра як детермінанта економічного розвитку європейських країн (М. І. Грицаєнко).....	20
Інституції Європейського Союзу: значення та сучасні орієнтири (О. Д. Ковальчук).....	29
“Європеїзація” – український вибір в контексті філософсько-економічного аналізу глобалістичної свідомості (І. В. Копитова, В. О. Федоренко).....	38
Генезис пострадянської регуляторної системи та її інтеграція в єдиний нормативний простір ЄС (Д. Ф. Крисанов).....	49
Можливості використання управлінського контролю в ході управління проектами (Н. М. Савченко, Р. О. Савченко)	59
Фактори, що зумовлюють швидку окупність доїльних роботів в умовах молочно-товарного комплексу (О. К. Трішин, І. В. Гноєвий, В. І. Гноєвий, Т. А. Бугай).....	70
Інституційне регулювання торгівлі аграрною продукцією між Україною та ЄС (Т. В. Усюк).....	78
EU Agricultural Development Policy: the Case of Vocational Education (Olha Chaikovska).....	89
Розділ 2. Спільна аграрна політика ЄС: еволюція та принципи функціонування.....	100
Інструментарій та інституції аграрної політики Чеської Республіки у передаксесійний період (Ю. Е. Губені).....	100
Структурна модернізація САП ЄС як відповідь на виклики глобалізації (Т. О. Зінчук, О. В. Скидан).....	113

Регуляторна політика конкурентоспроможного виробництва біопалив: досвід ЄС та імплементація в Україні (<i>О. В. Климчук</i>)	125
Конвергенція як фундамент економічної системи ЄС: ретроспектива концептуалізації в науковій думці (<i>І. Л. Литвинчук</i>)	137
Спільна аграрна політика та конкурентоспроможність сільського господарства ЄС (<i>В. М. Онегіна, В. В. Антощенкова</i>)	152
Особливості інноваційного розвитку аграрної сфери Європейського Союзу (<i>О. А. Пахомова</i>)	163
Моделювання впливу політичних рішень на аграрний сектор за допомогою моделі AGMEMOD (<i>П. В. Пивовар, А. М. Пивовар</i>).....	173
Перспективи впровадження Спільної аграрної політики ЄС в Україні (<i>П. М. Скрипчук, П. І. Біда</i>).....	181
Регуляторна складова сучасного етапу Спільної аграрної політики ЄС (<i>Н. В. Шибаєва</i>).....	192
Розділ 3. Політика сільського розвитку Європейського Союзу	205
Розвиток сільських територій як важливий напрям аграрної політики Європейського Союзу (<i>Т. В. Гоголь</i>).....	205
Нормативно-правове забезпечення концепції політики сталого розвитку сільських територій (<i>І. В. Ковальчук</i>).....	215
Політика сільського розвитку ЄС: пріоритети в умовах глобальних викликів (<i>Н. М. Куцмус</i>).....	226
Політика та практика сталого розвитку сільських територій в країнах ЄС (<i>А. М. Михайлов, Л. І. Михайлова</i>).....	239
Социальные вопросы развития сельских территорий (<i>Юлюс Раманаускас, Римантас Сташис, М.Ф. Плотникова</i>)...	251
Роль підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку (<i>О. І. Ракович</i>).....	286

Можливості розвитку сільської економіки: точки дотику в загальноєвропейській та вітчизняній практиках (Л. В. Тарасович).....	289
Розділ 4. Агробізнес Європейського Союзу.....	308
Стратегії смарт-спеціалізації в умовах глокалізаційних змін: європейський досвід країн ЄС для України (О. Ю. Березіна).....	308
Economic, Social and Environmental Effects of the Land Market: EU Experience (Vitalii Dankevych, Yevhen Dankevych).....	320
Смарт-спеціалізація і стратегування розвитку агропромислового комплексу (Л. В. Дейнеко, О. М. Кушніренко).....	330
Сучасні онлайн-платформи для продажу продуктів харчування (Л. В. Капінус).....	336
Агробізнес Європейського Союзу: досвід та перспективи для України (М. А. Крутько).....	346
Організація агробізнесу в ЄС (Л. М. Левківська, І. Р. Ахметов).....	356
Фрактальний підхід у розвитку інтеграції аграрних бізнес-систем: досвід ЄС та перспективи для України (О. М. Ніколюк).....	367
Європейська модель функціонування кооперативних організацій у аграрній сфері: досвід для України (С. М. Приліпко).....	378
Роль аграрного підприємництва у розвитку національної економіки України в умовах євроінтеграції (Т. М. Ратошнюк, Л. Л. Капітула, М. А. Мартинюк)	391
Сучасні тенденції торгівлі агропродовольчими товарами між Україною та країнами Європейського Союзу (Г. В. Трофімова).....	402
Розділ 5. Екологічне сільське господарство ЄС та стандарти якості і безпеки харчових продуктів.....	411
Перспективи створення нових видів органічних консервів із гарбуза великоплідного (О. В. Аверчев).....	411

Стандартизація продукції як умова просування українських плодів і ягід на європейський ринок (Л. О. Барабаш, Л. А. Фризюк, Г. А. Чорна, О. В. Піщенко).....	422
Природо-охоронно-економічні аспекти гармонізації виробництва фітопродукції в Україні згідно стандартів ЄС (С. М. Вигера, Д. Т. Гентош, М. М. Ключевич, С. Г. Столяр).....	432
Політика органічного сільського господарства України – шлях до європейських стандартів (Т. О. Грабовська, В. В. Лавров).....	444
Тенденції та перспективи розвитку виноробних підприємств України в умовах євроінтеграції (Є. М. Сита).....	453
Транскордонне співробітництво у імплементації Європейських стандартів безпеки водних ресурсів (Т. П. Федонюк, В. М. Пазич, Р. Г. Федонюк, А. А. Петрук).....	466
Методичні підходи до формування фінансової державної підтримки органічного виробництва в ЄС (Н. Л. Хомюк).....	476
Органічне виробництво Європейського Союзу: основні тренди та актуальні інституціональні трансформації (В. Ф. Шукалович).....	487

Передмова

Основною складової економічної політики будь-якої країни світу є аграрна політика, яка характеризується своєю специфікою, особливостями та умовами реалізації. Але метою сучасної аграрної політики незмінно залишається гарантія продовольчої безпеки в умовах зростаючої конкуренції на світовому ринку за кращі умови збуту, розширення потреб і вимог населення щодо якісної продукції, змін глобального масштабу, пов'язаних з кліматичними та іншими чинниками. Аграрною політикою визначаються стратегічні завдання в економічній сфері – створення ефективного агропродовольчого виробництва; в соціальній – підвищення добробуту та якості життя сільського населення і створення сприятливих умов для розвитку а сільських територій; в екологічній – збереження природних ресурсів, екологізація сільського господарства і сільського розвитку на засадах впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій та інших досягнень НТП.

Спільна аграрна політика Європейського Союзу, враховуючи традиційність завдань, на початку третього тисячоліття формується під егідою Цілей сталого розвитку на найближчі 15 років (2016-2030 рр.). Сільське господарство Європейського Союзу відіграє ключову роль у досягненні усього комплексу цілей в сфері сталого розвитку та важливим інструментом для боротьби зі змінами клімату.

В центрі уваги аграрної політики ЄС знаходяться такі питання, як підтримка рівня доходів фермерів і їх добробут, раціональне використання природного потенціалу (земельного, водного, лісового), збереження і відтворення природних ресурсів, біоенергетичні технології, інвестиційна привабливість, диверсифікація бізнесу у сільській місцевості, безперервність інноваційного розвитку, ефективність управління в умовах глобальних викликів. Наявність виробничих, соціальних та екологічних аспектів в аграрній політиці нового зразка зумовили *мету* монографії: «Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи» – аналіз основних тенденцій становлення Спільної аграрної політики ЄС в історичному ракурсі з врахуванням вимог

глобалізації й оцінка існуючих можливостей адаптації національної політики до основних засад європейської аграрної політики.

Проблеми та здобутки Спільної аграрної політики ЄС знайшли своє відображення у змісті монографії. Зокрема, структура монографії складається з п'яти розділів, в яких науково-методично викладені питання щодо економічної сутності процесів європейської інтеграції, пріоритетів розвитку ЄС на сучасному етапі (*Розділ 1. ЄС: від витоків до стратегії «Європа 2020»*); підходів до реформування Спільної аграрної політики на період 2025-2030 років з врахуванням досягнень попередніх етапів реформ та досвіду окремих країн-членів ЄС (*Розділ 2. САП ЄС: досвід і сучасна модель*); нових стратегічних векторів в європейській політиці сільського розвитку (*Розділ 3. Політика сільського розвитку ЄС*); сучасних форм господарювання в сільському господарстві та видів діяльності в аграрному бізнесі (*Розділ 4. Агробізнес Європейського Союзу*); екологізації сільського господарства як прерогативи аграрної політики Європейського Союзу (*Розділ 5. Екологічне сільське господарство ЄС та стандарти якості і безпеки харчових продуктів*). Наукова новизна монографії визначається ще недостатнім вивченням сучасного стану, переваг та недоліків Спільної аграрної політики ЄС, які слід вважати предметом для обговорення і засвоєння при визначенні орієнтирів формування майбутньої аграрної політики України в умовах євроінтеграційної перспективи.

Монографія є науковою працею колективу вітчизняних вчених. Проблематика досліджень сформульована з різних точок зору, під кутом багатогранності авторських поглядів. У монографії використані різні методи досліджень, як загальнонаукові (діалектичний, історичний, аналізу і синтезу), так і спеціальні (економічні) методи, серед яких монографічний, аналітично-статистичний, розрахунковий, математичного моделювання тощо). Безсумнівним здобутком монографічного дослідження є поєднання авторських підходів до висвітлення комплексу завдань Спільної аграрної політики, яка слугує прикладом високоефективної соціальноорієнтованої моделі європейського господарювання на високому рівні світових стандартів сільськогосподарського виробництва і життєзабезпечення сільських територій.

Колективна монографія має теоретичну і практичну спрямованість, становить професійний інтерес для спеціалістів, зайнятих у сфері аграрного виробництва, управління та агробізнесу і може зацікавити всіх, хто досліджує проблеми села і сільської економіки на національному та європейському рівнях.

РОЗДІЛ 1

ЄС: ВІД ВИТОКІВ ДО СТРАТЕГІЇ “ЄВРОПА 2020”

*Гернего Ю.О., к.е.н., доцент
ДВНЗ “Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана”*

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В НІМЕЧЧИНІ

У країнах Європи діє ряд спеціалізованих небанківських фінансових установ, які функціонують на засадах стимулювання людського розвитку за посередництвом проектного фінансування. Однією із країн-лідерів застосування проектного підходу для фінансування збалансованого людського розвитку є Німеччина.

Країна є прикладом людського розвитку згідно постулатів неоліберальної західноєвропейської економічної моделі. Тобто, в ході реалізації соціально-економічної політики відбувається поєднання пріоритетів вільної ринкової економіки із цілями соціально-орієнтованого розвитку. Функції держави полягають у формуванні дієвого механізму конкурентоспроможності, стимулюванні ініціатив та фінансуванні соціально-орієнтованих проектів. Метою державної політики є формування та підтримка економіки добробуту, яка передбачає належний рівень та якість життя для усіх верств населення. Держава є ключовим суб'єктом під час визначення стратегічних цілей розвитку на національному рівні, формування національної доктрини соціально-економічного розвитку. Проте, реалізація конкретних заходів, націлених на збалансування людського розвитку, відбувається зусиллями цільових фондів, соціально-орієнтована діяльність яких стимулюється зусиллями держави.

Після завершення Другої світової війни у країні було створено Кредитну установу для відбудови (*KfW*), яка займає чільне місце в

рейтингах журналу Global Finance з-поміж найбільш надійних банків світу.

Основний посил Кредитної установи для відбудови звучить, як “ми просуваємо Німеччину”. Просування Німеччини полягає у тому, що “ми вкладаємо фінансові ресурси в майбутнє людей Німеччини; ми фінансуємо інновації для того, щоб німецька економіка залишалася сильною; ми сприяємо структурним змінам та покращенню”.

Серед цілей KfW виокремлено:

- сприяння соціально-економічного розвитку національної економіки;
- підтримка міжнародної співпраці;
- забезпечення високих фінансових результатів;
- просування національної економіки на міжнародному ринку;
- розвиток національного ринку;
- підтримка гендерної рівності в команді ¹.

Ціллю реалізації проектів KfW є всебічне просування Німеччини, яке полягає у залученні фінансових ресурсів для забезпечення майбутнього населення, фінансуванні інновацій для посилення німецької економіки, реалізації структурних змін та покращення.

У якості доказу функціональної дієздатності KfW, звертаємо увагу на щорічне зростання масштабів ділової активності Кредитної установи для відбудови. Наприклад, спостерігаємо щорічне зростання обсягів кредитів, виданих Кредитною установою для відбудови в Німеччині національним суб'єктам господарювання, що зображено на рис. 1.

В умовах сучасності Кредитна установа для відбудови пропонує ряд програм проектного фінансування, які націлені на цілі людського розвитку: інноваційна програма ERP, інноваційна програма кредитування навколишнього середовища BMUB, програма KfW фінансова ініціатива, стартові фонди ERP, програма кредитування інновацій та росту.

¹ Annual Report 2015. - KfW. Bank aus Verantwortung. - 2015. - 126 s.

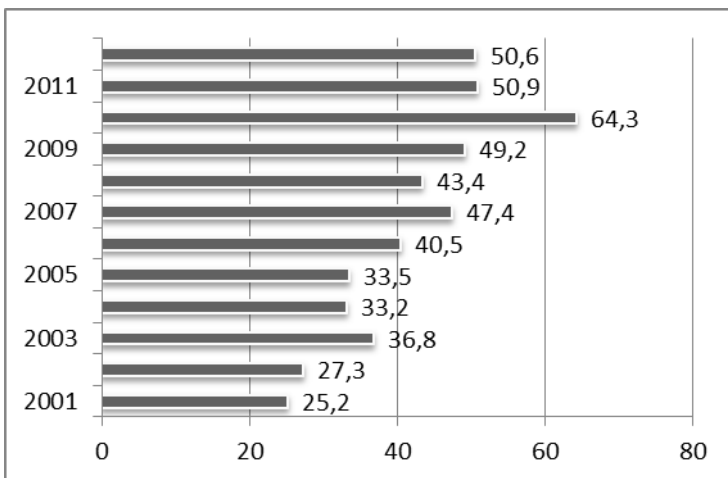

Рис. 1. Обсяги кредитів виданих Кредитною установою для відбудови (KfW) для потреб національних суб'єктів господарювання (млрд. євро)*

* Джерело: ².

У свою чергу, поряд із розвитком уже традиційних для установи напрямів проектного фінансування, у формі окремого напрямку ділової активності виступають програми підтримки державних ініціатив (рис. 2).

Важливим напрямом підтримки державних ініціатив збалансованого людського розвитку є підтримка інфраструктурних проектів. У рамках інфраструктурних проектів KfW відбувається поєднання державних пріоритетів, інвестиційних пріоритетів спільноти та ініціатив соціальних підприємств (рис. 3). В рамках проектів ІКК інвестиційні кредити для потреб спільнот можуть бути виданими для потреб органів місцевої влади; окремих підрозділів, які діють на місцевому рівні; громадських асоціацій, зокрема муніципальних компаній спеціального призначення діяльність яких не суперечить європейському законодавству.

² Annual Report 2015. - KfW. Bank aus Verantwortung. - 2015. - 126 s.

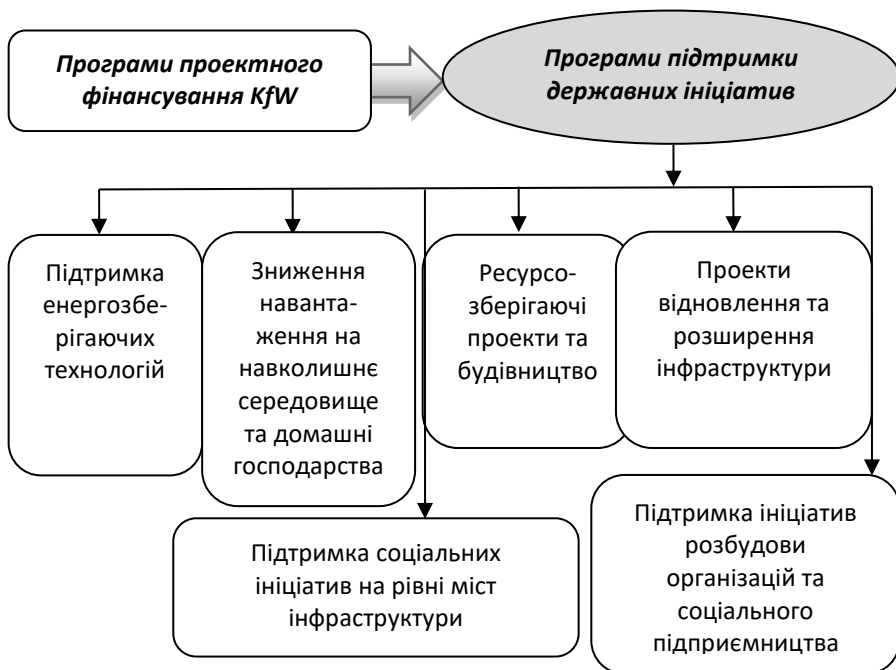

Рис. 2. Державні ініціативи збалансованого людського розвитку за підтримки KfW (Німеччина)*

* Джерело: узагальнено за матеріалами офіційного сайту KfW ³.

Фінансування здійснюється у формі інвестицій та за рахунок реалізації заходів підтримки інвестиційної діяльності у рамках бюджету / плану поточного фінансового року муніципальних та соціальних компаній. Можливим є поєднання наведеної форми фінансування із державними субсидіями та грантами. Максимальна сума фінансування згідно умов даної програми становить 150 мільйонів євро на рік на одного заявника. При чому, для проектів із бюджетом понад 2 млн. євро фінансування згідно програми складає не більше 50 % бюджету проекту. Натомість, для проектів із бюджетом, нижчим за 2 млн. євро, в рамках проектів *ІКК* може бути

³ KfW. Bank aus Verantwortung. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.kfw.de/inlandsfoerderung/%C3%96ffentliche-Einrichtungen/index-2.html>

профінансовано до 100% від прийнятної інвестиційної вартості проекту.

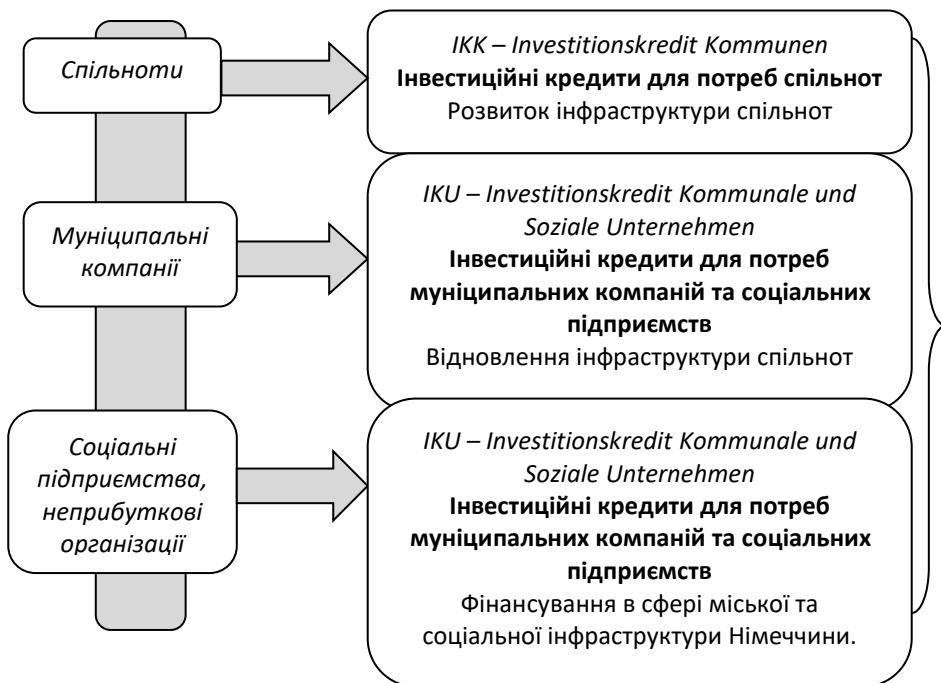

Рис. 3. Інфраструктурні проекти KfW (Німеччина)*

* Джерело: узагальнено за матеріалами офіційного сайту KfW

Проекти *IKU* передбачають підтримку більш широкого спектру організацій та соціальних цілей. Так, вигодовинабувачем може бути: компанія акціонером якої є місцевий орган влади (частка щонайменше 50 %) або участь у формуванні статутного капіталу якої відбувається за рахунок ресурсів федеральних бюджетів (щонайменше 25 %); усі некомерційні (благодійні) організації, в т. ч. церкви; муніципальні фонди органів державної влади; підприємства будь-якої форми власності та фізичні особи – підприємці за умови, якщо вони приймають участь у проектах приватно-публічного партнерства. Спільне фінансування, в тому числі за рахунок державних грантів та дотацій з федеральних бюджетів є доступним.

Максимальна сума кредиту згідно подібних проектів *IKU* становить 50 мільйонів євро для потреб одного проекту. Фінансування згідно програми може покривати до 100 % прийнятних інвестиційних витрат за проектом. Тобто, в рамках інфраструктурних проектів KfW, головним чином, відбувається підтримка соціальної сфери, соціальної інфраструктури та ініціатив активізації людського розвитку з огляду на національні суспільні пріоритети загалом.

У свою чергу, диверсифікація пріоритетів людського розвитку на рівні окремих земель та міст стала стимулом для появи програм фінансування ресурсо- та енергозберігаючих проектів KfW (рис. 4). Ресурсо- та енергозберігаючі проекти KfW, у першу чергу, спрямовані на підтримку компонентів людського розвитку на рівні окремих федеральних земель та міст. Тобто, в Німеччині відбувається поступова трансформація пріоритетів збалансованого людського розвитку з національного рівня на більш конкретизований рівень регіону.

Проте, глобалізаційний аспект прояву соціально-економічних процесів знаходить своє відображення не лише у формі участі німецьких фінансових установ на міжнародному ринку, але й за рахунок заохочення інтегрованості іноземних учасників в контексті збалансованого людського розвитку німецького суспільства.

У зв'язку із посиленням інтеграційних процесів у сучасному суспільстві для Німеччини нагальною стала проблема біженців, які здатні примножити існуючий потенціал людського розвитку. Зокрема, згідно із даними часопису *Wirtschaftswoche*, за рахунок бюджетів федеральних земель створено близько 16 тис. нових робочих місць для вчителів, які викладатимуть біженцям. Крім того, за версією Інституту дослідження ринку праці (*IAB*) помічене “зростання зайнятості вище середнього” також і з-поміж інших професій, а саме: викладачів у позашкільній сфері, соціальних працівників та психологів.

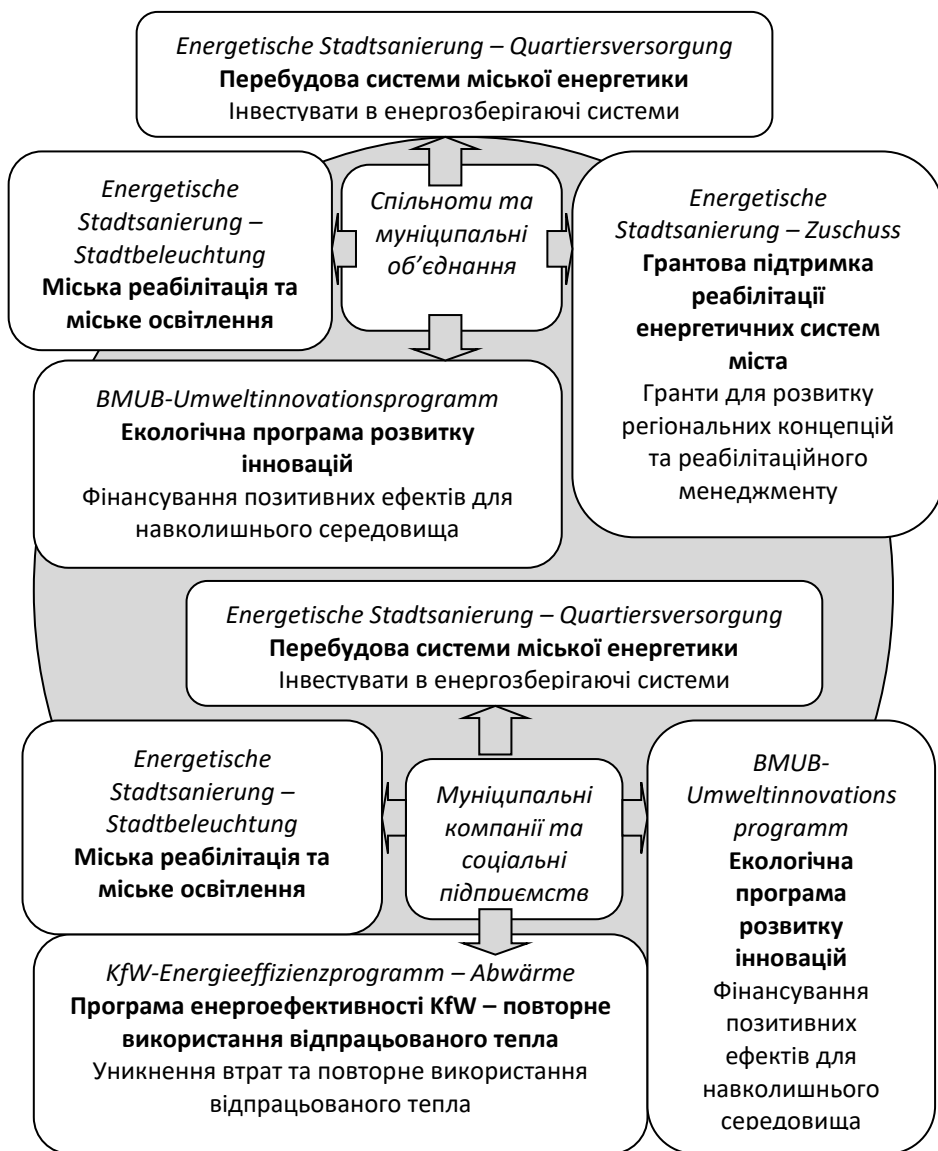

Рис. 4. Ресурсо- та енергозберігаючі проекти KfW (Німеччина)*

* Джерело: узагальнено за матеріалами офіційного сайту KfW

Нагальним постає питання стосовно коректності трактування наведених витрат, а саме розгляду можливості визначати їх у якості “чистих витрат” або “соціальних інвестицій” (рис. 5).

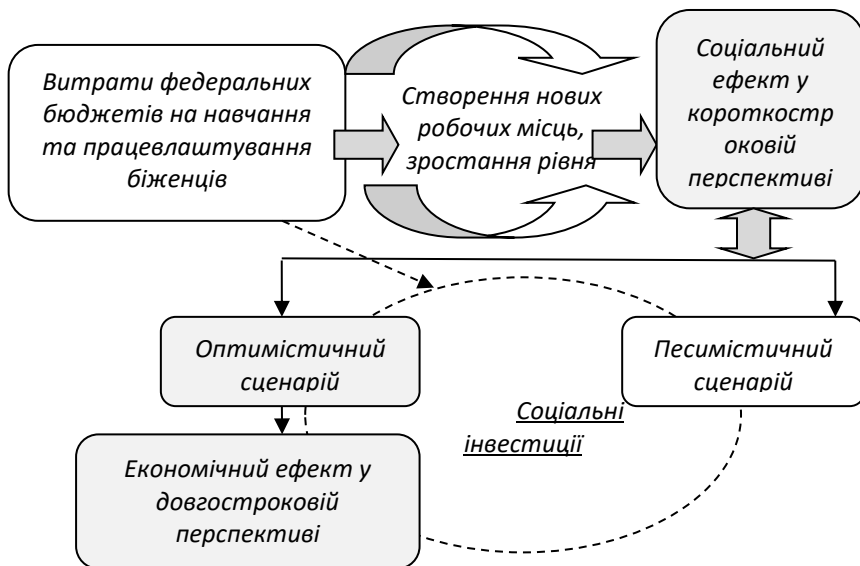

Рис. 5. Сценарії соціальних інвестицій для розвитку людського потенціалу біженців (Німеччина)*

* Джерело: узагальнено за матеріалами⁴.

В контексті наведених вище сценаріїв підтримуємо погляди німецьких дослідників університету Бамберга та маннгеймського Центру досліджень європейської економіки. Згідно із прогнозами німецьких фахівців у випадку справдження оптимістичного прогнозу внаслідок залучення соціальних інвестицій державний бюджет протягом наступних двох десятиріч здатний поповнитися на суму понад 20 млрд. євро. Натомість, у разі справдження песимістичного сценарію економіка зазнає витрат на суму близько 400 млрд. євро. У вказаному контексті вартою уваги є теза щодо

⁴ Скільки Німеччині коштують біженці. Економіка. Deutsche Welle. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/скільки-німеччині-кошують-біженці/a-19495350>

того, що “подібні інвестиції здатні прискорити зростання німецької економіки у майбутньому, одночасно розвантажуючи соціальний бюджет”⁵. На нашу думку, враховуючи можливість корегувати прогнози стосовно можливих сценаріїв розвитку подій, подібні витрати федеральних бюджетів формують ресурсну основу соціальних інвестицій, які здатні примножити потенціал людського розвитку на національному рівні. У свою чергу, актуалізація питань фінансової підтримки компонентів людського розвитку в Німеччині стали підставою не лише для перерозподілу ресурсів на цілі соціальних інвестицій на рівні федеральних бюджетів, але й для виникнення на рівні окремих земель інвестиційних банків ресурси яких націлені на вирішення конкретних соціально-економічних викликів. Зокрема, з-поміж таких банків, в контексті нашого дослідження, звертаємо увагу на інвестиційний банк Берліну, Baader Bank AG, VR Bank Rhein-Neckar eG. На фінансову підтримку проектів галузевого спрямування націлені ресурси UmweltBank AG та Landwirtschaftliche Rentenbank. Для інвестиційних банків характерна практика соціального інвестування у рамках програм. Так, в інвестиційному банку Берліну (*IBB*) реалізуються соціально-орієнтовані програми для окремих груп стейкхолдерів (рис. 6).

Поряд із розподілом відповідно до пріоритетів стейкхолдерів важливим напрямом роботи є функціональний розподіл програм. Адже, програми банку Берліну (*IBB*) дозволяють, одночасно, сприяти досягненню, як окремих комерційних, так і соціальних цілей.

Відзначаємо, що діяльність інвестиційного банку Берліну націлена в основному на підтримку суб’єктів господарювання, діяльність яких спричиняє вплив на соціально-економічний розвиток безпосередньо в Берліні. Проте, вважаємо, що результати такої активності є основою для активізації тенденцій людського розвитку в країні загалом. У більшості випадків потенційними позичальниками є малі та середні суб’єкти господарювання, що

⁵ Скільки Німеччині коштують біженці. Економіка. Deutsche Welle. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/скільки-німеччині-кошують-біженці/a-19495350>

пояснюємо їх гнучкою організаційною структурою, яка є сприятливою для впровадження проектів людського розвитку.

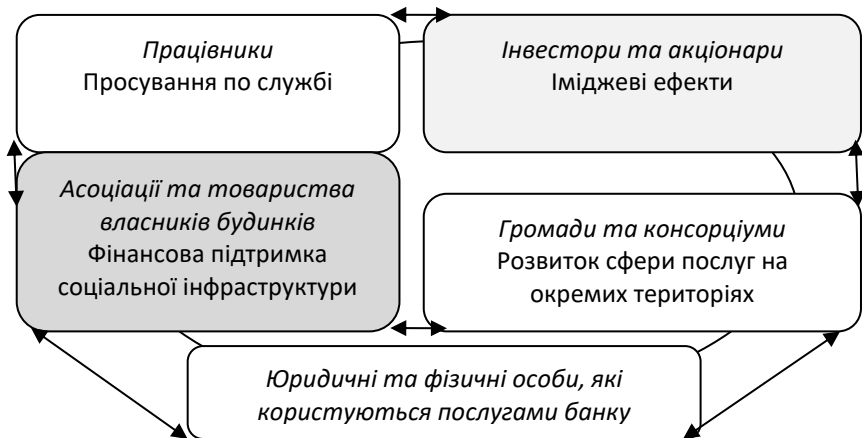

Рис. 6. Групи стейкхолдерів соціально-орієнтованих програм банку Берліну*

* Джерело: узагальнено за матеріалами⁶.

Крім того, доказом стимулювання людського розвитку в контексті активізації ділової активності малих та середніх підприємств є можливість отримання ними пільг. Тобто, відбувається заохочення суб'єктів малого та середнього бізнесу до реалізації програм активізації людського розвитку. В свою чергу, в інвестиційному банку Берліну сформовано систему умов, які слугують гарантією в процесі підтримки програм людського розвитку. Зокрема, увага приділяється надійності контрагентів позичальника та їх готовності гарантувати повернення кредиту. Враховується приналежність потенційного вигодонабувача до пріоритетних галузей економіки. Отже, фінансові ресурси інвестиційного банку Берліну призначені, у першу чергу, для стимулювання виконання основоположних пріоритетів людського розвитку.

⁶ Investitionsbank Berlin. Official website. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.ibb.de/de/startseite/startseite.html>

Таким чином, фінансова підтримка людського розвитку в Німеччині є багатогранною, що дозволяє у найбільшій мірі реалізувати існуючий потенціал інструментів залучення соціальних інвестицій. Відбувається перерозподіл цілей та ресурсів забезпечення збалансованого людського розвитку, починаючи від державного та регіонального рівнів, закінчуючи бізнесовими, приватними та особистими ініціативами.

Грицаєнко М.І., к.е.н.

*Таврійський державний агротехнологічний університет,
м. Мелітополь*

ДОВІРА ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

За останні роки в економічній науці міцно утвердилося поняття “довіра”, сутність якої здебільшого трактується як деякий аванс у людських відносинах стосовно майбутньої діяльності⁷. Його використання дозволяє по-новому підійти до аналізу багатьох сучасних проблем, в тому числі питань економічного розвитку країни.

Довіра впливає на формування менталітету людей, забезпечує певний рівень їхнього спілкування та об’єднання в соціальні групи. Погоджуємось з думкою науковців про те, що “організації та індивіди стають все більше соціальними суб’єктами суспільних відносин, тому зв’язки між ними, а також довіра і можливість взаємовигідного використання людського та інтелектуального капіталу є запорукою соціально-економічного добробуту”⁸. Як справедливо наголошує Дж. Коулман, “група,

⁷ Грицаєнко М.І. Довіра як передумова розвитку підприємницької діяльності / М.І. Грицаєнко // Бізнес Інформ. – 2016. – №12. – С. 144;

⁸ Рябоконь В.П. Соціальний капітал як інституційна детермінанта розвитку сільських територій та аграрного підприємництва / В.П. Рябоконь, О.Г. Шпикуляк, В.А. Пехов // Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – №1. – С. 85;

всередині якої існує повна надійність і абсолютна довіра, здатна зробити багато більше в порівнянні з групою, що не володіє даними якостями”⁹.

Проблеми довіри відображалися у наукових працях І.В. Костенка, Дж. Коулмана, Т.В. Федорова, Ф. Фукуями, О.Г. Шпикуляка, П. Штомпки та багатьох інших. Більшість науковців при визначенні сутності довіри пов’язують її з певними очікуваннями. Так, Ф. Фукуяма стверджує, що “довіра – це те, що виникає у членів спільноти при очікуванні того, що інші його члени будуть вести себе більш-менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, у згоді з деякими загальними нормами”¹⁰. П. Штомпка вважає, що “довіра – це очікування того, що інші – люди, установи, організації – будуть діяти нам на користь: ефективно, чесно, порядно, безкорисливо, надійно”¹¹. Т.В. Федорів висловлюється про те, що “довіра виникає внаслідок справджування очікувань сторін, їхньої готовності цим очікуванням відповідати і переконання у тому, що інша сторона поділяє відповідні норми і цінності, як от передбачуваність і надійність, вона тісно “вплетена” у процес формування репутації”¹². І.В. Костенок трактує сутність довіри як “...прояв у готовності людей до співпраці та взаємодопомоги, у відповідності їхньої поведінки загальноприйнятим нормам у повсякденному житті, професійному середовищі, у ставленні до співвітчизників у цілому на міжособистісному й інституційному рівні”¹³. Тобто, з тим, що довіра

⁹ Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С. 126.

¹⁰ Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ : Ермак, 2004. – С. 52;

¹¹ Штомпка П. Доверие в эпоху глобализации / П. Штомпка // Социальная политика и социология. – 2006. – №4. – С. 10;

¹² Федорів Т.В. Довіра як методологічна основа формування репутації органів державної влади / Т.В. Федорів // Економіка та держава. – 2013. – № 2. – С. 127;

¹³ Костенок І.В. Соціальна довіра та громадянська участь як чинники розвитку місцевого самоврядування: оцінювання українських реалій / І.В. Костенок // Держава та регіони. Серія: Державне управління – 2013. – №1 (41). – С. 137.

є деяким авансом у людських відносинах стосовно майбутньої діяльності, згідна більшість дослідників цього феномена.

Незважаючи на численність, дослідження, які були проведені в даному напрямку, не можна вважати завершеними. Недостатньо опрацьовані підходи щодо визначення ролі довіри в економічному розвитку країни зумовили вибір мети наукового дослідження.

Вважаємо, що головною метою створення та існування економіки як штучної системи є зростання рівня щастя населення відповідної країни. Міжнародний рейтинг країн світу за рівнем щастя населення визначається діючим при Колумбійському університеті дослідним центром “Інститут Землі” (The Earth Institute) під егідою ООН в рамках глобальної ініціативи “Мережа рішень сталого розвитку” (UN Sustainable Development Solutions Network). При складанні рейтингу враховуються такі показники добробуту, як рівень ВВП на душу населення, очікувана тривалість життя, наявність громадянських свобод, почуття безпеки і впевненості в завтрашньому дні, стабільність сімей, гарантії зайнятості, рівень корупції, а також такі категорії як рівень довіри в суспільстві, великодушність і щедрість. Основну частину дослідження становлять результати опитувань громадської думки жителів різних країн про те, наскільки щасливими вони себе почувають.

В 2018 р. перше місце рейтингу за рівнем щастя населення серед 156 країн світу посіла Фінляндія (індекс 7,632), друге – Норвегія (індекс 7,594), третє – Данія (індекс 7,555). Найбільш нещасне населення в Бурунді (156 місце в рейтингу, індекс 2,905), Центрально-Африканська Республіка (155 місце в рейтингу, індекс 3,083), Південний Судан (154 місце в рейтингу, індекс 3,254). Росія зайняла 59-у позицію (індекс 5,810), Білорусь – 73-ю (індекс 5,483), Польща – 42-у (індекс 6,123), Молдова – 67-му (індекс 5,640). Україна, на жаль, посіла 138-у позицію (індекс 4,103).

Залежність рівня щастя населення країни (y) від розміру ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (x), розрахована за даними 23 європейських країн в 2016 році¹⁴, має наступний вигляд:

¹⁴ Всі країни, за якими проводилось Європейське соціальне дослідження (European Social Survey) 2016 року (останнє дослідження на теперішній час)

$$y = 0,5871x + 4,124; D = 0,5976; R = 0,7731$$

Коефіцієнт кореляції 0,7731 свідчить про наявність сильної тісноти зв'язку між ознаками, коефіцієнт регресії – про збільшення індексу щастя на 0,6 одиниць при відповідному збільшенні ВВП на душу населення (ПКС) на 10 тис. дол. США. Коефіцієнт детермінації 0,5976 свідчить про те, що варіація залежної змінної майже на 60% залежить від обраного фактору, в той же час 40% – вплив факторів, які не включені в модель.

Одним з вагомих факторів, що впливає на рівень щастя населення країни (y), є рівень довіри в суспільстві (x):

$$y = 0,857x + 1,9558; D = 0,5881; R = 0,7669$$

Коефіцієнт кореляції 0,7669 свідчить про сильну тісноту зв'язку між ознаками, коефіцієнт регресії – про збільшення індексу щастя майже на 0,9 одиниць при відповідному збільшенні рівня довіри на 1 одиницю.

Є взаємозв'язок між розміром ВВП на душу населення, ПКС та рівнями довіри населення в суспільстві, довіри Європарламенту, довіри ООН (табл. 1).

Таблиця 1

Залежність міжнародних індексів від рівня довіри у суспільстві

Результативний признак (залежна змінна), Y	Факторний признак (незалежна змінна), X	Рівняння регресії	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
ВВП на душу населення, ПКС	Рівень довіри в суспільстві	$y = 10660x - 15965$	R = 0,7246 D = 0,525
	Рівень довіри Європарламенту	$y = 7641x + 7721,1$	R = 0,4322 D = 0,1868
	Рівень довіри ООН	$y = 6437,8x + 7781,1$	R = 0,5358 D = 0,2871

Джерело: розраховано автором за даними 23 країн, за якими проводилось Європейське соціальне дослідження (European Social Survey) 2016 року (останнє дослідження на теперішній час)

Так, тіснота зв'язку між ВВП на душу населення, PKS та рівнями довіри населення в суспільстві та Європарламенту є сильною (коефіцієнти кореляції відповідно 0,7246 та 0,5358), між ВВП на душу населення, PKS та рівнем довіри ООН – середньою (коефіцієнт кореляції 0,5358). Збільшення рівня довіри в суспільстві на 1 одиницю супроводжується відповідним зростанням розміру ВВП на душу населення на 10660 дол. США, довіри Європарламенті – відповідно на 7641 дол. США, довіри ООН – відповідно на 6437,8 дол. США. В Україні зростання рівня довіри в суспільстві не супроводжується відповідним збільшенням ВВП на душу населення, PKS (коефіцієнт регресії -17,034). Спостерігається середня тіснота зв'язку між ознаками (коефіцієнт кореляції 0,452), зміна рівня довіри лише на 20,43% обумовлює зміну ВВП на душу населення, PKS (коефіцієнт детермінації 0,2043).

Було встановлено, що є зв'язок між важливими міжнародними індексами, що характеризують соціально-економічний розвиток країни, та рівнем довіри в суспільстві (табл. 2).

Індекс економічної свободи, який визначається американським дослідницьким центром The Heritage Foundation спільно з газетою The Wall Street Journal за дісятьма параметрами (права власності, свобода від корупції, фіскальна свобода, участь уряду, свобода підприємництва, свобода праці, монетарна свобода, свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода), більш, ніж на 37% залежить від рівня довіри в суспільстві (коефіцієнт детермінації 0,3742). За рівнем регресії, збільшення рівня довіри в суспільстві на 1 одиницю відповідно збільшує індекс економічної свободи на 5,2 одиниці.

Варіація індексу легкості ведення бізнесу, який укладається Світовим банком на основі річних даних та базується на десяти внутрішніх індикаторах (розпочинання бізнесу, робота з дозволами на будівництво, отримання електропостачання, реєстрація майна, отримання кредиту, захист прав інвесторів, сплата податків, міжнародна торгівля, забезпечення контрактів, закриття підприємства) на третину залежить від варіації рівня довіри в суспільстві (коефіцієнт детермінації 0,3251). За рівнем регресії,

збільшення рівня довіри в суспільстві на 1 одиницю відповідно збільшує індекс легкості ведення бізнесу на 2,4 одиниці.

Таблиця 2

Залежність міжнародних індексів від рівня довіри у суспільстві Європейських країн

Результативний признак (залежна змінна), Y	Факторний признак (незалежна змінна), X	Рівняння регресії	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Індекс економічної свободи	Рівень довіри в суспільстві	$y = 5,232x + 42,238$	R = 0,6117 D = 0,3742
Індекс легкості ведення бізнесу		$y = 2,4414x + 63,77$	R = 0,5702 D = 0,3251
Індекс сприйняття корупції		$y = 14,514x - 8,651$	R = 0,7509 D = 0,5638
Індекс людського розвитку		$y = 0,031x + 0,7248$	R = 0,6944 D = 0,4822
Міжнародний рейтинг процвітання		$y = 4,9067x + 47,009$	R = 0,6775 D = 0,459
Індекс глобальної конкуренто- спроможності		$y = 0,4171x + 2,7959$	R = 0,7165 D = 0,5133

Джерело: розраховано автором за даними 23 країн, за якими проводилось Європейське соціальне дослідження (European Social Survey) 2016 року (останнє дослідження на теперішній час)

Зміна Індексу сприйняття корупції, головного продукту досліджень Transparency International, який спирається на 13 опитувань та експертних оцінок для виміру корупції в державному секторі в 180 країнах і територіях, залежить від рівня довіри в суспільстві на 56% (коефіцієнт детермінації 0,5638). За коефіцієнтом регресії збільшення рівня довіри на 1 одиницю відповідно збільшує Індекс сприйняття корупції на 14,5 одиниць. Індекс сприйняття корупції коливається в межах від 0 (дуже корумпована країна) до 100 (дуже чиста країна), тому можна стверджувати, що збільшення

рівня довіри в суспільстві супроводжується відповідною протидією корупції в країні.

Індекс людського розвитку (Human Development Index), який є комбінованим показником, що характеризує рівень життя, грамотності, освіченості та довголіття, також знаходиться в прямопропорційній залежності від рівня довіри в суспільстві. Коефіцієнт кореляції 0,6944 свідчить про сильну тісноту зв'язку між ознаками, коефіцієнт регресії 0,031 – про наявність прямопропорційного зв'язку, коефіцієнт детермінації 0,4822 – про значний вплив (48%) варіації незалежної змінної (довіри) на варіацію залежної змінної (Індексу людського розвитку).

Міжнародний індекс процвітання, який визначає Інститут Legatum (The Legatum Prosperity Index) – комбінований показник, що вимірює досягнення країн світу з точки зору дев'яти категорій, які відображають різні аспекти життя суспільства і параметри суспільного добробуту (економіку, підприємництво, управління, освіту, охорону здоров'я, безпеку, особисту свободу, соціальний капітал, екологію), також коливається прямопропорційно змінам рівня довіри в суспільстві – коефіцієнт регресії 4,9067. Коефіцієнт кореляції 0,6775 свідчить про наявність сильної тісноти зв'язку, а коефіцієнт детермінації 0,459 – про те, що коливання залежної змінної на 45,9% обумовлено змінами факторної ознаки, включеної в модель.

Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), який визначається Всесвітнім економічним форумом на основі 12 головних складових конкурентоспроможності країн світу (якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів та послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, технологічний рівень, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність підприємств, інноваційний потенціал) також корелює з рівнем довіри в суспільстві. Так, коефіцієнт кореляції 0,7165 свідчить про наявність сильної тісноти зв'язку, коефіцієнт регресії 0,4171 – про прямопропорційну залежність, коефіцієнт детермінації 0,5133 – про значущість рівня довіри в суспільстві як фактору, що впливає на конкурентоспроможність країни в цілому.

Розрахунки, які були проведені за 2010-2017 рр. по Україні, свідчать про наявність інших взаємозалежностей (табл. 3). Прямопропорційна залежність спостерігається лише між рівнями міжнародного рейтингу процвітання (в 2018 році Україна посідала 111 позицію з 149 країн світу) та довіри в суспільстві (коефіцієнт регресії 0,0246). За всіма іншими рейтингами залежність від рівня довіри в суспільстві обернено пропорційна.

Таблиця 3

**Залежність міжнародних індексів від рівня довіри
у суспільстві України**

Результативний признак (залежна змінна), Y	Факторний признак (незалежна змінна), X	Рівняння регресії	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Індекс економічної свободи	Рівень довіри в суспільстві	$y = -0,0785x + 48,649$	R = 0,6502 D = 0,4227
Індекс легкості ведення бізнесу		$y = -1,0154x + 75,084$	R = 0,9803 D = 0,9609
Індекс сприйняття корупції		$y = -0,235x + 31,671$	R = 0,8904 D = 0,7929
Індекс людського розвитку		$y = -0,0006x + 0,7566$	R = 0,7787 D = 0,6064
Міжнародний рейтинг процвітання		$y = 0,0246x + 53,684$	R = 0,3145 D = 0,0989
Міжнародний рейтинг конкурентоспроможності		$y = -0,005x + 4,1356$	R = 0,5898 D = 0,3478

Джерело: розраховано автором за даними України, 2010-2017 рр.

Так, Індекс економічної свободи (за яким Україна в 2018 р. посідала 150-е місце серед 186 країн світу) зменшується на 0,0785 одиниць при збільшенні рівня довіри в суспільстві на 1 одиницю, Індекс легкості ведення бізнесу (за яким Україна в 2018 р. посідала

71-е місце серед 190 країн світу) – відповідно на 1,0154 одиниці, Індекс сприйняття корупції (за яким Україна в 2018 р. посідала 120-е місце серед 180 країн світу) – відповідно на 0,235 одиниць, Індекс людського розвитку (за яким Україна в 2018 р. посідала 88-е місце серед 189 країн світу) – на 0,0006 одиниць, Міжнародний рейтинг конкурентоспроможності (за яким Україна в 2018 р. посідала 81-е місце серед 137 країн світу) – відповідно на 0,005 одиниць.

На рис. 1 наведена динаміка рівня довіри населення в суспільстві України за 2010-2017 рр.

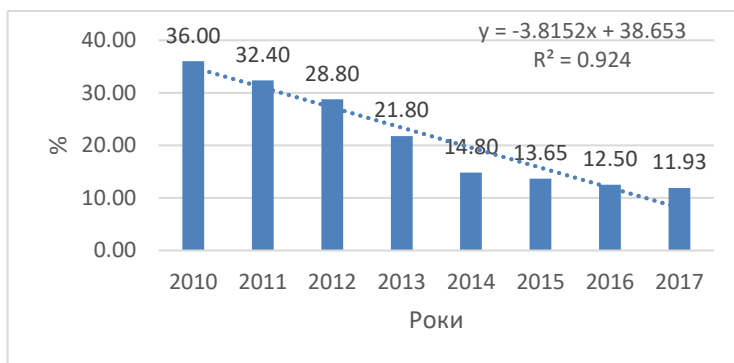

Рис. 1. Динаміка рівня довіри населення в суспільстві України, %

Джерело: складено автором на основі даних Інституту соціології НАН України

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що довіра населення у суспільстві впливає на економічний розвиток економічно розвинених країн з демократичним політичним режимом. Дійсно, в суспільствах з високим рівнем довіри знижуються транзакційні витрати, активніше розвивається інноваційна діяльність. Додатково в умовах демократії забезпечується відкритість економіки, стимулюється приплив ідей, талантів і капіталу. Комбінування всіх цих факторів і процесів позначається на економічному розвитку країни найкращим чином.

Вважаємо, що для формування та підвищення рівня довіри населення в суспільстві необхідні наступні кроки:

- підвищення продуктивності економіки до певного критичного значення;

- інституційні реформи, які внаслідок позитивних економічних змін знайдуть підтримку з боку населення;
- зростання в суспільстві інституційної довіри, і, як наслідок, розвиток інститутів;
- зростання рівня довіри населення в суспільстві, яке позитивно впливатиме на інституційний та економічний розвиток країни.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що на рівень довіри населення в суспільстві безпосередньо впливає економічна ситуація в країні, яка, в свою чергу, залежить від інституційного розвитку. В той же час довіра є передумовою економічного розвитку країни. Перспективою подальших досліджень є визначення напрямів інституційних перетворень, які сприятимуть стимулюванню розвитку довіри населення в суспільстві.

*Ковальчук О.Д., к.е.н., доцент
Житомирський національний агроекологічний університет*

ІНСТИТУЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЗНАЧЕННЯ ТА СУЧАСНІ ОРІЄНТИРИ

Значний особистий внесок у формування моделі світової економіки належить інтеграційному об'єднанню регіонального характеру – Європейському Союзу (ЄС). Представники країн-членів ЄС через свою участь в інституційних структурах формують ключові засади економічної політики та приймають загальнополітичні рішення, враховуючи сучасні тенденції розвитку ринків товарів і послуг, капіталів, робочої сили, інформаційних технологій, знань, кон'юнктура яких визначається під дією чинників і наслідків глобалізації та інших процесів планетарного характеру.

Історичне значення та масштабність ЄС виявляється в результатах його діяльності, насамперед, у просуванні європейських цінностей як фундаментальної бази ЄС. Серед них: цінності демократії та прав людини, верховенства права, багатовекторності внутрішньої і зовнішньої політики,

багатонаціональності, соціального партнерства, ринкової економіки, соціальної справедливості, толерантності та інші. В ст.6 Угоди про ЄС чітко виписано такі установчі принципи ЄС: свободи, демократії, поваги прав і свобод людини, а також принципи правової держави. Ці принципи поділяють усі країни-члени ЄС.

ЄС на сьогодні – це найуспішніша економічно-соціальна структура 28-и країн європейського континенту, об'єднаних на основі загальнолюдських і демократичних цінностей задля досягнення стабільності, миру і процвітання. Залишившись як незалежні суверенні держави, його члени створили інституції для вирішення спільних питань. У економічному, торговому та монетарному сенсі ЄС, набув статусу великої світової держави. Інтеграційне угруповання має значний вплив у рамках міжнародних організацій, таких як Світова організація торгівлі (СОТ) та/або ООН.

Єдність інтеграційної політики та перспективи подальшої співпраці між країнами-членами забезпечується органами міждержавного управління (інституціями) ЄС, які постійно удосконалюються та поглиблюють свої функції. Ключова роль, яку виконують інституції, полягає у забезпеченні прогресу єдиної політики ЄС у всіх сферах діяльності. Під особливим кутом зору інституцій ЄС знаходиться Спільна аграрна політика, що пояснюється значними бюджетними витратами в процесі її постійного реформування і реалізації.

Історія ЄС бере початок 9 травня 1950 р., коли міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман запропонував європейським країнам, насамперед Німеччині та Франції, об'єднати ресурси у вугледобувній та металургійній галузях промисловості. Це був важливий крок до об'єднання мирних сил після Другої світової війни.

Створений Шенгенською угодою від 14.06.1985 р., простір без внутрішнього прикордонного контролю охоплює територію 22 країн-членів ЄС: Австрії, Бельгії, Данії, Греції, Естонії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Люксембургу, Мальти, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Португалії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чехії і Швеції. Шенгенська зона також включає чотири країни, які не є членами Союзу: Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія. Відповідно до Амстердамського договору 1997 р., всі

держави, що приєднуються, повинні повністю прийняти Шенгенські правила та вимоги.

ЄС розпочав використовувати для безготівкових розрахунків єдину валюту – євро з 1999 р., а з 2002 р. були введені банкноти і монети в готівковий обіг (19 з 28 держав-членів ЄС використовують єдину євровалюту і формують валютну політику єврозони). Заснований у 1998 р., Європейський центральний банк є відповідальним за операції в євро у всіх державах-членах єврозони. Його основним завданням є підтримка цінової стабільності.

У відповідь на фінансово-економічну кризу 2007-2008 рр. ЄС ухвалив програму розвитку “ЄВРОПА 2020. Стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання” (EUROPE 2020 A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth)¹⁵.

Стратегія “Європа 2020” включає три взаємопосилючі пріоритети:

- розумне зростання: зростання економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях;
- стале зростання: сприяння більш ефективному використанню ресурсів, розвитку більш екологічної та конкурентоспроможної економіки;
- інклюзивне зростання: стимулювання економіки з високим рівнем зайнятості, що сприятиме соціальній та територіальній згуртованості.

Ключовими цілями Стратегії було досягнення: 75% зайнятого населення віком від 20 до 64 років; зменшення чисельності осіб на порозі бідності на 20 млн; досягнення цілі "20/20/20" (стосовно клімату/енергетики); зменшення частки осіб, що передчасно залишають школу (не більше 10%); 40% молодого покоління повинно мати вищу освіту; інвестування 3% внутрішнього валового продукту ЄС у наукову сферу. Ці цілі відображають три пріоритети щодо розумного, сталого та інклюзивного зростання, але вони не є вичерпними: кожна держава-член ЄС підкріпила їх широким колом дій на національному рівні. Єврокомісія визначила сім провідних ініціатив з метою сприяння прогресу за кожною пріоритетною темою:

¹⁵ EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. [Online]: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET...version.pdf>

- "Інноваційний Союз" - покращення рамкових умов та доступу до фінансування досліджень та інновацій, з метою перетворення інноваційних ідей на продукти та послуги, що сприятиме розвитку та створенню робочих місць.

- "Молодь у русі" - підвищення ефективності систем освіти та сприяння вступу молоді на ринок праці.

- "Програма в області цифрових технологій для Європи" – спрямована на прискорення розвитку високошвидкісного доступу до Інтернету, з тим щоб компанії та домогосподарства мали змогу використовувати переваги єдиного ринку цифрових послуг.

- "Європа з ефективним використанням ресурсів" - зменшення залежності економічного зростання від використання ресурсів, підтримка переходу до низьковуглецевої економіки, збільшення використання відновлюваних джерел енергії джерел, модернізація транспортної галузі та підвищення енергоефективності.

- "Промислова політика в епоху глобалізації" - покращення економічного середовища, особливо для малих і середніх підприємств, підтримка розвитку міцної та сталої промислової бази, що є конкурентоспроможною у світовому масштабі.

- "Програма для нових умінь та робочих місць" - модернізація ринків праці та розширення можливостей людей завдяки розвитку їх навичок протягом життя з метою збільшення їх участі у трудовому житті і досягнення кращої координації між попитом і пропозицією на трудові ресурси, в тому числі шляхом мобільності трудових ресурсів.

- "Європейська платформа проти бідності" – спрямована на забезпечення соціально-територіальної згуртованості, щоб переваги економічного зростання та створених робочих місць розповсюджувалися на якнайширше коло населення, а люди, що живуть в умовах бідності і соціальної ізоляції мали можливість жити гідним життям і брати активну участь в житті суспільства.

Лісабонська угода, яка зміцнила позицію ЄС на міжнародній арені та модернізувала механізми прийняття рішень, набула чинності з 1 грудня 2009 р. Зокрема, будь-яка європейська держава може подати заявку на членство в ЄС і за умови, що вона дотримується принципів свободи, демократії, поваги до прав

людини і основних свобод, а також верховенства права. Угода запровадила дві нові посади високого рівня: постійний Президент Європейської Ради та Високий представник ЄС із закордонних справ та безпекової політики.

Основними офіційними інституціями ЄС є¹⁶:

- ✓ Європейська Рада;
- ✓ Рада Міністрів Європейського Союзу;
- ✓ Високий представник ЄС із закордонних справ і безпекової політики;
- ✓ Європейська служба зовнішньої дії;
- ✓ Європейська Комісія;
- ✓ Європейський Парламент;
- ✓ Суд Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union, Luxembourg);
- ✓ Європейський центральний банк (European Central Bank, Frankfurt);
- ✓ Рахункова палата (European Court of Auditors, Luxembourg);
- ✓ Європейський омбудсман (European Ombudsman, Brussels);
- ✓ Європейський економіко-соціальний комітет (European Economic and Social Committee, Brussels);
- ✓ Європейський комітет регіонів (Committee of the Regions, Brussels);
- ✓ Європейська агенція з боротьби проти шахрайства (European Anti-Fraud Office (OLAF), Brussels);
- ✓ Евростат, статистичне бюро ЄС (Eurostat, Statistical Office of the EU, Luxembourg);
- ✓ Євробарометр, соціологічна служба ЄС (Eurobarometer, Public Opinion analysis, Brussels);
- ✓ Служба гуманітарної допомоги ЄС (Humanitarian Aid and Civil Protection, Brussels);
- ✓ Служба співпраці (EuropeAid).

Європейська Рада є найвищою інституцією ЄС¹⁷. Це збори глав держав, урядів країн ЄС та Президента Європейської Комісії, де

¹⁶Європейський Союз. Посібник для журналістів. – К. : Представництво Європейського Союзу в Україні, 2016. – 106 с.

¹⁷ <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>

погоджуються найважливіші рішення для ЄС. Саміти Європейської Ради визначають загальний курс політики ЄС і вирішують питання, які не можуть бути розв'язані на нижчому рівні - тобто міністрами на звичайних засіданнях Ради ЄС.

Рада Європейського Союзу є основним органом ЄС з найпотужнішими повноваженнями¹⁸. Рада ЄС займає центральне місце в процесі прийняття як законодавчих, так і політичних рішень. Залежно від обговорюваних питань і відповідно до напрямку політики ЄС, Рада може збиратись з різних профільних міністрів. Тому дана установа має також іншу назву: Рада Міністрів. Раду ЄС із закордонних справ очолює Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ та безпекової політики, який також є віце-президентом Європейської Комісії. Високий представник обирається строком на 5 років. Протягом цього періоду він є постійним головою засідань Ради міністрів закордонних справ. Роботу Високого представника підтримує спеціальна інституція: Європейська служба зовнішньої дії (дипломатична служба Євросоюзу).

Європейська Комісія є виконавчим та, частково, законодавчим органом ЄС¹⁹. Саме Комісія відповідає за виконання рішень Європейського Парламенту та Ради Міністрів ЄС. Комісія контролює впровадження європейського законодавства країнами ЄС та європейськими компаніями. Щодо правопорушників вона може застосовувати відповідні процедури - аж до притягнення до Європейського суду або запровадження санкцій.

Європейський парламент є єдиним інститутом ЄС який обирається безпосередньо громадянами ЄС, і тому представляє їхні інтереси²⁰. Парламент відіграє ключову роль у процесі прийняття нормативно-правових актів - так званого "спільного прийняття рішень" (co-decision) з Радою міністрів ЄС. Відповідно до цієї процедури, законопроект, запропонований Європейською Комісією, повинен бути схвалений як Парламентом, так і Радою (тобто державами-членами Союзу). Лісабонська угода значно

¹⁸ Там само.

¹⁹ <http://www.ec.europa.eu>

²⁰ <http://www.europarl.europa.eu/portal/en>

розширила сферу застосування принципу «спільного прийняття рішень», що посилює роль Європейського парламенту в інституційній системі ЄС. Відтепер ця процедура стала "звичайною процедурою прийняття законів".

Європейська Рада ЄС 20 березня 2009 р. схвалила нову ініціативу - Східне партнерство, яка включала і відносини між Україною та ЄС. Вона передбачала збільшення рівня політичної взаємодії, включаючи перспективу угоди про асоціацію, далекоюсяжну інтеграцію в економіку ЄС, спрощення процедури перетину кордону, посилення механізмів енергетичної безпеки та збільшення фінансової допомоги. Процес підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС завершився 27 червня 2014 р. у Брюсселі. У результаті було укладено економічну частину документу (політична - березень 2014 р.)²¹. Угода про асоціацію є унікальним інструментом для України щодо реалізації її європейського вибору.

З точки зору сфери та тематичного охоплення, Угода про асоціацію є найбільшим міжнародним правовим документом, який уклала в своїй історії Україна. Угода передбачає створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Вона покликана забезпечити тісну економічну інтеграцію України та ЄС. Адже, передбачена не тільки суттєва лібералізація самої торгівлі, тобто усунення тарифів або квот, а й гармонізація українського законодавства та нормативної бази із законодавством ЄС.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає здійснення моніторингу та оцінки її виконання як спільно, так і окремо кожною Стороною. За підсумками виконання завдань урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції, запланованих на 2018 р., Угода була виконана на 52 %²².

²¹ Угода про асоціацію. Урядовий портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>

²²Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Урядовий портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/AA_report_UA.pdf

Поступово виконуються завдання Угоди, які були не виконані в попередні роки. Як наслідок, загальний результат виконання Угоди суттєво зростає.

Стосовно реалізації Угоди в розділі "Сільське господарство", у 2018 р. був досягнутий значний прогрес у напрямку "Органічне виробництво", прийнято Закон України "Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції". Таким чином, створено прозорі умови для виробництва та обігу органічної продукції, що підвищить довіру інвесторів до сфери органічного виробництва та забезпечить зростання конкурентоспроможності української органічної продукції та сприятиме розширенню зовнішніх ринків збуту.

Всі зазначені досягнення у відносинах між Україною та ЄС є результатом успішної економічної і політичної інтеграції під егідою інституцій ЄС. Майбутня перспектива членства України в ЄС поки що знаходиться в процесі дискусій та різних експертних оцінок готовності економіки України у контексті відповідності основним європейським стандартам.

На жаль, оптимізму відносно найближчого приєднання до ЄС на сучасному етапі реформування національної економіки ще замало. Крім того, не можна сьогодні навіювати проблеми всередині ЄС, який «страждає» від існуючих реальних суперечностей щодо вирішення таких питань, як:

- зменшення внутрішньої солідарності та єдності як чинники процесу дезінтеграції (проблема Brexit(y) а отже, поступова втрата фінансової столиці Європи);
- надмірне розширення ЄС (останні хвили кількісного збільшення ЄС дещо послабили економічну стабільність та темпи соціально-економічного розвитку усього об'єднання. Це викликає незадоволення з боку старих країн-членів ЄС);
- реформування Спільної аграрної політики, яке ї об'єктивно необхідним, оскільки все відчутнішими стають негативні впливи кліматичних змін та вимоги щодо раціонального використання природних ресурсів та збереження довкілля. Пріоритети майбутньої

європейської аграрної політики потребуватимуть значних бюджетних витрат ЄС;

- ознаки фінансової кризи в зоні євро (як приклад, слабкість фінансових реформ в Греції, гальмівний процес окремих країн-членів ЄС щодо бажання приєднання до Маастрихських умов конвергенції);
- соціальна проблематика (несприятлива демографічна ситуація та констатація факту «старіючої Європи», зростання безробіття, імміграційні процеси, проблеми біженців соціальні хвилювання (Греція, Франція, Великобританія);
- «бюрократична інерція», політизація економічних рішень, які гальмують ініціативу та реформи багатовекторної діяльності ЄС тощо.

Разом з тим, унікальна за своїм характером та досвідом, наднаціональна інституційна структура ЄС з історично налагодженим механізмом відповідальності, здатна розв'язувати складні завдання майбутнього. Априорі на початку третього тисячоліття вона зорієнтована на забезпечення економічного процвітання ЄС та збереження єдиної Європи.

Країни-лідери ЄС: Австрія, Німеччина, Нідерланди, Франція, окремі країни ЦСЄ (Польща, Чехія) та інші демонструють вражаючі успіхи: високий рівень інвестиційної привабливості, технологічну інноваційність, диверсифіковану зовнішньоторговельну діяльність, значні агроекологічні надбання, високий рівень громадянської свідомості.

З огляду на принципи і здобутки ЄС, європейська інтеграція для України залишатиметься основним суспільним імперативом і перевагою її зовнішньоекономічні стратегії.

*Копитова І. В., к.е.н., доцент
Житомирський національний агроекологічний університет,
Федоренко В. О., к.ф.н., професор МКА
Житомирський інститут Міжрегіональної академії
управління персоналом*

“ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ” – УКРАЇНСЬКИЙ ВИБІР В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ГЛОБАЛІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Одним із важливих напрямів реформування українського суспільства в умовах євроатлантичної інтеграції є процес адаптації основних сфер його життєдіяльності відповідно до вимог європейських норм і стандартів НАТО. Тільки успішне виконання країнами кандидатами всіх умов дає право на членство в ЄС. Така практика дістала в науковій літературі назву “європеїзації”. Найбільш лаконічне і водночас всеохоплююче визначення цього феномена дають Ф. Шіммельфеннінг та У. Зедельмаєр²³. Взаємовідносини між ЄС, як політико-економічним співтовариством, і НАТО, як військовим блоком, висвітлені в дослідженнях Г. Аппеля²⁴ й А. Лейсеса²⁵. Місце України в новій системі європейської безпеки – предмет аналізу Т. Букковола²⁶. Особливий інтерес для нашого дослідження становлять праці, автори яких розкривають сутність та зміст як позитивних, так і негативних зовнішніх впливів на процес “європеїзації” України, які пов’язані з глобалістичною свідомістю.

Феномен глобалістичної свідомості як особливої форми суспільної свідомості, що відображає суспільні оцінки й ставлення щодо значення, особливостей, шляхів вирішення глобальних

23 Шіммельфеннінг Ф. Європеїзація Центральної та Східної Європи / Ф. Шіммельфеннінг, У. Зедельмаєр; – К.: Юніверс, 2010. – С. 12.

24 Appel H. Expansion of NATO and the European Union / H.Appel. – N.Y.: Keck Strategic Studies, 2007. – 129p.

25 Lasas A. European Union and NATO Expansion: Central and Eastern Europe / Ainius Lasas. – London: Palgrave Macmillan, 2010. – 226p.

26 Bukkvoll T. Ukraine and European Security / T. Bukkvoll. – London: Royal Institute of International Affairs, 1997. – 129p.

проблем (екологічних, воєнно-політичних, релігійних, соціально-економічних, гуманітарних) виступає вагомим чинником впливу на суспільну свідомість. Глобалістична ідеологія, глобалістична психологія виступають суттєвими детермінантами ідеологічного і суспільно-психологічного рівнів всіх форм суспільної свідомості у їх діалектичному взаємозв'язку у пізнавальній, оцінюючій, емоційній, мотиваційно-вольових сферах.

Залежно від характеру глобальних проблем можна виокремити такі складові глобалістичної свідомості: гуманітарну, екологічну, релігійну, соціально-економічну та воєнно-політичну. Особливе значення для аналізу впливу глобалістичної свідомості на європейський вибір України мають її воєнно-політична, соціально-економічна та екологічна складові, які включають проблеми війни і миру, розповсюдження ядерної зброї, поширення тероризму, нових форм і видів збройної боротьби, збройного захисту недоторканності і цілісності своєї Батьківщини, проблеми бідності та економічної нестабільності, глобального потепління, розширення масштабів затоплень, повеней, пожеж, ураганів та багатьох інших лих.

Для визначення суспільних оцінок щодо значення, тенденційних трансформацій глобальних проблем, участі населення у їх вирішенні компанією “Globe Scan” у період з 5 вересня 2013 р. по 25 січня 2014 р. проведено унікальне з точки зору глобалістичної свідомості населення світу опитування повнолітніх громадян Великобританії, Індії, Індонезії, Кенії, Мексики, Нігерії, Пакистану, Панами, Польщі, Росії, США і Туреччини. Всього було опитано 13 275 респондентів, розмір похибки в межах країн не перевищує 3,5%. На запитання “Сучасні соціально-економічні та екологічні проблеми світу є більш чи менш складними, ніж в минулому?” розподіл відповідей респондентів виявився таким: 59% опитаних вважають, що вказані проблеми ускладнилися, 25% стверджують, що зазначені глобальні проблеми стали менш складними, на думку 8% – складність світових проблем протягом історії людства не змінилася і 8% не змогли визначитися з відповіддю²⁷.

27 Hope prevails in spite of the magnitude of humanities challenges: global poll. GlobeScan [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.globescan.com/news-and-analysis/press-releases/press-releases->

Виходячи з того, що останніми десятиліттями спостерігається різке загострення екологічної кризи, спричинене посиленням антропогенного навантаження на планету, забрудненням навколишнього середовища, кліматичними змінами, погіршенням кліматичних умов, загостренням світових соціально-економічних диспропорцій, переконаність більшості (59%) опитаних у посиленні як екологічних, так і соціально-економічних світових викликів слід вважати цілком об'єктивною і адекватною. Між тим, виявлені погляди чверті опитаних відносно зниження рівня складності соціально-економічних та екологічних світових проблем є виявами нерозуміння ними тенденційного посилення сучасних глобальних загроз, вкрай низького ступеня компетентності в глобальних процесах, викривленого, помилкового бачення загальної картини світу.

У результаті аналізу даних опитування виявлено існування певних відмінностей в оцінюванні респондентами різних видів глобальних проблем. Більш за все респондентів турбує тенденційне загострення глобальних воєнних конфліктів (60% опитаних), посилення світових економічних проблем (52%), деградація навколишнього середовища (51% респондентів)²⁸. Вирішення соціальних, екологічних та економічних глобальних проблем передбачає поліпшення якості життя людей, тож організаторами опитування зроблено спробу дослідити суспільні прогнози щодо майбутніх змін життєвих умов. Надаючи відповідь на запитання "Чи вважаєте Ви, що наші діти і онуки матимуть вищу якість життя, ніж ми маємо сьогодні?", 51% респондентів відповіли стверджувально, погоджуючись, що якість життя наступних поколінь підвищиться. Натомість 38% опитаних не погодилися з такою думкою, стверджуючи, що підвищення якості життя не відбудеться, і 11% –

2014 / 99-press-releases-2014/327-hope-prevails-in-spite-of-the-magnitude-of-humanitys-challenges.htm

28 Hope prevails in spite of the magnitude of humanities challenges: global poll. GlobeScan [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.globescan.com/news-and-analysis/press-releases/press-releases-2014/99-press-releases-2014/327-hope-prevails-in-spite-of-the-magnitude-of-humanitys-challenges.htm>

вагалися з відповіддю²⁹. Варто зауважити, що істотне покращення якості життя майбутніх поколінь є неможливим без розв'язання глобальних соціально-економічних та екологічних проблем, які останнім часом загострюються.

З метою вивчення особливостей оцінювання населенням, ставлення з боку різних народів, що проживають в різних частинах світу, сформувати основи бачення регіональних, екологічних, соціально-економічних. Воєнно-політичних та інших особливостей глобалістичної свідомості людства британською соціологічною службою “YouGov” протягом листопада-грудня 2015 р. було проведене опитування громадян 17 країн світу^{30 31}. Найвищий ступінь усвідомлення існування глобальних проблем зафіксовано в межах об'єкта воєнно-політичної складової глобалістичної свідомості, що відображає ставлення до міжнародного тероризму, збройних конфліктів та розповсюдження ядерної зброї. Для респондентів з усіх регіонів найважливішою світовою проблемою виявився міжнародний тероризм (71% опитаних) і проблема збройних конфліктів (53% опитаних). Це підтверджує існування у більшості респондентів інтересу до терактів та воєнних дій, що відбуваються на планеті, розуміння їх руйнівних наслідків, прагнення забезпечення миру, передусім у своїй країні. Адже страх перед смертю, як відомо, є однією з найсильніших емоцій людини, здатних значною мірою визначити її загальну емоційну спрямованість, хід мислення й поведінку. При цьому у європейських країнах існування світової проблеми збройних конфліктів визнає на

29 Hope prevails in spite of the magnitude of humanities challenges: global poll. GlobeScan [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.globescan.com/news-and-analysis/press-releases/press-releases-2014/99-press-releases-2014/327-hope-prevails-in-spite-of-the-magnitude-of-humanitys-challenges.htm>

30 Global survey: Britain among least concerned in the world about climate change. YouGov [Electronic resource]. – Access mode: <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2016/01/29/global-issues>

31 Which, if any, of the following do you consider to be serious problems facing the world as a whole? YouGov [Electronic resource]. – Access mode: http://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/a7dgdmi6is/Results_160208.pdf

14% більше респондентів, ніж у східних країнах. Виявлена регіональна відмінність у сприйнятті глобальних воєнних викликів, очевидно, зумовлена зростаючим занепокоєнням громадян більшості європейських країн і США питанням воєнної агресії в Україні з боку Російської Федерації. До того ж війна на території розвинених європейських держав з розвинутою інфраструктурою гіпотетично мала б більш руйнівні наслідки, ніж для істотної частини східних країн зі значно стабільнішими показниками економічного розвитку.

За рівнем розуміння характеру світових проблем другою після воєнно-політичної є соціально-економічна складова глобалістичної свідомості, в межах якої відображаються проблеми бідності та економічної нестабільності. Бідність є одним з найбільш чітких негараздів людства, від міри вираженості якого залежить розв'язання низки воєнно-політичних, гуманітарних та інших світових проблем. Злидні, голод, нестачу питної води вважають глобальною 59% респондентів. У європейських країнах ця проблема визнається більшою кількістю (на 7%) опитаних, ніж у східних державах. Це пояснює відносно високий рівень готовності європейців до збільшення допомоги бідним країнам (64% опитаних), що підтверджує бажання не лише матеріально підтримати нужденні народи, а й прагнення виконати публічно проголошену обіцянку, що сприяє підтримці високого міжнародного авторитету Євросоюзу.

В той же час у Західній Європі спостерігається найнижча готовність населення до особистої участі у воєнних діях (25% опитаних)³². Пояснити це можна високим рівнем матеріального благополуччя, задоволеністю та високим цінуванням власного життя, небажанням ним ризикувати, існуванням надійного гаранта західної воєнної безпеки у вигляді найпотужнішого на планеті воєнного блоку – НАТО.

32 WIN / Gallup International's global survey shows three in five willing to fight for their country [Electronic resource]. – Access mode: <https://gallup-international.bg/en/Publications/2015/220-WIN-Gallup-International%E2%80%99s-global-survey-shows-three-in-five-willing-to-for-their-country>

Також складові глобалістичної свідомості кожного року відображаються у Всесвітній доповіді ООН про щастя у рейтингу найщасливіших країн. В розрахованому інтегральному показникові “Індекс щастя” враховуються не тільки об’єктивні показники якості життя людей, але й їх суб’єктивні відчуття. Індекс щастя розраховують в 156 державах на основі аналізу даних, отриманих від спеціальних центрів вивчення громадської думки. Ключовими критеріями у визначенні місця держави в рейтингу є шість показників: ВВП на душу населення, соціальна допомога, середня тривалість життя, особисті свободи громадян, їх щедрість і позиція по відношенню до корупції. Як і в минулому році, рейтинг найщасливіших країн 2018 р. очолила Фінляндія, на другому місці - Данія, на третьому – Норвегія (ці дві країни помінялися місцями, Данія піднялася на одну сходинку). У ТОП-5 також Ісландія і Нідерланди. У першій десятці рейтингу щастя дві не європейські країни: на 8 позиції – Нова Зеландія, на 9-му місці – Канада (в минулому році була на 7 місці). Серед лідерів рейтингу не виявилось жодної з так званих наддержав. США зайняли 19 місце, Великобританія – 15, Німеччина – 17, Японія – 58, Росія – 68, Китай – 93³³. Фахівці виділяють кілька факторів, які можуть робити нещасними жителів навіть найбагатших країн. У більшості перерахованих держав рівень життя і свободи не відповідають бажаному, ЗМІ нерідко використовують в цілях маніпуляції громадською думкою, жителі не отримують повноцінної соціальної підтримки від держави, тому вони не довіряють урядовим органам і співгромадянам. Важливу роль в придушенні щастя в суспільстві відіграють шкідливі звички і психологічні проблеми: від повсякденних переживань до серйозних психічних розладів. Україна у зазначеному рейтингу щастя займає лише 133 місце в світі, що орієнтує українське суспільство на подолання сьогоденних викликів у розбудові власної державності³⁴.

33 Ranking of Happiness 2016-2018 [Electronic resource]. – Access mode: <https://theworldonly.org/wp-content/uploads/2019/03/rejting-schastya-2019.png>

34 World Happiness Report 2019 [Electronic resource]. – Access mode: <https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2019/WHR19.pdf>

Середній показник щастя по всій планеті значно знизився за останні роки, частково це спровоковано стрімким зростанням населення, особливо в Індії, яка зайняла 140 місце. Виходячи з аналізу громадської думки, найменш щасливими є Центральньоафриканська Республіка (одна з найбідніших країн світу) – 155, Ісламська Республіка Афганістан – 154, Танзанія – 153 і Руанда – 152. Найбільш нещасною державою визнана Республіка Південний Судан: згідно з даними, представленими в доповіді, 60% населення Південного Судану мають низьку продовольчу безпеку. Незважаючи на міжнародне втручання, більшість місцевих жителів не мають доступу до кваліфікованої медичної допомоги. Крім того, на території республіки практично не припиняються масштабні збройні конфлікти і повстання³⁵.

Військово-політична свідомість соціальних суб'єктів є головним ідейним інструментом державного управління економічними, військовими та іншими соціальними відносинами. Визначальний її вплив проявляється і у формуванні інших форм суспільної свідомості, в безпосередній регуляції взаємозв'язку форм і рівнів суспільної свідомості відповідно економічним і військово-політичним інтересам соціальних груп, в залученні в сферу військової політики і політико-правової ідеологічної боротьби проблем науково-технічного прогресу, моралі, права, релігії, досягнень конкретних наук.

Даний аспект важливий перш за все тим, що дозволяє детально розглянути цей вплив в умовах вирішення сучасних проблем, пов'язаних зі змінами світогляду українських громадян в контексті національно-державного самовизначення України, реінтеграції України з РФ, курсу на асоціацію з ЄС, інтенсифікацією співробітництва української держави з НАТО у галузі безпеки, імплементації європейських норм права у вітчизняне законодавче поле, впровадження політико-правових, соціально-економічних, військових стандартів в суспільне життя країни на основі проєвропейських суспільно-політичних і морально-правових цінностей. Процес перебудови свідомості проходить в тяжких

35 World Happiness Report 2019 [Electronic resource]. – Access mode: <https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2019/WHR19.pdf>

умовах ведення гібридної війни на Сході України, наслідками якої стала анексія Криму й окупація Донецька, Луганська та прилеглих районів. Безумовно, всі обставини суттєво впливають на ефективність регулювання діяльності і поведінки громадян України.

Проблема перспектив “європейського політичного проекту” не сходить з порядку денного публічної політики вже більше півстоліття. В умовах глобальних змін, які відбулися останнім часом на політичній мапі Європи, ця проблема набуває нового звучання. По-перше, після розпаду соціалістичної системи практично всі країни Центральної і Східної Європи заявили про свої європейські прагнення та висловили бажання приєднатися до європейської співдружності. По-друге, дедалі частіше почало звучати питання, чи є в європейській єдності інші підстави, окрім економічних. В умовах поглиблення інтеграційних процесів у центрі європейського політичного дискурсу стали пошуки оптимальних для Європи форм і механізмів інтеграції. Широкий масив літератури і публікацій в ЗМІ, присвячений цим питанням, відіграв важливу роль в орієнтації громадської думки на підтримку процесів європейського будівництва, всупереч критиці “євроскептиків”. Між тим, відчутні успіхи економічної інтеграції і гепертрофована увага до економічних пріоритетів у ході публічної дискусії призвели до підміни ролі громадянина роллю споживача. Це суперечило європейській культурній традиції, в межах якої мірою особистих досягнень ніколи не був винятково матеріальний успіх. В центрі уваги в кінці 80-х років минулого століття опинились проблеми політичного і соціально-культурного контекстів реалізації європейського проекту. Якщо раніше інтеграцію здебільшого пояснювали в економічних термінах, то сьогодні більше говорять про формування спільної європейської ідентичності та відчуття спільної мети. Ступінь результативності європейської інтеграції та її ефективності ще може бути предметом дискусій. Але, на думку українського дослідника А. Круглашова, очевидне й інше. Не тільки завдяки досягненням у царині створення єдиного спільного ринку та політичного простору об'єднаної Європи, але й через формування особливої єврорегіональної ідентичності визначається ефективність європейської інтеграції. Західноєвропейські регіони сьогодні є

прикладом добросусідства, партнерства та вражаючих перспектив розвитку³⁶.

Зміщення акцентів було пов'язане з пошуками шляхів регулювання розбіжностей у розумінні пріоритетів інтеграції між країнами-учасниками, старими і новими членами, представниками національних політичних еліт різної ідеологічної орієнтації. Проект європейської інтеграції сформувався й розвивався у відносно єдиному соціокультурному середовищі Західної Європи в умовах чіткого поділу на ліберальний Захід та комуністичний Схід. Європейський Союз як політичне утворення якісно відрізняється від держави, а тому його не можна оцінювати критеріями, характерними для національної державності. На відміну від інших інтеграційних процесів, які відбуваються у світі, європейська інтеграція, цілеспрямовано зорієнтована на інтеграцію політичну. Як наслідок, параметри становлення демократичних інституцій наднаціонального рівня перебувають у фокусі уваги не тільки теоретичного аналізу, а й політичної практики. У цьому сенсі Євросоюз можна розглядати як більш-менш ефективно працюючу систему узгодження різнорівневих інтересів. Для розвитку цієї нової якості ЄС має потребу в підтримці різноманітних механізмів представництва і взаємодії національних, регіональних, групових інтересів. Громадянські ініціативи загальноєвропейського рівня формують мережеві структури включених у загальну справу людей.

Об'єднана Європа як спільний політичний, економічний і культурний простір має дві основні характеристики, які відрізняють її від решти світу. По-перше, Європа – це, насамперед, антропоцентричне утворення за своєю культурою. На відміну від країн, які розвиваються за етатоцентричним (державоцентричним) принципом (Росія, Китай, східні країни, формування європейської (західної), цивілізації як світу свободи, протиставленої азійській (східній) цивілізації як світу деспотизму, відбулося на основі центричності людини, її прав – свобод. По-друге, основний принцип формування європейської цивілізації – це збереження національних, регіональних, локальних особливостей.

36 Круглашов А. Від “Європи націй” до “Європи регіонів” / А. Круглашов // Політика і час. – 2003. – №10. – С.70.

В основу формування єдиної Європи нині покладена атлантична модель. Ідея атлантичного федералізму стала соціокультурною стратегією Західної Європи. Тут пріоритет віддається об'єднанню не національних держав, а громадянському суспільству, поетапному переходу до Європи регіонів. У цьому процесі Рада Європи йде начебто попереду Європейського Союзу. Якщо нинішня влада ЄС фактично пропонує космополітичний проект, який рухається до перетворення Європи в єдину наддержаву, то проект, уособлений Радою Європи, побудований на засадах збереження національного суверенітету держав і узгодження їх інтересів на основі дотримання певних стандартів соціально-економічного розвитку. Тому не можна однозначно погодитися з твердженням вітчизняного дослідника М. Головатого про те, що в Європі фактично вибудовується система держав, що повністю нагадуватиме тоталітарне утворення на кшталт колишнього СРСР³⁷.

Хоча Європейський Союз офіційно й не визнається федеративним утворенням, однак він має певні ознаки федерації. В умовах глобалізації, інтеграції й уніфікації, з одного боку, і намагань зберегти національну й регіональну ідентичність з іншого, європейський федералізм дуже важливий, оскільки він може примирити ці різноспрямовані тенденції. Одним з основоположних принципів діяльності Європейського Союзу, закладених в Маастрихтській угоді (1992), є субсидіарність: рішення мають прийматися на найнижчому з можливих рівнів, необхідних для вирішення питання. На цій підставі виділяють три можливих рівні самоідентифікації спільнот людей, котрі населяють сучасну Європу: національний, який існує на звичному для нас державному рівні; панєвропейський, що формується на наднаціональному рівні, створюючи такий феномен як європейська ідентичність; і етнічний, що простежується на регіональному рівні полі етнічних суспільств. При цьому усвідомлення спільної належності до Європи –

37 Головатий М. Етнічна ідентифікація українства: чому вона потрібна / М. Головатий // Становлення і розвиток української державності: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 27 жовтня 2008 р. – К.: ДП “Видавничий дім” Персонал, 2008. – С. 18.

європейська свідомість – не скасовує попередніх їй рівнів самоусвідомлення, а, навпаки, підсилює їх. Разом з тим, традиційний культ нації, національно-державний патріотизм поступово відступає перед ідеєю спільності та різноманітності європейської цивілізації. Загалом ідентифікація європейців відбувається під впливом взаємопов'язаних і взаємостимулюючих інтеграційних і етномобілізаційних процесів. Етнічний рух використовує пан'європеїзм для отримання більшої автономії і розширення кола повноважень в межах регіональних програм й реалізації принципу субсидіарності, а прихильники тісної європейської інтеграції здобули підтримку різних етнічних груп за рахунок політики регіоналізму.

Свідченням цього є те, що зараз в Європі немає однієї традиційної культури, немає єдиної церкви, однієї домінуючої мови, як немає єдиних культурних течій. Європейський простір – це своєрідна мультикультурна і мультинаціональна спільність, яку навряд чи можна привести до єдиного знаменника. Саме тут й постає проблема зміни самоідентифікування громадян різних національних держав в єдине означення “ми – європейці”. Водночас ця багатоаспектна проблема містить у собі небезпеку завжди готових перетворень відмінностей в протиріччя, а то і в антагонізми. Специфіка Європи полягає і в тому, що кожен з її історичних регіонів містить ще стільки ж підстав для поділу, як і весь континент.

Таким чином, процес “європеїзації” українського суспільства знаходиться під постійним впливом як позитивних, так і негативних чинників, які пов'язані з глобалістичною свідомістю. Особливе значення для аналізу впливу глобалістичної свідомості на вибір України мають її воєнно-політична та економічна складові. Євроатлантичний вектор сучасної України не протирічить її національним інтересам, можливості зберегти національну ідентичність, тому що основний принцип формування європейської цивілізації – це збереження національних, регіональних та локальних особливостей.

ГЕНЕЗИС ПОСТРАДЯНСЬКОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ІНТЕГРАЦІЯ В ЄДИНИЙ НОРМАТИВНИЙ ПРОСТІР ЄС

Набуття Україною у грудні 1991 р. політичної незалежності однак не супроводжувалося отриманням економічної – республіка фактично усі 1990-ті роки залишалася частиною народногосподарського комплексу колишнього Союзу. Цьому також сприяло проведення Україною аграрної і земельної реформ в сільському господарстві і роздержавлення державної власності. Водночас Україну охопила економічна та фінансова кризи, що спричинило згорання виробництва, “обнуління” коштів на рахунках підприємств та знецінення заощаджень населення. І лише на зламі століть із започаткуванням виходу України із рецесії виникли передумови для ідентифікації гострих проблем економіки, визначення напрямів їх подолання та просування по шляху європейської інтеграції. Потужною перешкодою для інтеграції економіки України до внутрішнього ринку країн ЄС стала пострадянська регуляторна система.

Зазначимо, що база стандартів України при набутті політичної незалежності становила понад 20 тис. державних (так званих ГОСТ) та понад 43 тис. республіканських і відомчих нормативних актів (стандартів і технічних умов (ТУ). До початку 2000-их років в Україні функціонувала система стандартизації, метрології і сертифікації, що залишилась у спадщину від колишнього Союзу. В її основу було покладено централізований принцип керування народногосподарським комплексом і це передбачало обов'язкове дотримання наведених у стандартах і ТУ норм і вимог. Стандартизація виступала одним із ключових інструментів забезпечення досягнення інтересів держави у сфері технічного регулювання (дотримання технічних вимог до промислових виробів і нормативних показників безпечності та якості до харчової продукції) і тому фінансувала її держава.

Україна у 1992 р. подала заявку на вступ до СОТ, у 1994 р. отримала статус спостерігача, а вступила до неї у 2008 р. Перемовини про вступ України до ЄС були започатковані у 1992 р. і у 1994 р. вони були реалізовані в підписанні Угоди про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною (УПС). Одним із суттєвих бар'єрів на цьому шляху була невідповідність пострадянської регуляторної системи України вимогам СОТ і ЄС у цій сфері, а отже постала необхідність її приведення у відповідність із діючими в міжнародних об'єднаннях законами і нормами, а також гармонізації державних стандартів з технічними регламентами, міжнародними і європейськими стандартами. Наприкінці 1996 р. Україна зробила заяву про приєднання до Кодексу добросовісної практики розроблення, прийняття і застосування стандартів (Кодекс) Угоди ТБТ.

Перші надії і зрушення у вирішенні цієї проблеми пов'язані із прийняттям постанови Уряду “Про заходи щодо поетапного впровадження в Україні вимог директив Європейського Союзу, санітарних, екологічних, ветеринарних, фітосанітарних норм та міжнародних і європейських стандартів” (від 19.03.1997 №244). З цією метою на першому етапі (1997–1998 рр.) планувалося забезпечити підготовку законодавчих та інших нормативних актів для їх поетапного впровадження в Україні, а на другому (1998–2000 рр.) – організувати роботу з реалізації галузевих програм впровадження в Україні стандартів для конкурентоспроможної продукції, гармонізованих з міжнародними та європейськими стандартами.

Однак, і це підкреслимо, реальні зміни в пострадянській регуляторній системі фактично розпочалося після підписання УПС між ЄС і Україною, яка набула чинності 01.03.1998 р. Основні складові змін у регуляторній системі України на початковому етапі полягали в уніфікації та зближенні національної законодавчої бази у сфері технічного регулювання з європейською і, перш за все, для аграрного сектора економіки, а також гармонізації стандартів безпеки та якості харчової продукції. Водночас, у правовому відношенні зміни, що відбувалися і ще мали відбутися, були закріплені в Законі України “Про стандартизацію” (від 17.05.2001 № 2408-III).

Про масштаби проведеної у сфері технічного регулювання роботи³⁸ свідчать наступні дані: за період 1998-2000 рр. було переглянуто і затверджено 293 стандарти, за першу половину 2000-их рр. – 2810, за другу – 3991, або усього 7,1 тис. ДСТУ. Оскільки частина стандартів відносилася до аграрного сектора (сільського господарства та харчової промисловості), то через Мінагрополітики України за 2005-2008 рр. було профінансовано перегляд 3224 ДСТУ, з них гармонізовано – 809 од. Отже, фінансування робіт по гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими, не відповідало потребам.

Водночас, помітне відставання від запланованих показників стандартизації спонукало до прийняття Урядом України низки програм, спрямованих на прискорення розбудови національної системи стандартизації та їх відповідне фінансування, зокрема: “Державна програма розвитку еталонної бази на 2006-2010 роки” (від 01.03.2006 №228); “Державна програма стандартизації на 2006-2010 роки” (від 01.03.2006 №229); “Програма запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади” (від 11.05.2006 №614); “Концепція розвитку технічного регулювання та споживчої політики на 2006-2010 роки” (від 11.05.2006 №267-р).

Зазначимо, що на 01.03.2006 р. фонд чинних в Україні міждержавних стандартів (ГОСТ), які були розроблені до 1992 р., становив 16 765 од. У результаті виконання Програми перегляду міждержавних стандартів у 2006-2010 рр. було опрацьовано понад 6,5 тис. ГОСТ, - менше половини від визначених для перегляду. Це пов’язано з тим, що фінансування не відповідало потребам - 11,3 млн. грн. від запланованих 25 млн. грн. (45%).

Отже, у другій половині 2000-их рр. склалась доволі складна ситуація, зокрема значний розрив між показниками стандартизації, що передбачені програмами, і досягнутими. Суперечливість чинного законодавства та гальмування процесів розроблення

³⁸ Крисанов Д.Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу : монографія / Дмитро Федосович Крисанов ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Електронні дані. Київ, 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>. С. 179-181.

сучасних стандартів (ДСТУ) значно ускладнювали трансформацію пострадянської регуляторної системи (РС) у національну систему технічного регулювання (СТР). Це знайшло відображення у результатах дослідження Світового банку³⁹:

- українська система безпечності харчових продуктів потребує реформ, оскільки пов'язана із існуванням та застосуванням застарілих стандартів, успадкованих ще з радянських часів, з практикою обов'язкової сертифікації більшості харчових продуктів, а також масштабною і складною системою перевірок;

- система стандартів ГОСТ/ДСТУ включає тисячі стандартів, що охоплюють і технічні вказівки, і параметри якості, і стандарти охорони здоров'я в сільському господарстві, і стандарти безпечності. Однак більшість із них, що стосуються здоров'я та безпечності, не мають чіткого формулювання і не засновані на чітких наукових критеріях. Іноді вимоги до безпечності харчових продуктів є нижчими за передбачені Кодекс Аліментаріус та іншими міжнародними та європейськими стандартами;

- система стандартів ГОСТ/ДСТУ не визнається на ринках країн-членів ОЕСР, що обмежує доступ українських товарів до ринків, де діють стандарти, відмінні від ГОСТ/ДСТУ;

- дослідні лабораторії, які діють за стандартами ГОСТ/ДСТУ, неспроможні дотримувати вимог Європейського Союзу та інших промислових країн. Це пов'язано з відсутністю систем управління якістю, оскільки їхнє обладнання та аналітичні методи були створені відповідно до вимог перевірок та сертифікації системи ГОСТ/ДСТУ (лише декілька відсотків усіх лабораторій акредитовані відповідно до ISO 17025).

З 2010-их рр. трансформація РС у СТР перейшла в активну фазу, що спонукало появу різнопланових викликів, а отже нових напрямів гармонізації національної СТР з європейською моделлю технічного регулювання. На середину 2016 р. було:

³⁹ Система державного регулювання безпеки харчових продуктів: на шляху до вдосконалення. Стратегічне дослідження IFC. Аналітичний звіт. Київ, 18 травня 2009 року. С. 30–32.

- забезпечено формування законодавчо-нормативної бази СТР - набули чинності біля 50 законів України: базових, рамкового, на окремі види продукції, контролю у сфері господарської діяльності;

- фонд національних стандартів становив 15,1 тис. од., з них 11,3 тис. гармонізовано з міжнародними та європейськими. Скасовано чинність міждержавних стандартів (ГОСТ), розроблених до 1992 р. Однак більшість із скасованих ГОСТ будуть чинними до 2018 р., щоб забезпечити поступове пристосування бізнесу до нових вимог. До повнотекстової електронної бази даних національних стандартів внесено тексти 13 316 нормативних документів, з них 2516 внесено у 2015 р.;

- зліквідовано обов'язкову сертифікацію харчової продукції;

- прийнято Закон України “Про технічні регламенти та оцінку відповідності” (від 15.01.2015 №124-VIII), згідно з яким проведено розмежування між технічними регламентами (обов'язкові і стосуються лише безпечності) та стандартами (добровільні і стосуються якості) харчової продукції. Розроблено і затверджено біля 50 технічних регламентів;

- приведення системи акредитації органів з оцінки відповідності (ООВ) України у відповідність з вимогами Європейської асоціації (EA), Міжнародного форуму з акредитації (IAF) та Міжнародної кооперації з акредитації лабораторій (ILAC) та підписання Угоди про Взаємне визнання між Національним агентством акредитації України (НААУ) та з кожним окремо ЄА/IAF/ILAC. Поставлені НААУ завдання поступово реалізуються. Зокрема, станом на 22.04.2019 р. зареєстровано 898 акредитованих ООВ (65,8 %) та 466 ООВ, які ще мають бути акредитовані;

- поступове запровадження сучасних процедур підтвердження відповідності. Ключовий принцип COT і ЄС: створити систему взаємної довіри до результатів оцінювання відповідності товарів, якими обмінюються їхні країни-члени. Універсальним інструментом формування довіри до діяльності ООВ є його акредитація на основі міжнародних вимог до компетентності ООВ, а основним засобом виступає запровадження механізму взаємного оцінювання національних органів з акредитації на міжнародному та європейському рівні для визнання їхніх систем акредитації еквівалентними, а також підписання НААУ “Угоди про взаємне

визнання робіт з акредитації органів з оцінки відповідності” з європейською асоціацією та міжнародними форумом з акредитації/кооперацією з акредитації лабораторій;

- взаємне визнання усіма країнами-членами EA/IAF/ILAC атестатів акредитації, сертифікатів та протоколів випробувань, що видаються (проведені) у будь-якій з них. Умовами, дотримання яких стануть гарантією еквівалентності (єдності) результатів випробувань й підставою для їх взаємного визнання (України з членами EA/IAF/ILAC), є наступні: а) набрання чинності з 01.01.2016 р. Законом України “Про метрологію та метрологічну діяльність” (від 05.06.2014 р. №1314-УІ), який повністю відповідає європейським директивам, нормам і стандартам у сфері метрології та метрологічної діяльності; б) акредитація діючих ООВ відповідним стандартам; в) сучасне методичне, метрологічне і програмне забезпечення, наявність необхідного лабораторного устаткування і витратних матеріалів, що є важливою передумовою гарантування проведення якісних випробувань й достовірних вимірювань, забезпечують отримання точних результатів, їх об’єктивне оцінювання і видачу відповідних сертифікатів й протоколів випробувань;

- формування державного ринкового нагляду за дотриманням обов’язкових вимог як заключної ланки СТР, еквівалентної європейській базовій моделі, з метою забезпечення високого рівня захисту здоров’я людей та інтересів споживачів, в унеможливленні появи небезпечної продукції на ринках, а у випадках її виявлення – оперативного реагування та реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків. Також це ефективний інструмент захисту інтересів учасників ринку та боротьби з недобросовісною конкуренцією. Законодавством передбачено, що перед розміщенням продукції на ринку повинне проводитися оцінювання її відповідності нормативним вимогам (директиви, технічні регламенти, стандарти, кодекси ustalеної практики) безпосередньо виробником (у випадках низького ризику для безпеки споживачів), другою стороною (акредитованими ООВ) або ж третьою стороною

(референс-лабораторіями). Державний ринковий нагляд відбувається після надходження продукції на ринок⁴⁰.

Набуття чинності Законом України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” (від 23.12.1997 №771/97-ВР в редакції ЗУ від 22.07.2014 №1602-УІІ⁴¹) спричинило поділ підприємств харчової промисловості на три групи за строками й складністю впровадження HACCP, зокрема:

- потужності (I група), що провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження, тобто, м'ясна, молочна та рибна сировина (крім малих потужностей). Впровадження HACCP - до 20.09.2017 р.;
- потужності (II група), що провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких відсутні необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей). Впровадження HACCP - до 20.09.2018 р.;
- малі потужності (III гр.) впроваджують HACCP до 20.09.2019 р.

Це активізувало операторів ринку по впровадженню HACCP, зокрема станом на початок 2018 р. налічувалось біля 1,2 тис. підприємств харчової промисловості, які впровадили системи управління безпечністю, якістю, довкіллям (із 5,6 тис. переробних потужностей), тоді як у 2011 р. - 0,5 тис. На кінець 2019 р. усі оператори ринку, які займаються виробництвом та обігом харчової продукції, мають впровадити HACCP чи інші системні процедури безпечності – залежно від імовірності виникнення харчового ризику. За даними Держпродспоживслужби України, понад 200 тис. суб'єктів господарювання зайняті виробництвом і обігом харчової продукції⁴². Зазначимо, що системні процедури безпечності, крім системи HACCP, включають: програми-передумови HACCP (або мінімальні вимоги базових програм), спрощений підхід програми

⁴⁰ Крисанов Д.Ф. Там же. С. 184-207.

⁴¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів. Закон України від 22.07.2014 р. № 1602-УІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1602-18>

⁴² До кінця 2019 року система HACCP стане обов'язковою для понад 200 тисяч підприємств. Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.org/.../do-kincy-a-2019-roku-systema-haccp-sta...>

НАССР, настанови з належних практик. Їх впровадження проводиться на підприємствах з незначним ступенем харчового ризику, в господарствах первинного виробництва, які спеціалізуються на вирощуванні продукції тваринного і рослинного походження, та іншими суб'єктами господарювання, які транспортують, зберігають, пакують або реалізують харчові продукти.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі з 01.09.2017 р. і стала відображенням нового формату відносин за принципом “політичної асоціації та економічної інтеграції”. У контексті її підготовки і тривалого процесу ратифікації було прийнято низку нормативних актів, які засвідчили подальшу гармонізацію вітчизняної нормативної бази для аграрного сектора із відповідним законодавством ЄС. Серед них закони України: “Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин” (від 18.05.2017 №2042-УІІІ); “Про безпечність та гігієну кормів” (від 21.12.2017 №2264-УІІІ); “Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів” (від 06.12.2018 №2639-УІІІ) та ін. Значна увага приділена підготовці проекту Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про молоко та молочні продукти” (щодо молоковмісних продуктів)”, а також проектів інших законодавчих актів. Впровадження в практику господарювання вимог чинного Законодавства про харчові продукти свідчить про розширення та поглиблення інтеграції вітчизняного аграрного сектора до внутрішнього ринку країн-членів ЄС.

Доречно зазначити, що за даними Держпродспоживслужби України, за результатами 2018 р. було відкрито 85 нових зовнішніх ринків різної продукції, розроблено та погоджено 44 форми міжнародних сертифікатів для імпорту/експорту підконтрольної продукції і це дозволило нівелювати економічний вплив від втрати ринків Російської Федерації. Отримали право експорту продукції тваринного походження близько 850 підприємств АПК України, у т.ч. 306 виробників продуктів тваринного походження – в країні ЄС, з них: 126 – харчову продукцію (м'ясо птиці, риби, мед, яйця, молочна продукція), а 180 – продукти тваринного походження

(перо-пухова сировина, шкури, корми для непродуктивних тварин, субпродукти нехарчові т.п.)⁴³. Це кожне шосте підприємство (чи господарство) вітчизняного АПК з тих, які займаються вирощуванням та переробленням продукції тваринного походження. Усі згадані суб'єкти господарювання-експортери отримали від Європейської Комісії (ЄК) дозвіл щодо реалізації харчової продукції на ринках країн ЄС. Це свідчить про те, що створено ефективну систему харчової безпеки не лише на національному рівні, але й на підприємствах, які її експортують.

Важливим індикатором поглиблення інтеграції аграрного сектора України до внутрішнього ринку країн ЄС виступає реалізація продукції АПК на зовнішніх ринках. За 2010-2018 рр. обсяги експорту продукції АПК зросли в 1,9 рази (з 9936 млн. дол. США до 18,8 млрд. дол. США), у т.ч. до ЄС – більш як удвічі (до 6,3 млрд. дол. США), а частка продукції АПК в загальному обсязі експорту вітчизняних товарів – удвоє: з 19,3% до 39,8%. І це за умови, що експорт продукції АПК, як й інших товарів, до Російської Федерації закономірно скорочується на тлі загострення військово-політичної ситуації.

Таким чином, забезпечити подальше нарощування обсягів експорту продукції АПК України на зовнішні ринки можливо, з одного боку, за умови збільшення експортних потужностей діючих експортерів, а з другого, - на основі розширення контингенту експортерів, які будуть спроможні створити на підприємствах і в господарствах ефективну систему харчової безпеки та отримують дозвіл ЄК. Це ставить перед необхідністю завершення формування системи технічного регулювання для аграрного сектора та забезпечення впровадження суб'єктами господарювання основних вимог СТР і на цій основі просування виробників харчової продукції до нових зарубіжних ринків та закріплення на них. Для досягнення поставлених цілей необхідно реалізувати низку пріоритетних завдань, а саме:

- впровадити на потужностях аграрного сектора санітарні та фіто-санітарні заходи згідно з європейськими вимогами задля

⁴³ У 2018 році суттєво розширено ринки збуту для української продукції – Володимир Лапа. URL: www.consumer.gov.ua

унеможливлення виникнення джерел загроз для населення і споживачів, флори і фауни, навколишнього середовища;

- визнання Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів у країнах-імпортерах продукції АПК, як незалежної інституції, що гарантує об'єктивне підтвердження її відповідності встановленим вимогам;

- завершити акредитацію органів з оцінки відповідності (ООВ) із простроченими атестатами (466 од.), що функціонують на засадах і принципах, які запроваджені в ООВ країн-членів ЄС;

- завершити гармонізацію законодавчо-нормативної бази України із засадничими принципами, нормами, вимогами та застереженнями, закріпленими в нормативно-правовій базі ЄС;

- продовжити роботу з “розщеплення” основних положень рамкового й базових законів України щодо захисту прав споживачів харчової продукції з метою більш поглибленої деталізації та диференціації норм, вимог і застережень щодо харчових ризиків, їх закріплення в підзаконних актах (розпорядженнях, наказах, положеннях) і реалізації на практиці;

- завершити гармонізацію регуляторної системи України з базовою моделлю технічного регулювання, яка впроваджена та ефективно функціонує майже тридцять років в країнах-членах Співтовариства. Однак це не виключає проведення робіт щодо її постійного удосконалення;

- постійно розширювати коло суб'єктів господарювання в аграрному секторі, які впровадять у виробництво систему харчової безпеки згідно з вимогами моделі безпечності харчових продуктів та кормів для тварин, що запроваджена і бездоганно функціонує в країнах-членах Співтовариства;

- забезпечити всебічну рівність Національного агентства з акредитації України (НААУ) з Європейською асоціацією з акредитації (EA), Міжнародним форумом з акредитації (IAF) і Міжнародною кооперацією з акредитації лабораторій (ILAC) задля визнання їхніх систем акредитації еквівалентними. Зазначимо, що “всебічна(е) рівність/визнання” для українських реалій стосується наступних напрямів акредитації, а саме: органів з сертифікації продукції, процесів, послуг, персоналу, систем менеджменту; випробувальних, калібрувальних і медичних лабораторій; органів з

інспектування; провайдерів програм перевірки знань й інших програм оцінки відповідності. Це необхідна умова для взаємного визнання сертифікатів безпечності та якості, атестатів і протоколів випробувань, проведених в Україні та у країнах-членах вищезазначених європейської та міжнародних акредитаційних інституцій, тощо.

За оцінками експертів, аграрний сектор України на початку 2020 рр. в основному повинен забезпечити досягнення еквівалентності систем технічного регулювання та безпечності харчових продуктів й кормів з аналогічними базовими моделями, що запроваджені й функціонують в ЄС, а також впровадження санітарних та фіто-санітарних заходів згідно із європейськими вимогами. У сукупності це сприятиме все більшій інтеграції вітчизняного аграрного сектора до внутрішнього ринку країн Співтовариства, а також виступатиме ключовою умовою формування єдиного нормативного простору Україна-ЄС і на цій основі безперешкодного пересування між ними товарів, послуг, капіталів, робочої сили, інформації тощо.

Савченко Н.М. к.е.н., доцент

Савченко Р.О. к.е.н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО КОНТРОЛЮ В ХОДІ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ

Із розвитком ринкових відносин в Україні актуальними стали дослідження в частині теоретичних розробок та практичного впровадження управління проектами. І хоча проведені ґрунтовні академічні дослідження в сфері управління проектами, питанням організації управлінського контролю за управлінням проектами приділялася недостатня увага. Таким чином, існує значний розрив в академічному розумінні концепції управлінського контролю та можливостей застосування його елементів при управлінні

проектами в умовах функціонування вітчизняних підприємств. Важливим при цьому є врахування досвіду економічно розвинених країн.

Управління проектами – це методологія організації, планування, керівництва, координації трудових, фінансових і матеріально-технічних ресурсів протягом проектного циклу, спрямована на ефективне досягнення його мети шляхом застосування сучасних методів, техніки та технології управління для досягнення визначених в проекті результатів за складом та обсягом робіт, вартістю, часом, якістю та задоволенню учасників проекту⁴⁴. Його метою є реалізація спеціальної мети проекту та врешті-решт досягнення вимог та очікувань заінтересованих сторін.

На практиці управління проектами - це діяльність, що супроводжується ризиками та труднощами. З розвитком економіки, науки і техніки проекти стають все більш складними. Так, участь в проекті можуть приймати багато організацій, які будуть виконувати різноманітні види робіт та використовувати при цьому велику кількість ресурсів. Виконання проекту в умовах обмеженості ресурсів може бути досягнуто лише за наявності ефективної системи контролю в межах управління проектами. Таким чином, передумовою та ключовою умовою реалізації кінцевих цілей є функціонування ефективної системи управлінського контролю в процесі управління проектами.

Що стосується вітчизняної практики управління проектами, то тут спостерігається великий розрив між Україною і, наприклад, економічно розвиненими країнами. Це відбувається через недоліки в організації системи управлінського контролю, а саме: відсутність планування, системного підходу та координації. Система управління проектами на практиці, для подолання недоліків управлінського контролю, повинна перманентно сприяти всебічному розвитку управління проектним контролем.

⁴⁴ Мазур І.І., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управление проектами: Учебное пособие / Под общ.ред. И.И. Мазура. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2004. – с. 664.

Рис. 1. Завдання системи управління проектами

Отже, управлінський контроль проекту - це ціла система, що виконує низку завдань. Метою цієї системи є реалізація управління проектами з використанням технологій управління науковими проектами. Варто відзначити, що об'єкт управління проектами не варто плутати з об'єктом управління суб'єкта господарювання. Проект є лише невеликою частиною великої системи підприємства. Цілі управління підприємством є глобальними, а основною метою управління проектом є досягнення поставленої мети.

Керівник проекту відповідає за розробку проекту запуску, визначення основних членів команди, формування планових показників, а також відповідає за впровадження проекту, звітування про хід його виконання, перегляд процесу та контроль за виникненням ризиків в ході реалізації проекту. Організація або

група осіб, яка намагається виконати всі вищезазначені завдання складає команду проекту.

Проектуванню підлягає велика кількість організаційних процесів. Це серія управлінських заходів для досягнення кінцевої мети організації. Хоча проекти значно відрізняються за своїм характером, масштабом, обсягом інвестицій та вимогами методів, що застосовуються, всі вони проходять весь процес своєї реалізації: від запуску, планування, реалізації до закриття.

Складність та ризики, що супроводжують процес реалізації проектів часто обумовлюють виникнення відхилень від очікуваного результату. В зв'язку з цим керівники проектів повинні розробляти плани, стосовно виконання окремих етапів проекту та контролювати їх масштаби, графік дотримання виконання робіт та вартість проекту. Як вже зазначалось, в ході проведення управлінського контролю можуть бути виявлені відхилення. Якщо вони з'являються, менеджер повинен відкоригувати план, запропонувати механізми усунення виявлених відхилень після аналізу причин їх виникнення та нарешті, зробити оцінку результату реалізації проекту. Отже, ця діяльність і є управлінням проектом. Таким чином, невід'ємною складовою управління проектами є контроль за ходом його реалізації.

При здійсненні будь-якого проекту його інвестори, менеджмент та клієнти будуть контролювати процес його реалізації, якість і вартість лише з власної позиції. Відповідальність, повноваження та інтереси всіх цих заінтересованих сторін є предметом системи управління проектами. Інвестори проекту є кінцевими керівниками проекту. Вони володіють повноваженнями із прийняття рішень щодо графіку виконання робіт, витрат, якості, а також всебічного управління проектом. Вони мають вирішальний вплив на організацію системи управлінського контролю проектів.

Що стосується формування стратегії проекту, то клієнти повинні встановити його цілі, вони визначають задачі проекту, допомагають сформулювати та затвердити плани виконання проекту. Клієнти відіграють важливу роль у проходженні ключових етапів реалізації проекту, вони визначають методологічний інструментарій управлінського контролю, встановлюють розмір граничних витрат на його проведення.

Характерні риси процесу управління проектами наведено на рис. 2:

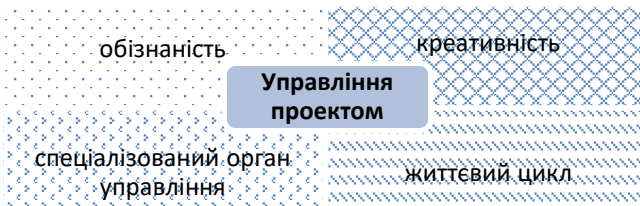

Рис. 2. Характерні риси процесу управління проектами

1. Управління проектами є діяльністю, що передбачає необхідність використання знань із багатьох сфер. Адже проект є відносно складною діяльністю, що складається із декількох етапів та передбачає співпрацю із багатьма суб'єктами господарювання. Іноді проект буде виконуватися в умовах невизначеності, буде відчуватися вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ. В ході управління проектами виникає необхідність в організації діяльності персоналу, який може знаходитись територіально в різних місцях, за наявності обмеженості технічного забезпечення, різного графіку роботи, вартості робіт та ін. Усі ці фактори обумовлюють необхідність наявності обізнаності у різних сферах за для вирішення проблемних питань.

2. Управління проектом є дослідницькою управлінською діяльністю. Її основна відмінність від повсякденного процесу управління полягає в тому, що проект є одноразовою діяльністю, що проводиться для досягнення окреслених цілей. Вона повинна бути одночасною, ризиковою і креативною. Креативність проекту головним чином залежить від розвитку та підтримки науково-технічних проектів, а творчість завжди є дослідницькою. На основі досвіду багаторазових невдач на дослідницькому етапі проектного менеджменту набувається досвід, виокремлюються технічні резерви та проявляється деформаційна здатність.

3. Управління проектом є управлінською діяльністю із формування спеціалізованої організаційної одиниці. На відміну від повсякденного процесу управління, управління проектами потребує

створення спеціалізованого органу, головним призначенням якого є досягнення конкретного завдання. Орган не має бути пов'язаний із жодною організаційною структурою, він повинен вчасно приймати відповідні ефективні управлінські рішення і координувати діяльність співробітників з метою забезпечення досягнення кінцевих цілей проекту.

4. Управління проектом має життєвий цикл. Суть управління проектами полягає в роботі з планування та контролю одноразової діяльності та досягнення бажаної мети протягом встановленого періоду часу. Після досягнення мети проект втрапить сенс існування і руйнується. Таким чином, управління проектами пов'язане з передбачуванним життєвим циклом.

Порівняно із контролем в межах суб'єкта господарювання, управлінському контролю проектів притаманно:

1) виокремлення об'єктів управлінського контролю має передувати управлінським процесам при реалізації проекту. В ході свого функціонування, системи управлінського контролю та управління проектами повинні взаємодіяти між собою, доповнювати одна одну.

2) управлінський контроль проектів та система управління суб'єктом господарювання акцентують свою увагу на різних аспектах. Управлінський контроль проекту головним чином зосереджується на власне проекті і основною його метою на визначений період є виробництво якісної продукції при найменших витратах. У той же час система управління підприємством зосереджує увагу на витратах, основною метою є управління діяльністю та, зокрема, процесом виробництва продукції (робіт, послуг) за певний період.

3) управлінський контроль проектів зазвичай більше акцентує свою увагу на узгодженні таких показників, як: обсяг реалізації продукції (робіт, послуг), обсяг та графік їх виробництва, а також понесених витрат. Для системи управління суб'єктом господарювання це не так типово.

4) управлінський контроль проекту більш складний процес ніж розробка плану проекту. Адже, наприклад, на будівельні, науково-дослідницькі проекти часто впливають географічні умови, клімат, логістичні послуги та фактори мінливого зовнішнього

середовища, що викликає трансформацію проекту або ж призводить до виникнення несподіваних проблем. В той час планові показники, щодо діяльності суб'єкту господарювання, як правило, не зазнають значних регулярних змін.

5) в ході функціонування системи управлінського контролю проекту дуже важко оцінити його ефективність, визначити перелік стандартів для проведення такої оцінки. Оцінка ефективності системи управління підприємством, результатів його діяльності часто базується на історичній (фактичній) інформації про господарські процеси, які періодично повторюються, а отже, є база для порівняння, оцінка стає більш надійною, її легше провести ніж оцінити результативність проведення управлінських заходів в ході реалізації проекту. Стандарти в межах управлінського контролю проектів є унікальними і зазвичай використовуються лише один раз.

Основною метою управлінського контролю проекту є забезпечення відповідності плану діяльності фактичним показникам. Управління проектом пов'язане з пошуком і виявленням відхилень від плану, а також з проведенням відповідних заходів за для досягнення бажаних результатів. Як відомо, для потреб проекту мета зазвичай вимірюється такими показниками як: графік виконання робіт, їх вартість, технологія та якість проведення. Таким чином, призначення управлінського контролю полягає в координації діяльності учасників проекту, розподілі ресурсів та дотримання графіку проведення робіт в межах проекту, їх вартості та технічних цілей, що визначені в плані проекту.

Відповідно до основної мети управління проектами, конкретні цілі управлінського контролю можна узагальнити наступним чином (табл. 1).

Отже, кінцевим результатом функціонування управлінського контролю в ході реалізації проектів є приведення організації в порядок і створення ефективної системи управління. Процедури управлінського контролю повинні забезпечувати раціональне використання ресурсів суб'єкту господарювання, оцінку діяльності учасників проекту на постійній основі.

Таблиця 1

Цілі управлінського контролю проектів

Ціль	Характеристика цілі
Зменшення витрат та підвищення продуктивності	Основною метою управлінського контролю в межах проекту є економія витрат і досягнення максимально можливих економічних вигод при найменшому споживанні всіх видів ресурсів. Управлінський контроль проектів міг би реалізувати цю мету за допомогою різноманітних спеціальних та комплексних заходів. А це вимагає постійного відстеження та перевірки ряду фінансових та технічних показників, таких як вартість, продуктивність праці, зростання продажів, якість, рівень споживання тощо.
Пошук відхилень та обмеження їх накопичення	Помилки, невдачі і відхилення можуть з'явитися в будь-якій роботі. Тоді в ході контролю управління проектами потрібно активно шукати відхилення і аналізувати їх наслідки. Взагалі кажучи, невеликі відхилення не завдають серйозної шкоди одній організації відразу, але якщо вони будуть відбуватися на постійній основі і накопичуватися, це може призвести до серйозних наслідків. Таким чином, метою управління проектами є виявлення відхилень у часі, обмеження їх накопичення і швидке прийняття коригувальних заходів.

Згідно з даними PMBOK (Project Management Body of Knowledge) заснованого Інститутом управління проектами (Project Management Institute, PMI) основний зміст контролю управління проектами розкривається через складові (рис. 3).

Основний зміст контролю за управлінням проектами полягає в досягненні повного діапазону контролю з точки зору обсягу, часу, витрат, якості, людських ресурсів, ризику і досягнення більш високої операційної ефективності в рамках бюджету. Детальна характеристика складових управлінського контролю в межах проекту наведена в табл. 2.

Рис. 3. Зміст контролю управління проектами

Повідомлення про проблеми мають включати інформацію про проблемні ситуації, які вже трапилися і ті, що очікуються. Керівники проектів повинні відповідати на них, щоб вчасно вживати коригувальних дій. Взагалі кажучи, керівники витратимуть більшу частину свого часу на обробку такого роду звітів, і вони повинні вирішувати, яка проблема повинна бути вирішена особисто і яка має бути делегована іншим працівникам.

У процесі реалізації проекту, його керівники зосереджують свою увагу на таких питаннях як: вчасність завершення проекту та чи вклалися у бюджет витрат понесених при реалізації проекту. Керівники проектів повинні своєчасно розглядати три різних типів управлінських звітів: звіти про проблеми, звіти про хід реалізації проекту та фінансові звіти.

Звіт про хід реалізації проекту має містити порівняння фактичного часу і вартості виконаних робіт із запланованим часом і вартістю, а також кількісно вимірювати обсяг виконаних робіт. Його основна мета – визначати наступні кроки в реалізації проекту. Керівники повинні максимально ретельно аналізувати такі види звітів, оскільки аналіз може виявити потенційні проблеми, які не були відображені у попередніх звітах. Менеджери повинні визнати ці проблеми і знаходити їх вирішення.

Таблиця 2

Характеристика складових управлінського контролю в межах проекту

№	Складова	Характеристика
1	Сфера застосування	Під сферою застосування розуміється робочий обсяг проекту. Це стосується всіх видів робіт в межах проекту, що виконуються з метою одержання бажаного результату (продукції, послуг), які відповідають закладеним якісним параметрам. Сфера застосування є основою розробки графіку проведення робіт, визначення розміру витрат на їх проведення. Управлінський контроль сфери застосування в основному стосується запланованих показників проекту та власне змін, що можуть відбутися із сферою. Управлінський контроль проекту в частині планових показників передбачає перевірку наступних питань: чи є цілі плану проекту масштабними і точними; чи є показники плану надійними та ефективними; чи може визначення обсягу проекту забезпечити реалізацію цілей; чи переваг проекту більше, ніж витрат на його здійснення; чи існує потреба у подальших дослідженнях щодо визначення обсягу проекту тощо. Управлінський контроль змін масштабу проекту, передбачає його проведення у випадку виникнення масштабних змін власне проекту. Після того, як проект почне реалізовуватися, сфера зміниться відповідно до впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що може призвести до великих змін у графіку, вартості або якості проекту.
2	Час	Завершити проект вчасно і з високою якістю – бажаний результат кожного керівника проекту. Однак на практиці затримки бувають випадковими. Контроль за часом управління проектом в основному стосується серії процесів управління та заходів, необхідних для забезпечення завершення проекту вчасно. Його мета полягає в забезпеченні своєчасного завершення проектів, раціонального розподілу ресурсів і досягнення максимального рівня ефективності діяльності. Управлінський контроль тривалості проекту включає в себе визначення та підтвердження конкретного змісту проектної діяльності, складових проекту, розподілу ресурсів та ін. Визначення граничного терміну завершення проекту є найбільш важливою частиною управлінського контролю на цьому етапі. При цьому в межах системи управлінського контролю відбувається органічне поєднання попереднього та поточного контролю, включаючи контроль за впливом факторів на зміну плану ліміту часу проекту, вимірювання продуктивності проекту та реакції на відхилення, понесені в ході реалізації тощо.

3	Витрати	Стосується оцінки вартості проекту та прогнозування знаходження можливих шляхів зниження фактичних проектних витрат порівняно з бюджетними. Оцінка вартості проекту базується на плануванні потреби у ресурсах проекту та використання різноманітної інформації про ринкову ціну. В ході оцінки визначається вартість кожного виду діяльності та проекту в цілому: попередньо, в ході реалізації проекту та уточнення вартості після завершення проекту. Бюджет вартості проекту є еталоном в ході проведення управлінського контролю витрат. В ході реалізації проекту постійно проводиться контроль фактичних витрат, порівнюються показники попередньої оцінки та визначається загальна вартість проекту.
4	Якість	Якість проекту – це сукупність всіх характеристик, яким має відповідати продукція (робота, послуга) заявлених заінтересованими сторонами. Управлінський контроль якості в основному стосується заходів з управління проектами, які здійснюються для досягнення заявлених якісних показників проекту. Він, головним чином, включає низку заходів, пов'язаних з вимірюванням фактичних показників якості проекту, порівнянням з фактичною якістю проекту та стандартами якості, підтвердженням помилок та проблем проекту, аналізу причин проблем якості проекту та проведення коригуючих заходів щодо усунення цих проблемних аспектів.
5	Трудові ресурси	Контроль трудових ресурсів передбачає підтвердження наявності інтеграції зусиль усіма учасниками проекту, шляхом використання механізмів стимулювання. Управлінський контроль при цьому включає в себе використання набору процедур, таких як контроль планування та розробки проекту, перевірка діяльності щодо придбання обладнання персоналом проекту, а також перевірка процесів із формування команди та ефективності її діяльності.
6	Ризик	Характеристики проекту визначають, що реалізація проекту буде супроводжуватися виникненням різних ризиків. Якщо ці ризики не можуть бути чітко ідентифіковані та контрольовані, проект буде невдалим. Тому найважливішою частиною контролю управління проектами є контроль невизначеності та ризикованих подій або проблем. При виявленні, визначенні та оцінці ризику в межах управлінського контролю, будуть враховуватися ризики проекту, що викликають необхідність застосування коригування діяльності за для досягнення мети проекту.

Фінансові звіти – це звітні форми, що містять лише інформацію про витрати проекту і з точки зору управлінського контролю, є менш інформативними ніж звіти про хід реалізації проекту. Таким чином, якщо проект є дуже складним, або запланована мета не є практичною, або ж операційне середовище організації сильно змінилося, план не матиме об'єктивної основи, оскільки існує велика вірогідність виникнення одного або декількох відхилень від плану за масштабом проекту, графіком виконання робіт або ж витратами. Найбільш поширеним явищем є перевищення витрат, тобто фактична вартість перевищує бюджетну. Така ситуація безпосередньо викликає необхідність модифікації планових показників. Для вирішення проблем, що виникають внаслідок помилок у роботі доцільним є зближення та узгодження процесів в межах проекту та власне цілей його реалізації.

Трішин О. К., академік НААНУ, д.с.-г. н., професор.

Інститут тваринництва НААН, Харків

Гноєвий І. В., д.с.-г. н., професор, Гноєвий В. І., д.с.-г. н., професор

Бугай Т. А., аспірант

Харківська державна зооветеринарна академія

ФАКТОРИ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ ШВИДКУ ОКУПНІСТЬ ДОЇЛЬНИХ РОБОТІВ В УМОВАХ МОЛОЧНО-ТОВАРНОГО КОМПЛЕКСУ

Розвиток промислового виробництва молока в країнах ЄС привів до появи технологій автоматизованого доїння корів, за якого не використовується ручна праця. Перші експериментальні зразки доїльних роботів були створені наприкінці 80-х років, виробниками яких були фірми “Levy” (Нідерланди), “Delaval” (Швеція). “Westfalia Landtechnik”, (Німеччина) та інші. Нині на Європейському ринку поступають доїльні роботи нового покоління, що можна розглянути як новий етап впровадження високих технологій в молочному скотарстві. За літературними даними у світі на кінець 2014 р. налічувалося 25 тис. доїльних роботизованих систем. До 2020 р.

прогнозується зростання їх чисельності до 60 тис.⁴⁵. У результаті розробки технології утримання корів з застосуванням роботизованих систем доїння, управління годівлею стало одним із основних факторів підвищення ефективності молочного скотарства як у країнах ЄС, так і в усьому світі^{46 47}. На жаль, Україна з великим запізненням підключається до цього науково-технічного прогресу. Безумовно, така інновація може бути ефективною за умови вирішення проблеми кормів і їх якості, забезпечення тварин простором для руху і відпочинку, вільного доступу до кормів і води та прояву статевих рефлексів, тобто, як часто підкреслюється в науковій літературі, мають бути створені умови зразкового добробуту тварин.

Головним стимулом початку розробки роботизованого доїння корів була необхідність застосування механічних процесів замість ручної праці у зв'язку із зростанням її вартості в багатьох країнах.

Доїння корів – досить затратний процес, на нього витрачається понад 40 % робочого часу⁴⁸, тому супроводжується значними матеріальними і фінансовими затратами. Дослідження засвідчили економію фізичної праці за роботизованого доїння від 30% до 40 %, порівняно зі звичайними системами доїння⁴⁹.

⁴⁵ Палій А. П., Техніко-технологічні інновації у молочному скотарстві. Монографія. /А. П. Палій., А. Н. Палій – Х. : “Міськдрук”, 2019. – 324 с.

⁴⁶ Станислав Виноцкий. Эффективность применения доильных роботов на семейных фермах Польши / Станислав Виноцкий, Вацлав Романюк, Петр Савиных // Аграрная наука Евро-Северо-Востока. – 2014. – №4 (41). – С. 52 – 56.

⁴⁷ Маклахов А. В. Сравнительная оценка экономической эффективности использования доильных роботов в ООО “Покровское” Вологодской области / Маклахов А. В., Жильцов В. И., Никитин Л. А., Углин В. К., Никифоров В. Е. // Вопросы территориального развития. – 2017. – Вып. 5 (40). – С. 1 – 14.

⁴⁸ Скворцов Е. А. Применение доильной робототехники в регионе / Скворцов Е. А., Скворцова Е. Г., Набоков В. И., Кривоногов П. С. // Экономика региона. – 2017. – Т. 13. – Вип. 1. – С. 249 – 260.

⁴⁹ Sonck B.R. The milking capacity of a milking robot / Sonck B. R., Donkers J. H. W. // Journal of Agricultural Engineering Research. 1995. – N. 62. – P. 25–38.

Скворцов Е.А. та ін.⁴⁴ причини впровадження робототехніки об'єднують у наступні категорії:

1. Бажання знизити кадрові ризики – невиходи на роботу, недотримання технології виробництва і трудової дисципліни як головна причина у досягненні стабільної якості і збільшення обсягів виробництва молока.

2. Дефіцит кадрів, що є наслідком недостатньої пропозиції у висококваліфікованих робітниках на ринку праці, у тому числі у наслідок негативної демографії, трудової міграції сільського населення у міста або за кордон, тощо.

3. Запобігання найманої праці.

4. Покращення параметрів доїння – збільшення чисельності доїння, підвищення надою і покращення якості молока, рання діагностика і профілактика захворювань корів.

5. Орієнтація на нові технології – робототехніка розглядається як іміджевий проект для постійного бажання застосовувати прогресивні технології у тваринництві.

У цілому, відношення робітників Середнього Уралу (Російська Федерація) щодо роботизованих ферм де, як і в Західній Європі, високими темпами впроваджуються доїльні роботи, видно за даними їх анкетного опитування (табл. 1).

Аналіз даних таблиці 1 свідчить, що впровадження робототехніки в молочному скотарстві має широкий вплив на різносторонні аспекти її діяльності. Тому пошук шляхів для реалізації інноваційних проектів у виробництві молока є виключно актуальним. Проте, впровадження доїльних роботів – досить капіталоемний проект для сільськогосподарських організацій. Він, безумовно, впливає на ефективність використання основних фондів. Як свідчать наукові публікації⁴⁴ ефективність використання основних фондів після впровадження доїльних роботів знижується. У цьому випадку, темпи збільшення прибутку від реалізації продукції менше темпів збільшення вартості основних фондів. Необхідний пошук шляхів як зниження вартості доїльної робототехніки, у тому числі як на основі розробки вітчизняних роботів, так і швидкої їх окупності. Саме вирішенню останньої задачі присвячена наша робота.

Таблиця 1

Відповіді респондентів на питання про основні причини доцільності впровадження доїльної роботехніки, %⁴⁴

Група причин	Варіант відповіді	% варіанту відповіді
Соціальні	знизити кадрові ризики	30,0
	турбота про здоров'я тварин	29,1
	знизити залежність від дефіциту кадрів	23,6
	вивільнити більше часу на інші види діяльності	9,1
	збільшити різносторонність праці	4,5
	покращити здоров'я робітників	3,7
Економічні	збільшення виробництва молока	33,6
	збільшення кількості доїнь	23,6
	економія на оплаті праці	20,0
	більша інформативність праці	15,5
	подальші плани щодо розширення ферми	7,3

Великою перепорою на шляху широкого застосування в Україні доїльних роботів – їх висока ціна і дорогий сервіс. Керівників господарств цілком справедливо хвилює питання, яка швидкість окупності доїльних роботів, чи є у господарстві всі умови, щоб вони себе оправдали.

Мета дослідження – визначити ключові фактори і їх параметри, що зумовлюють швидкість окупності доїльних роботів при їх застосуванні поряд з доїльним залом на прикладі молочно-товарного комплексу ПСП “Вільшанське” Двурічанського району Харківської області, Україна, де головним технологом більше 10 років працює перший співавтор цієї статті – Тетяна Анатоліївна Бугай.

Дослідження проводилися в 2012-2019 рр. в умовах молочно-товарного комплексу ПСП «Вільшанське», де в 2018 р. було встановлено два роботи Мопобох фірми GEA (Німеччина). Один Мопобох здатний без участі людини видоювати 60 корів/добу за їх бажанням, а з урахуванням сухостійних корів – 70 тварин за рік. Це багатофункціональний маніпулятор нового покоління, який вперше застосовується в Україні. За звичай, доїльні роботи встановлюються

або в нові корівники, або в реконструйовані. Безумовно, застосування їх в реконструйованих приміщеннях супроводжується значно більшими організаційними проблемами.

Молочно-товарний комплекс ПСП “Вільшанське” довгий час був середнім як за чисельністю корів(700 тварин), так і рівнем їх продуктивності (в межах 5 тис. кг/рік молока на корову). Нові соціально-економічні умови виробництва в сільському господарстві України зумовили необхідність організаційної і технологічної перебудови діяльності всього господарства, в тому числі і молочного комплексу, яка тривала майже 2 роки (2010-2012 рр.). Реконструкція корівників полягала в тому, що тварини з прив’язного утримання перевели на безприв’язне.

Годівлю корів повнораціональними кормовими сумішками стали проводити із використанням мобільного подрібнювача – змішувача – роздавача кормів з кормового столу, де на кожну з них, в середньому, відводиться 0,65м, а напування – з групових поїлок 2 – х метрової довжини, обладнаних підігрівачем води.

Після реконструкції корівника площа підлоги на 1 тварину збільшилась з 1,5м² до 8,9м² або в 5,9 рази, що позитивно вплинуло на здоров’я корів та їх продуктивність, а також з’явилась можливість механізувати значну частину технологічних процесів, зокрема побудувати доїльну залу типу “Ялинка” Euro Class 2x12, налагодити механізоване видалення гною з використанням трактору Clean Melook II (Westermaan – Німеччина).

На молочному комплексі введена система управління стадом ДРС-21. Всі ці зміни дали змогу значно підвищити професійні здібності обслуговуючого персоналу, продуктивність праці та добитись зразкового добробуту тварин в умовах молочного комплексу. У табл. 2 наведено дані стосовно показників виробництва молока, які позитивно характеризують результати реконструкції молочно – товарного комплексу ПСП “Вільшанське” і забезпечують матеріальну базу для успішного застосування доїльних роботів. До рекомендації на комплексі утримували 700 корів в стійлах на прив’язі з використанням індивідуальних поїлок та переносних доїльних апаратів, які підключалися до молокопроводу. Гній з риштаків видаляли за допомогою ланцюгового транспортеру.

Таблиця 2

**Основні показники ефективності роботи молочно – товарного
комплексу “Вільшанське” після реконструкції**

Показники	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Середня кількість корів, гол	500	500	500	500	500	500
Удій молока на корову, кг/рік	7255	8451	9361	8685	9309	10120
Валове виробництво молока, т	3628	4226	4681	4343	4654	5060
Одержано телят на 100 корів, гол	63	104	90	76	66	75
Використано кормів, т корм. од.	3618	4979	4511	4336	4543	5086
У т.ч. на корову, у корм.од	76,3	99,6	90,2	86,7	90,9	101,7
У т. ч. на 1 ц продукції, у корм.од	1,05	1,17	0,9	1,0	0,99	1,0
Використано концентрованих кормів, т корм.од.	1921	2515	2345	2222	2607	3173
У т. ч. на корову, ц корм. од	38,4	50,3	46,9	44,4	52,2	63,5
У т. ч. на 1 ц молока	0,53	0,59	0,50	0,50	0,60	0,60
Затрати людино-годин на 1 ц молока	-	-	-	1,37	1,18	0,9
Рентабельність виробництва молока, %	32,1	49,5	43,0	25,3	46,0	43,7

Застосовували помірно концентрований силосно-сінажний тип годівлі корів з індивідуальних годівниць у вигляді простих сумішок об'ємистих кормів, які роздавали коровам за допомогою кормороздавача КТУ-10. Концентровані корми (комбікорм) згодовували індивідуально кожній корові. Реконструкція молочного комплексу на безприв'язне утримання корів, годівлю повнорационними кормами сумішками з кормового столу на протязі

року, що склалися із консервованих кормів, зумовила необхідність удосконалення власної кормової бази.

Ці та інші заходи дали змогу за умови зменшення поголів'я корів майже на 30% збільшити валове виробництво молока за 6 років в 1,45 раза (табл. 2). Якщо до реконструкції молочного комплексу річні надії молока складали в межах 5000 кг, то після освоєння реконструйованого комплексу і покращення кормової бази, селекційної роботи, надії молока у корів поступово почали зростати, досягнувши в 2017 р., в середньому, 10120 кг, тобто зросли більш, ніж вдвічі. Все це дало змогу досягнути високого ступеня окупності доїльних роботів – три роки і 10 місяців (табл. 3).

Таблиця 3

**Розрахунки умовного і фактичного строку
окупності доїльних роботів**

Показники	Окупність		Фактична окупність, ПСП "Вільшанське" в 2018 р.
	умовна	умовна	
Кількість корів, гол.	60	60	120
Продуктивність корів, у середньому 1 гол/рік, кг	6000	8000	10556
Валовий надій, т	360	480	1266,7
Середня ціна реалізації молока, грн./т	9156,5	9156,5	9156,5
Виручка від реалізації молока, млн. грн.	3,3	4,4	11,6
Рентабельність виробництва молока, %	20	25	34,4
Прибуток, млн. грн.	0,66	1,10	3,99
Затрати на придбання та монтаж роботів, млн. грн.	7,50	7,50	14,99
Окупність роботів, рік	11,4	6,8	3,8

Враховуючи те, що як на реконструкцію молочного комплексу, так і на придбання доїльних роботів потрібні значні інвестиції господарствам, напевно, важко буде одночасно досягти того і іншого. Більш переконливим виглядає варіант, коли спершу за рахунок реконструкції чи побудови нового молочного комплексу

досягаються високі показники молочної продуктивності корів і рентабельність виробництва молока, що було досягнуто на молочно-товарному комплексі ПСП Вільшанське», а потім будуть впроваджуватись доїльні роботи.

Не дивлячись на високі інвестиції, використання систем добровільного доїння корів роботами дає багато переваг, основні з яких – мінімалізація людського фактору. Вони для автоматизованої системи доїння виконують практично всі необхідні при доїнні функції: обробляють вим'я до і після доїння, проводять попереднє доїння, надівають і знімають доїльні стакани, дезінфікують соскову резину, заміряють надій молока і т.і. Доїльні роботи також дають можливість оцінювати стан кожної чверті вимені і своєчасно виявляти ознаки маститу. Ефективність використання роботизованих систем для доїння корів також заключається не тільки у відсутності ручної праці, але і у створенні добробуту, як для людей, так і самих тварин.

Проаналізувати результати господарської діяльності молочно-товарного комплексу ПСП “Вільшанське” за 6 років можна зробити висновки, що на швидкість окупності доїльних роботів у найбільший мірі можуть впливати два фактори: перший – рівень молочної продуктивності корів, другий – рентабельність виробництва молока.

У зв'язку з цим, переведення господарства на роботизовану систему виробництва молока, зокрема застосування доїльних роботів, вимагає концентрації зусиль на підвищення генетичного потенціалу корів та економічних показників виробництва молока, що безумовно, зв'язане з раціональним використанням земельних ресурсів, енергозбереженням, механізацією і автоматизацією виробничих процесів, підвищенням біологічних якостей кормів і всієї системи годівлі і утримання тварин, тощо. У цілому, все це має забезпечити більш високий рівень організації і господарської діяльності молочного скотарства. Наприклад, за продуктивності корів 6 тис. кг/ рік і рентабельності виробництва молока в межах 20% окупність доїльного роботу буде складати 11 років і 5 місяців (табл. 3).

Важливо, щоб удосконалення технології виробництва молока стосувалося як підвищення продуктивності корів, так і рентабельності виробництва молока. Наприклад, за такої ж

продуктивності корів 6 тис. кг/рік, але підвищення рентабельності виробництва молока з 20% до 30% окупність доїльного роботу може становити 7,6 років або 7 років і 7 місяців, тобто, знизитись на 3,8 роки (3 роки і 10 місяців).

Не важко підрахувати, що за продуктивності корів 4 тис. кг/рік і рентабельності виробництва молока 20% окупність доїльного роботу буде становити 17 років, що стане великим тягарем для економічного розвитку господарства на протязі багатьох років.

Окупність доїльних робіт може значно покращити, якщо спершу провести перебудову діяльності всього господарства на більш високий рівень організації і технологічної діяльності, в тому числі і молочного комплексу.

Висновки. За результатами проведених наукових досліджень можна зробити наступні заключення:

- швидко окупність доїльних робіт зумовлюють висока продуктивність корів і рентабельність виробництва молока;

- доїльні роботи економічно ефективні на фермах, де надої молока досягають 10 тис. кг/рік, а рентабельність його виробництва знаходиться на рівні 34 % і більше;

- за зазначених умов окупність доїльного роботу вартістю 7,5 млн. грн. може складати 3 роки і 10 місяців.

Усюк Т. В., к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Посилення ролі світових інтеграційних процесів у формуванні зовнішніх стратегічних орієнтирів країн та визначення державами власного зовнішньоекономічного та торговельного вектору розвитку є досить важливими детермінантами зростання економіки, формування потужного експортного потенціалу. У свою чергу це також сприяє диверсифікації виробництва та споживанню

продукції, посиленню її конкурентних переваг, підвищенню якості тощо. Відповідно структурні зрушення, які відбулися в сучасних міжнародних економічних відносинах, зумовили зміну кон'юнктури ринку агропродовольчих ресурсів не лише в кількісних, але й якісних параметрах; загострення конкуренції та коливання цін; зміну попиту та пропозиції на глобальному ринку продовольчої продукції.

У таких умовах виникають точки біфуркації, що, свою чергу, стимулюють зміну неформальних інституцій, формування нових конфігурацій та чинників щодо розвитку сучасних напрямів торгівлі та структурних зрушень у експортно-імпортних операціях. Відтак, кожна держава повинна дотримуватися принципів та вимог не лише власної митно-тарифної політики, але й виконувати умови регулювання зовнішньоторговельних потоків країн, з якими укладено домовленості про здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Відповідно такі інституційні принципи здійснення торговельної політики країн закладені в рамках Світової організації торгівлі (СОТ). Інструменти СОТ щодо регулювання зовнішньої торгівлі покликані формуванню відкритої конкуренції між країнами виробниками аграрної продукції та функціонуванню вільного ринку.

У зовнішньоекономічній політиці держав в основному використовують такі заходи регулювання експортно-імпортної діяльності як тарифне та нетарифне регулювання торгівлі. Тарифне регулювання в основному ґрунтується на застосуванні мита та митного тарифу. В умовах лібералізації зовнішньої торгівлі, враховуючи необхідність дотримання країнами інституційних норм, правил та умов СОТ, використання тарифних протекціоністських заходів було суттєво обмежено (20 років тому середній рівень мит у світі досягав 50–70 % від вартості товару, то останніми роками він зменшився до 10–20 % у країнах, що розвиваються, а у розвинених країнах – знаходиться на рівні 3–5 %⁵⁰). Разом з цим, зовнішньоекономічна діяльність за участю країн-членів ЄС досить часто ґрунтується на застосуванні нетарифних заходів, тобто обмежень, що дозволяють державі здійснювати регулювання

⁵⁰ Мельник Т. Нетарифне регулювання в країнах ЄС / Т. Мельник, К. Пугачевська. // Вісник КНТЕУ. – 2014. – №2. – С. 15–28.

експортно-імпортних операцій та визначати в односторонньому порядку умови, які підлягають дотриманню країнами-партнерами⁵¹ (рис. 1). Використання країнами-членами ЄС заходів нетарифного регулювання зумовлює підвищення конкурентоспроможності та зміцнення виробничого й експортного потенціалу; забезпечення продовольчої безпеки та захисту “непривабливих” галузей економіки.

Рис. 1. Інституційні бар'єри, що застосовуються країнами при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності

Джерело: побудовано на основі ⁵¹

Європейський регіон в цілому, та ЄС, зокрема, є одним із найважливіших світових виробників, споживачів, експортерів та імпортерів аграрної продукції. Успішний розвиток зовнішньої торгівлі країн-членів ЄС ґрунтується на сучасній системі управління експортно-імпортними операціями, впровадженні у виробничих

⁵¹ Тарасевич Ю. Д. Правове регулювання обмежень експорту та імпорту в Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pap.in.ua/4_2018/148.pdf

процесах сучасних агро- та біотехнологічних інновацій, багатосторонньому розвитку сільських територій. У 2017 р. загальна вартість виробленої продукції сільського господарства ЄС становила 432,6 млрд євро. Близько 50,6% від загальної вартості аграрного виробництва припало на зернові культури, що становило 218,9 млрд євро; серед яких найбільшу частку в загальній структурі продукції рослинництва займали: овочі та продукція галузі садівництва – 13,2 %, зернові культури – 10,7 %, фрукти – 6,3 % тощо. Відповідно, 40,9% виробленої продукції становила галузь тваринництва (близько 176,9 млрд євро), в структурі якої найбільшу частку займають: молоко – 13,8 %, м'ясо свиней – 9,1 %, м'ясо ВРХ – 7,8 %, м'ясо курей – 5,0 %⁵².

Навіть не зважаючи на те, що ЄС є світовим аграрним виробником, все одно країни-члени імпортують значну кількість продукції, зокрема існує попит на такі групи аграрної продукції, як: 08 “Їстівні плоди та горіхи; шкірки цитрусових або динь” (9,1 % у структурі імпорту за УКТ ЗЕД 01-24), 22 “Алкогільні і безалкогольні напої та оцет”, 02 “М'ясо та їстівні субпродукти” (по 7,7 %), 03 “Риба і ракоподібні, молюски та інші водяні безхребетні” (7,6 %), 04 “Молоко та молочні продукти; яйця птиці; натуральний мед; їстівні продукти тваринного походження, в іншому місці не зазначені” (7,5 %), 23 “Залишки і відходи харчової промисловості; готові корми для тварин” (5,3 %) тощо (табл. 1). Зважаючи на територіальну близькість основним експортерами аграрної продукції до ЄС є Німеччина, Нідерланди та Франція. Важливим партнером ЄС у контексті здійснення експортно-імпортних операцій з реалізації аграрної продукції є Україна. Зовнішньоекономічні та торговельні відносини між Україною та ЄС набули особливого значення з моменту укладання Угоди про Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС.

⁵² Eurostat data: Share of enterprises' turnover on e-commerce [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-FK-18001?inheritRedirect=true&redirect=%2Feurostat%2Fpublications%2Fstatistical-books>

Таблиця 1

Обсяги імпорту продукції до ЄС-28 за УКТЗЕД 01-24, 2018 р.⁵³

Групи за УКТЗЕД	Обсяг імпорту, тис. дол. США	% від загального обсягу імпорту	Основні країни експортери
08 <u>“Їстівні плоди та горіхи; шкірки цитрусових або динь”</u>	56282176	9,1	Іспанія, Нідерланди, США
22 <u>“Алкогільні і безалкогольні напої та оцет”</u>	47774468	7,7	Франція, Італія, Німеччина
02 <u>“М’ясо та їстівні субпродукти”</u>	47295990	7,7	Нідерланди, Німеччина, Польща
03 <u>“Риба і ракоподібні, молюски та інші водяні безхребетні”</u>	46979477	7,6	Норвегія, Швеція, Іспанія
04 <u>“Молоко та молочні продукти; яйця птиці; натуральний мед; їстівні продукти тваринного походження, в іншому місці не зазначені”</u>	46242586	7,5	Німеччина, Нідерланди, Франція
23 <u>“Залишки і відходи харчової промисловості; готові корми для тварин”</u>	32587480	5,3	Німеччина, Нідерланди, Аргентина
За іншими групами* (01, 05-07, 09-21, 24)	340929156	55,1	-
Разом	618091333	100	-

* частка в загальній структурі імпорту становить менше 5,0%

Аналізуючи підсумки 2018 р. у співробітництві країн-членів ЄС та України загальний товарообіг продукції склав понад 9 млрд дол. США, з яких 73,0 % припадає на український експорт (табл. 2).

⁵³ Trade map: trade statistics for international business development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.trademap.org/Index.aspx>.

Основними видами продукції, яку імпортує Україна з ЄС-28 у 2018 р., були: група 22 “Алкогільні і безалкогольні напої та оцет” – 10,3 % від загального обсягу імпорту (основні країни-імпортери – Греція, Італія та Німеччина), група 18 “Какао та продукти з нього” – 10,2 % (Польща, Нідерланди, Німеччина), 21 “Різні харчові продукти” – 9,1 % (Німеччина, Польща, Ірландія) (табл. 2)

Таблиця 2

Характеристика експортно-імпортних операцій між Україною та ЄС-28 щодо продукції груп 01-24, тис. дол. США.⁵⁴

Показник	Рік			2018 р. до 2016 р., %
	2016	2017	2018	
Експорт	4664155	6276372	6837848	> 1,5 рази
Імпорт	1785745	2126369	2537508	> 1,4 рази
ЗТО	6449900	8402741	9375356	> 1,45 рази
Сальдо торгового балансу	2878410	4150003	4300340	> 1,5 рази
Співвідношення експорту до імпорту	2,61	2,95	2,69	X

Успішність Угоди про ЗВТ між Україною та ЄС в контексті розвитку торгівлі аграрною продукцією підтверджується зростанням експорту до ЄС на 46,6 % у 2018 р. порівняно з 2016 р. Такі результати дають підстави стверджувати, що українська аграрна продукція є конкурентоспроможною на європейських ринках збуту та користується постійним попитом; при цьому аграрна продукція України відповідає стандартам якості ЄС. Основу експорту аграрної продукції до країн-членів ЄС склали такі групи, як:

- 1) 10 “Зернові культури” – 37,5 % від загального обсягу експорту за групами УКТ ЗЕД 01-24; основні країни-імпортери – Іспанія, Нідерланди, Італія;
- 2) 12 “Насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж” – 18,0 % (Німеччина, Бельгія, Франція);

⁵⁴ Trade map: trade statistics for international business development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.trademap.org/Index.aspx>.

3) 15 “Жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски тваринного або рослинного походження” – 17,6 % (Нідерланди, Іспанія, Італія).

Варто відзначити, що перспективними експортоорієнтованими видами органічної вітчизняної продукції до ЄС є свіжі овочі, зокрема: цибуля, частик, помідори, огірки, кабачки, баклажани, перець тощо; ємність ринку овочевої органічної продукції в ЄС щороку зростає на 12-15 %⁵⁵.

Інституційна матриця реалізації заходів Угоди про Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС сформована на основі впровадження принципів щодо зменшення впливу протекціоністських заходів на здійснення експортно-імпорتنих операцій. Так, зі створенням ЗВТ між Україною та ЄС лібералізація тарифних і нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі набула ознак асиметричності, що полягає в поступовому скасуванні імпорتنих мит для більшості продукції протягом 3-7 років⁵⁶. Разом з тим, алгоритм розрахунку поступового скасування ввізного мита на конкретний період часу має такий вигляд:

$$BM = \left(BC - \left(\frac{BC}{PP} + 1 \right) \right) * PZ,$$

де BM – ввізне мито; BC – базова ставка мита; PP – перехідний період (2, 3 або 4 роки); PZ – рік застосування ввізного мита.

Згідно з Угодою про ЗВТ між Україною та ЄС встановлено, що для аграрної продукції з моменту інституційного затвердження було відмінено 35,2 % тарифних обмежень зі сторони України та 83,1 % - зі сторони ЄС. Санітарні та фіто-санітарні заходи стали основою регулювання зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС, так, з боку країн-членів інтеграційного об'єднання було впроваджено у 2018 р. 503 такі заходи (рис. 2).

⁵⁵ Сертифікаційна компанія «Органік стандарт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.organicstandard.com.ua/ua

⁵⁶ Туніцька Ю.М. Національна митно-тарифна та нетарифна політика за умов євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journal/17_ukr/11.pdf

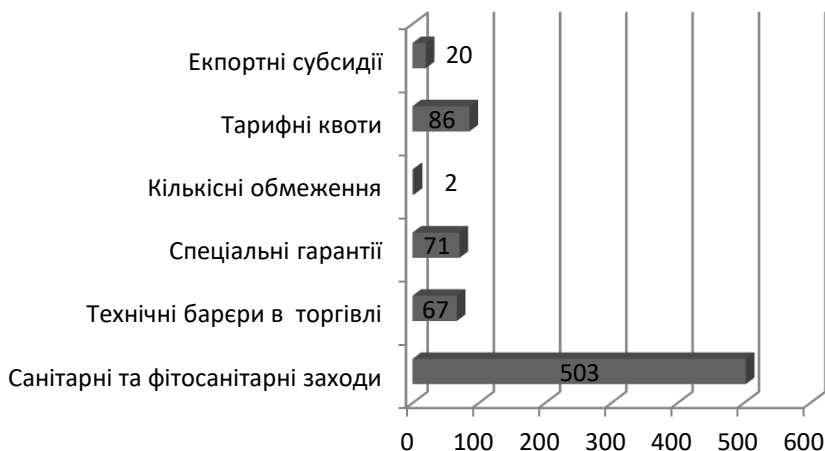

Рис. 2. Кількість заходів нетарифного регулювання впроваджених ЄС-28 у 2018 р., од⁵⁷

В основному надмірному контролю щодо безпечності та якості продукції було піддано органічну продукцію вітчизняного походження. Також при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності значна частина продукції користується преференційними умовами в межах встановлених тарифних квот. Варто зазначити, що, при повному використанні тарифної квоти на експорт товарів до ЄС, на наступні поставки аграрної продукції починає накладатися загальне мито⁵⁸.

У 2018 р. ЄС застосовано 86 тарифних квот при імпорті української аграрної продукції. Для іншої частини товарів введено перехідні мита з періодом остаточного скасування від 1 до 7 років⁵⁹. Інституційними умовами формування тарифних квот до ЄС визначено 2 основні принципи їх застосування, зокрема: “перший

⁵⁷ Офіційний сайт Світової організації торгівлі. URL: www.wto.org.

⁵⁸ Микуляк В. Асоціація України з ЄС: як це працює [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sk.ua/wp-content/uploads/2018/05/Yuridichna-Gazeta_Mykuliak.pdf

⁵⁹ ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі. URL: <http://eeas.europa.eu/archives/>

прийшов – перший обслуговується" та через застосування системи імпорتنих ліцензій (табл. 3).

Таблиця 3

**Види та обсяги тарифних квот, що встановлені ЄС
при імпорті окремими видів аграрної продукції
з України, 2019 р.⁶⁰**

Вид	Продукція	Домовлені в рамках ПВЗВТ, т.	Загальний обсяг, т.
"Перший прийшов – перший обслуговується"	ячмінна крупа та борошно	6300-7800	7200
	м'ясо баранини	1500-2250	1950
	оброблена продукція з масла	250	250
	гриби / часник	500	500
	оброблена продукція з молочних вершків	300-500	420
	харчові продукти	2000	2000
	цукрова кукурудза	1500	1500
	оброблена продукція із зернових	2000	2000
	висівки, відходи та залишки	16000-21000	20000
Система імпорتنих ліцензій	м'ясо птиці	16000-20000	18400
	свинина	20000	20000
	сухе молоко	1500-5000	3600
	яйця та альбуміни	1500-3000	2400
	молоко, вершки, згущене молоко та йогурти	8000-10000	9200
	ячмінь, ячмінне борошно та гранули	250000-350000	310000
	яловичина	12000	12000

При імпорті аграрної продукції ЄС до України застосовуються тарифні квоти на свинину, цукор та напівфабрикати з м'яса птиці. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ставки ввізних мит для більшості видів органічної продукції групи 07 «Овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульбоплоди» були зниженні до 0%

⁶⁰ <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f5cea3c3-d7e0-4e49-994d-f87089e3d3fc&title=TarifniKvotiVRamkakhPvzvt&isSpecial=true>

(за умови наявності сертифікату EUR.1). Зокрема, для цибулі – з 9,6% до 0%, більшості морожених овочів – з 14,4% до 0%⁶¹. Для окремих видів органічної продукції в ЄС діє вхідна ціна, зокрема на свіжі помідори (109, 80 євро за 100 кг) та кабачки (36,30 євро за 100 кг)⁶².

За офіційними даними Міністерства аграрної політики та продовольства України у 2018 р. було використано тарифні квоти на експорт: 1) у розмірі 100 % на виноградний та яблучний соки, мед, ячмінна крупа, борошно, вершкове масло, молочні пасти, оброблені томати, оброблений крохмаль, кукурудза, пшениця, м'ясо птиці, напівфабрикати з м'яса птиці, солод, пшенична клейковина, продукти переробки солоду та крохмалю; 2) більше ніж на 95 % - крохмаль і часник; 3) на 50 % - цукор, яйця, альбуміни⁶³.

За перший квартал 2019 р. українські експортери повністю вичерпали встановлений обсяг тарифної квоти на 4 види аграрної продукції (табл. 4). Зокрема, повний обсяг тарифної квоти використано при експорті кукурудзи (55 тис. т), меду (56 тис. т), цукру (20,7 тис. т), виноградного та яблучного соку (16 тис. т). Однак, досить повільно реалізують продукцію українські агровиробники в межах встановленої тарифної квоти на експорт сухого молока (обсяг тарифної квоти у 2019 р. становить – 3,6 тис. т) та вершкового масла (2,4 тис. т). У більшості випадів така негативна тенденція пояснюється відсутністю попиту та дозволів на експорт готової молочної продукції з України до ЄС.

При здійсненні торгівлі аграрною продукцією між Україною та ЄС необхідним є дотримання основних етапів алгоритму, в якому визначено всі інституційні умови та норми виконання операцій з експорту або імпорту. Серед яких визначено: 1) впровадження електронної системи торгового контролю і експертизи Європейської Комісії (TRACES), що введено в дію з 14 жовтня 2017 р. При експорті органічної продукції використовується спеціальний модуль

⁶¹ Євроінтеграційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eu-ua.org/eksport-yes/ovochi>

⁶² Trade helpdesk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trade.ec.europa.eu/tradehelp>.

⁶³ <http://minagro.gov.ua/node/26349>

зазначеної системи, за допомогою якого є можливість спростити процедуру отримання електронного експортного сертифікату, оптимізувати процедури рейтингу та слідкувати за переміщенням органічної продукції по всій території ЄС⁶⁴; 2) удосконалення системи та способів маркування продукції, зокрема органічної, при якій в обов'язки імпортера входить формування інформаційного буклету ланцюга виробництва та переміщення продукції; 3) наявність у експортера сертифікатів, що відповідають міжнародним стандартам, зокрема: ISO 22000, GlobalGAP, IFS GAPs, SSC 22000, BRC тощо⁶⁵. Без наявності таких сертифікатів реалізація продукції на території країн-членів ЄС категорично заборонена.

Таблиця 4

Обсяги використання тарифних квот при експорті до ЄС окремих видів аграрної продукції, 2019 р.⁶⁶

Продукція	Домовлені в рамках ПВЗВТ, т.	Загальний обсяг на 2019 р., т.	% виконання
Кукурудза, кукурудзяне борошно, гранули	400000-650000	550000	100
Мед	5000-6000	56000	100
Цукор	20700	20700	100
Виноградний та яблучний соки	10000-20000	16000	100
Пшениця м'яка, пшеничне борошно та гранули	950000-1000000	980000	68,0
Оброблені томати	10000	10000	57,9
Продукти переробки солоду та крохмалю	2000	2000	54,4
Вершкове масло та молочні пасти	1500-3000	24000	50,0

⁶⁴ <https://webgate.ec.europa.eu/sanco/traces/>

⁶⁵ <http://export-ua.com/ru/fullstudy/19-vimogi-normi-i-sertifikatsiya-pidpriyemstv-kharchovogo-lantsyugu-haccp-iso-global-gap-gmp>

⁶⁶ <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f5cea3c3-d7e0-4e49-994d-f87089e3d3fc&title=TarifniKvotiVRamkakhPvzvt&isSpecial=true>

Таким чином, Угодою про Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС сформовано інституційний механізм, інструменти якого визначають умови подолання тарифних та нетарифних обмежень при зовнішньоекономічній діяльності та встановлюють норми, за якими здійснюється регулювання експортно-імпортних операцій при використанні торговельних преференцій, або загальних умов торгівлі. Ключовим завданням при формуванні зовнішньоторговельної політики між Україною та ЄС повинно стати підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції України, формування дієвої системи контролю якості та безпечності продукції відповідно до стандартів ЄС.

*Olha Chaikovska, PhD in Philological Sciences
State Agrarian and Engineering University in Podillia
Kamianets-Podilskyi*

EU AGRICULTURAL DEVELOPMENT POLICY: THE CASE OF VOCATIONAL EDUCATION

The Communication of the European Commission on the education system in the European Union was published in September 2011 and provided qualitative modernization of this sphere through the innovative approaches, investment in the sector of education, the vocational education, in particular. This document was aimed at the formation of the qualified labour market, creation of new jobs, increasing the level of employment among young people on the basis of the EU programme "Erasmus + ". In 2014 Ukraine became the participant of "Erasmus + Ukraine" program. The main aim of communiqué in Common agricultural politics till 2020 published by the European Commission is to create a more dynamic, competitive and effective sector of agriculture economics. Common agricultural politics focuses on the economic, political and cultural development of rural

territories of Europe. Moreover, the programme of European Union "Horizon 2020" provides the financial support of science and innovation with a total budget of 80 milliard euros. The programme will invest the research and innovation activities in Agriculture. The cooperation between EU and Ukraine in the sphere of Agriculture and development of rural territories (unit 17) provides⁶⁷:

- the exchange of knowledge and best practices in the field of agricultural development policy in order to promote the growth of the economic welfare of rural communities;
- increasing the competitiveness of the agricultural sector, efficiency and transparency of the markets, as well as conditions for investment;
- dissemination of knowledge by teaching and conducting information activities.

All these tasks can't be completed without close cooperation between Agricultural and Educational spheres. The project "The creation of German and Ukrainian Agricultural demonstration and training centre", for example, is supposed to help in training experts in Agriculture⁶⁸. It is about the quality of education in Vocational High Schools. And, first of all, the level of foreign language competence.

Nowadays the proportion of those students who choose the agricultural universities and are ready to work in the sphere of agriculture increases. The Ukrainian Club of agricultural business "Agrisurvey" within the framework of the project "Labour market in the agricultural sector of Ukraine" conducted the survey with the graduates

⁶⁷ EC, Better Regulation Guidelines, Commission Staff Working Document SWD(2015) 111 final, Brussels, 2015(a). Available at: http://ec.europa.eu/smart-regulation/guidelines/docs/swd_br_guidelines_en.pdf (last accessed: 03/11/2017).

⁶⁸ EC, Prospects for agricultural markets and income in the EU 2016-2026, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2016(d). Available at: <https://ec.europa.eu/agriculture/markets-andprices/mediumtermoutlookie> (last accessed: 14/12/2017).

of agricultural universities (from 2012 to 2014). The number of applicants who have a desire to enter the Agricultural University has increased from 11% to 41%. Moreover, the influence of the parents on the choice of their children has declined from 70% to 40% but still is essential. What is important, the majority of respondents (over 70%) are planning to work in agricultural business. However, they prefer to live in big cities after graduating from university. Alumni who graduated from the Agricultural universities 5-10 years ago and work for agricultural business regret that they were not very active during classes and often lack a certain fundamental and innovative knowledge in the sphere of agricultural production. They are ready to participate the programs of the second higher education where production workers, practitioners, lecturers, representatives of leading agricultural companies, successful farmers, utility companies, etc. will share their experience in horticulture. In addition, more than 90% of respondents admit the necessity of foreign internship. It goes without saying that the integration of the Ukrainian Agricultural sector into the European Agricultural community is impossible without foreign language competence. The mentioned programme provides collaboration between specialists in the agrarian sphere. It's not a secret, that more than 70% of all important and up-to-date printed or online information is given in English. And the process of its translation takes time. Specialist in the agricultural sphere can't participate in foreign professional programs, training, seminars, webinars, online courses. We can't but mention that regular advanced training is important in each profession. The survey among students of agrarian and technical universities showed

- The lack of practical skills (27%);
- Very few teachers-experts in training of future agricultural engineers (11%);

- Lack of foreign experience: foreign training and internship (21%) and 15% of students want to attend lectures and classes of foreign teachers;
- 26% of students consider their low level of foreign language and have no experience of working with foreign machinery.

Unfortunately, the results of the survey show that the quality of students' preparation in agricultural universities doesn't meet the demands of the labour market. A new model of agricultural specialist fluent in a foreign language is in great demand with employers. That is why it is not surprising that ten leading agrarian companies and firms started a new pilot Master course to train 50 new generation managers for agrarian business. The students will get applied knowledge and understanding of all processes in the agrarian sector, practical skills in engineering, agronomy, precision farming. In addition, they consider the following strategies will benefit the training of experts in the agricultural business:

- professional highly-motivated teaching in agricultural universities;
- development and implementation of long-term (3-6 months) curriculum programs of practical training according to the seasonality of technological processes;
- inviting the representatives of the leading Ukrainian enterprises and experts of international companies to teach appropriate disciplines in the university classroom;
- integration of practical professional tours at leading Ukrainian and foreign enterprises into the training programs;
- preparation of Master Thesis on a by-order basis of agrarian business and in a foreign language;
- formation of multi-university (interdisciplinary) unique research groups for research and execution of projects in accordance with the needs of the market;
- providing exclusive foreign language programs in agricultural disciplines.

We can't deny the facts that all these strategies are of great importance for the successful implementation of EU union policy. However, all the strategies can be provided only by the administration

of the university, except for the first one. The process of teaching has to be highly-motivated in agricultural university and it depends, first of all, on the image of a university teacher or lecturer. The new style of relations between student and a lecturer, based on partnership, brand-new methods of teaching and innovative technologies, now aims to master students not only in speaking, listening and writing skills but in creative thinking, getting the necessary information and making the right choice. That is to be active participants of the studying process. Currently, a teacher or a lecturer and their abilities to self-education and self-perfection are being paid close attention to.

In terms of economic slow-down in Ukraine, most teachers and lecturers in English cannot afford practical studies abroad. The only way out for Ukrainian university teacher is to participate in free projects and internships in terms of "Erasmus +" program.

Another way to continue advanced training is, in our opinion, adding webinars to the list of training options. The webinar is a kind of interactive communication with a native speaker mediated through the Internet. Our study is based on the experience of attending more than 20 webinars. They are Pearson and Dinternal Webinars, National Geographic Learning, Cambridge English, LingvoTech+ (the Academy of educational technologies), Macmillan webinars. The teachers and lecturers of Ukrainian universities can benefit from attending Webinars. Flexibility, interactivity, cost-effectiveness, long-time value made online workshops number one training in the world. In addition, the participation in webinars provides you with open access to up-to-date teaching training materials, classroom resources, networking opportunities to meet the needs of teachers of English ⁶⁹. Participation in webinars, attending conferences, language clubs and labs can provide the teacher with information about innovative methods and teaching strategies, with the recommendations on how to use this technique. Today educational science has no measures due to possible teacher collaboration all over the world with the help of social media technology. Although, a teacher should work hard to adopt new strategies for effective and successful learning of the foreign language.

⁶⁹ Chaikovskaya, O. (2017). How webinars work to engage and motivate teachers towards success. *Science, Education and Culture* 1, pp. 238-240.

Only on the basis of his or her own working experience, a teacher may come to a conclusion what approaches to mastering ESL are the best.

The issue of innovative teaching strategies that can benefit language study will always be urgent. It's not a secret that "modern teenagers are at ease with combining visual and text information".

That is why "comics based activities offer the way to reinforce traditional grammar and vocabulary tasks. It was experimentally proved that comics have strong educational potential and can be used almost at each part of the lesson. For example, we can activate prior knowledge and make connections with already learned material, start learning and reflect with the help of comics"⁷⁰. However, using comics in teaching English with the students of agricultural universities is possible, to our point of view, only in terms of grammar revision, dialogue practice, learning and revising vocabulary. We often used Agriculture comics on Facebook in our teaching practice to learn new words and phrases, facts from the history of Agriculture. For example, the students majoring in Agriculture study new vocabulary and grammar in the professional context much better than on the basis of usual traditional grammar books. To revise simple tenses we used the following examples: An acre of trees can remove about 13 tons of dust and gases every year from the surrounding environment. An acre of corn removes 8 tons of harmful greenhouse gas, more than your car produces annually. About 78% of students succeed to perform the multiple choice tasks on the comics based text (Monsanto Company is the leading producer of genetically engineered (GE) seed. Total global cropland amounts to roughly 1.5 billion hectares. Genetically modified organisms (GMOs) make up more than 11% of all cropland in the world. The United States, Brazil, Argentina, Canada, and India plant most of the GMO cropland. More than 152 million of the world's 170 million GMO hectares are found in these five countries. The four major biotech crops in 2012 were soybean, cotton, maize, and canola. Research suggests that the increased use of herbicide designed to work with GMOs (and vice versa) are starting to create "superweeds" that resist chemicals. Most concerns about genetically modified crops fall into three

⁷⁰ Chaikovska, O. (2018). Benefits of teaching ESL through comic strips. Web of Scholar 1(19), V.4, pp.8-12.

categories: 1) environmental hazards, 2) human health risks, and 3) economic concerns)⁷¹.

But one of the biggest advantages of comics based activities is to become a part of the "Agriculture comics" community, to make posts, to add comments.

One of the up-to-date tools for successful language learning is podcasts. People all over the world try to do the best of their time and not to lose a minute. You can listen to the information you need while commuting to work or study, driving a car, walking in the park and doing routine work. Scientists proved that the brain works better while person is walking, so you have an opportunity to remember new words and phrases and to practice your listening.

This term was created by bloggers to determine the information in audio format. The sites that contain podcasts remind social media: they have audio books, interviews and audio texts on history, trade, and politics either in monologue or dialogue form.

Podcasting (a portmanteau of the words iPod and broadcasting) is the name given to the publishing of audio (usually mp3 files) via the Internet, designed to be downloaded and listened to on a portable mp3 player of any type, or on a personal computer [Teaching English, 2018]. Listening comprehension is one of the most difficult tasks for ESL students. Recently podcasts generated a lot of interest due to their ability to be integrated into studying to improve student listening, speaking and reading skills.

Not all types of podcasts can be implemented in the EFL classroom. Experienced podcast users advise starting with the resources created by teachers. Moreover, we should realize what purpose we use podcasts. So, if we are going to improve general skills in the English language there are a lot of podcasts to use. For example, "This American Life" is the most popular podcast in the United States. According to English language and Culture blog "FluentU" there are approximately 1 million downloads of each episode [Fluent English, 2018]. The podcast has a similar format to a radio programme.

⁷¹Agriculture Comics. Available at: <https://www.facebook.com/AgricultureComics/> (accessed 7 March 2019).

Interviews with native speakers, accents and different speeds of speaking will help to practice listening skills.

Alongside with general topics, we can find Professionals podcasts at British Council. Episodes concern the job application (a journalist is giving a bit of advice on interviewing techniques, how to resolve the dispute at work with the help of a mediator) and some major based information. For instance, students of Economics Department can listen to a business management expert talking about the price that some companies have to pay when they fail to address diversity-related risks, Professor of Business Studies talks about the subject of motivation or the future of Martha Stewart brand is discussed. These are the podcasts that can be easily adapted to teaching the students of the Economics Department. Moreover, we should take into consideration the fact that English is studied only during the first year at technical universities. So university students can continue their self-study with the help of podcasts.

But only a narrow circle of people know about existing advanced professionally based English podcasts. I teach English at State Agrarian and Engineering University of Podillia and students major in Agriculture and Agronomy, Veterinary Medicine, Mechanical Engineering study there. So we had no difficulties to find podcasts suitable for future specialists in Veterinary Medicine, Agronomy. These podcasts can be used for university students, Master students and people who just started their career and need English for professional development. Veterinary clinical podcasts have a lot of interviews with specialists in the sphere of veterinary medicine. If you are about to start your veterinary career and want to learn more about Equine anaesthesia, Hypoglycemia, Pericardial Effusion, Technical aspects of ultrasonography.

Modern specialists in Agriculture shouldn't be isolated from the world horticulture community, get the latest news in the professional sphere and exchange information. Pedagogical experiments carried out in the previous studies make it possible to confirm that "such characteristics of podcasts as authenticity, multi-functionality, ability to motivate, flexibility and quick absorbing of information make it a very

perspective teaching strategy"⁷². It is experimentally proved that "simultaneous reading and listening, repetition of words; vocabulary and grammar activities can definitely offer numerous benefits to learning English"⁷³. There is a wide spectrum of horticulture podcasts that deal with general and less difficult topics such as Cannabis Cultivation and Science podcasts (is the cannabis industry's leading podcast for growers who want real information from the horticulture industry and not marketing hype), Hothouse (a podcast about design, ecology, and the way we garden now. Host Leah Churner sits down with experts and enthusiasts to talk about permaculture, the urban landscape, and how plants sometimes give us the feels. A meeting of the minds for plant people and the horticulture-curious), Sustainable world radio-ecology and permaculture podcast (podcasts about the natural world and solutions that benefit both people and planet. Interviews, news, and commentary about ecology, regenerative farming, permaculture, organic gardening, sustainability, green living, and ethnobotany). Taking into account the fact that we teach students of technical specialties in our university, we have analyzed professional podcasts that cover topics for young engineers, apprentices, students and engineering graduates: "Successful Farming" (a kind of online magazine where you can hear up-to-date news from experts and leaders in the agricultural industry), "Talking Machines", "TED talks". The average time of professional Agriculture podcasts is 20 minutes (some advanced podcasts last 45 minutes), so it will be rather exhausting for EFL students to master profession based topics.

As a result, we came to the conclusion that "The future of agriculture" podcasts will be the best ones for students majoring in agriculture. These podcasts deal with the people, companies, and ideas shaping the future of agribusiness. No doubt, the students are curious about innovations in AgTech, rural entrepreneurship, agricultural

⁷² Chaikovska O. Podcasts in teaching ESL. Scientific Herald of the Institute of Vocational Education and Training of the National Academy of Pedagogical Sciences, vol.16, 2018, pp. 142-146.

⁷³ Chaikovska O. Podcasts in teaching ESL. Scientific Herald of the Institute of Vocational Education and Training of the National Academy of Pedagogical Sciences, vol.16, 2018, pp. 142-146.

sustainability, and food security. So the studying EFL on the basis of such podcasts should be interesting and motivating. We didn't use all the episodes of this podcast, only the most interesting ones: Managing a modern farm business, Dairies becoming fertilizer factories, Building soil health through no-till farming.

The following podcasts were employed in the EFL classroom on the basis of pre-watching and post-watching activities. Before watching podcasts students were asked to analyze the "details" of the future podcast. As a rule "details" contain brief information on the topic and some thought provocative questions (e.g. What is a modern farm? What is the characteristic of soil tillage?), to find additional information on dairies. (Do you know any examples of transformation dairies into fertilizer factory in Ukraine? Europe?), to look through the list of words that are going to have in the episode (What words are familiar to you? Choose the best variant to remember unknown words (word maps, flashcards with Quizlet, AnkiDroid flashcards)).

As far as professional Agricultural podcasts are concerned, we divided the episode into fragments. It's easier to discuss unknown words and phrases, difficult grammar constructions within small fragments. During the experiment, we didn't forget to pause the video and repeat both the words and the sentences, because most of the students have difficulties with correct pronunciation, word stress and intonation of interrogative and exclamatory sentences. With the help of podcasts, we learnt how to provide meaning through emphasis. To revise new English vocabulary constantly we had different kinds of tests, quizzes and dictations on previous video vocabulary. After having watched the professional engineering podcasts the students were given questionnaires filled with questions related to the video, Who? Where? Why? How? charts, where students wrote basic facts under each question word; exercises on matching names, numbers, tasks on interpreting gestures and mimics of a speaker. The students could read more about up-to-date technology in Agriculture. Making comments on professional podcasts is one of the most interesting and effective activities for the students. It's important to get interesting information and learn from native English speakers to sound more natural. In addition, students become part of the community that is fond of agriculture and got new pen pals.

We may conclude that the cooperation between EU and Ukraine in the sphere of Agriculture and development of rural territories provides the exchange of knowledge and best practices in the field of agricultural development policy and increasing the competitiveness of the agricultural sector. The implementation of EU policy is impossible without training a competitive expert in Agriculture who is fluent in a foreign language. To make the process of EFL studying with the students of Agricultural universities both effective and short-term university teachers should work hard at their career developments and provide innovative techniques such as webinars, comics, podcasts in EFL classroom.

РОЗДІЛ 2

СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄС:

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

*Губені Ю. Е., д.е.н., професор, академік УАЕН
Львівський національний аграрний університет*

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА ІНСТИТУЦІЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У ПЕРЕДАКСЕСІЙНИЙ ПЕРІОД

Тривалий час українська аграрна сфера перебуває в стадії перманентного реформування. Мета реформи полягає у її перебудові відповідно до європейської економічної моделі, адже стратегічний курс європейської інтеграції декларувався та проголошувався неодноразово. За стилістикою Європейського Союзу наша країна перебуває у період підготовки до інтеграції, який ще називають передаксесійним (англ. *pre accession*). Очевидно, що інтеграційні приготування в усіх країнах-кандидатах мають спільні та особливі риси, складові та перебіг. Стосовно передаксесійного періоду у сільському господарстві можна виділити суттєвий пласт дій, спрямований на інституційне забезпечення приєднання. Серед них особливе місце займає формування та розвиток нової аграрної політики, а також інституцій та інструментів які забезпечуватимуть її впровадження.

Мета цієї публікації полягає у ідентифікації та вивченні основних алгоритмів формування та розвитку деяких інституцій та інструментарію аграрної політики у Чеській республіці у період підготовки приєднання (*акцесії*) до ЄС. В основі публікації покладено авторські дослідження, викладені більш повно у окремому виданні¹. Публікація відображає стан інституційного забезпечення аграрної політики станом до моменту вступу ЧР у ЄС.

¹Губені Ю. Е. Аграрна реформа у Чеській республіці у постсоціалістичний період: від «оксамитової революції» до європейської інтеграції. Приклад гідний наслідування. – Л.: Українські технології. 2002. 547с

Цілі та завдання аграрної політики можна втілити лише за умови наявності відповідного інституційного забезпечення, зокрема – інструментарію. Саме тому, одночасно із проведенням реформи сільського господарства у передаксесійний період, у Чеській республіці було суттєво змінено та адаптовано до потенційних вимог ЄС бізнес-середовище аграрної сфери. Як відомо, господарська політика стосовно сільського господарства повинна була відповідати новим ринковим принципам і засадам функціонування економіки, демократичним змінам у суспільстві. Всі економічні зміни мали відбуватись в єдиному ламінарному потоці суспільного розвитку.

Основу економічних перетворень на селі, звичайно, становив загальний пакет змін, що також торкнувся й сільського господарства. Як зазначив основоположник чеської економічної реформи В. Клаус, перетворення в сільському господарстві мали на меті здійснити роздержавлення та приватизацію; впровадити ціновий та зовнішньоекономічний лібералізм; обмежити вплив держави на економіку та забезпечити економічний автономізм суб'єктів господарського життя. Ці засади, на його думку, є однаковими для всієї економіки, для інших галузей².

До головних заходів та інструментів аграрної політики ЧР на початку економічних перетворень можна віднести:

- заходи щодо підтримки рівня цін на сільськогосподарську продукцію, включно із експортними субвенціями для базової товарної групи;
- фінансова підтримка створення нових приватних господарств і підприємств, забезпечення надходження інвестицій;
- підтримка диверсифікації виробництва до підприємницької діяльності на селі;
- прямі платежі або компенсація сільськогосподарським виробникам у гірших або спеціальних виробничих умовах (наприклад – на території заповідників, водоохоронних зон);
- підтримка вилучення земель з інтенсивного сільськогосподарського використання з наступним їх залуженням або залісненням;

² Klaus V. O tvař zítřka. Praha: PI, 1991, s. 73-74.

- фінансування або підтримка обслуговуючих підприємств та установ (сільськогосподарської освіти, інформаційних систем та мереж, науково-дослідних, племінних, сортовипробувальних установ, суспільних акцій та інтеграційних інституцій).

Особливу увагу слід звернути на інтенсивну підтримку створення нових підприємницьких структур та диверсифікації виробництва.³ І в той же час підтримка приватного підприємництва на селі, за словами Я. Корнаї є “ключовим питанням трансформації”⁴. Формування аграрної політики є комплексним суспільним завданням, над реалізацією якого працює чимало суспільних та державних інституцій. Однак чи не головну роль при цьому відіграло **Міністерство сільського господарства ЧР (МСГ ЧР, чеська назва – Ministerstvo zemědělství, MZe ČR)**. Міністерство відповідає за розробку та впровадження аграрної політики, в т.ч. формуючи конкретні заходи аграрної політики. Однак в питаннях, які пов’язані із впливом на інші галузі народного господарства, МСГ консультується із відповідними урядовими та громадськими структурами. Більшість управлінських завдань МГС впроваджує не самостійно, а через спеціальні агенції/фонди, про які розповімо дещо далі.

Важлива функція МСГ, яку складно реалізовувати в умовах майже цілковитої відсутності звичних адміністративних важелів впливу на сільськогосподарських виробників, полягає у формуванні господарської та асортиментної політики, яка б відповідала маркетинговим прогнозам. Тому міністерство прагне поглиблювати рівень взаємної інформованості. Цьому сприяє створення відповідних **Товарних рад** для кожної з основних груп сільськогосподарських культур, наприклад: Товарна рада по зернових, картоплі, овочах, молочних продуктах тощо. До складу Товарних рад входять провідні спеціалісти різних напрямків (виробничники, маркетологи, статистики, консультанти), представники переробників, оптової та роздрібної торгівлі,

³Губені Ю.Е. Диверсифікація як спосіб підвищення доходів селянських (фермерських) господарств // Економічний вісник, 1996, № 2, с.66-68.

⁴ Корнаї Януш. Шлях до вільної економіки. – К.: Наукова думка, 1991, с. 16.

громадських об'єднань і асоціацій, бірж та інших зацікавлених сторін. Товарні ради аналізують і прогнозують ситуацію в межах кожної товарної групи, розробляють рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблем, що постають. Щорічно, а в межах окремих товарних груп – й щоквартально, Товарні ради видають спеціальний інформаційно-аналітичний звіт. На сьогодні ці неформальні, або й формалізовані аналітичні групи стали повноцінними учасниками прийняття важливих рішень, особливо в царині ринкової регуляції, надання дотацій, зовнішньоекономічного регулювання. Це підвищує рівень інформатизації галузі та її оточення, сприяє інституційній структуризації.

Як зазначає Д. Хубнер, "...в економіці трансформація охоплює дві площини – інституційну та структурну. Мета інституційних змін – створити інституційну інфраструктуру ринкової системи"⁵. Створені інституції активно підтримують економічні зміни на селі, сприяють утворенню нової організаційної схеми діяльності сільського господарства, що базується на засадах агробізнесу.

Інституціональні зміни не є самоціллю аграрної реформи, а лише покликані надати їй підтримку та організаційне забезпечення. Однак без нових інституцій, в рамках «старих» структур та суб'єктів господарського життя, як це частково відбувається в Україні, реалізувати нову аграрну політику є дуже складно. Біблійна притча про нове вино, розлите у старі міхи знаходить своє дивне відображення в аграрних перетвореннях. Інституціональні зміни в ЧР відбулись на офіційному та неофіційному рівнях. Головними новими інституціями на офіційному рівні стали: Державний фонд ринкової регуляції (ДФРР), Підтримуючий та гарантійний рільничо-лісгосподарський фонд (ПГРЛФ), Земельний (Поземковий) фонд (ЗФ), Кадастрове управління (КУ), Аграрна біржа. Всі ці інституції створювались на основі відповідних законодавчих та урядових рішень та забезпечувались належним бюджетним фінансуванням⁶.

⁵Hubner D. Transformacja i rozwój / Gospodarcza polityka w procesie transformacji. – Warszawa: ABD-press, 1993, s. 153.

⁶Губені Ю.Е. Інституційні зміни у сільському господарстві Чеської республіки в процесі реалізації аграрної реформи. Вісник ЛДАУ, серія: Економіка АПК, 1999, № 6, с. 305-311.

Важливу функцію державного регулювання аграрного ринку тривалий час виконував **Державний фонд ринкової регуляції**. Його головне завдання полягало в здійсненні державного регулювання ринку вибраних сільськогосподарських продуктів, щоб забезпечити відносну стабільність ринкової кон'юнктури, зменшити цінові коливання. Фонд здійснював свої завдання з допомогою інтервенційних закупівель або продажів вибраних видів продукції у випадку, якщо цінові параметри перевищують граничні, встановлені урядом, або якщо обсяги імпорту (експорту) набувають загрозливих для вітчизняного ринку масштабів. (Про ДФРР та його наступника дещо детальніше в завершальній частині цієї публікації).

З метою підтримки сільськогосподарських виробників та підприємств лісового господарства створено **Підтримуючий та гарантійний рільничо-лісогосподарський фонд** (ПГРЛФ). Головним завданням цього фонду була і залишається фінансова підтримка цієї групи виробників шляхом:

- надання гарантій при отриманні кредитів;
- субвенційної оплати частини отриманих кредитів;
- покриття частини (до 70%) платежів за кредити;
- прямих субвенційних виплат.

Діяльність ПГРЛФ забезпечувала первинним виробникам кращу доступність фінансових ресурсів шляхом зниження рівня ризикованості кредитів, подовження граничного терміну їх повернення, здешевлення позичкового капіталу. Фінансова підтримка Фонду надається лише новостворюваним або трансформованим (реформованим) підприємствам у формі фінансування спеціальних проектів або участі у цільових програмах. На перердакесійному етапі Фонд підтримував такі цільові програми, як «Виробництво», «Сільський господар», «Молодь», «Агрорегіон», «Країна». По цих програмах Фонд надавав кредитні гарантії та забезпечує зниження позичкового відсотку до половини. У випадку фінансування спеціальних проектів, допомога може надаватись у формі грантів (безповоротна допомога) або поворотної, частково платної допомоги.

Цікавим наслідком аграрної реформи в Чехії було створення низки нових інституцій на неофіційному рівні. Такі інституції

створювались або на базі певної громадської ініціативи та покликані захищати, представляти та лобіювати інтереси певних виробничих і підприємницьких структур в органах влади, створювати кращі умови для діяльності певних інтеграційно-виробничих об'єднань і груп, або ж вони базувались на чіткій підприємницькій ідеї і мали на меті через створення економічних зручностей та переваг, інформаційну, наукову та маркетингову підтримку отримати певний економічний ефект.

Типовим прикладом реалізації громадської ініціативи в нових інституціях можуть бути Аграрна палата та різноманітні добровільні об'єднання учасників певних продуктових ланцюгів асоціативного типу, такі як Союз виробників зерна, Зернова спілка, Хмелярська спілка, Асоціація м'ясних підприємств тощо. Такі інституції мають на меті інтегровано та скоординовано представляти, лобіювати та захищати інтереси сільськогосподарських та переробних підприємств, приватних власників, інших учасників агробізнесу в органах влади та інших суспільних структурах. Вони сприяють кращій структуризації підприємницького середовища, збалансованому врахуванню інтересів всіх учасників господарського життя.

Особливе місце в інституційному забезпеченні аграрної політики займає **Аграрна палата ЧР**. Аграрна палата ЧР на сьогодні стала реальною та відчутною суспільно-політичною та громадською силою, якій вдалось оптимально поєднати інтереси приватних та групових власників, великих та дрібних сільськогосподарських виробників, юридичних і фізичних осіб та їх об'єднань. Членство в Аграрній палаті мають не тільки юридичні і фізичні особи, але й різні професійні та фахові об'єднання і асоціації, регіональні та загальнодержавні громадські та бізнесові структури. Водночас Аграрна палата є абсолютно самостійною, непов'язаною із владними структурами та політичними партіями та незалежною від бюджетного фінансування.

Аграрна палата, як і МСГ, створює і координує роботу власних Товарних рад (*Комодитні ради*) по основних групах сільськогосподарської продукції (*англ. commodity – товар*), які здійснюють відстеження ринкової та економічної ситуації в межах відповідних товарних груп. В товарних радах АП представлено всі

основні зацікавлені сторони, однак представництво споживачів є дуже незначним.

Сільськогосподарські палати є досить поширеним у Європі типом об'єднань сільськогосподарських виробників. В більшості країн вони є зареєстрованими юридичними особами, діяльність яких регламентується спеціальним законом.

Слід зауважити, що на фоні відчутної організації підприємницьких структур у різні асоціації та громадські об'єднання, рівень суспільної організації споживачів, а отже – і їх вплив на формування аграрної політики є незначним.

Прикладами бізнес орієнтованих інституцій ЧР, які виникли в процесі аграрної реформи, можуть бути **Інформаційна мережа «АгроНет»** та **Система виробництва ріпаку**. Обидві вони, як і деякі інші подібні інституції, мають на меті створити значні економічні зручності для своїх учасників, засновників і партнерів та отримати від цього певні прибутки.

Інформаційна система «АгроНет» (IS “AgroNet AS”) є постійно діючою, багатoproфільною інформаційною мережею, яка забезпечує платний або безкоштовний доступ до потужного масиву інформації, необхідної в сільськогосподарському виробництві та агробізнесі. По суті, ця інформаційна система пропонує три основних види послуг: інформація, посередництво (постійно діюча віртуальна біржа) та консалтинг. Інформація подається в доступній та зручній для звичайного користувача формі (діалоговий режим “on-line”) у розрізі технологічних, технічних, маркетингових, правових та інших рубрик.

Як наслідок, “АгроНет” вже став своєрідним електронним підприємницьким середовищем, в якому в реальному часі (в режимі “on-line”) проводяться наради, семінари, бізнесові переговори, укладаються договори⁷.

Одночасно збільшується кількість загальнодоступних інформаційних джерел. Прикладом може бути веб-сторінка Інтернету www.agroweb.cz, матеріали з якої широко використані в цьому дослідженні. Зазначена веб-сторінка забезпечує вільний та

⁷ Musil Vaclav. Proč informace, proč prave Agronet // AgroNet Magazin ČR, 1996, № 1, p.2-12.

безкоштовний доступ в режимі *on-line* до багатьох документів, аналітичних і дискусійних матеріалів, баз даних, відкритої комерційної та технологічної інформації тощо.

В ЧР створено декілька ефективних науково-виробничих систем, покликаних створити сприятливі умови для розвитку динамічних *“продуктових ланцюгів”*. Система виробництва ріпаку (СВР), як і інші науково-виробничі системи подібного типу, має на меті забезпечити найвищу економічну ефективність для своїх учасників і партнерів шляхом активного консалтингу та маркетингу, що базуються на науковій та практичній базі. СВР дозволяє оптимально та раціонально поєднати всі виробничі та підприємницькі чинники та забезпечити значно вищий економічний ефект ніж традиційна виробнича діяльність. Такий підхід дозволив значно підвищити економічну ефективність галузі, що в поєднанні із сприятливою ринковою ситуацією спричинило, що ріпак став найбільш рентабельним продуктом рослинництва. Значну увагу в рамках зазначеної системи надають ефективному маркетингу, в тому числі – на зовнішньому ринку.

Парадокс полягає в тому, що як стверджує Б. Губський *“об’єднання виробників одного продукту... – це, по суті, об’єднання потенційних конкурентів”*⁸. Очевидно, що такі об’єднання, навіть за умов жорсткого дотримання антимонопольних обмежень, дають шанс використати певні економічні переваги, включити механізми співпраці замість конкуренції.

Підсумовуючи наведене варто відзначити, що під тиском політичних та економічних чинників, завдяки демократичному поступовому розвитку чеського суспільства організаційна структура сільського господарства отримала певний розвиток. З точки зору економічних та політичних інтересів така інституційна будова сприяє кращому представництву та захисту інтересів сільськогосподарських виробників в органах влади, місцевого самоуправління та інших політичних структурах.

Рівень інституціоналізації сільського господарства в ЧР є набагато вищим від вітчизняного. Однак експерти ОЕСР (OECD) певний час відзначали, що більшість інституцій та організаційних

⁸Губський Б. В. Аграрний ринок. – К.: Нора-прінт, 1998, с. 42.

утворень, що забезпечували впровадження аграрної реформи, були відносного новими, а їх політична і суспільна вага, навіть включаючи найбільш потужну із них – Аграрну палату, була тривалий час недостатньою для забезпечення інтересів сільського господарства⁹. У ЧР фактично не вдалось відновити досоціалістичний рівень кооперативного руху. Можливо, причина цього у моральному знеціненні ідеї кооперації за час існування соціалістичних псевдо кооперативів.

Як бачимо, інституційно-організаційні зміни покликані забезпечити ефективну реалізацію аграрної політики. Як ми вже зазначали, надзвичайно важливу роль при цьому відіграють урядові інституції. У нашому дослідженні виділимо один із них, якого ми вважаємо ключовими у передаксесійний період.

Державний фонд ринкової регуляції Чеської Республіки тривалий час був головною інституцією ринкової інтервенції держави. ДФРР діяв як самостійна державна установа, що керувалась відповідним законом. Вищим органом управління була Рада ДФРР. Безпосередній менеджмент здійснює Виконавчий комітет ДФРР, який не міг приймати рішень, що стосуються політики фонду. Таким чином фонд було виведено із безпосереднього підпорядкування МСГ чи інших зацікавлених відомств, хоча представники МСГ відіграють ключову роль в роботі Ради. Міністр сільського господарства є Головою Ради ДФРР, інші дев'ять членів Ради та заступник Голови призначаються Урядом, однак склалась практика консультування кандидатур на ці посади з громадськими організаціями, політичними партіями, Аграрною палатою ЧР. Це дозволяє фонду приймати більш незалежні та, що головне, – оптимальні для всього народного господарства рішення. А ці рішення, як відомо, є об'єктом посиленого інтересу багатьох учасників агробізнесу, адже будь-яке втручання у нормальне класичне функціонування ринку спричиняє викривлення структури і величини доходів його учасників.

Рада ДФРР щорічно визначала перелік видів сільськогосподарської продукції, що підлягали регулюванню, та

⁹OECD, Prehled zemedelskych politic: Ceska republica. – Paris-Prague: OECD, 1996, s.133.

формувала правила інтервенційного втручання. Головна мета ДФРР полягала у забезпеченні стабільної ринкової ситуації з допомогою утримання цін в межах визначеного цінового інтервалу. Особливу увагу надають утриманню ринкових цін на рівні вищому ніж визначена мінімальна ціна. Ця методика, за економічним механізмом дії, нагадує методику регулювання цін в країнах ЄС.¹⁰ Зокрема, саме із цієї методики запозичено терміни “інтервенційна закупівля”, “мінімальна ціна”, “гарантована ціна” тощо. Однак принципи дії регулятивних механізмів докорінно відрізняються. Чеський регулятивний механізм діяв за принципом “*ex ante*”, тобто реакція передувє прогнозованому розвитку подій на ринку, хоча часто бувають випадки реакції “*post factum*”.

За визначеними правилами ДФРР виконував такі основні дії:

- визначає перелік видів сільськогосподарської продукції, на які поширюватиметься регулювання ринку в майбутньому році;
- визначає мінімальний рівень цін, за якими повинен викуплятися визначений обсяг продукції;
- визначає орієнтовну тривалість дії регулятивного механізму щодо кожного виду продукції;
- визначає рівень експортної дотації на продукцію, ринок якої регулюється;
- визначає рівень змінного імпортного мита та платежів на сільськогосподарську продукцію, ринок якої регулюється;
- здійснює експертизу подань на отримання експортних або імпорتنих ліцензій щодо сільськогосподарської продукції¹¹.

На завершення передаксесійного періоду ДФРР було трансформовано у Державний інтервенційний сільськогосподарський фонд¹². Відповідно до нового закону “Про державний сільськогосподарський інтервенційний фонд (ДСГІФ)”, він має на меті: забезпечувати надання фінансової допомоги для проведення заходів щодо регулювання ринку; здійснювати інтервенційну

¹⁰Сватош М., Губені Ю, Більський Б. Організація ринку молока та молочних продуктів в Європейському економічному співтоваристві // Вісник аграрної науки, 1995, № 7, с.13-19.

¹¹ Statní fond tržní regulace. – Praha: MZ ČR, 1993, s. 11-13.

¹² [http://www: agroweb.cz. /index-dokument/](http://www.agroweb.cz./index-dokument/), 2000, 28 zari.

закупівлю визначених видів продукції за інтервенційною ціною; фінансувати зберігання та, можливо, необхідну переробку цієї продукції; виконувати реалізацію нагромаджених запасів продукції на внутрішньому та зовнішньому ринку; надавати субвенції для підтримки експорту¹³. Як бачимо, коло завдань фонду значно розширено порівняно з класичною схемою інтервенційного втручання “закупівля $\leftrightarrow$ продаж”. Зокрема, передбачено, що ДСГІФ надаватиме, виключно на конкурсній основі фінансові ресурси для підтримки заходів щодо зберігання і переробки певних видів сільськогосподарської продукції, стимулювання внутрішнього та зовнішнього попиту, активізації споживання продуктів харчування, підтримки нехарчового використання аграрної продукції, виконання заходів щодо вилучення землі з сільськогосподарського обігу. Таким чином була зроблена спроба адаптувати регулювання аграрного ринку до вимог відкритої ринкової системи.

Цікавою є нова система організації і функціонування ДСГІФ. Фактично фонд повністю виведено з детермінантних впливів МСГ, з тим, щоб зменшити небажані галузеві та лобістські впливи. Так, керівник фонду призначається урядом, а склад президії – в рівних частинах урядом та парламентом. Наглядову ж раду у складі 5 осіб формує виключно парламент (керівника і трьох членів – нижня палата парламенту, а заступника керівника – верхня палата – сенат). Уряд визначає фінансову та асортиментну політику ДСГІФ, а міністерство фінансів – орієнтовний рівень і інтервенційних цін, цінові ліміти, експортні квоти. Значну роль в роботі фонду надалі відіграють громадські об'єднання виробників, особливо згадувані вже Аграрна палата та її Товарні ради.

Експерти ЄС та Світового банку визнали новий Державний сільськогосподарський інтервенційний фонд більш адаптованим до вимог відкритого ринку. Інтервенції держави на ринок почали носити вибірковий, однак конкурсний, на основі конкурентних критеріїв, характер. Процедура підтримки певних видів сільськогосподарської діяльності, наприклад – вилучення землі з сільськогосподарського обігу, підтримка непродовольчого

¹³SZIF a jeho ukoly pro zemedelstvi // Zemedelec, 2000, № 35, s. 11-14.

використання продукції тощо, відповідає адаптаційним критеріям ЄС.

Однак, на нашу думку, інтервенція держави на ринок з метою його стабілізації не є однозначно позитивним процесом. Не будемо розглядати крайніх позицій “ліберальної” чи “неокейнсіанської” шкіл, які або відкидають будь-яке втручання держави у ринок, або ж навпаки – прагнуть запровадити тісний контроль і координацію, що майже межує з відомим нам державним централізованим плануванням. Нормальна економічна логіка підтверджує, що втручання держави у ринок вимагає дуже значних фінансових ресурсів та суттєво викривлює конкуренцію. Навіть в умовах не дуже аграрної Чехії ця сума коливається в межах 85-190 млн дол. США, а в умовах аграрної Україна, вона може б бути більшою у 3,5-4,5 разів. І це лише у сфері державного регулювання цін. Але ж крім цієї програми повинні діяти ще й спеціальні підтримуючі та дотаційні програми, які також є досить дорогими. Програми підтримки цін (ціновий протекціонізм) та збереження їх паритету інтервенційним способом створюють прецедент до формування неринкових пропорцій. За словами єдиного аграрного економіста, що удостоївся Нобелівської премії в галузі економіки, американського вченого Теодора Шульца, “...політика паритетних цін на аграрні продукти... – це вульгарна економічна концепція..., це лише фрагмент псевдо економіки, на яку спирається частина політиків”¹⁴.

Такі затрати регулювання аграрного ринку в підсумку лягають “на плечі” споживача, що не сприяє підвищенню купівельної спроможності, обмежує внутрішній попит. Ефективність регулювання ринку є завжди досить відносною, і напевно не сприяє загальному прогресу економіки. Затрати щодо регулювання економіки є коштовними не лише у класичному грошовому виразі, вони поглинають гігантські людські ресурси.

Отже, можна погодитись з міркуваннями вчених-лібералів про те, що аграрна політика в стратегічному плані повинна прямувати до створення “нормальних”, а не “парникових” умов для сільського господарства. Твердження Л. Бальцеровича про те, що

¹⁴Schultz T. The Long View in Economic Policy: The Cost of Agriculture. – San Francisco, 1987, p. 3-4.

“продукти харчування такі ж потрібні, як і чоботи чи тканини”, яким він заперечує необхідність спеціальної аграрної економічної політики,¹⁵ враховують лише виробничу сторону, викликає глибокі розуми навіть в умовах ринку.

Можна вважати, що стабілізаційна програма із створенням спеціального фонду є бажаним кроком на шляху налагодження ринкових відносин у сільському господарстві. Однак така програма повинна бути досить обмеженою щодо кошторису та асортименту продукції, що регулюється, прозорою і піднаглядною громадському контролю, орієнтованою на вирішення тактичних завдань регулювання ринку у період трансформаційної нестабільності. При її створенні необхідно обов’язково визначати граничні часові параметри дії та контрольні терміни, в яких необхідно буде співставити позитивні і негативні наслідки. Не важко зауважити, що вітчизняне інституційне середовище та інструментарій впровадження аграрної політики, зрештою як і сама аграрна політика, недостатньо адаптовані до європейської методології та емпірики. Зростаючі обсяги державної економічної підтримки аграрної сфери мали б отримати більш наближені до норм ЄС інституційні рамки та інструментарій.

¹⁵ Бальцерович Лешек. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку. – Львів: Б-ка журналу “І”, 2000, с. 133-134.

*Зінчук Т.О., доктор економічних наук, професор
Скидан О.В., доктор економічних наук, професор
Житомирський національний агроекологічний університет*

СТРУКТУРНА МОДЕРНІЗАЦІЯ САП ЄС ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стрімкі темпи та незворотність процесів глобалізації спонукають до перегляду традиційних правил і норм аграрної політики Європейського Союзу. Створюючи нові можливості, глобалізація породжує й нові проблеми, під дію яких підпадає сільське господарство, яке, з одного боку, є ключовою, багатофункціональною галуззю, що створює умови для підтримки життєзабезпечення, з іншого, є сферою зайнятості населення та ефективності виробництва, найчутливішою до інноваційних змін і найвимогливішою до досягнень науково-технічного прогресу. Сучасний розвиток світового сільського господарства залежить від динамічних тенденцій, сформованих під впливом глобалізації. Серед них слід виокремити такі:

По-перше, зростання кількості населення світу та високий рівень урбанізації. За даними ООН до 2050 р. населення землі зросте до 9,7 млрд чол., а до 2100 його кількість сягатиме 11,2 млрд чол. Згідно прогнозних даних, весь приріст населення відбуватиметься переважно за рахунок збільшення міського населення: до 2050 р. 68 % населення світу проживатиме в містах¹⁶. Отже, споживчі потреби міського населення мають задовольнятися за рахунок високорозвиненого, технологічно забезпеченого, індустріально спрямованого сільського господарства.

По-друге, боротьба з кліматичними змінами, які викликатимуть збільшення розриву в економічному розвитку між країнами світу, та, як наслідок, зміни в характері і експортно-імпортній структурі торгівлі сільськогосподарською продукцією. У перспективі міжнародна торгівля можливо стане засобом

¹⁶World Population Dashboard <https://www.unfpa.org/data/world-population-dashboard>, (дата звернення 01.05.2019).

стабілізації ринків та перерозподілу продовольства між регіонами світу, а отже безпосереднім гарантом продовольчої безпеки.

По-третє, нові підходи до раціону харчування та переваги у споживанні трудомісткої продукції (м'ясо, EcoFood, органічних продуктів), підвищення вимог населення щодо якості продукції. Для задоволення зростаючого попиту у 2050 р. в сільському господарстві повинно вироблятися майже на 50% більше продуктів харчування, кормів та біопалива у порівнянні з 2012 р.¹⁷. Нарощування виробництва з одночасними заходами з охорони природних ресурсів, зменшення витрат, збереження сімейного фермерського укладу мають стати пріоритетами майбутнього розвитку сільського господарства.

По-четверте, ринкові потрясіння та нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію внаслідок зростання попиту на продовольство та корми у поєднанні зі зниженням коефіцієнту використання матеріальних ресурсів та зростанням виробництва біопалива. При цьому, перші рейтингові позиції в експорті та імпорті сільськогосподарської продукції залишаються за ЄС та США. Зокрема, ЄС обіймає 1-е місце в світі як імпортер сільськогосподарської продукції (39,1%), так і як експортер (41,1%)¹⁸.

Водночас, зростає роль таких країн-гравців аграрного ринку, як Бразилія, Індія, Індонезія, Китай, що свідчить про збільшення рівня доходів в цих країнах та суттєві позитивні зрушення в економічному розвитку. Ключове значення цих країн в розвитку сільського господарства впливатиме у майбутньому на формування кон'юнктури світового та регіональних ринків.

¹⁷Екологічні новації Спільної аграрної політики ЄС: імплементація в Україні: науково-аналітична зап. / від 10.08.2016 р. № 135-13/440/ Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ. – К., 2016. – 37 с.

¹⁸2018 Состояние рынков, сельскохозяйственной продукции: торговля сельскохозяйственной продукцией, изменения климата и продовольственная безопасность. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых наций, <http://www.fao.org/3/I9542RU/i9542ru.pdf>, ФАО, 2018, 114 с. (дата обращения 01.05.2019).

По-п'яте, перехід сільського господарства на інноваційний шлях розвитку та нових технологічних рішень, серед яких найпопулярнішими вже стали сучасні технології точного висіву, «розумні теплиці», аграрні хімікати і регулятори зростання урожаю, системи Craft Scanner, дрони і супутники, гібридизація, крупнотоварні ферми і науковий розвиток селекційно-племінної роботи (штучне запліднення в тваринництві), система он-лайн моніторингу фізичного стану тварин, фарм-кредити, Transparency 2.0 відносно харчових продуктів та інші нові проекти. Інновації майбутнього потребують від виробників, зокрема фермерів, нових знань та поступової адаптації до досягнень НТП. Інноваційна діяльність суттєво збільшує додану вартість, що стає стимулюючим чинником подальшої інноваційної активності. Безумовними лідерами в освоєнні новітніх технологій виступають США, ЄС, Китай, Японія. За даними корпорації RAND, в найближче десятиріччя більш, ніж 50 технологічних новацій впливатимуть на розвиток світової економіки до 2020 р., у тому числі серед інновацій в сільському господарстві виділяються такі: виробництва генетично модифікованих сільськогосподарських культур, екологічно безпечні виробничі процеси і технології¹⁹.

Отже, сьогодні можна стверджувати, що модель інноваційного розвитку в умовах глобалізації економіки – це модель екстенсивного використання природних ресурсів, яка приводить до радикальних інституційних змін, як в національному, так і регіональному та світовому масштабах.

По-шосте, розвиток біоекономіки як нової хвилі світової економіки та пряму інноваційної стратегії країн-лідерів, а також сфери «зеленої економіки». Потенціал біоекономіки в ЄС надзвичайно великий, який вже зараз забезпечує більш, ніж 2 трлн. євро та продовжує нарощувати свої темпи. Це нові ідеї та технології, отриманні через використання біомаси у якості рослинного

¹⁹Richard Silbergliitt, Philip S. Anton, David R. Howell, Anny Wong, Natalie Gassman, Brian A. Jackson, Eric Landree, Shari Lawrence Pfleeger, Elaine M. Newton, Felicia Wu. The Global Technology Revolution 2020, In-Depth Analyses. - http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR303.html, (дата звернення 04.05.2019).

матеріалу та відходів тваринництва. Біоекономіку розглядають як ринкову альтернативу залежності від нафти та відводять їй ключову роль у розвитку майбутнього світу. У багатьох країнах світу біоекономіка розвивається як напрям «зеленої економіки», спрямований на отримання додаткових екологічних і соціальних вигід, що закладено у принципах стандарту ISO 14001. На цих принципах збудована стратегія розвитку ЄС: «Європа 2020», основна мета якої полягає в екологізації економіки. Відповідно, ЄС має скоротити до 2020 р. викиди парникових газів до 20%, підвищити енергоефективність на 20%, довести частку альтернативних джерел енергії до 20% («стратегія 3-х двадцяток»). Це своєрідний виклик ситуації, що склалася в сільському господарстві ЄС. На галузь припадає 10% викидів CO₂, більш, ніж 50% інших парникових газів, 90-95% викидів аміаку в ЄС.

Концепція біоекономічного зростання, або «зеленої економіки», яка несе в собі колосальний потенціал ефективного енергозбереження та скорочення рівня забруднення навколишнього середовища, може вважатися реальним виходом з глобальної кризи й переходу до нової еколого-економічної політики всіх країн без виключення. Водночас, це доведення факту багатофункціональності сільського господарства, його ключової ролі не лише у якості виробника продовольчої продукції, а й джерела поновлювальних ресурсів, зокрема, біопалива, біохімічних сполук, біоматеріалів (будівельної деревини, біополімерів тощо). Враховуючи суттєву вагу галузі сільського господарства у пом'якшенні негативного впливу змін клімату шляхом розвитку біоенергетики, формуються пріоритети Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС; CAP – Common Agricultural Policy) у контексті Цілей сталого розвитку.

Характерною рисою останніх реформ САП ЄС є протистояння викликам глобалізації та нівелювання негативних наслідків цього процесу. Історичні етапи реформ САП ЄС завжди відповідали потребам ЄС і цільові орієнтири змінювалися відповідно до потреб часу (табл.1). Взагалі європейська аграрна політика постійно була і перебуває в стані реформування, є дещо забюрократизованою і викликає багато нарікань як з боку фермерів, так і основних ринкових країн-конкурентів – основних виробників

сільськогосподарської продукції, а також і міжнародних економічних організацій, зокрема СОТ. Основною причиною протистоянь інтересів, як правило, виступає, механізм підтримки фермерів, який формується з загального бюджету ЄС, поглинає левову частку бюджетування і не змінюється у загальному вимірі протягом всього існування Європейського Союзу, а в останні роки лише переорієнтовується з одного стовпа ЄС на другий. Традиційно САП ЄС «стоїть» на двох стовпах: 1-й стовп – ринкова політика (підтримка агровиробництва та цін на сільськогосподарську продукцію) та 2-й стовп – політика сільського розвитку (підтримка програм розвитку сільських територій).

Таблиця 1

Основні цілі та чинники САП ЄС на період 2015-2020 рр.

Цілі	Чинники
1. Модернізація сільського господарства	1. Функціонування фермерських господарств сімейного типу
2. Збалансоване функціонування ринку сільськогосподарської продукції	2. Багатофункціональна роль сільського господарства в національній економіці країн-членів ЄС
3. Забезпечення доходів фермерів на рівні, не нижчому за загальноприйняті стандарти життя в ЄС	3. Захист доходів товаровиробників від ринкових та природних стихій
4. Забезпечення доступності продовольства, якості і безпека харчових продуктів та помірних цін на продовольчу продукцію.	4. Захист навколишнього середовища та збереження природних ресурсів (екологізація сільського господарства)

Основними джерелами фінансування напрямів розвитку САП ЄС стандартно залишаються кошти фондів ЄС, зокрема Європейського гарантійного фонду сільського господарства (EAGF - European Agricultural Guarantee Fund), витрати якого спрямовані на пряму підтримку сільськогосподарського виробництва й фінансування заходів з регулювання аграрних ринків, підтримку єдиних цін і надання допомоги у продовольстві третім країнам світу та Європейського сільськогосподарського фонду для сільського розвитку (EAFRD - European Agricultural Fund for Rural Development),

який фінансує витрати, пов'язані з реалізацією програм розвитку сільських територій, навчання молоді, перекваліфікації робочої сили, створення робочих місць у сільській місцевості²⁰. До заходів з регулювання ринку відносяться тарифи та тарифні квоти, інтервенційні закупівлі, експортні субсидії, квоти на виробництво сільськогосподарської продукції, система зберігання, субсидії споживачів, стандарти якості виробництва та харчових продуктів.

У структурі бюджету САП ЄС на 2014-2020 рр. видатки за I-м фінансовим блоком (1-стовп) становлять 72,8%, за II-м фінансовим блоком – 23,2%, за додатковими напрямками, важливими за нових умов – 4%. Загальні витрати на САП ЄС за вказаний період заплановані на рівні 362,9 млрд євро, у тому числі на заходи в рамках фінансування 1-го стовпа – 277,85 млрд євро; 2-го стовпа – 84,94 млрд євро²¹.

Тривалий процес еволюційних змін та орієнтація на глобалізацію спонукали до виокремлення основних акцентів САП ЄС на період до 2020 року:

- розвиток наукових досліджень в сільському господарстві та перехід на інноваційну модель розвитку;
- продовольча безпека та створення системи продовольчих запасів на випадок глобальних криз;
- збільшення фінансування на впровадження програм з пільгового/безкоштовного розподілу молока, фруктів, овочів для харчування дітей в школах;
- екологізація сільського господарства за рахунок зелених платежів.

Особливе місце в системі заходів САП ЄС до 2020 р. відводиться саме екологізації, як найактуальнішій проблемі не лише ЄС, але й світового формату. З огляду на важливість екологічних заходів, в рамках САП ЄС передбачені такі впровадження, як:

- 1) Диверсифікація сільськогосподарських культур (дотримання трьохпільної сівозміни), утримання постійних природних пасовищ, формування екологічних зон з консервацією 5%, а з часом 7% сільськогосподарських земель, збереження

²⁰<https://ec.europa.eu> (дата звернення 05.05.2019).

біорізномайття та елементів ландшафту. На ці заходи виділяється 30% річного бюджету прямих платежів.

2) Допомога фермерським господарствам для вирішення завдань, пов'язаних з якістю ґрунту і води, зміною клімату. Майже 30% бюджету європейської програми розвитку сільських регіонів виділятиметься на агроекологічні заходи, підтримку органічного землеробства і проекти, пов'язані з інноваційними впровадженнями чи екологічними інвестиціями.

3) Стимулювання несільськогосподарської економічної диверсифікації в сільських регіонах - до 70 тис. євро на один проект виділятиметься фермерам, які займаються несільськогосподарським бізнесом. Крім того, передбачено фінансову допомогу фермерам у якості компенсації у разі втрати 30% доходу внаслідок стихійного лиха, несприятливих погодних умов, різкої волатильності аграрних ринків. Заохочується процес створюваних фермерами спільних страхових фондів тощо.

Ключове місце в дебатах щодо майбутнього процесу модернізації САП ЄС відводиться прямим платежам (ПП), які отримують безпосередньо фермери з бюджету ЄС. За період 2013-2015 рр. ПП склали майже 72% бюджету САП ЄС та майже 30% бюджету ЄС і залишаються основним інструментом європейської аграрної політики. Іншими важливими інструментами САП ЄС є заходи з регулювання ринку (10% бюджетних витрат) та розвиток сільських територій (20%)²².

Призначення ПП зводиться до проведення заходів з реструктуризації в галузі сільського господарства, здійснення реформ, впровадження інноваційних технологій, диверсифікації сільськогосподарського виробництва і підтримки процесу виробництва нових видів продукції тощо. ПП в рамках САП ЄС існують ще з 1992 р. із належною їм функцією компенсації доходів фермерів, що виникли внаслідок зниження підтримки для конкретних товарів. Розподіл ПП відбувається за принципами: –

²²Research for Agri Committee – CAP Reform post-2020. Challenges in Agriculture. The Future of Direct Payments. Directorate-general for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. Agriculture and Rural Development. Workshop Documentation. 2016. 314 p.

історичності; – переговорів та, – конвергенції. Середній рівень підтримки, або ПП в ЄС складає 266 євро/га. За країнами-членами ЄС спостерігається певна нерівномірність в розподілу субсидій. Так, найбільший розмір бюджетної підтримки на один га сільськогосподарських угідь отримують фермери Франції – 775 євро/га, найменший - литовські фермери – 83 євро/га²³.

Топ-п'ятірку країн-лідерів за розміром надання підтримки формують такі країни, як Бельгія, Греція, Кіпр, Мальта, Нідерланди, Франція. В ЄС запроваджена концепція модуляції (вирівнювання) рівня підтримки у зв'язку з розширенням ЄС, особливо з «хвилею 2004 р.», у період отримання членства у ЄС 14-ти країн ЦЄ. Основним пріоритетом підтримки розвитку сільських територій є сфера навколишнього природного середовища. Це платежі, спрямовані на створення умов для розвитку альтернативних джерел енергії, збереження водних, земельних, лісових ресурсів, підтримку малого підприємництва, сільського і зеленого туризму, облаштування сільських ландшафтів тощо.

Фермери ЄС користуються правом отримання ПП як за обов'язковими схемами (для всіх країн-членів ЄС), так і за добровільними (за вибором країни-члена ЄС). Механізм обов'язкових платежів включає базовий платіж, «зелений платіж» та платежі для молодих фермерів. Добровільна схема передбачає «зв'язані платежі», платежі для сільської місцевості з проблемними, або обмеженими для ведення сільського господарства умовами, «перерозподільні» платежі. Період реформування САП ЄС характеризується суттєвою поступовою переорієнтацією ПП: з відміни експортних субсидій (з 2011 р.), скорочення підтримки заходів з регулювання ринку у бік збільшення нових видів ПП та розвитку сільських територій. Реформа 2013 р. значно збільшила гнучкість стратегічних засад бюджетної підтримки країн-членів ЄС відносно того, яким чином фермери можуть здійснювати режими платежів. Післяреформений період розвитку САП ЄС, завдання якого закладалися реформами 2013 р., вважається для ЄС

²³Financial reports: EAGF and EAFRD / Agriculture and rural development. https://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/financial-reports_en. (дата звернення 05.05.2019).

стратегічним вектором розвитку сільського господарства до 2020 р. (рис.1).

Рис. 1. Структура прямих платежів після реформи САП ЄС 2013 р.²⁴

²⁴Research for Agri Committee – CAP Reform post-2020. Challenges in Agriculture. The Future of Direct Payments. DG for IPPD B: Structural and Cohesion Policies. Agriculture and Rural Development. Workshop Documentation. 2016. 314 p.

Цілі майбутнього реформування САП ЄС закладаються на період до 2030 р. і безпосередньо прив'язані до системи ПП. У майбутній європейській моделі сільського господарства збережено основні набуття попередніх реформ. Зокрема, посилюється відповідальність сільськогосподарського виробника в межах перехресної відповідальності (Cross-Compliance), або т. зв. «інших зобов'язань», якими передбачено зв'язок між отриманням преміальних платежів та дотриманням екологічних стандартів. Дедалі у реформах до 2030 р. посилюється законодавча база ЄС щодо сфери продовольчої безпеки, безпеки кормів, здоров'я і добробуту тварин. Новий дизайн САП ЄС передбачає безпосередній зв'язок між всіма видами ПП до вимог Cross-Compliance. У нормативно-правову основу Cross-Compliance покладено 19 правових актів ЄС з необхідних вимог з ведення сільськогосподарської практики. На національному рівні також діють аналогічні вимоги, завдяки яким утримуються у належному аграрному і стані сільськогосподарські угіддя та тварини²⁵.

Останні вимоги Cross-Compliance закладені у Регламенті Європейського парламенту та Ради ЄС (ЄС) № 1306/2013 про фінансування, управління та моніторинг єдиної сільськогосподарської політики (у розділі VI частини 1 статті 93)²⁶. Список прямих субсидій на підставі Регламенту (ЄС) №1306/2013 будуть складати: єдина субсидія на площу сільськогосподарських угідь; субсидія аграрних практик, спрямованих на пом'якшення кліматичних змін та збереження довкілля; субсидія молодому фермеру; перерозподільча субсидія; субсидія для районів з природними обмеженнями. Саме на ці субсидії припадатиме

²⁵Екологічні новації Спільної аграрної політики ЄС: імплементація в Україні: науково-аналітична зап. / від 10.08.2016 р. № 135-13/440/ Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ. – К., 2016. – 37 с.

²⁶Regulation (EU) №1306/2013 of the European Parliament and of the Council on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Council Regulations (EEC) №352/78, (EC) №165/94, (EC) №2799/98, (EC) №814/2000, (EC) №1290/2005 and (EC) №485/2008. – LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0549:0607:EN :PDF

основна частина фінансової підтримки ЄС для сільськогосподарських виробників.

В центрі ПП знаходитимуться малі фермери ЄС, питома вага яких складає 41% з площею сільськогосподарських угідь – 5%. На основі даних FADN (Farm Accountancy Data Network) внесок ПП у чистий дохід фермерських господарств складає 47%, інші державні трансферти – 15%, ринковий дохід – 38%. Середня частка ПП всього 7% склала у садівничих господарствах та досягла 101% на фермах, які займаються випасом худоби²⁷. Доходи фермерів залишаються залежними від ПП.

Незважаючи на стабілізуючу роль ПП у підтримці доходів фермерів, до 2030 р. будуть враховані такі недоліки у їх застосуванні: - ефекти капіталізації зменшують переваги ПП; - підвищуються витрати на підтримку молодих фермерів; - ПП не зорієнтовані на високі рівні зміни доходів фермерів; - ПП не сприяють підвищенню продуктивності праці фермерських господарств. Крім того, реформатори ЄС вважають, що існуюча система ПП не є стійкою, не розроблена для вирішення сучасних глобальних проблем, які стоять перед фермерами-землевласниками.

Отже, виникає необхідність реструктуризації ПП та створенні набору цільових платежів, спрямованих на більш чіткі цілі. З огляду на часткове переформатування системи ПП на період 2020-2030 рр. в ЄС набули пропозиції три моделі майбутніх ключових рішень щодо розвитку САП ЄС:

Модель 1. Зміни у законодавстві ЄС стосовно підвищення ефективності та спрощення адміністративного управління ПП, внесення технічних змін у структуру ПП.

Модель 2. Прийняття за зразок американської моделі сільського господарства, у якій не передбачені незв'язані прямі платежі та введення схем переводу ресурсів на інструменти стабілізації доходів і управління ними на рівні країн-членів ЄС.

²⁷Research for Agri Committee – CAP Reform post-2020. Challenges in Agriculture. The Future of Direct Payments. Directorate-general for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. Agriculture and Rural Development. Workshop Documentation. 2016. С.6.

Модель 3. Перегляд системи «зелених платежів» з наступною їх заміною за різними варіантами. Зокрема, серед таких варіантів розглядаються перерозподіл платежів між стовпами ЄС, прийняття системи «умовного озеленення» в структурі базового платежу, або перехід озеленення в розряд добровільних платежів тощо.

Рекомендована система ПП має засновуватися на нових принципах:

- орієнтація на конкретні й чіткі цілі, що забезпечують результат;
- реструктуризація повинна бути запрограмована на багаторічний період та здійснюватися на єдиних засадах;
- обов'язковість національного співфінансування витрат на САП ЄС;
- встановлення перехідного періоду переформатування ПП;
- збереження основних орієнтирів ПП: управління ризиками, посилення конкурентоспроможності, боротьба зі змінами клімату, забезпечення суспільних та екологічних благ;
- заміна платіжних прав договірними рамками між фермерами та органами державної влади;
- заміна платежів на озеленення на «умовне озеленення» в межах прийнятих державних базових екологічних схем;
- стимулююча роль розподілу бюджетних ресурсів між країнами-членами ЄС відповідно до результатів роботи та потреб²⁸.

Отже, за зазначеними принципами здійснюється спроба виправити все ще існуючий перекис чинного механізму розподілу ПП, який не сприяє розвитку малих ферм та знижує їх конкурентоспроможність. В загальному, на прикладі САП ЄС, можна спостерігати її відповідність економічним, екологічним та територіальним викликам, з якими зіштовхнулася не лише Європа, але й увесь світ у третьому тисячолітті. Сутність її реформ

²⁸Research for Agri Committee – CAP Reform post-2020. Challenges in Agriculture. The Future of Direct Payments. Directorate-general for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. Agriculture and Rural Development. Workshop Documentation. 2016. 314 p.

демонструє високий рівень відповідальності за вирішення глобальних завдань, які впливають на все населення світу²⁹.

Таким чином, до 2025 р. в бюджеті САП ЄС відбудуться нововведення, рекомендований характер яких поступово доводиться до фермерів. Передбачається змінити дизайн ПП з метою забезпечення більшої ефективності, доступності щодо сприйняття і розуміння основних засад САП ЄС безпосередньо фермерами, досягнення більшої гнучкості у відносинах між національними органами влади та забезпечення більшої відповідності між ціною сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів та їх якістю для платників податків. Вигоди від переходу до цілеспрямованого підходу на нову структуру ПП є достатньо переконливими для того, щоб реформи САП ЄС не відкладала на більш тривалий час.

*Климчук О. В., д.е.н., доцент,
Вінницький національний аграрний університет*

РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВ: ДОСВІД ЄС ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Сучасний рівень розвитку демократичної країни визначається, перш за все, інтелектуальним потенціалом нації, який внаслідок створення державними інституціями сприятливих умов у короткий проміжок часу дозволяє вийти на міжнародні рубежі, нарощуючи темпи впровадження інноваційних розробок та наукомісткі енерго- й ресурсозберігаючі технології. Пріоритетним напрямом у контексті послаблення залежності більшості країн світу від імпорту основних традиційних енергоносіїв (нафти і нафтопродуктів, газу природного) виступає комплекс системних досліджень щодо пошуку та

²⁹Бородіна О.М. САП ЄС як динамічне сполучення галузевих потреб і суспільних інтересів. *Економіка України*. 2016. №11 (660). С. 58-70.

ефективного використання відновлюваних джерел енергопостачання, зокрема біологічних палив.

Перед людством постала складна й відповідальна проблема – перебороти та зупинити глибоку системну кризу, що охопила соціально-економічні й екологічні сфери життя нашого суспільства. Вчені наголошують, що населення стрімко наближається до критичної межі, настання якої ми не вправі допустити, оскільки це може спричинити загибель як природи, так і людини³⁰. Останнім часом відбувається швидка зміна клімату й порушення природного балансу навколишнього середовища через діяльність людей та інтенсивне використання традиційних видів палива³¹.

З цієї причини людство все більше виявляє інтерес до головного джерела отримання енергії – живої природи. Саме вона в перспективі, про що говорили у свій час фізіократи та їх послідовники, забезпечить людині отримання енергії як для життя через споживання продовольства, так і для її діяльності в результаті використання біопалива. І в першому, і другому напрямках це забезпечується шляхом розвитку сільського (та в деякій мірі лісового) господарства, яке практично стає тим перехрестям, де сходяться усі дороги життя людства, окремих регіонів світу, країн і народів. І там, де із цим рахуються й розвитку сільського господарства приділяють належної уваги, у найменшій мірі проявляються кризові явища як в енергетичному, так і в продовольчому забезпеченні³².

З кожним роком дедалі більша кількість країн світу усвідомлюють необхідність виробництва палива з альтернативних відновлюваних ресурсів, одним із яких є біопаливо, що в екологічному відношенні має безперечні переваги перед викопними вуглеводами. Однак, тут виникає певне протиріччя між розв'язанням продовольчої та енергетичної проблем. У цьому

³⁰Корнійчук Л. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку. *Економіка України*. 2010. № 2. С. 72-83.

³¹Мельник Н.В. Біоенергетика і навколишнє природне середовище. *Економіка АПК*. 2011. № 1. С. 70-73.

³²Саблук П.Т. Экономические основы продовольственной безопасности стран мира. *Економіка АПК*. 2008. № 8. С. 21-25.

протиріччі продукти харчування виступають домінуючим компонентом, тому що вони – незамінний енергетичний ресурс для функціонування людського організму. Із сировини для продуктів харчування можна одержати замітники традиційних енергоносіїв, а зворотного процесу поки що немає. Тому глобальна тенденція переходу на біологічне паливо буде зумовлювати загострення світової продовольчої кризи і його виробництво може бути виправдане лише при певному рівні забезпечення людей продовольчими ресурсами³³.

У Європейському Союзі становлення та розвиток біопаливної індустрії здійснюється на засадах державного регулювання за рахунок прийняття відповідних законів, постанов і програм, серед яких головними є: Кіотський протокол Рамкової Конвенції ООН; “дорожня карта”; Зелена книга ЄС “Про безпеку енергопостачання”; Біла книга ЄС “Енергія майбутнього у відновлюваних джерелах енергії”; Директива 2001/77/ЄС – про розширення виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії; Директива 2003/30/ЄС – про стимулювання використання біологічних видів палива або відновлюваних палив у транспортному секторі; Директиви 2003/54/ЄС і 2003/55/ЄС – визначають принципи функціонування ринку, які забезпечували б вільну конкуренцію, розвиток компаній і інтереси споживачів; Директива 2003/96/ЄС – має на меті не проведення оподаткування біопалив у країнах-членах ЄС та запровадження системи податкових знижок, пільг і дотацій для того, щоб сприяти виробництву й розвитку цієї галузі у сільському господарстві; Директива 2009/28/ЄС – про стимулювання використання відновлюваної енергії та внесення змін і наступної заміни Директив 2001/77/ЄС і 2003/30/ЄС тощо³⁴.

Оскільки частка відновлюваних енергетичних ресурсів у паливно-енергетичних балансах окремих країн до цього часу дуже диференційована, тому з метою її збільшення в ЄС було прийнято

³³Шпичак О.М. Економічні проблеми виробництва біопалива та продовольча безпека України. *Економіка АПК*. 2009. № 8. С. 11-19.

³⁴Використання енергозберігаючих технологій в країнах ЄС: досвід для України. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/March2010/19.htm>

“Білу книгу” (1997 р.), що на сьогодні є одним із ключових документів стратегічного характеру, який визначає напрями довгострокової політики й ставить кількісну мету збільшення частки відновлюваної енергії з 5,75% до 20% за період від 2000 до 2020 рр. Також конкретними орієнтирами ЄС у галузі енергетики стали завдання зменшення енергопостачання на 13% до 2020 р., доведення частки біологічних палив до 10% та зменшення викидів вуглекислого газу на 20%. При цьому, за оцінками фахівців, потрібно буде задіяти від 4 до 13% загальної площі сільськогосподарських угідь Європейського Союзу, щоб замінити відповідну кількість рідких видів традиційного палива у транспортному секторі.

В опублікованій “Зеленій книзі” (2006 р.) викладено основні підходи щодо сутності нової енергетичної політики, її основних завдань і засобів їх вирішення. Підкреслена необхідність стабільного постачання енергії до країн ЄС із країн-експортерів енергоносіїв, важливість лібералізації ринку, необхідність економії енергоресурсів та розвитку новітніх технологій у сфері енергетики, посилення екологічних вимог щодо енергоспоживання.

На основі проведеного аналізу основних положень і статей Директиви ЄС 2009/28/ЄС щодо стимулювання використання енергії із відновлюваних джерел було встановлено, що політика ЄС стосовно поширення й використання біологічних видів палив базується на стабільному його розвитку та включає такі головні чинники: безпечне постачання сировинних ресурсів як у межах держав ЄС, так і на території країн третього світу; зменшення викидів основних парникових газів, які вимірюються за методикою на основі врахування зміни використання земель; соціальну стабільність; розвиток сільських територій тощо³⁵.

Проведений аналіз біопаливної політики у передових країнах ЄС вказує на те, що вирішальним для запровадження біопалив у них стали такі фактори: політична прихильність альтернативним джерелам енергії; наявність активних учасників ринку, які

³⁵Directive of the European Parliament and of the Council on the promotion of the use of energy from renewable sources amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu>.

лобіювали початок діяльності у біопаливній галузі; фінансова компенсація для заповнення фінансового розриву між біопаливами й викопними паливами та наявність ринку кінцевого споживання чистих біопалив або їхніх сумішей з нафтопродуктами. При цьому для розвитку ринку біопалив дуже важливою є наявність учасників ринку, що беруть на себе ініціативу виробництва, споживання та здатні й готові інвестувати кошти. Які саме учасники можуть бути ініціаторами та які партнерства вони створюватимуть – залежить від місцевих умов. В результаті цього, цілком очевидним є те, що серед них провідну роль відіграватимуть: виробники сировини (фермери), виробники біопалив, промислові та нафтові компанії, постачальники палива, виробники автомобілів, науково-дослідні інститути й, звичайно, споживачі³⁶. Податкова підтримка “нової енергетики” в Європейському Союзі проявляється в податкових пільгах на придбання й монтаж відповідного обладнання, а також у звільненні біопалив від податків і акцизів та субсидуванню цін і тарифів на “зелену енергію”³⁷.

На ранніх стадіях свого становлення нові галузі потребують створення штучно-сприятливих ринкових умов. Відповідно у сфері становлення альтернативної енергетики розвинуті країни широко використовують бюджетну підтримку, податкові, адміністративні та інші заходи, а також йдуть на створення свідомого протекціонізму в імпорті. Держава забезпечує стимулювання виробництва біопалив за допомогою субсидій, податкових пільг і кредитів. У окремих країнах Європейського Союзу процес використання біопалив надає різного роду права та привілеї на отримання: державних субсидій (Бельгія, Франція, Швеція, Італія); знижок при нарахуванні податку на додану вартість (Австрія, Нідерланди); знижок при сплаті інших податків (Австрія, Бельгія, Франція, Нідерланди, Швеція, Греція, Італія), а також надання переваг під час заправки, рухові й паркуванню автомобілів (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Швеція, Греція, Італія). Все більш зростаючим фактором, який вказує

³⁶Питель С.М. Біопаливна стратегія країн Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2009. № 4. С. 152-155.

³⁷Каныгин П. Экономика возобновляемых источников энергии. *Мировая экономика и международные отношения*. 2009. № 6. С. 31-42.

на необхідність переходу мобільних енергетичних засобів на біологічні палива, є підвищення екологічних вимог до відпрацьованих газів різних видів двигунів. У деяких країнах (Франція й Австрія) встановлені обов'язкові норми присадок біопалив до звичайного палива. Внаслідок додавання біопалив до традиційних видів рідкого палива приблизно на 30% знижуються його недоспалювання та викиди в атмосферу продуктів згорання, що відповідає вимогам з охорони навколишнього середовища. З 2010 р. в ЄС рекомендований рівень оподаткування моторного палива за 1000 л становить: 421 євро – для бензину, 330 євро – для дизелю й керосину та 125 євро – для скрапленого природного газу, але на біоетанол, біодизель і біогаз ці податки не поширюються³⁸.

Водночас, такі країни, як Чехія, Польща та Словаччина почали запроваджувати масове виробництво біопалив для підтримки сільського господарства. Уряди зазначених країн застосовували фіскальну підтримку, проте один або декілька разів її змінювали або скасовували, що виявилось шкідливим для ефективного функціонування біопаливної індустрії. На доданок до такої невизначеної політики, мала місце затримка у прийнятті більшості анонсованих законів, а виробництво й споживання біопалив супроводжувалося цілим рядом бюрократичних перешкод.

Економічно обґрунтована система виробництва та реалізації біопалив у країнах Європейського Союзу розробляється таким чином, щоб споживачі сприймали її як економічну, так і екологічну ефективність. Однак потрібно відзначити свої внутрішні особливості: зокрема країни Західної Європи відмовляються від експорту біопалив (паливних брикетів і гранул, біоетанолу або біодизелю) у разі, коли їх виробництво завдало шкоди навколишньому природному середовищу, призвело до погіршення родючості ґрунтів, негативно вплинуло на рівень продовольчої безпеки (зумовило зменшення виробництва продуктів харчування або погіршення їхньої якості) чи викликало соціальну напруженість у суспільстві. За рішенням ЄС такі біопалива (або сировина для їх

³⁸Прутська О.О. Державне регулювання розвитку ринку біопалива в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1 (5). С. 179-182.

виробництва) не будуть вважатися екологічно чистими й не можуть експортуватися до країн ЄС³⁹. Через це в сучасних умовах для виробництва біопалив потрібно збільшувати використання енергетичних культур, сировина яких не придатна для переробки на продовольчі та кормові цілі.

У контексті сказаного, рушійною силою європейських досліджень з розробки технологій вирощування біомаси енергетичних культур є конкурентна боротьба за зменшення рівня собівартості отриманої рослинницької продукції, тому що це забезпечує більше зростання рентабельності, а ніж підвищення ціни на продукцію. Таке твердження набуває значної актуальності у ринкових умовах господарювання, оскільки аграрне підприємство має більш реальні важелі впливу на формування собівартості, тоді як на встановлення прийнятної ціни його вплив здебільшого обмежений або взагалі є неконтрольованим. Відтак, надзвичайно серйозною проблемою, яка вимагає комплексного врегулювання на макрорівні, є достатнє забезпечення аграрних підприємств біологічними аналогами дизельного палива, бензину паливно-мастильних матеріалів, газу природного, вугілля кам'яного, а також потрібно здійснити неодмінне впровадження заходів з інтенсифікації і здешевлення вирощування, збору та зберігання енергетичної біосировини.

Загалом слід відзначити, що нагальність розвитку виробництва біопалив у країнах Європейського Союзу зумовлена стрімким зростанням цін на традиційні енергоносії, політикою стимулювання розвитку відновлюваної енергетики, політичними заходами щодо посилення енергетичної безпеки тощо. Діюча в країнах ЄС система фіскальної підтримки виробництва й споживання біопалив розроблена на довготривалий період і є ефективним заходом створення сприятливого середовища для формування ринкових відносин у цій галузі, а також має позитивні результати для розвитку відновлюваних джерел енергії на національних енергетичних ринках. Водночас основним стримуючим фактором цієї політики буде значна залежність від

³⁹Дудар В.Т. Актуальні проблеми формування і функціонування ринку біопалива в Україні. *Інноваційна економіка*. 2010. № 5. С. 181-184.

державного бюджету, особливо при виробництві необмеженої кількості біопалив, які підпадають під встановлені податкові пільги. Відтак, система фіскальної політики не може постійно підтримувати розвиток біопаливного ринку, тому в кожній країні потрібно регулювати обсяги виробництва біопалив і контролювати рівень податкових пільг, встановлюючи обов'язкові планові показники для виробників біологічного палива. В Європі біопалива характеризуються конкурентоспроможністю завдяки цільовим пільгам, державним дотаціям та зобов'язаннями переходу на їх споживання. Як наслідок – країни активно розширили виробництво біопалив, однак темпи збільшення потужностей сировини перевищують можливості зростання посівних площ, що відкриває значні перспективи для залучення зовнішніх інвестицій в Україну для розвитку біопаливної індустрії.

В умовах становлення України як дійсно незалежної держави (розпочинаючи з 1991 р.) відмінною особливістю паливно-енергетичного сектору було постійне нарощування централізованого управління у виробництві та розподілі енергії, а також початку диверсифікації джерел її генерування. На сучасному етапі формування ринкових умов господарювання, а також в умовах протікання євроінтеграційних процесів для підвищення енергоефективності економіки України рушійною силою має виступати ринковий механізм, який сприятиме передусім розвитку особистої зацікавленості суб'єктів господарювання щодо підвищення енергетичної ефективності, формуванню енергозберігаючого типу суспільної свідомості та переходу на використання біологічних видів палива (рис. 1).

Серед запроваджуваних державних механізмів політики енергоефективності більш дієвими виступають механізми підписання добровільних угод і інвестиційного стимулювання, ніж використання адміністративно-контрольного покарання. Результативність політики енергетичної ефективності економіки досягається при взаємодії ринкового й державного управління. Проте, ринковий механізм є визначальним, а державні, серед них – регулятивні норми, механізми інформаційного забезпечення та інвестиційного стимулювання – допоміжними у стимулюванні ефективного розвитку економіки. Відтак, виникає необхідність

паралельної реалізації політики ефективного використання енергетичних ресурсів із активним упровадженням політики конкуренції та інфраструктурних реформ у паливно-енергетичному секторі. Така необхідність зумовлена низкою об'єктивних причин.

Рис. 1. Вплив інтеграційних процесів з ЄС на енергетичну ефективність національної економіки⁴⁰

⁴⁰Цапко-Піддубна О. І. Теоретичні основи політики ефективного використання енергетичних ресурсів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Вип. 35. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 155-163.

По-перше, реалізація політики конкуренції в країнах з перехідною економікою створює необхідне конкурентне середовище в секторах економіки, де під дією ринкових сил економічною діяльністю продовжують займатись лише ті суб'єкти господарювання, які є ефективними в усіх аспектах, у тому числі з енергетичної точки зору. В такий спосіб реалізація політики конкуренції сприятиме структурним змінам на користь розвитку більш енергоефективних галузей економіки, серед яких одне з чільних місць має зайняти агропромисловий комплекс, забезпечивши конкурентоспроможне виробництво біопалив.

По-друге, інфраструктурні реформи в енергетичному секторі дають змогу знизити первинну енергомісткість ВВП за рахунок підвищення енергоефективності паливно-енергетичного комплексу, а це призводитиме до лібералізації ринку електрогенерації і використання таких тарифів на паливно-енергетичні ресурси, що покриватимуть витрати та водночас стимулюватимуть більш ефективне їх використання. Також пріоритетну роль у вказаному напрямку має зайняти вітчизняна біопаливна індустрія.

Висвітлена ситуація пов'язана із тим, що в Україні наявний потужний потенціал енергозбереження та ресурсів біомаси для отримання різних видів альтернативного палива, проте, як показує зарубіжний досвід, розвиток біопаливної галузі можливий лише за умов активного залучення держави до стимулювання й визначення основних засад розвитку відновлюваної енергії. Урядом запроваджено нові законодавчі норми, спрямовані на підтримку виробництва енергії з альтернативних джерел ("зелений" тариф) і запропоновано виробникам енергії з відновлюваних джерел ряд податкових пільг та звільнення імпортного мита при ввезенні обладнання, однак вони майже не виконуються на практиці.

Поряд з тим, нагальним виступає з боку держави сприяння щодо залучення додаткових коштів у біоенергетичні проекти через такі механізми: здешевлення кредитування комерційними банками; часткове відшкодування лізингових платежів на техніку, яка була придбана для реалізації проекту; здійснення спільного інвестування сільськогосподарських товаровиробників і держави при будівництві біогазових установок; достатнє фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт зі створення технічних регламентів

і устаткування для подальшого освоєння серійного виробництва в Україні. Потребує детального вивчення можливостей фінансування проектів на основі альтернативних джерел енергії у рамках Кіотського протоколу та за рахунок залучення кредитних ресурсів Європейського Союзу і Європейського Банку Реконструкції та Розвитку. Виконання запропонованих заходів українським урядом дозволить стимулювати залучення інвестицій та забезпечить збільшення виробництва енергії з біомаси⁴¹.

Аналіз можливостей у збільшенні обсягів вирощування біомаси сільськогосподарських культур для подальшої комплексної переробки й отримання біопалив слід проводити з урахуванням реальної ситуації як з існуючими потребами у продуктах харчування, так і з наявними джерелами забезпечення традиційними енергетичними ресурсами. Прискорені темпи освоєння технічно-доступних ресурсів відновлюваної енергії дозволять енергетиці України розвиватись у відповідності до технологічної та технічної бази держав Європейського Союзу. Оскільки рентабельність більшості технологій відновлюваної енергетики залежить від місцевих умов, то детальна інформація щодо наявних джерел є дуже важливою для їх подальшого успішного розвитку. Прискорені темпи освоєння економічно доцільних ресурсів відновлюваної енергії дозволять енергетиці України розвиватись відповідно до техніко-технологічної бази передових держав ЄС.

Країни Європейського Союзу характеризуються досить потужним потенціалом для розвитку ринку біопалив, який потрібно розвивати із низького рівня (біля 2% від усього використання палив) на сучасному етапі до більш високих показників (біля 25%) його споживання транспортним сектором у 2030 р. На сьогодні в ЄС здійснено розробку чіткої науково обґрунтованої стратегії розвитку біопаливного виробництва, що здатна комплексно вирішувати можливі негативні наслідки надмірного зацікавлення галуззю біоенергетики. Вона передбачає виділення спеціальних земельних

⁴¹Климчук О.В., Грох Н.В. Виробництво біогазу: досвід зарубіжних країн та перспективи розвитку в Україні. *Збірник наукових праць ВНАУ*. Серія: Економічні науки. Вінниця, 2012. Вип. 2 (64). Т 1. С. 50-54.

угідь для вирощування енергетичної біосировини із таким розрахунком, щоб не заподіяти шкоди природному навколишньому середовищу та не створювати проблем із забезпеченням населення якісним продовольством. Однак наразі попит на біологічні палива значно перевищує існуючу пропозицію, що є найбільш дієвим ринковим стимулом для подальшого становлення галузі, не зважаючи на виникнення проблеми продовольчого характеру в процесі розвитку біоенергетики⁴².

Таким чином, реалізація Стратегії державного регулювання розвитку біопаливної індустрії в Україні має відбуватися шляхом реалізації наявного національного економічного, енергетичного, екологічно безпечного, інтелектуально-освітнього потенціалу з використанням механізму публічно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної (європейської) консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги. Незважаючи на всі стримуючі фактори сьогодення (необхідність значних інвестицій, неоднозначне ставлення суспільства, постійна зміна чиновників), за біопаливним виробництвом майбутнє. Основними засобами для реалізації поставленої мети будуть: мотивація виробництва біопалив завдяки податковій і фінансовій політиці; стандартизація, сертифікація та законодавчі акти; інформаційна й технічна підтримка; технологічний розвиток і комерціалізація; оцінка виробничих потужностей та зростання ролі управління. Відносно невеликий вклад відновлюваних енергоносіїв у структурі національного енергоспоживання вказує на те, що є потенційний ринок і простір для здійснення коротко- й довготривалих інвестицій, де чільне місце має зайняти біоенергетика.

Згідно з Указом Президента України № 287/2015 та поділяючи спільні з ЄС цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Угода про асоціацію між Україною та ЄС визначає стратегічні орієнтири

⁴²Климчук О.В. Передумови формування національного біопаливного виробництва. *Економіка в контексті інноваційного розвитку: стан та перспективи*. Матеріали доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, 2016. С. 41-44.

для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС, зокрема в енергетичній сфері⁴³. Тільки планомірний розвиток біоенергетичної галузі збільшить частку споживання біопалив, зробить значний внесок на шляху до енергетичної незалежності країни й оптимізує структуру паливно-енергетичного балансу України, зменшивши використання традиційних джерел енергії.

Зважаючи на європейський досвід, ефективним наслідком адаптації національного енергетичного законодавства має стати зміна ключових засад подальшого розвитку альтернативної енергетики в Україні у таких напрямках: від монополізму до конкуренції; від державного управління до ринкового регулювання; від центрального планування до лібералізації; від державної до приватної власності. Тобто необхідним є подальше реформування паливно-енергетичного комплексу України в напрямі сталого розвитку, лібералізації національного енергетичного ринку та адаптації його до глобальних викликів сьогодення.

*Литвинчук І. Л., д.е.н., доцент,
Житомирський національний агроекологічний університет*

КОНВЕРГЕНЦІЯ ЯК ФУНДАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ЄС: РЕТРОСПЕКТИВА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Економічна наука з моменту свого заснування перманентно переживає процес зміни наукових парадигм, пошуку нових підходів, формування нових поглядів на розв'язання проблем суспільно-економічного розвитку та еволюції економічних систем. У ХХІ ст. в умовах прискорення науково-технологічного прогресу

⁴³Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” № 287/2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html>.

складність зв'язків в економічних системах досягла рівня, коли впливові теорії минулого припинили задовольняти дослідників. Одним із провідних наукових напрямів на цьому шляху став конвергентний підхід як новітня форма синтезу об'єктивної дійсності, що був використаний європейцями під час формулювання Маастрихтських критеріїв — умов, виконання яких дає державам ЄС право приєднатися до третього етапу Економічного й монетарного союзу.

Термін «конвергенція» походить від латинського «convergentio», що дослівно означає зближення різного, аж до можливого злиття в єдине ціле. Ідея конвергенції заснована на переважанні тенденцій об'єднання елементів в систему над процесами диференціації, розрізнення та індивідуалізації. Тривалий час термін застосовувався у біологічних науках для визначення нового якісного рівня розвитку, досягнутого на основі взаємодії, і лише у XX ст. потрапив у сферу соціально-економічних наук. Часто згадувався в контексті дихотомії «конвергенція-дивергенція» (поняття висунуте Ч. Дарвіном від латинського «divergere» — виявляти розходження).

На заході «батьком» теорії конвергенції вважають Нобелівського лауреата з економіки 1969 р. видатного нідерландського вченого Я. Тінбергена. У його працях з теорії та практики сучасних глобально-цивілізаційних перетворень йшлося про можливість сходження (конвергенції) двох систем – капіталізму і соціалізму. Пізніше західний соціолог Е. Гідденс⁴⁴ використав даний термін більш широко щодо аналізу явищ суспільно-політичного життя, стверджуючи, що різні соціально-економічні системи під впливом науково-технічної революції набувають спільних рис, поступово зближуються, взаємопроникають та утворюють суспільство «нового типу», що поєднає позитивні риси і властивості кожної з двох соціальних систем. Як фактори, що сприяють зближенню двох систем, є виділялися спільність соціально-економічних проблем і наявність об'єктивних закономірностей їх розвитку. До цього часу найбільш

⁴⁴ Giddens, A. (1979) Central problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis. London: Macmillan

розповсюдженням визначенням конвергенції в класичних словниках за тематикою суспільних наук є її трактовка як поступового зближення різних економічних систем, згладжування між ними відмінностей, зумовлених законами розвитку технологічного способу виробництва⁴⁵.

Продовжив дослідження у відповідному напрямі Дж. К. Гелбрейт, який у своїй синтетичній теорії «індустріального суспільства» поряд з ідеями соціальної трансформації надав соціологічну аргументацію теорії конвергенції, що полягала у детермінації техніко-організаційних факторів утворення «змішаного» суспільства.

В економічній науці дефініція «конвергенція» отримала визнання в 60–80-х рр. XX ст. у зв'язку з зростанням популярності соціально-інституціональних технократичних теорій, гносеологічно похідних від інституціоналізму Т. Веблена, який вважав науково-технічний прогрес джерелом трансформацій у суспільстві. Мова йде про теорії індустріального та нового індустріального суспільств; постіндустріального суспільства; суспільства «третьої хвилі»; інноваційно-підприємницької економіки; суспільства знання; інформаційного суспільства; постекономічного суспільства; мережевого суспільства, цифрового суспільства, які розроблялися паралельно Р. Ароном, Д. Беллом, М. Кастельсом, К. Кохеном, Й. Масудю, М. Маклюеном, У. Ростоу, Т. Сакайєю, Д. Тапскоттом, Ж. Фураст'є та ін. Абстрагуючись від деталей, в основі перелічених концепцій лежала спільна думка, що друга половина XX ст. стала періодом надшвидкого і потужного розквіту технологій, розвиток яких відбувався настільки революційно, що цього вистачило для спричинення якісних змін інституційної структури економіки.

Під впливом змін у суспільстві суттєво змінюється характер економічних процесів та явищ⁴⁶. Парадоксальною тенденцією стало те, що дедалі вагоміші стратегічні переваги надають кооперація і

⁴⁵ Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1. За ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. с. 336.

⁴⁶ Литвинчук І. Л. Управління інтелектуальною власністю в системі науково-освітнього забезпечення аграрної економіки: дисертація ... доктора економічних наук: 08.00.03. Житомир, 2018. с. 208-217.

партнерство, які витісняють власне конкурентну боротьбу⁴⁷. В економічний обіг входить поняття «конвергентний ринок» на противагу до «конкурентного ринку», виходячи з того, що на відміну від конкуренції, конвергенція – це не підпорядкування слабшого сильнішому, а взаємодія на принципах паритету і довіри, умова реалізації індивідуальності та самодостатності кожного суб'єкта відповідних відносин. На думку вчених, конвергенція, як і конкуренція, є змаганням. Проте воно здійснюється не за логікою «хто кого». Вирішальним тут є взаємна зацікавленість не лише у збереженні, а й у посиленні значущості протилежного (у т. ч. й невідомого) суб'єкта економічної взаємодії, його самореалізації як другого елементу системи. Якщо конкуренція зорієнтована на успіх, то конвергенція – на взаємне зближення. У такий спосіб економічна система «виграш–програш» трансформується у взаємовідносини «виграш–виграш»⁴⁸. Це сприяє розширенню ринкових ніш і зростанню рівня споживчого попиту, а його наслідками користується гнучке й чутливе до змін мале підприємництво, що дедалі більше сповідує логіку колективної дії.

З'являються унікальні можливості для прямого, ніким не опосередкованого, обміну інформацією на ринку через медійні комунікації⁴⁹. Підтверджується на практиці сформульований американським неоінституціоналістом Р. Коузом основоположний принцип, згідно з яким за мінімальних трансакційних витрат чітко встановлення та розмежування права володіння, використання, управління, відчуження, захисту, спадкування, відповідальності,

⁴⁷Попович М. М. Засади становлення вітчизняного інноваційно-інвестиційного підприємництва : взаємодія задля розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. «Економіка». 2013. №138. С. 35-38.

⁴⁸Шаров О.М. Економічні бесіди. Професор А. Гальчинський: «Економіка перестає розуміти сама себе» [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uk.vnews.agency/exclusive/13133-ekonomchn-besdi-profesor-agalchinskiy-ekonomka-perestay-rozumti-samu-sebe.html>

⁴⁹Попович М. М. Засади становлення вітчизняного інноваційно-інвестиційного підприємництва : взаємодія задля розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. «Економіка». 2013. №138. С. 35-38.

отримання доходів та компенсації підвищує здатність ринку до саморегулювання настільки, що він може навіть усувати самостійно соціально значущі зовнішні ефекти (екстерналії)⁵⁰. Тобто встановлюється обернено пропорційна залежність між рівнем довіри людей один до одного і затребуваністю суспільства в державному регулюванні та контролі. Йдеться про одну з фундаментальних особливостей конвергентного підходу – функціонує на основі мережевих механізмів, він не збільшує, а навпаки, зменшує потребу в державних регуляторах. Іншими словами конвергенція знижує потребу у прямому державному регулюванні економічних відносин.

У руслі нових змін серед зарубіжних та вітчизняних вчених виникає ряд принципово нових підходів до розуміння інституціональних механізмів економічного регулювання: концепції «третього сектора» та «четвертого сектора», концепція сумісно-розділених відносин, концепція трикутника пріоритетів «освіта – наука – економіка», концепція «магічної трикутної піраміди економіки» (влада – банки – бізнес), концепція «соціодержавно-приватного партнерства» та ін. Порушуються питання про економічні відносини на засадах конвергенції між фінансовим капіталом і державою, корпорацією і малим бізнесом, наукою та бізнесом тощо. Це стає передумовою для розвитку наукового напрямку інституціональної конвергенції.

Ще один напрям розвитку теорії конвергенції пов'язаний з дослідженням процесів інтеграції і отримує умовну назву територіальної конвергенції. Дослідники⁵¹ зазначають, що якщо під інтеграцією слід розуміти концептуально продумане об'єднання (з математичної точки зору — підсумовування), то конвергенція, в самому загальному випадку, визначається як еволюційне поняття, що означає зближення ознак об'єктів спочатку різного походження в результаті функціонування в подібних умовах. Отже конвергенція — це процес зближення сутностей шляхом взаємопроникнення. У цьому сенсі конвергенцію можна визначити як вищий ступінь

⁵⁰Coase R. (1992). The Institutional Structure of Production. The American Economic Review, vol.82. n°4. pp. 713-719.

⁵¹Мардер Н. С. Современные телекоммуникации. М.: ИРИАС, 2006. 384 с.

інтеграції. Так, термін «економічна конвергенція» використовується для позначення тенденції неухильного наближення держав – нових членів ЄС до макроекономічних індикаторів розвитку розвинутих країн Європи, показників галузевої структури зайнятості та сегментації ринків праці.

Територіальна конвергенція країн і регіонів у свою чергу поділяється на так звані β (бета)- і σ (сигма)-конвергенції, вперше анонсовані в роботах Р.Барро і Х.Сала-і-Мартін. Дослідники визначають β -конвергенцію як процес «нарощування», за якого учасники (країни, регіони) з нижчим рівнем розвитку мають більш високі темпи економічного зростання. Відповідно σ -конвергенція визначається як зменшення у часі дисперсії індикаторів розвитку з вибірки учасників⁵². Гіпотези β -конвергенції та σ -конвергенції є взаємозалежними, однак не еквівалентними: β -конвергенція є необхідною, але не є достатньою умовою для σ -конвергенції і передбачає існування тенденції до скорочення нерівності, проте випадкові шоки можуть спотворювати тенденцію і навіть призводити до тимчасового збільшення відмінностей⁵³.

Відповідний напрям досліджень став особливо популярним у вітчизняній економічній літературі, де в цілому проблеми конвергенції досліджуються мало і розглядаються у вузько прикладних аспектах. Зокрема, через призму міжнародних відносин та інтеграційних процесів або через зв'язки демографічних та економічних чинників. При цьому дослідники особливо наголошують на можливостях виграшу країн, які може надавати економічна конвергенція – переваги поширення нових технологій, впровадження нових стандартів якості менеджменту, збільшення конкуренції, зростання іноземних інвестицій, зниження трансакційних витрат, підвищення ефективності транскордонної взаємодії.

Чимало праць присвячено проблемам конвергенції систем

⁵²R.J. Barro, X. Sala-i-Martin. Convergence. Journal of Political Economy. 1992. №100. Pp. 223–251.

⁵³Остапенко В. М. Моделювання регіональної конвергенції за рівнями потенціалу публічно-приватного партнерства. Вісник ЖДТУ. Сер. «Екон.науки». 2013. №3(65). С. 154.

корпоративного управління. Так, в останніх дослідженнях зарубіжних фахівців з питань корпоративного управління, зокрема П. Лоранжа, Ф. Нойбауера, Б. Джорджа та інших, особлива увага приділяється пошуку нових моделей і принципів побудови систем корпоративного управління на основі конвергенції, які повинні забезпечувати ефективність процесу прийняття рішення в умовах глобалізації ⁵⁴. Багатоаспектна тематика конвергенції систем наразі значно актуалізується, оскільки англо-американська, японська та німецька системи корпоративного управління поступово взаємоінтегруються або зближуються у своєму розвитку. Однак, це не означає уніфікацію інституціонального середовища та національних інститутів корпоративного управління. В процесі конвергенції систем окремі елементи не можуть бути вилучені без негативного впливу на неї в цілому. Тому конвергенція систем відбувається шляхом розвитку економічних інститутів переважно аутсайдерської моделі.

Як окремий напрям досліджень позиціонується технологічна конвергенція. У 2002 р. М. Роко та У. Бейнбріджем, авторами звіту «Конвергентні технології для покращення діяльності людини», який було підготовлено у Всесвітньому центрі оцінки технологій (WTEC) ⁵⁵, запропоновано концепцію NBIC-конвергенції (за першими літерами галузей: N-нано, B-біо, I-інфо, C-когні) щодо опису взаємовпливу когнітивної науки, інформаційних, комунікаційних, біо- та нанотехнологій. Апологети NBIC-конвергенції пророкували очікуване в перспективі злиття NBIC-сфер в єдину науково-технологічну площину знання, так звану мета-область, яка буде включати у предмет свого вивчення майже всі рівні організації матерії: від молекулярної природи речовини, до природи життя,

⁵⁴Lorange, P., Neubauer, F., Ward, J., & George, B. (2006). Mastering global corporate governance. U. Steger (Ed.). John Wiley & Sons.

⁵⁵ Roco M., Bainbridge W. (2004). Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science. Arlington.

природи розуму і процесів інформаційного обміну⁵⁶. У такий спосіб розвиток конвергенції являє собою радикально новий етап науково-технічного прогресу, за якого три складові ноосфери – біосфера, техносфера та складна система суспільних зв'язків – будуть не конфліктувати, а доповнювати одна одну, забезпечуючи ефективну взаємодію⁵⁷. З цього слідує висновок, що конвергентні процеси виконують функцію своєрідних локальних інтерфейсів, пов'язуючи системи будь-якого рівня та складності без втрати їх властивостей до самоорганізації⁵⁸.

На якісно новий рівень конвергенцію підносить метаекономіка, тобто врахування впливу на економічні процеси потужних неекономічних чинників, а також власне міждисциплінарні дослідження, де суспільні явища і процеси розглядаються як з позиції економіки, так і політології, соціології та соціальної й економічної психології⁵⁹. Застосування до соціально-економічної проблематики основних принципів синергетики дає змогу подивитися на процеси суспільно-економічних змін як на такі, що мають нелінійну, стрибкоподібну, біфуркаційну конфігурацію, виявити можливості створення синергетично-конвергентних ефектів та нових джерел економічного зростання. Методологія економічної синергетики дозволяє визначити розмаїття траєкторій, за якими може піти інституціональна система після проходження точки біфуркації. Економічна синергетика вбачає джерела економічного

⁵⁶Прайд В. Феномен NBIC-конвергенции: реальность и ожидания [Электронный ресурс]. Режим доступа: [http:// www.transhumanism-russia.ru](http://www.transhumanism-russia.ru).

⁵⁷Ковальчук М. В., Нарайкин О. С., Яцишина Е. Б. Конвергенция наук и технологий – новый этап научно-технического развития. Вопросы философии. 2013. №. 3. С. 3-11.

⁵⁸Сергеев С.Ф. Наука и технология XXI века. Коммуникации и НБИКС-конвергенция. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. Под ред. проф. Д.И. Дубровского. М.: ООО «Издательство МБА», 2013. С.168.

⁵⁹Попович М. М. Становлення вітчизняного інноваційно-інвестиційного підприємництва : взаємодія задля розвитку. Конкурентний розвиток підприємництва в Україні : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22-23 листопада 2012 р.)

розвитку в процесах активної взаємодії виробничого, фінансового, інноваційного й інституціонального потенціалів суспільства. Один із засновників синергетики Г. Хакен визначав її не тільки як теорію самоорганізації, але і як теорію спільної дії багатьох підсистем, у результаті якої виникає структура й відповідне функціонування, що цілком відповідає основоположним принципам конвергенції.

На цій новітній методологічній основі науковці здійснюють спроби окреслити концептуальні рамки конвергенції як принципово нового підходу до забезпечення суспільного розвитку. Конвергенція відкривається світовій науці як соціально-економічний феномен, який знаходить прояв у будь-яких формах взаємодії, особливого взаємопроникнення різних сфер діяльності суспільства, результатом чого є виникнення нових ефектів, які призводять до інтенсивних трансформацій соціального і науково-технологічного розвитку суспільства, що в кінцевому підсумку викликають не лише науково-технологічний прогрес, але й ризики ⁶⁰.

Конвергенція починає вивчатись трансдисциплінарно, піддається класифікації за характером, формою, рівнем та видами. Визначаються базові принципи конвергенції – абсолютизм; гнучкість; складність; трансверсальність, динамізм, прагматичність – які допомагають глибше збагнути природу феномену. Із розгортанням теоретичної бази конвергенції, до неї все більше тяжіють концепції інноваційного розвитку суспільства. Вже безпосередньо у тлумаченні поняття «інновація», яке вперше з'явилося в наукових дослідженнях культурологів в ХІХ ст., присутні конвергентні мотиви, оскільки з самого початку в нього вкладався зміст введення (вливання) деяких елементів однієї культури в іншу. Історична мова йшла про імплементацію європейських звичаїв та способів організації в традиційні азійські, африканські

⁶⁰Шевченко Ю. С. Конвергенция науки, технологий и человека: философский анализ: диссертация ... кандидата философских наук: 09.00.08 [Место защиты: Южный федеральный университет]. Ростов-на-Дону, 2014. С. 16.

суспільства^{61, 62}.

Проте у XX ст. дослідники, незалежно від їх прихильності до процесного (Ю. Бажал, Р. Мюллер, Б. Санто, Б. Твісс) результативного (Н. Авсянніков, Р. Фатхутдінов) чи синергетичного підходу (В. Дубічинський, О. Князева), у авторських визначеннях безповоротно пов'язали інновації з науково-технічним прогресом, не відмовившись, однак, від їх інфільтраційної сутності за наступною логікою: проникнення нового, чужорідного елемента в певну систему – взаємодія з існуючими елементами, взаємопроникнення елементів – якісні зміни в системі. Відповідно не викликає подиву, що в усіх базових теоріях інноваційного розвитку – циклічного економічного розвитку, технологічних змін, економічного зростання, сучасних концепціях економічного розвитку – можна знайти відсилки до принципів, атрибутів або законів конвергенції (табл. 1).

Таблиця 1

Елементи теорії конвергенції у концепціях інноваційного розвитку

Назва, засновники та період виникнення теорії	Провідна ідея	Елементи теорії конвергенції
1	2	3
Теорія циклічних криз. К. Маркс, 1860-ті рр.	Пояснення піднесень і спадів в економічному розвитку матеріальними факторами, які залежать від рівня технологій	Можливість переходу технічної революції з одного сектору економіки в інші, охоплюючи всі сфери суспільного виробництва
Класична теорія інноваційного розвитку. Й. Шумпетер, 1910-ті	Введення в науку терміну «інновації». Розробка класифікації технологічних укладів	Обґрунтування гіпотези кластеру інновацій

⁶¹Іванов В. А. Сущность, классификация инноваций и их специфика в аграрном секторе [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://tri-in. clan. su/publ/1-1-0-3>. 2007.

⁶²Сущность понятия инновация и его классификация. Ф.Ф. Бездудный, Г. А. Смирнова, О.Д. Нечаева. Инновации. 1998. №2-3. С. 4.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Теорія «довгих хвиль». М. Кондратьєв, 1920-ті рр.	Обґрунтування довгих циклів економічної кон'юнктури, ключова роль у зміні яких належить НТП	Залежність ритміки великих циклів не від самих інновацій, а їхньої дифузії
Теорія технологічного розриву. М. Познер, 1960-ті рр.	Обґрунтування зміни парадигми масового виробництва на парадигму домінування гнучких техноекономічних систем	Аспекти дивергенції: трактування інновацій як фактору ескалації технологічного розриву між країнами
Соціально-психологічна модель інноваційного розвитку. Є. Вітте, Е. Денісон, 1960-ті рр.	Визнання людського капіталу ключовим фактором економічного розвитку	Обґрунтування спільного впливу освіти та науки на виховання інноватора
Неокласична теорія нововведень. Г. Менш, Р. Фостер, 1970-ті рр	Розробка класифікації нововведень. Розробка гіпотези перервності періодів багатих нововведеннями	Інтеграція зусиль бізнесу та науки для визначення логіки технологічних змін і їх прогнозування
Концепції формування технологічних систем і дифузії нововведень. К. Фрімен, Дж.Кларк, Л.Суте, 1970-ті рр	Введення поняття технологічної системи	Поширення нововведень як механізм розвитку технологічної системи
Концепція трансформації технологічних систем. Д. Львов, С. Глазьев, 1970-ті рр.	Запровадження типізації трансформаційних процесів в економічних системах	Дослідження міжгалузевих технологічних ланцюгів поєднаних виробництв, які виникають унаслідок кооперації

Продовження таблиці 1

1	2	3
Теорія інтелектуальної технології. Ф. Хайек, 1980-ті рр.	Доведення залежності сприятливості до інновацій від інституціональних основ суспільства	Розробка інформаційної концепції «порядку, що розширюється» як основи цивілізації
Теорія інноваційного підприємництва. П. Друкер, 1980-ті рр.	Позиціювання менеджменту як технології управління підприємницько-інноваційною діяльністю	Обґрунтування важливості метоекономіки для прийняття управлінських рішень
Теорія ендогенного економічного зростання. П. Ромер, Р. Лукас, 1980-ті рр.	Формування моделей економічного зростання, в яких науково-технічний прогрес розглядається як ендогенний процес	Математичний опис ефекту дифузії знань і технологій

Джерело: узагальнено автором.

При цьому якщо на ранніх етапах формування теорій інноваційного розвитку конвергенція присутня переважно на рівні окремих ідей, то у сучасних концепціях вона фактично виступає парадигмальною основою організації функціонування та архітектурним концептом інноваційних систем. В цьому відношенні чи не найбільш революційного значення набула концепція «потрійної спіралі» (Triple Helix), розроблена професорами Стенфорду Г. Іцковичем та університету Амстердама Л. Лейдесдорфом (1996 р.)^{63, 64}. Згідно з концепцією «потрійної спіралі», в результаті змін, що відбуваються в структурі економіки і суспільства, держава більше не може грати домінуючу роль в

⁶³Leydesdorff L. The Triple Helix, Quadruple Helix, ..., and an N-Tuple of Helices: Explanatory Models for Analyzing the Knowledge-Based Economy? Journal of the Knowledge Economy, 2012. № 3. Р. 25–35.

⁶⁴Ицковиц Г. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии: Монография. Томск: Том. гос. ун-т систем упр. и радиоэлектроники, 2010. 237 с.

інноваційному розвитку, тому що не здатна створювати знання⁶⁵. Тому домінуюче становище в системі інноваційного розвитку посідають інститути, відповідальні за створення нового знання, внаслідок чого формується нова модель інноваційної системи, у якій інститути (університет, бізнес, уряд) прагнуть до співпраці і саме їх взаємодія, а не ініціатива будь-кого з них, стає джерелом інновацій. Інноваційне середовище в моделі засновано на поетапному формуванні трьох мережевих просторів.

Спочатку виникає локалізований простір знань – концентрація ідей, наукових колективів та інтелектуальної діяльності на конкретній території, потім утворюється простір «консенсусу» – представники науки та бізнесу налагоджують коопераційні зв'язки, розробляють спільні ідеї і на цій основі формується інноваційний простір – учасники кооперації реалізують поставлені інноваційні цілі, поєднуючи капітали, компетенції, знання та технології в різних комбінаціях. На третьому етапі досягається інтегральний ефект спіралі – безперервність застосування інновацій⁶⁶.

Еволюціонувавши з адміністративно-командної та ринкової моделей, «потрійна спіраль» з'явилася як відповідь на нові економічні реалії, коли поряд з провалами держави в інноваційній сфері в повній мірі проявилися і провали ринку. Нова синтетична модель у відповідності до основних засад філософії економічної конвергенції заснована на координації діяльності акторів інноваційного процесу, які створюючи гібридні організаційні форми, і виконуючи нові для кожного з них функції, долають виклики.

Незважаючи на революційність, модель Іцковича-Лейдесдорфа не дає відповіді на питання специфіки розвитку інноваційних систем у секторах так званої «дедиференціації» відносин між наукою, технологією і суспільством⁶⁷. Зокрема в 1994

⁶⁵Дежина И.Г. Киселева. В.В. Государство, наука и бизнес в инновационной системе России. М.: Институт экономики переходного периода, 2007. 184с.

⁶⁶Яцьківська О. М. Формування та розвиток інноваційного менеджменту аграрних підприємств: дис. кандидата екон. наук: 08.00.04. Житомир, 2014. 223 с.

⁶⁷Дежина И.Г. Киселева. В.В. Государство, наука и бизнес в инновационной системе России. М.: Институт экономики переходного периода, 2007. С. 18

р. у роботах М. Гіббонса⁶⁸ обґрунтовано нові властивості наукової діяльності, що полягають у появі в науковому знанні нових сфер, в яких органічно поєднуються наука, технологія, інновації та навчання практиці. У цих сферах зв'язки, як і функції, що виконуються окремими «інституційними акторами», стають якісно іншими. Ці умовиводи сприяють усвідомленню необхідності розробки альтернативних підходів до еволюції інноваційних моделей, що засновані на нелінійних схемах.

Подальші дослідження дозволяють класифікувати нелінійні моделі інноваційних процесів на так звані моделі поколінь G3, G4, G5 (Р.Росвелл ⁶⁹). Саме моделі 5-го покоління відрізняються від раніше створених тим, що в них теорія конвергенції вперше підкріплюється математичним апаратом. Найбільший інтерес серед групи G5 представляють моделі, побудовані за типом «воронки». До них можна віднести модель Уілрайта – Кларка, а також сформовану на її основі модель «відкритих інновацій» Г. Чесборо.

Відповідні моделі передбачають відсіювання науково-технічних ідей в результаті інноваційного процесу для отримання кінцевого продукту, або мовою конвергенції – являють собою сходження великої кількості ідей до єдиного практичного придатного продукту, що користується попитом на ринку. Поряд із тим, суттєвим недоліком названих моделей певний час залишається відсутність алгоритмів для розкриття дихотомічної природи конвергентного інноваційного розвитку. Лише у XXI ст. Люк де Брабандер⁷⁰ висловив гіпотезу щодо теоретичної можливості застосування принципів дивергентного процесу у сфері управління інноваціями, яка була використана російськими економістами Гершанком Г.А. та Кузовніковим І.В. для доповнення дивергентною

⁶⁸Gibbons, M., Linoges C., Nowotny H., Schwarzman, S., Scott, P., Trow, M. (1994) The new Production of Knowledge : The dynamic sbof Science and Research in Contempopary Societies. Sage. London.

⁶⁹Rothwell, R. (1994). Towards the fifth-generation innovation process. International Marketing Review. Vol. 11. no. 1.

⁷⁰Люк де Брабандер. Забытая сторона перемен. Искусство создания инноваций. М.: Претекст, 2008.

складовою конвергентних моделей «воронки» та їх вдосконалення⁷¹.

Розглянуті моделі безперечно свідчать про остаточне закріплення вихідних ідей конвергенції у сучасних інноваційних теоріях. В основі конвергентного розвитку лежать загальні тенденції та імперативи науково-технічного та соціально-економічного прогресу, що зумовлюють зближення, взаємопроникнення всіх без виключення елементів економічних систем при збереженні їх особливостей. В такому сенсі конвергенцію інноваційного розвитку економіки можна розглядати як найвищий рівень інтеграції, концентрації взаємопов'язаних організаційних, технологічних, управлінських інновацій. При цьому, незважаючи на те, що умовою ефективної реалізації інновацій є органічна взаємодія всіх елементів системи освіта-наука-виробництво-ринок, переваги конвергенції полягають у тому, що вона дозволяє кожному з цих елементів лишатися відокремленим, чим сприяє реалізації інноваційного потенціалу всіх, а не лише найбільш сильних.

Таким чином, позиціонування конвергентного підходу як новітньої парадигми європейського розвитку є відображенням об'єктивності й інституційної зумовленості процесів, що відбуваються в економічних системах. Водночас, динаміка розвитку країн-членів може суттєво варіювати, що потребує детальнішого вивчення специфіки конвергентних взаємодій для врахування досвіду ЄС в майбутньому.

⁷¹Гершанок Г.А., Кузовников И.В. Совершенствование конвергентной модели инновационного процесса путем добавления дивергентной составляющей. Фундаментальные исследования. 2014. № 8-2. С. 372-375.

*Онегіна В.М., д.е.н., професор,
Антощенкова В.В., к.е.н., доцент
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка*

СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЄС

З часів підписання Римського договору про заснування Європейського економічного співтовариства (1957 р.) проведення спільної аграрної політики (САП) надає приклади підтримки конкурентоспроможності сільського господарства країн-членів інтеграційного угруповання. При тому що серед завдань спільної аграрної політики (Римський договір, ст. 39) забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства безпосередньо не виокремлювалося, але проголошені завдання САП щодо сприяння розвитку науково-технічного прогресу та оптимальному використанню факторів виробництва, збільшення доходів фермерів, стабілізації ринків мали прямий зв'язок із її зміцненням.

Після офіційного запровадження в 1962 р. Спільна аграрна політика зазнала декілька реформ (зокрема, реформа 1992 р.; «Програма денна 2000»; поглиблення ринкової орієнтації за реформою 2003 р., сучасний етап реформ 2014-2020 рр.), що мали забезпечити її відповідність викликам розвитку, та її актуальні завдання й інструменти сприяли підвищенню конкурентоспроможності аграрного виробництва як на спільному ринку ЄС, так і на світовому ринку. За звітом Світової організації торгівлі в сучасних умовах ЄС займає стійкі позиції, очолюючи ТОП-10 світових експортерів сільськогосподарської продукції, та має значний відрив за вартісним обсягом її експорту (у 3,8 раза в 2017 р.) від США, що посідають друге місце в цьому списку⁷².

⁷²World Trade Statistical Review 2018 / WTO. Retrieved from WTO official website:https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2018_e/wts2018chap04_e.pdf

Різним аспектам Спільної аграрної політики була приділена увага в дослідженнях багатьох закордонних вчених (А. Барелла, А. Оскам, С. Томпсона⁷³ та інших), результати моніторингу та аналізу САП постійно висвітлюються експертами ОЕСР. Переваги та недоліки САП, можливості імплементації її інструментів у державному регулюванні в Україні розглядали вітчизняні науковці (С. Дем'яненко, Т. Зінчук, С. Кваша, О. Могильний, О. Попова⁷⁴ та інших), в наших дослідженнях ми приділили увагу аналізу досвіду ЄС з програм підтримки цін та доходів фермерів, інституційного забезпечення САП⁷⁵.

Всебічність та комплексність Спільної аграрної політики зумовили широкий спектр предметно-об'єктних сфер її дослідження. Метою нашого дослідження стало теоретичне узагальнення та оцінка результативності механізмів, що використовувалися в Європейському Союзі для підтримки конкурентоспроможності сільського господарства. Таке дослідження є актуальним і з огляду на євроінтеграційні плани розвитку вітчизняної економіки, що зумовлюють необхідність майбутньої адаптації вітчизняної аграрної політики до регулюючих механізмів ЄС. Та вже сьогодні українська сільськогосподарська

⁷³ Agricultural Policy and Enlargement of the European Union/ Burrell A., Oskam A. (Ed.). Wageningen: Wageningen Pers, 2000. 252 p. *Prehn S., Brummer B., Thompson S.R.(2015)ю* Payment decoupling and intra-European calf trade. *European Review of Agricultural Economics*. Vol. 42. Iss. 4. P.625-660

⁷⁴ Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України. *Економіка України*. 2003. №3. С.80-86. Зінчук Т.О. Проблеми адаптації аграрного сектору економіки до умов Угоди про зону вільної торгівлі Україна – ЄС. *Економіка АПК*. 2015. №5. С.79-87. Кваша С.М. Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів ЄС. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 40 с. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. Київ: ІАЕ УААН, 2002. 430 с. Попова О. Нові пріоритети спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України. *Економіка АПК*. 2013. 12. С.89-96.

⁷⁵ Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. С.308-327. Онегіна В.М. Шибаєва Н.В. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії та досвід США й ЄС. *Економіка АПК*. 2016. №1. С. 18-24.

продукція надходить на європейські ринки (38,3% експорту товарів та послуг України були спрямовані у 2017 р. до ЄС⁷⁶), ЄС є одним з конкурентів України на світовому ринку, що потребує урахування чинників конкурентоспроможності продукції співтовариства в глобальному економічному просторі.

Конкурентоспроможність є комплексним поняттям, яке втілює сукупність характеристик та застосовується по відношенню як до видів продукції, так і до підприємств, галузей, регіонів, національних економік. Під конкурентоспроможністю сільського господарства ми розуміємо здатність цієї галузі забезпечувати виробництво та реалізацію продукції, яка за своїми ціновими, якісними та іншими властивостями є привабливішою за продукцію конкурентів, що дає можливість галузі підтримувати або розширювати свої позиції на ринку, забезпечувати сталий розвиток. Узагальнюючи та доповнюючи напрацювання науковців⁷⁷, в складі критеріїв конкурентоспроможності сільського господарства виділяємо усталеність, ефективність, дотримання стандартів та якість, адаптивність, добросовісність конкуренції, екологічність, надійність та репутація.

Якщо за часів запровадження САП (1960–1964 рр.) коефіцієнт самозабезпеченості ЄС складав по зерновим 84%, цукру – 99,3%, м'ясу – 97,5%, яйцях – 93,1%, маслу 99,6%, то у 1980-84 рр. середнє значення коефіцієнту продовольчої самозабезпеченості вже дорівнювало в країнах ЄС 112%, в тому числі по зерновим – 106,3%, цукру – 134,4%, м'ясу – 101,6%, маслу – 128,4%, яйцям – 102,4%⁷⁸. Отже, вже на початку 1980-х рр. в ЄС були вирішена проблема продовольчої самозабезпеченості. Експорт сільськогосподарської продукції зростав, та у 1984 р. він дорівнював 9,5% всього експорту ЄС, тоді, як частка імпорту цього виду продукції зменшилася з 32,7% у 1968 р. до 15,5% у 1984 р. З 60-х рр. XX ст. темпи зростання

⁷⁶Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2017 році / Державна служба статистики України. Київ: Держстат України, 2018. 148 с.

⁷⁷Циганкова Т., Іщенко А. Маркетингові технології формування конкурентоспроможності експорту компанії. *Міжнародна економічна політика*. 2016. №2. С. 7-27.

⁷⁸Agrarian Policies and Agricultural Systems / Bonnanno A. (Ed.). Boulder: Westview Press, 1990. с. 306.

сільського господарства в середньому складали 2%. Вже у 1986 р. країни ЄС забезпечували 19,5% світового виробництва молока, 13,6% яловичини, 12% зернових⁷⁹. Таким чином, поряд з вирішенням завдань щодо збільшення виробництва продукції сільського господарського, підвищення особистих доходів фермерів, стабілізації ринків сільськогосподарської продукції, забезпечення гарантованої пропозиції продовольства, зміцнювалася і конкурентоспроможність сільського господарства ЄС.

Основними механізмами САП, що сприяли конкурентоспроможності сільського господарства ЄС у 1962-2013 рр., були: цінова підтримка; субсидування експорту та обмеження імпорту; пряма підтримка доходів фермерів. Трирівнева система цінової підтримки включала цільові (індикативні) ціни, інтервенційні ціни (або гарантовані, базові, мінімальні) та порогові (ціни входу, які використовувалися для розрахунку плаваючих імпорتنих тарифів). Для стабілізації ринків сільськогосподарської продукції здійснювався контроль за її пропозицією шляхом застосування виробничих квот, обмежень площ посівів та щільності худоби, товарні інтервенції, різні схеми підтримки зберігання продукції та її утримання від постачання на ринок у пікові періоди. При експорті сільськогосподарської продукції виробникам компенсувалася різниця між інтервенційними або ринковими (якщо останні були вище за інтервенційні) та світовими цінами. Залежно від виду сільськогосподарської продукції програми підтримки мали певні особливості.

Програми САП 60-90 рр. XX ст. передбачали комплекс заходів, спрямованих на підтримку цін і фермерських доходів, пропозицію та маркетинг сільськогосподарської продукції, якість факторів виробництва, але суттєво підвищували ринкові ціни (у 1976/77 рр. ціни на пшеницю у Співтоваристві були вищими від світових у 2 рази, кукурудзу – в 1,6 раза, яловичину – в 1,9 раза, свинину – в 1,3⁸⁰), охоплювали велику кількість видів сільськогосподарської

⁷⁹Там же, с. 157.

⁸⁰Common Agricultural Policy / Ritson C., Harvey D. (Ed.). New York: CAB International, 1997. P 3.

продукції та значні обсяги її виробництва (зокрема, під заходи підтримки цін підпадало у 2003–2005 рр. більше 70% сільськогосподарської продукції). Загальний рівень підтримки фермерів був вище середнього рівня по країнах ОЕСР; підтримка нерівномірно розподілялася між регіонами та виробниками різних видів продукції, вимагала значних бюджетних витрат; адміністрування виплат підтримки передбачало контроль за багатьма параметрами функціонування ферм.

Заходи САП дозволяли європейським фермерам реалізовувати продукцію за цінами вищими від світових, одержувати відповідні доходи, та одночасно бути конкурентоспроможними. Така конкурентоспроможність, з однієї сторони, була штучною, оскільки формувалася завдяки захисту за рахунок механізмів САП. Але з іншої – доходи, що одержували фермери, створювали можливості запроваджувати досягнення науково-технічного прогресу, проводити техніко-технологічне оновлення виробництва, підвищувати його продуктивність. Продуктивність факторів виробництва в аграрному секторі Співтовариства у 60–90-ті рр. XX ст. в середньому зростала на 1,7%, в тому числі праці – на 5%, землі – на 2,2%, та капіталу була від’ємною –1,3%, що обумовлено нарощуванням капіталу в галузі⁸¹.

Оцінки результативності та ефективності САП тих часів є неоднозначними і серед представників західної економічної науки, і серед вітчизняних фахівців. М. Бенедиктіс, Ф. Філіппіс, Л. Салватици зазначають, що САП дійсно сприяла тим завданням, які ставилися перед нею Римським договором. Були досягнуті позитивні темпи зростання сільськогосподарського виробництва та вирішена проблема продовольчої самозабезпеченості. За їх загальним висновком: “Було б некоректно надавати кредити тільки САП за всі досягнення у розвитку аграрного сектора Співтовариства, які були забезпечені і за рахунок такого чинника, як технічний прогрес. Але одночасно неможливо заперечувати, що САП відігравала важливу роль і у технічному розвитку”⁸².

⁸¹Agrarian Policies and Agricultural Systems / Bonnano A. (Ed.) Boulder: Westview Press, 1990. P. 161.

⁸²Там же, с.157.

С. Рітсон, аналізуючи відповідність САП визначеним цілям, виніс вердикт, що ця політика скоріше мала позитивний ефект, але зазначив, що реалізація САП накладала на споживачів сільськогосподарської продукції імпліцитний регресивний податок у формі високих цін⁸³. Та зростання доходів споживачів в ЄС вело до неухильного скорочення питомої ваги витрат на продукти харчування в бюджетах домогосподарств. С. Дем'яненко зазначив, що 75% платежів підтримки отримували 25% великих товаровиробників⁸⁴. О. Могильний назвав такі недоліки САП, як складність її механізмів, втручання в ринкові відносини та постійне реформування⁸⁵.

Сучасний етап САП розпочався з ухвалення в 2013–2014 рр. пакету нормативних актів, якими були передбачені нові орієнтири та правила САП на період 2014–2020 рр. Нова аграрна політика будувалася з урахуванням, насамперед, сукупності економічних викликів (продовольча безпека та глобалізація, зниження темпів зростання продуктивності, нестабільність цін, зростання цін на ресурси та погіршення положення фермерів у ланцюгу постачання продовольства), екологічних (якість земельних та водних ресурсів, загрози їх біологічному різноманіттю), територіальних (депопуляція сільських територій та реалокція бізнесу). Відповідно до цих викликів були визначені довгострокові завдання САП: життєздатне виробництво продуктів харчування, менеджмент сталого використання природних ресурсів та поліпшення клімату; збалансований розвиток сільських територій. Посилення конкурентоспроможності, забезпечення сталого розвитку та підвищення ефективності були передбачені як основні завдання реформування САП із забезпечення її ринкової орієнтації, більш

⁸³Common Agricultural Policy / Ritson C., Harvey D (Ed.). New York: CAB International, 1997. P. 262.

⁸⁴Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України. *Економіка України*. 2003. №3. С.82.

⁸⁵Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. Київ: ІАЕ УААН, 2002.с. 162.

цілеспрямованої підтримки аграрного сектору⁸⁶. Два “стовпи” САП включили фінансові заходи з підтримки фермерів та сільського розвитку. При зниженні загального рівня підтримки фермерів в ЄС, насамперед, за рахунок зниження підтримки ринкових цін, яка була менше у 2015–2017 рр. у 3,4 рази порівняно з її обсягами у 1995-1997 рр., 19,3% грошових надходжень (gross farm receipts) фермери одержували завдяки САП, про що засвідчує значення показника PSE у 2015–2017 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Показники підтримки сільського господарства в ЄС, США, країнах ОЕСР та Україні⁸⁷

Країна/об'єднання країн	Показники	1986-88	1995-97	2015-17
ЄС	PSE, %	39,2	33,8	19,3
	CSE, %	-35,7	-20,8	-4,1
	GSSE,% TSE	8,2	8,1	10,3
	TSE, % GDP	2,6	1,4	0,6
ОЕСР	PSE, %	36,9	29,6	18,2
	CSE, %	-30,2	-23,5	-7,5
	GSSE,% TSE	9,0	13,6	12,6
	TSE, % GDP	2,0	1,3	0,7
США	PSE, %	21,2	11,9	9,6
	CSE, %	-2,4	4,3	14,2
	GSSE,% TSE	6,4	8,8	10,1
	TSE, % GDP	1,0	0,6	0,5
Україна	PSE, %	-	-7,5	-7,7
	CSE, %	-	19,6	10,7
	TSE, % GDP	-	-1,6	-2,0

Зменшилося і оподаткування споживачів сільськогосподарської продукції у формі вищих порівняно із світовими цінь. Показник підтримки (оподаткування) споживачів CSE становив -4,1% у 2015 –2017 рр., у 1995-1997 рр. CSE дорівнював -

⁸⁶Overview of CAP Reform 2014-2020 Agricultural Policy Perspectives Brief N°5/ European Commission. / December 2013. Retrieved from official web site of EC https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf

⁸⁷ OECD (2018) Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2018. OECD Publishing, Paris, http://doi.org/10/1787/agr_pol-2018-en

20,8%. У структурі підтримки фермерів зростає фінансова підтримка загальних послуг для сільського господарства, у цілому ж рівень підтримки сільського господарства зменшився до 0,6% ВВП.

У сучасних умовах рівень підтримки фермерів в ЄС знаходиться майже на середньому рівні підтримки аграріїв в країнах ОЕСР, але є дещо вищим від її рівня в США, які є безпосередніми конкурентами агровиробників Співтовариства на світовому ринку. Відзначимо, що рівень державної підтримки українських аграріїв за показником PSE є від'ємним. У той же час вони мають конкурувати на світовому ринку і з європейськими, і з американськими виробниками.

Механізми підтримки конкурентоспроможності фермерів згідно політики реформ САП на 2014-2020 рр. є дещо відмінними від попередніх років. У складі такої підтримки прослідковуються три основні форми: по-перше, підтримка доходів фермерів через прямі платежі; по-друге, ринкові заходи, якими передбачено стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію ЄС, а також допомога при падінні попиту та цін внаслідок певних шоків⁸⁸; по-третє, регулювання доступу на Європейський ринок імпорту сільськогосподарської продукції. Структура фінансування заходів САП у 2017 р. наведена у табл. 2.

Таблиця 2

Видатки САП у 2017 р.

Напрямок	Млн. євро	%
Прямі платежі	41 551	70,6
Ринкові заходи	3 001	5,1
Сільський розвиток	13 337	24,3
Всього	58 889	100

Джерело: складено за даними Єврокомісії та Евростату⁸⁹.

⁸⁸The common agricultural policy at a Glance / European Commission, t. Retrieved from official website of European Commission: <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance#thecapinpractice>

⁸⁹European Union. Statistical Factsheet (May, 2018) / European Commission, Eurostat. Retrieved from official website of European Commission: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/factsheets/pdf/eu_en.pdf

Лева частка (71%) поточного бюджету САП спрямовується на виплати прямих платежів підтримки доходів європейських фермерів. Фермери, виробництво яких не відповідає стандартам якості та безпеки продукції, охорони здоров'я тварин, навколишнього середовища, згідно вимоги "перехресної відповідності" (cross-compliance), підлягають обмеженням або виключенню з програм прямої підтримки доходів.

Базовий платіж прямої підтримки доходу розраховуються на основі кількості гектарів, що використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції. Та він доповнюється низкою інших схем підтримки, орієнтованих на конкретні цілі або категорії фермерів. Наприклад, "зелені" прямі платежі виплачуються фермерам за сільськогосподарську практику, корисну для клімату та навколишнього середовища; передбачені виплати молодим фермерам, платежі підтримки малих і середніх господарств, фермерам з районів, складних для ведення сільського господарства. У середньому прямі платежі становлять 267 євро за гектар⁹⁰ (майже половина виробничих витрат на один гектар українських товаровиробників). Найбільші суми видатків САП на прямі платежі підтримки у 2017 р. надійшли до таких країн, як Франція, Іспанія, Німеччина, Італія, Польща, Великобританія, Греція, Румунія, Угорщина.

Другою складовою підтримки фермерів у САП є ринкові заходи. Найбільші суми видатків на ринкові заходи у 2017 р. надійшли до Італії, Франції, Іспанії, Німеччини, Польщі, Португалії. У розрізі видів продукції у 2017 р. 33,7% видатків САП на ринкові заходи надійшло до винного сектору, 33,2% до сектору фруктів та овочів, 15,6% - молока та молокопродуктів, 3,0% - свинини, птиці, яєць, 0,8% - яловичини.

У ЄС розроблений та застосовується набір правил Спільної організації ринку (Common Market Organization), які передбачають форми та напрями регулювання ринків сільськогосподарської

⁹⁰ Direct payments / European Commission. Retrieved from official website of European Commission: https://ec.europa.eu/agriculture/direct-support/direct-payments_en

продукції, зокрема, встановлюють параметри для надання конкретної секторальної підтримки (наприклад, для фруктів і овочів, вина, оливкової олії); включають правила маркетингу сільськогосподарської продукції та функціонування організацій-виробників і міжгалузевих організацій; охоплюють питання, пов'язані з міжнародною торгівлею, правила конкуренції.

Кампанії з просування сільськогосподарської продукції ЄС розроблені для того, щоб відкрити нові ринкові можливості для фермерів та харчової промисловості ЄС. Інформаційне забезпечення політики просування сільськогосподарської продукції має на меті агровиробникам вийти на міжнародні ринки, запевнити споживачів у високій якості продукції ЄС. У 2015 р. навіть було затверджено збільшення бюджету політики стимулювання збуту (на 2017 р. передбачено 142,5 млн. євро, на 2018 р. – 188,5 млн. євро, на 2019 р. – 191 млн. євро, на 2020 р. – 200 млн. євро)⁹¹. Схеми САП з просування продукції передбачають сумісне фінансування заходів з бюджету ЄС та галузевих чи міжгалузевих асоціацій агропродовольчого ланцюга або фінансування виключно за рахунок бюджету ЄС.

Відзначимо, що у грудні 2018 р. Європейська Комісія та Рада Європи досягли політичної домовленості щодо нового законодавства про обмеження недобросовісної торговельної практики (Unfair trading practices)⁹², що впливає на умови міжгалузевої конкуренції. Сукупність нових правил націлена на зміцнення положення в агропродовольчому ланцюгу фермерів та дрібних операторів, та забороняє певні види з найбільш поширених недобросовісних торгових практик. Запровадження цих правил стало частиною більш широкого пакету дій з подальшого удосконалення САП, спрямованого на формування ефективних та

⁹¹€191 million to promote agri-food products at home and abroad / European Commission Press-release. Retrieved from official website of European Commission: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6404_en.htm

⁹²Unfair trading practices in the food chain / European commission. Retrieved from official website of European Commission : https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/market-measures/unfair-trading-practices_en

справедливих ланцюгів постачання продовольства, підвищення прозорості ринку.

Оцінюючи результативність САП стосовно підтримки конкурентоспроможності сільського господарства, маємо відзначити зростання обсягів аграрного виробництва в ЄС (табл. 3) та скорочення витрат на використані ресурси, що в комбінації засвідчує підвищення ефективності сільського господарства ЄС.

Таблиця 3

Окремі показники сільського господарства ЄС у 2015–2017 рр.

Показники	2015	2016	2017	2017 у % до 2015
Продукція сільського господарства, млрд. євро	352,9	344,4	358,9	101,7
Витрати на виробництво, млрд. євро	288,3	281,5	281,5	97,6
Валова додана вартість, млрд. євро (у базисних цінах)	160,0	158,2	172,2	108,9

Джерело: складено за даними Єврокомісії та Евростату⁹³

У 2015 р. дохід від сільськогосподарської діяльності (agricultural income) становив 110% від рівня 2010 р., у 2017 р. – 120,6%⁹⁴. Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції при зменшенні кількості зайнятих в галузі безпосередньо засвідчує зростання продуктивності праці в галузі. Програми САП націлюють фермерів на дотримання екологічних стандартів та виробництво продукції високої якості. Маркетингові заходи зміцнюють імідж європейських аграріїв як товаровиробників високоякісної продукції. Важливим свідченням конкурентоспроможності аграрної галузі Співтовариства є лідерство Європейського Союзу за вартісними обсягами експорту сільськогосподарської продукції на світовому ринку. Отже, сучасний етап реформування САП не лише декларативно націлений на

⁹³European Union. Statistical Factsheet (May, 2018) / European Commission, Eurostat. Retrieved from official website of European Commission: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/factsheets/pdf/eu_en.pdf

⁹⁴ Там же

підтримку конкурентоспроможності сільського господарства ЄС, а й механізми САП, які включають комплекс програм з підтримки доходів фермерів, ринкових заходів, захисту внутрішнього ринку, дійсно сприяють зміцненню конкурентоспроможності галузі за сукупністю її критеріїв: усталеністю, ефективністю, дотриманням стандартів та якістю, адаптивністю, добросовісністю конкуренції, екологічністю, надійністю та репутацією.

Фактично прямі платежі підтримки дозволяють профінансувати майже третину виробничих витрат європейських фермерів. Хоча така конкурентоспроможність за витратно-ціновим чинником є штучною, але доходи, що одержують фермери завдяки програмам підтримки САП, створюють можливості для інноваційної моделі розвитку галузі, підвищення факторної продуктивності, й, таким чином, забезпечення її конкурентоспроможності у довгостроковому періоді. Одержання прямих платежів виступає стимулом дотримання стандартів якості продукції та екології виробництва. Ринкові заходи САП сприяють просуванню продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках.

В умовах світової тенденції випереджаючого зростання обсягів сільськогосподарського виробництва над попитом заходи з підтримки його конкурентоспроможності матимуть особливе значення та повинні бути розрахованими на посилення конкуренції на світовому ринку та технологічні інновації.

*Пахомова А.О., к.ю.н., доцент
Білоцерківський національний аграрний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В сучасних умовах розвиток агропромислового комплексу напряму залежить від інтенсивності інноваційних процесів, які беруть на себе функцію щодо забезпечення підвищення рівня виробництва в аграрній сфері. Безумовно, першість серед провідних світових агровиробників займають країни, що входять до складу

Європейського союзу. Одним з ключових елементів політики ЄС в аграрній сфері можна розглядати довгострокову стратегію сільськогосподарських досліджень і інновацій. В основу цієї стратегії покладено ідею забезпечення продовольчої безпеки шляхом сталого розвитку аграрного сектора.

Для розробки в Україні ефективної політики розвитку сільського господарства важливо враховувати досвід реформ Спільної аграрної політики (САП) ЄС, наслідком якої має стати домінування розвитку сільських територій над іншими її завданнями. Це становить основу для формування західноєвропейської моделі сільського розвитку, головними орієнтирами для якої є якісне життєве середовище, продовольча безпека та екологічний добробут⁹⁵.

Сільське господарство Євросоюзу являє собою високорозвинене ефективне виробництво, що забезпечує потреби населення в продуктах харчування та вирощує продукцію на експорт. Із існуванням глобальних викликів - нестачі продовольства в багатьох країнах світу, виснаження природних ресурсів, кліматичних змін та фінансової нестабільності - постає питання про підвищення ефективності аграрного виробництва країн ЄС. З цією метою виділяються основні стратегічні завдання, на кшталт: внести вклад у вирішення світової продовольчої проблеми, знизити залежність ЄС від імпорту продовольства і зміцнити становище європейських країн-виробників на світових ринках продовольства. За прогнозами ФАО, до 2040 р «сумарний ефект зростання населення, збільшення доходів і урбанізації» призведе до подвоєння попиту на продовольство в країнах світу⁹⁶. Як частина світової агропродовольчої системи, агропродовольчий сектор ЄС не може залишатися осторонь від цих проблем.

⁹⁵Радченко О., Шавалюк О. Перспективи та проблеми розвитку аграрного сектору економіки України в умовах інтеграції з ЄС. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2017. Т. 16, вип. 3. С. 213-221.

⁹⁶Conference enhancing innovation and delivery of research in EU agriculture. URL: <http://ec.europa.eu/agriculture/events/research-conference-2017> (дата звернення: 26.04.2019)..

Крім того, необхідно взяти до уваги тенденції глобальної економіки в постіндустріальної фазі розвитку і особливості складного глобального поділу праці. В умовах дешеvizни робочої сили масове виробництво зміщується в країни з перехідною економікою, в той час як високорозвинені постіндустріальні країни виводять на світовий ринок нові високотехнологічні товари і послуги. Вони спеціалізуються на інноваціях як на ринковому продукті. Ці кардинальні зрушення в повній мірі простежуються на прикладі аграрної галузі: розвинені країни пропонують на ринок нові сорти сільськогосподарських культур і види продукції, нові технології і програмне забезпечення для повної комп'ютеризації виробничих процесів, обладнання нового покоління, що дозволяє скорочувати енерго- і трудовитрати, нові підходи до вирішення логістичних та інших завдань в ланцюжку від виробника до кінцевого споживача.

Сьогодні світова спільнота намагається говорити про інноваційну наукомісткої економіки як обов'язкову складову. Проте періодично спостерігаються розходження та зростаюча конкуренція в ряді високорозвинених країн, що залежить як від довгострокових державних економічних програм, спрямованих на підтримку науки, так і від загального ділового клімату, який повинен максимально сприяти впровадженню інновацій у виробництво. Незважаючи на високий науковий рівень досліджень і наукових досягнень в багатьох галузях, ЄС не завжди використовує весь потенціал зростання і потребує зміцнення механізмів, спрямованих на прикладне застосування знань, переведення їх в показники економічного зростання і соціального добробуту⁹⁷.

Знання стають вирішальним фактором підвищення продуктивності європейського сільського господарства і фактором зміцнення позицій ЄС на світових ринках продовольства. Як вважають експерти, активізація наукової та інноваційної діяльності в цій галузі не тільки дасть економічний вигравш Європі, але і дозволить бідним країнам з низькими доходами населення впоратися з нестачею продовольства.

⁹⁷Аграрная Европа в XXI веке / под общ. ред. Э.Н. Крылатых. Москва : Летний сад, 2015. 328 с.

Головний принцип в країнах ЄС полягає в тому, що податкові пільги надаються не науковим організаціям, а підприємствам та інвесторам. Пільги плюс конкуренція забезпечують високий попит на дослідження та інновації. Регулярний перегляд пільг дозволяє державі цілеспрямовано стимулювати інноваційну активність в пріоритетних галузях, впливати не тільки на структуру і чисельність наукових та інноваційних організацій, але головне - на структуру виробництва. В цілому ж, до пріоритетних напрямів інноваційної політики ЄС відносяться: створення єдиного антимонопольного законодавства, пільгове оподаткування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), заохочення малого наукомісткого бізнесу, пряме фінансування організацій для заохочення інновацій в галузі новітніх технологій, стимулювання співпраці університетської науки та організацій, які продукують наукомістку продукцію⁹⁸.

В останні два десятиліття в науці активно використовується концепція інноваційних систем, яка створила нову основу для теоретичних досліджень і практичного забезпечення інновацій. У сучасних умовах ця концепція цілком може бути застосовна на міжнародному рівні. Це підтверджує досвід ЄС, де сформувалася цілісна інноваційна система, яка по-новому структурує внутрішній простір об'єднання і починає грати самостійну роль в інтенсифікації інноваційних процесів. У цьому плані досвід ЄС є унікальним і має вивчатися як з точки зору використання, так і з точки зору поглиблення науково-технічного співробітництва з цим угрупованням⁹⁹.

Мобілізація зусиль по науковим резервам, стимулювання інновацій і надання імпульсу розвитку агровиробництва

⁹⁸Жукенов Б. Зарубежный опыт инновационного развития агропромышленного комплекса. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*. 2014. № 4 (64). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-innovatsionnogo-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa> (дата звернення: 25.04.2019).

⁹⁹Белозубенко В.С. Иваненко И.А. Формирование инновационной системы Европейского Союза. *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2014. Вып. 47. С. 98-103.

перебувають в руслі нової стратегії розвитку ЄС до 2020 р. Стратегія передбачає стале та всеосяжне зростання агровиробництва з використанням так званих розумних технологій (а Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth), що має забезпечити Євросоюзу перевагу в конкурентній боротьбі на світовому аграрному ринку.

Для здійснення прориву в дослідженнях, надання імпульсу розвитку необхідні великі матеріальні вкладення та інтелектуальні зусилля. Основним інструментом Брюсселя в проведенні інноваційної політики є рамкові програми наукових досліджень і технічного розвитку. Через них фінансуються дослідні та інноваційні проекти з різної тематики, в тому числі і в аграрній сфері. Бюджети програм постійно зростають: якщо на першу рамкову програму було виділено 3,25 млн євро, то на сьому вже 53,2 млрд євро¹⁰⁰.

Метою програм є максимальне використання результатів наукових досліджень, що фінансуються Євросоюзом для сталого розвитку Європи і вирішення поставлених перед нею проблем, таких як продовольча і енергетична безпека, адаптація до зміни клімату, здоров'я і старіння населення. Потрібно витратити все більше коштів для задоволення потреб населення в продовольстві на тлі фінансових криз і зростаючої нестійкості екологічних умов.

Більшість подібних програм направлено на розвиток інноваційної діяльності та передбачає пряме фінансування з союзного бюджету. При цьому програми являють собою систему державних контрактів на придбання технологій, товарів тощо. Умовою виділення коштів урядом ЄС є часткова забезпеченість передбачуваної програми за рахунок коштів сторони, яка ініціювала її реалізацію. Як правило, програми фінансуються в співвідношенні 50% - кошти ЄС, 50% - власні кошти. Характерною особливістю загальносоюзних науково-технічних програм є їх орієнтація на фундаментальні дослідження. В ЄС діє офіційна заборона на фінансування «конкретних» програм комерційного освоєння інновацій. Такі розробки, на думку членів урядів, можуть бути профінансовані приватним сектором, отже, немає необхідності у використанні державних ресурсів на їх реалізацію. Виняток

¹⁰⁰Аграрная Европа в XXI веке / под общ. ред. Э.Н. Крылатых. Москва : Летний сад, 2015. 328 с.

становлять великі показові проекти, учасники яких (державні і приватні організації) прагнуть знайти комплексні вирішення суспільно значущих проблем. Так, в розвиток даних програм були прийняті різні інформаційні документи, спрямовані, наприклад, на роз'яснення порядку отримання допомоги для проведення досліджень, впровадження інноваційних матеріалів у виробництво, створення інноваційних підприємств тощо. Такого роду програми не тільки є дієвим інструментом розвитку науково-інноваційної діяльності окремих країн, а й в цілому впливають на формування потенціалу світового наукового знання¹⁰¹.

У наукових дослідженнях країн ЄС акцентується на інноваційних розробках, які можуть дати значний комерційний ефект, націлені, наприклад, на виробництво високоякісної продукції або випуск на ринок нових видів продукції, розробку прогресивних технологій, вдосконалення організаційних форм виробництва, надання нових видів послуг. Прикладом в цьому відношенні можуть служити Нідерланди, які характеризуються високими темпами впровадження нових ідей і нових розробок, в тому числі інноваційних, що дозволяє голландським сільгоспвиробникам зберігати високу продуктивність і конкурентоспроможність під тиском нових умов глобальної економіки, коли виробництва швидко передислокуються туди, де собівартість продукції виявляється нижче.

Інновації відіграють роль найважливішого виробничого ресурсу в тепличному виробництві Нідерландів. Тепличний сектор з невеликими розмірами теплиць, їх насиченістю приладами та обладнанням, автоматизацією багатьох процесів, високою віддачою вкладень на кожен квадратний метр площі, більш сприйнятливий до інновацій, ніж будь-який інший сектор аграрної економіки. Тепличні господарства Нідерландів активно освоюють інновації, перетворюючи результати наукових досліджень і винаходів в результат комерційної діяльності, що забезпечує постійний дохід. За наявними даними, близько 30% господарств впроваджують нові

¹⁰¹Силкина Е. Зарубежный опыт государственного регулирования инновационной деятельности. Инновационные технологии и системы : материалы международного форума . Минск : ГУ «БелИСА». 2006. С. 76-78.

технології, процеси і продукти, в тому числі інновації, в практику виробництва. Такі господарства називають інноваторами, визнаючи тим самим їх роль піонерів в освоєнні нового - біотехнологій, роботизації виробничих процесів, інформаційних технологій¹⁰².

Інтелектуальний капітал постійно створює різні ініціативи, щоб зміцнити зв'язки між аграрною наукою і виробництвом та знайти нові форми впровадження наукових розробок до сільськогосподарської практики. Визначним є досвід Нідерландів, для яких характерною є тісна взаємодія дослідних і наукових центрів, в основному на базі університетів, і виробників сільгосппродукції.

Як приклад можна навести тепличне овочівництво, що на практиці демонструє реальний зв'язок науки, виробництва і бізнесу. Для Нідерландів завжди була характерна висока наукоємність, значна кількість університетів, інститутів та інших наукових установ відповідного профілю обслуговують потреби тепличного овочівництва. У Нідерландах виробництво тепличних овочів зосереджено в 5 зонах, що представляють собою, по суті, кластери тепличного виробництва. У цих зонах крім теплиць знаходяться також підприємства з постачання необхідного устаткування, переробці продукції, підприємства оптової торгівлі, аукціони тощо. Тобто так звані центри виробництва і торгівлі, а також фірми з надання консультативно-інформаційних та інших послуг. Тут же розташовуються наукові установи, що ведуть дослідження у сфері фізіології і біології овочевих культур. Тепличний бізнес створює власні наукові підрозділи з метою проведення прикладних досліджень - це поширена світова практика - і організації, що займаються впровадженням наукових розробок та інновацій в практику тепличного овочівництва.

Таким чином, поступово склалася мережу організацій, що забезпечують тісний взаємозв'язок між наукою і виробництвом. Симбіоз виробництва, агробізнесу та наукових досліджень створює інноваційний клімат, котрий сприяє освоєнню нових технологій

¹⁰²Аграрная Европа в XXI веке / под общ. ред. Э.Н. Крылатых. Москва : Летний сад, 2015. 328 с.

виробниками тепличної продукції. Навіть можна говорити про виникнення анклавів тепличного сектору аграрної економіки, заснованої на знаннях¹⁰³.

Інноваційні структури ЄС утворюють елементи національних інноваційних системи країн-членів, а також елементи, створені в ході європейської інтеграції, в зв'язку з цим виникає необхідність у механізмах консолідації. Ними стали мобільність дослідників і студентів, мережі взаємодії бізнесу, додаткові канали поширення нових знань. На рівні ЄС всіляко стимулюються процеси консолідації інноваційних структур. Практично всі програми ЄС у сфері науки та інновацій так чи інакше спрямовані на розширення і поглиблення міжнародного співробітництва. Це підтримується фінансово і організаційно. Також на основі інформаційних технологій використовуються мережеві механізми, що дозволяють створити умови для постійних незапланованих взаємодій. ЄС також виступає ініціатором великих дослідницьких та інноваційних проектів, що сприяє згуртуванню країн-партнерів.

Визначальним є вплив інноваційних структур ЄС на становлення європейської моделі інноваційного розвитку, яка будується переважно на досвіді найбільш успішних країн об'єднання. В умовах економічної рецесії інноваційні структури ЄС повинні не тільки поліпшити інституційне середовище для інновацій, а й дати додатковий поштовх у розвитку європейської економіки. У цьому контексті слід відзначити і нарощування інвестицій в знання, яке спостерігається в останні роки, а також стимулювання ринкового попиту на знання та інновації. На основі єдиної інноваційної системи в ЄС фундаментально перебудовується індустрія інформаційних технологій, здійснюється перехід до освоєння космосу, вирішення екологічних і енергетичних проблем. Дії в сфері інновацій свідчать про те, що інноваційні структури ЄС поступово перетворюються в базу для радикальних інституційних перетворень і побудови нової моделі економічного зростання.

¹⁰³Аграрная Европа в XXI веке / под общ. ред. Э.Н. Крылатых. Москва : Летний сад, 2015. 328 с.

Великий вплив інноваційні структури ЄС можуть надавати на реформування наукового комплексу і систем освіти вцілому.¹⁰⁴

Велику роль у трансфері технологій відіграють наукові парки. Найбільший в Європі парк такого роду створений в Норвіч на базі університету Східної Англії (Norwich Research Park, NRP). У дослідженнях з проблем здоров'я, якості продуктів харчування і екології беруть участь крім університету науково-дослідні центри (в тому числі Центр Джона Іннеса), а також близько 30 фірм, що працюють в тісному контакті з науковими установами. Одні з цих фірм беруть участь у наукових проектах, практично будучи комерційними партнерами НДІ, інші займаються впровадженням результатів наукових розробок у виробництво, треті - спеціалізуються на ІТ технологіях або постачанні потрібного для наукових досліджень обладнання.

NRP являє собою нову генерацію наукових парків з великою кількістю науковців (близько 11 тис. осіб), сучасним обладнанням та високим рівнем наукових досліджень, за рівнем цитованості роботи вчених NRP займають провідні позиції в світі науки. Це привертає до нього фірми, зацікавлені в отриманні прибутку від комерціалізації наукових розробок.

Держава стимулює розвиток комерційного спрямування в діяльності NRP, виділяючи значні кошти на модернізацію обладнання, вдосконалення інфраструктури, створення інформаційних ІТ-хабів («хаб» в перекладі з англійської - «центр зосередження», являє собою сховище даних, структурованих за темами). У 2011 р NRP отримав на ці цілі 26 млн фунтів. Таким чином, було створено інноваційний майданчик, на якому наукові установи, що працюють в тісному контакті один з одним, а також з бізнесом та промисловими підприємствами розробляють нові ідеї і втілюють їх у життя у вигляді інноваційного продукту. Серед них є нові ДНК-технології, нові види рослинної сировини для промислових потреб та інші види наукомісткої продукції. Доведенням результатів наукових досліджень до інноваційного

¹⁰⁴Белозубенко В.С. Иваненко И.А. Формирование инновационной системы Европейского Союза. *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2014. Вып. 47. С. 98-103.

продукту займається Інноваційний центр, який представляє собою спільне підприємство. Підприємцям допомагають розробити стратегію успішного ведення бізнесу; створюється система допомоги науковцям, що бажають відкрити власний бізнес, їм надається підтримка в пошуках джерел фінансування.

Один з факторів, що стримують створення партнерства за участю університетів і підприємств є нестача підприємницького досвіду у наукових установах. У цих умовах зростає роль фірм-посередників. Створені структури, які здійснюють функції посередників між університетами та виробничими організаціями, такі як, наприклад, англійська фірма In Crops. Це некомерційна організація, яка фінансується з фонду регіонального розвитку ЄС, існує при університеті Східної Англії і спеціалізується на розробці і впровадженні у виробництво «зелених» технологій, заснованих на використанні рослинної сировини для виробництва «чистої» енергії і багатьох видів потрібної людині продукції – біопестицидів і біополімерів, натуральних тканин, так званих функціональних продуктів харчування та тощо. Новаторською є розробка в ЄС концепції кластерів або регіонів знань, Regions of Knowledge. На дослідження з цієї проблеми в рамках 7-ї рамкової програми ЄС було виділено 126 млн євро. Вигідне раніше розміщення центрів НДДКР і інновацій в безпосередній близькості один від одного, що полегшувало неофіційний обмін інформацією, сьогодні фактично втрачає значення, оскільки завдяки розвитку інформаційних технологій такий обмін став можливий в режимі онлайн і в режимі «хмари», під яким розуміється можливість доступу до великих масивів даних і одночасній роботі з ними багатьох користувачів¹⁰⁵.

Таким чином, економіка постіндустріальних країн - в тому числі економіка сучасного сільського господарства Євросоюзу - знаходить нові якісні характеристики: це економіка знань, економіка інновацій.

Ведуться різноманітні фундаментальні і прикладні дослідження на базі університетів, розширюється практика міждисциплінарних наукових об'єднань - кластерів. Фінансування

¹⁰⁵Аграрная Европа в XXI веке / под общ. ред. Э.Н. Крылатых. Москва : Летний сад, 2015. 328 с.

надходить як з боку держави, так і від бізнесу, зацікавленого у збереженні і зміцненні конкурентної переваги Євросоюзу, яке все значно більше залежить від творчої інноваційної складової.

В цілому можна сказати, що обсяг і потенціал наукових та інноваційних розробок в країнах ЄС достатньо великий, проте є певні труднощі з оперативним впровадженням їх у практику виробництва. Об'єднання вчених, представників бізнесу та фінансових кіл сприятиме реалізації цілей програм наукових досліджень і в перспективі - побудові в країнах ЄС біоекономіки, заснованої на знаннях, з великою часткою наукомістких виробництв. Аграрна сфера Європейського союзу в майбутньому має стати інновативною та екологічною, з великою кількістю «зелених» технологій, тоді вона зможе задовольнити зростаючі потреби населення у високоякісних продуктах харчування та альтернативних видах палива і при цьому зберегти свою конкурентоспроможність на світових ринках.

Пивовар П. В., к.е.н., доцент

Пивовар А. М., к.е.н., асистент

Житомирський національний агроекологічний університет

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ НА АГРАРНИЙ СЕКТОР ЗА ДОПОМОГОЮ МОДЕЛІ AGMEMOD

В останнє десятиліття використання економетричних моделей для вирішення питань економіки значно виросло, особливого розвитку було зроблено в напрямі аграрної політики. Використання економетричних моделей дає можливість краще розуміти структуру та параметри поведінкових відносин на сільськогосподарських товарних ринках. Розуміючи важливу роль аграрного сектору багатьох країн хочуть краще розуміти різноманіття взаємозв'язків і чинників, обґрунтовувати причинно-наслідкові залежності, досліджувати довгострокові ефекти прийняття тих чи інших рішень, системно розглядати процеси торгівлі як на регіональному, так і на

міжнародному рівні, проводити сценарні розрахунки й оцінювати їх наслідки тощо. Але при цьому доцільно розглядати аграрний сектор як єдину систему взаємопов'язаних ринків і найкраще для таких цілей підходить економетрична модель часткової рівноваги.

Моделі часткової рівноваги полягають у забезпеченні рівноваги в якомусь одному секторі, в нашому випадку – в аграрному. Модель часткової рівноваги є досить реалістичною і наразі широко застосовується державними установами багатьох розвинених країн для поліпшення економічної ситуації конкретного сектору економіки.¹⁰⁶ На сьогодні в світі створено багато спільних комісій та відповідальних органів влади, які адмініструють спеціальні бази даних (збір, обробка, систематизація) які лежать в основі моделей часткової рівноваги. Так для країн ЄС створено такі моделі як AGLINK-COSIMO, AGMEMOD, CAPRI, ESIM, RegEU27, в США – FAPRI, FAO model та MPMAS, МОСАІСС, Нідерланди – MAGNET, Канада – GLOBE¹⁰⁷.

Однією із наймасштабніших, та таких яка прийнята на озброєння державних органів влади при прийнятті політичних рішень є модель AGMEMOD. AGMEMOD є системою переважно економетрично оцінених моделей часткової рівноваги для сільськогосподарського, рибного та харчового секторів. Регіональна увага зосереджена на індивідуально представлених державах-членах ЄС та їхніх сусідів. AGMEMOD детально охоплює найважливішу сільськогосподарську діяльність цих країн. Покриття може відрізнятися в різних країнах. Модель захоплює, взаємодії між секторами і країнами. AGMEMOD застосовується насамперед для прогнозування базової лінії, а також для аналізу політики сільськогосподарського ринку¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Binfield, J., Donnellan, T., and McQuinn, K. (2001). The econometric modelling of Irish agriculture. Agricultural Sector Modelling and Policy Information Systems, Wissenschaftsverlag Vauk Kiel KG, Bonn, 229-36.

¹⁰⁷ Bauer, S. (1989). Historical review, experiences and perspectives in sector modelling. Agricultural Sector Modelling, Wissenschaftsverlag Vauk Kiel KG, Kiel 3-22.

¹⁰⁸ Модель AGMEMOD <http://www.agmemod.eu/index.php/information/about-agmemod>

Основні вимоги, які виставлялися до розробників моделі: 1) довгострокові прогнози ринків сільськогосподарської продукції; 2) аналіз змін аграрної політики держави; 3) спільна сільськогосподарська політика ЄС (CAP); 4) політика ЄС щодо рибного господарства; 5) політика щодо біопалива; 6) моделювання приєднання та виходу країн з ЄС.

До особливостей цієї моделі можна віднести те що це не індивідуальна модель, над її роботою працюють всі країни-члени ЄС, можливі країни-кандидати, країни-сусіди ЄС та окремі інші країни. На основі універсального шаблону користувачі моделі пристосовують модель до національних характеристик в рамках загальної моделі. При цьому кожна країна може представити аграрний сектор у вигляді адміністративних одиниць або агрокліматичних регіонів.

Модель AGMEMOD розробляється та обслуговується консорціумом численних університетів та дослідницьких інститутів у ЄС та за кордоном – Партнерство («Partnership») AGMEMOD. Штаб - квартира основної групи дослідників знаходиться в Німеччині (Тюнен Інститут аналізу ринків, «Thünen Institute of Market Analysis») та в Нідерландах (Інститут економічних досліджень Вагенінгену, «Wageningen Economic Research»). Вони координують діяльність усіх учасників консорціуму та зводять воєдино роботу щодо моделі.

В основі моделі лежать система регресійних моделей індивідуальних сільськогосподарських ринків відкориговані на основі експертних оцінок. Регресійні моделі будуються історичних даних по всіх ринках, для країн ЄС із 1973. Для забезпечення роботи моделі необхідний комплекс програмного забезпечення: GAMS (моделювання), Excel (база даних), R (оцінка рівнянь), GTREE (код моделі), GsePro (інтерфейс).

Модель побудована на трьох групах показників: **торгівля** (імпорт та експорт представлених країн та чиста торгівля для ЄС), **ендогенні** змінні (змінні політики (наприклад, інтервенційні ціни, (прямі платежі, пов'язані та пов'язані з виробництвом, тарифні квоти), обсяг факторів, ВВП, населення, курси обміну, інфляція, технічні коефіцієнти (наприклад, вміст жиру)), **екзогенні** змінні (ціни та обсяги на національних та міжнародних ринках сільського господарства та продовольства).

На рис. 1 представлено логічну структуру моделі ринку зернових, але цей алгоритм застосовується і до всіх інших продуктів. Визначення цін є ядром всієї моделі на основі яких будуються моделі індивідуальних ринків сільськогосподарської продукції. В модель також заносяться світові ціни на товари та політичні заходи, такі як інтервенційні ціни та вимоги СОТ, чиста експортна пропозиція та чистий експортний попит визначають рівноважну ключову ціну кожного року. Після цього національні ціни розраховуються за допомогою рівнянь цінового зв'язку.

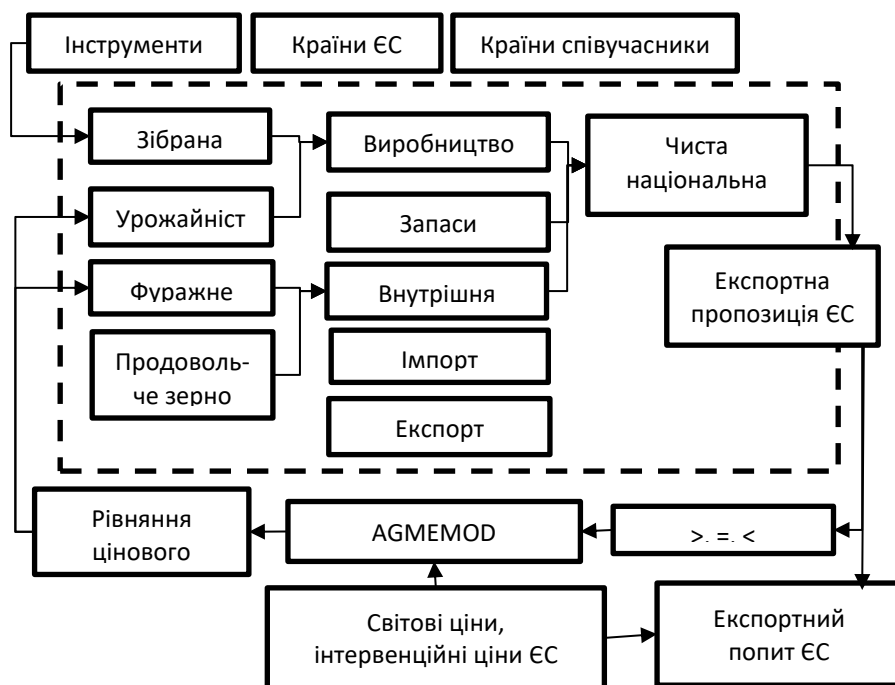

Рис.1. Логічна структура моделі AGMEMOD¹⁰⁹

Визначення ключових цін є ядром всієї моделі системи. Враховуючи світові ціни на товари та політичні заходи ЄС, такі як

¹⁰⁹Chantreuil, F., Hanrahan, K. F., and Leeuwen, M. van. (eds.) (2012): The Future of EU Agricultural Markets by AGMEMOD. ISBN 978-94-007-2291-0.

інтервенційні ціни та вимоги COT, чиста експортна пропозиція та чистий застосовувалося для всіх моделей країн: змінна закриття є більшою з імпорту або експорту. цього національні ціни отримують за допомогою рівнянь цінового зв'язку. Країна моделі в основному рекурсивні за своєю природою¹¹⁰.

Важливою вимогою до товарних субмоделей (часткових моделей) є те, що вони мають балансувати щороку тобто сума виробництва, внутрішнього використання, початкових і кінцевих запасів, імпорту та експорту має бути рівною нулю. Для задоволення цієї умови розробниками моделі було введено одне загальне правило застосовувалося для всіх моделей країн: змінна закриття є більшою з імпорту або експорту.

Більшість пояснювальних змінних (зокрема ціни) є ендогенними, що визначаються моделлю. Темпи зростання ВВП, населення та обмінних курсів є екзогенними. Витрати представлені індексами витрат. Передбачається, що індекс вартості сільськогосподарських культур буде слідувати за дефлятором ВВП. У тваринництві витрати на корми очевидно залежать від цін на зерно, але інші ціни на вхідні матеріали залежать від факторів, що виходять за межі сільського господарства. Отже, для кожного тваринного продукту визначається індекс вартості, який залежить від цін на різні зернові та білкові культури (ячмінь, овес і ін.). Загальна модель взаємозв'язку між ринками сільськогосподарської продукції, аграрною політикою уряду, макроекономічними показниками представлено на рис. 2.

В результаті наповнення моделі AGMEMOD користувачі на рівні держави отримують базовий сценарій на основі якого можна моделювати ефективність політичних заходів, доцільність застосування інтервенційних цін, прямих дотацій, потенційні зони екологічного фокусування, квоти на виробництво (їх скачування), вплив біоенергетики, введення відміна тарифного та не тарифного регулювання і багато інших в залежності від питання дослідження, наприклад, нові ринкові інструменти політики CAP після 2020 р.

¹¹⁰Allen, P. G. (1994). Economic forecasting in agriculture. International Journal of Forecasting, Elsevier, 10(1), 81-135.

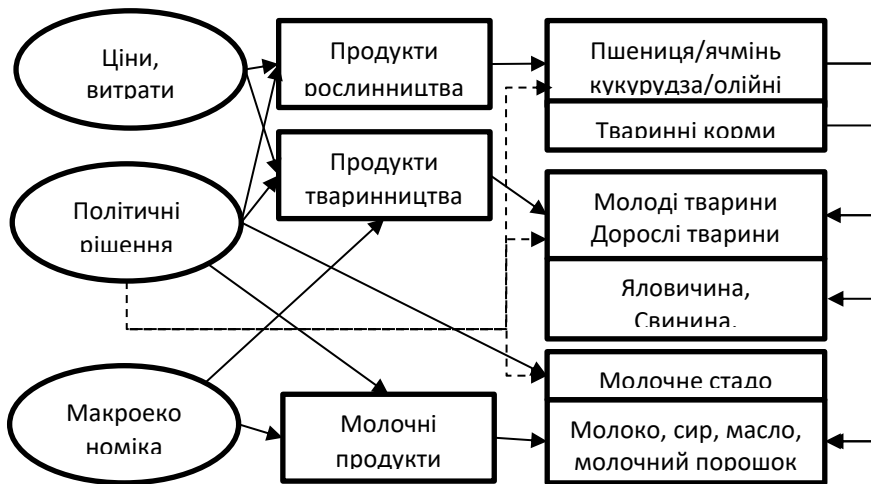

Рис.2. Загальний взаємозв'язок ціни, політики та макроекономіки в моделі AGMEMOD ¹¹¹

Партнерство AGMEMOD включає університети, науково-дослідні інститути та державні установи з країн-членів ЄС, країн-кандидатів в ЄС (Македонія, Хорватія та Туреччина) та інші європейські країни (Росія, Україна та Казахстан). Модель AGMEMOD є продуктом спільної співпраці, яка поєднує спроможність дослідників до моделювання та знання аграрного сектору в країнах-експертах, зберігаючи акцент на економічній та політичній правдоподібності. Якість даних і доступність даних, можливість мати модель, порівнянню з моделями для такої великої кількості країн, є викликом як для дослідників, так і для політиків. В якості

¹¹¹ Garforth, C., and Rehman, T. (2006). Research to understand and model the behavior and motivations of farmers in responding to policy changes (England). Department for Environment, Food and Rural Affairs Research Project EPES 0405/17. Annex A to the final report: Research methodology. School of Agriculture, Policy and Development, University of Reading. (Available at <https://statistics.defra.gov.uk/esg/reports/Farmer%20Behaviour>)

науковців мотивацією є власна цікавість і необхідність сприяти соціальній спільноті, пояснюючи спостережувані явища, а з іншого боку, за сценаріями, проаналізованими в рамках моделей, вони можуть бути практичним інструментом для розробки політики. аналіз державних органів, що підтримують прийняття політичних рішень, македонська модель виробництва кормів для тваринництва бути корисним інструментом для розуміння наслідків застосування різних заходів аграрної політики. З іншого боку, в існуючій версії він менш підходить для прогнозування ринку, з точки зору передбачення ринкових можливостей і загроз для комерційних користувачів (фермерів, агробізнесу, споживчих організацій)¹¹².

Взагалі, забезпечення корисності модельних прогнозів є постійною проблемою серед сільськогосподарських економістів. Buckwell (1989)¹¹³ розрізняє чотири групи бенефіціарів моделей, а також вказує на причини чому користувачі довіряють моделям (табл. 1).

Таблиця 1

Базові причини для моделювання

Беніфіціари	Причини	Очікування
Громадяни	Передбачення економічного стану, прийняття	Стабільність цін
Агробізнес		Прибуток
Місцеві органи влади		Вивчення структури ринків сільськогосподарської продукції та факторів що впливають на його
Центральні органи влади	На основі розроблених моделей проводити симуляції	

¹¹² Dimitrievski D., Ericson T. (eds.) (2010). Sector study – Macedonian agriculture in the period 1994-2007. UniCoop (Building capacity for Macedonian higher education, research and policy analysis in agriculture – with a focus on agricultural economics), Skopje.

¹¹³ Buckwell. A. (1989) Policy Requirements and Dialogue with Modellers (Round Table Discussion: Conclusion and Outlook). Agricultural Sector Modelling, Wissenschaftsverlag Vauk Kiel KG, Kiel, 351-354.

Моделювання сільськогосподарського сектору стало корисним підходом для ринкових перспектив та оцінок впливу політичних рішень в рамках міжнародних угод та спільних секторальних політик. Моделі часткової рівноваги часто використовуються для моделювання аграрного сектору, але при практичному використанні можна знайти багато плюсів і мінусів використання їх як методу. Досвід підтверджує деякі типові перешкоди і в той же час стикається з деякими новими з локальної точки зору у випадку України. Проблеми в запиті даних часто є обмежуючим фактором¹¹⁴. Перш за все це пов'язано з досить вимогливою базою даних, яку вимагає модель. Крім того, процес реформування Головного Управління статистики в Україні не дає можливості прослідковувати повноцінну динаміку показників, як наслідок, інституційні реформи, впливали на зміни в методологічному апараті збору статистичних даних. Взагалі основною умовою забезпечення корисності модельних прогнозів є постійне її наповнення статистичними даними. Наявність і якість даних згодом впливають на процес оцінки параметрів і валідації моделі. Експертні висновки та припущення використовуються для доповнення відсутніх сегментів та визначення факторів за інших ривних умов¹¹⁵.

Спроби знизити рівень суб'єктивності при побудові припущень часто бувають складними, особливо коли проводиться консультація меншої групи експертів і коли їхні наукові погляди зважуються окремим аналітиком. Якість припущень, що пояснюють операційне середовище в сільському господарстві, є фактором, що впливає на корисність результатів моделі. Крім того, успіх представлення зв'язків з іншими сільськогосподарськими секторами та рештою економіки значною мірою впливає на модель,

¹¹⁴ Howitt, R. E. (2005). Agricultural and environmental policy models: Calibration, estimation and optimization. University of California, Davis. (Available at: <http://www.agecon.ucdavis.edu/people/faculty/facultydocs/howitt/master.pdf>)

¹¹⁵ Kotevska A., Dimitrievski D., Erjavec E. (2013): Macedonian livestock, dairy and grain sectors and the EU accession impact. Agric. Econ. – Czech, Czech Academy of Agricultural Sciences, Prague, 59(3), 125-133.

і вона залежить від якості припущень, на які вони підтримуються. Незважаючи на всі обмеження, які випливають із якості даних і наявності даних, можливість мати модель, порівнянну з іншими моделями AGMEMOD, є проблемою як для дослідників, так і для політиків. Маючи багато сумнівів щодо якості даних у випадку з країнами-партнерами, існуючу версію слід використовувати з обережністю для прогнозування ринку. Перші моделі які були розроблені для України, Македонії, Росії та Турції виявилися придатними для моделювання політики. Розуміючи наслідки застосування аграрної політики, вона може допомогти аналізу політики урядових органів, таким чином підтримуючи прийняття політичних рішень.

*Скрипчук П.М., д.е.н., професор
Національний університет водного господарства
та природокористування, м. Рівне
Біда П.І., к.т.н., викладач
Рівненський коледж Національного університету
біоресурсів і природокористування України*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС В УКРАЇНІ

Спільна аграрна політика (САП), як окрема самостійна складова економічної політики ЄС потребує впровадження і в Україні принаймні виходячи з двох позицій: впровадження кращого досвіду та виконання положень з імплементації європейських директив і правил в сільському господарстві. У середині минулого століття САП здійснювала активне стимулювання обсягів виробництва агропродукції та її експорту, а наприкінці – їх стримування. Такі дії – це результат постійних змін навколишнього середовища та багаторічний досвід САП, який повинні використовувати інші країни, зокрема й Україна, які задекларувала курс на євроінтеграцію.

Спільну аграрну політику, її генезис та еволюцію досліджували як закордонні, так і вітчизняні науковці: Е. Фалькович, В. Бойко, О. Попова, І. Ушевич, Н. Юркенайте, Т. Гоголь, І. Клименко, О. Вінська та інші^{116, 117, 118, 119, 120}.

Інноваційний розвиток агропромислового сектору економіки України набуває актуальності через: глобалізацію аграрних ринків, неспроможність малих та середніх підприємців й фермерів конкурувати на ринку в Україні; монополізації аграрного бізнесу; відсутність довгострокових планів і програм, відповідальності чиновників всіх рівнів за стан агросектору перед населенням держави, доступу до адекватних фінансових ресурсів; не дієвої законодавчо-нормативної бази; зміни курсу держави до євроінтеграції; актуальності кооперації у виробництві і переробці продукції тощо.

Питання міжнародного досвіду забезпечення розвитку сільських територій вивчали: І. Баланюк, В. Геєць, О. Бугуцький, Л. Молдаван, В. Горьовий, В. Бечко, Д. Гром'як, А. Ключник, О. Коваленко, В. Колесников, М. Плотнікова, О. Прокопчук, В. Покотилова, Т. Сокольська, Д. Соломонко, М. Поленкова та ін.¹²¹,

¹¹⁶Overview of CAP Reform 2014-2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf 6. The history of the CAP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/index_en.htm

¹¹⁷Вінська О.Й. Особливості сучасного стану реалізації Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Економічний простір. 2010. № 40. С. 5–19.

¹¹⁸Типологія Спільної аграрної політики ЄС як передумова адаптації агр...[Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.

¹¹⁹Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

¹²⁰Пріоритети та інструменти розвитку сільських територій в системі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lv.niss.gov.ua/public/File/1/Monografia_Boiko.pdf

¹²¹Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe. Edited by Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO. 2009. Volume 49.

122, 123, 124, 125, 126, 127. Всі роки незалежності державна політика не захищає малих і середніх виробників, що вже призвело до негативних результатів в тваринництві, відсутності робочих місць у сільських населених пунктах, у розвитку нішевих культур і переробці продукції на місцях тощо. Як наслідок відбувається катастрофічне зменшення сільського населення та міграція населення на фоні монополізації земельних ресурсів холдингами та різними організаціями не тільки з агропромислового сектору.

Причини таких процесів в світі та Україні: глобалізаційні, історичні, демографічні та внутрішньо державні – соціо-економічні. Так за даними статистики на 1 січня 2018 року чисельність наявного населення України становила 42386,4 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало 69,3%, у сільській місцевості – 30,7%. При цьому важливо відмітити таку негативну тенденцію, наприклад, чисельність населення України за 7 місяців (з січня по липень 2018 року) скоротилася на 138 тисяч 300 осіб. Такі тенденції не сприятимуть елементарним положенням впровадження САП, адже робоча сила та досвідчений кадровий потенціал вкрай необхідні

¹²²Соціально-економічні засади комплексного розвитку сільських територій. Міжнародна Інтернетконференція «Актуальні проблеми економіки, обліку та менеджменту». Науковий вісник Ужгородського національного університету Випуск 17, частина 1, 2018, URL: http://www.viem.edu.ua/konf_v4_1/art.php?id=0606. 50

¹²³Ключник А.В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України :монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.

¹²⁴Коваленко О.В. Ефективність використання ресурсного потенціалу підприємств. Вісник аграрної науки. 2008. № 7. С. 70–72.

¹²⁵Колесников В.І. Світовий досвід розвитку сільських територій. Ефективна економіка. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956>.

¹²⁶Поленкова М.В. Концепція сільського розвитку як основа підвищення якості життя сільського населення. Економіка і регіон. 2015. № 1. С. 102–108.

¹²⁷Васильєв М. Л., Плотнікова М. Ф. Перспективи розвитку сільських територій та Концепція «Родової садиби»: соціально-екологічний аспект // Вісник ЖНАЕУ, 2014, № 2, Т. 4, ч. II, С. 412–423.

для вирішення цивілізованого розвитку аграрного сектору економіки. В аграрному секторі економіки високо розвинутих країн на 90% успіх залежить від техніки і технологій! Тому будувати сировинний варіант вітчизняного агросектору не є в планах держави, а відтак людські ресурси є чи не найбільш затребуваний капітал на селі!

Не втішні тенденції і від Департаменту з економічних та соціальних питань ООН, який оприлюднив звіт за 2018 рік щодо перспектив урбанізації світу до 2050 року. А саме на Україну чекає скорочення населення до 2050 року до 36,4 мільйона осіб. З них 28,5 мільйона проживатиме у містах, що становитиме близько 78% всього населення. За даними Держстату за останні 18 років селян поменшало майже на чверть (із 16,9 млн до 13 млн), тимчасом чисельність містян за цей період упала заледве ніж на 16% (із 34,8 млн до 29,3 млн)¹²⁸.

Робочі місця вкрай важливі у віддалених від міст і містечок та від великих сіл де переважно є хоч невелика частка інфраструктури та робочих місць. Так, наприклад, більше 50% селян мешкає у великих селах із населенням від 1 тис. осіб, 26,3% – у селах із 500–999 мешканцями, 17% – із 200-499 мешканцями та 6,4% – у ще малолюдніших населених пунктах (за даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ). Саме через відсутність будь-якої роботи й вимирають дрібні села. Офіційна статистика відображає цей процес не в повному масштабі: за даними Держстату, із 1990 по 2018 роки зникли з мапи лише 426 сільських населених пунктів, а реально, на думку фахівців, у 10 разів більше¹²⁹.

Не варто все ототожнювати з внутрішніми процесами у державі. Процеси всіх видів міграції і демографії це й світова та загальноєвропейська тенденція. За даними European Territorial Observatory Network найширше депопуляція охопила села Литви, Естонії, Болгарії, Латвії де вимирають близько 75% сільських

¹²⁸<https://tsn.ua/svit/v-oon-sprognozuvali-chiselnist-naselennya-u-2050-roci-scho-chekaye-ukrayinskih-susidiv-1156728.html>

¹²⁹Green Paper 'Promoting a European framework for Corporate Social
Електронний ресурс. Доступно за адресою europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-9_en.pdf

районів. Такі тенденції спричинені глобалізацією, глибинними економічними й технологічними чинниками, і їй не здатен зупинити жоден національний уряд. Однак саме від останнього залежить, наскільки перспективними та дієвими є їх рішення та на скільки можливо будуть від терміновані такі зміни для села та якими будуть національні втрати для економіки.

Світовий досвід свідчить про більш виважені й державницькі підходи в аграрному бізнесі. Одним із таких підходів є створення спільної цінності, як політики та дій компанії, які збільшують конкуренту спроможність організації, одночасно покращуючи екологічні, соціальні та економічні умови громад та територій, де вони функціонують. Важелями реалізації такого напрямку є:

- підвищення продуктивності в ланцюгах постачання;
- організація кластерів в об'єднаних територіальних громадах, районах та (або) в області;
- постачання продукції і послуг, необхідні споживачам, в ефективний, етичний та розумний з точки зору охорони навколишнього природного середовища спосіб (с.15, «Зелена книга», глобального договору ООН)¹³⁰;
- кооперація - як бізнес з формуванням академічних та дослідницьких інституцій, громадських експертів, професійних спілок, постачальників та інших організацій за етапом їх «життєвого» циклу.

Отже, відбувається перехід до: “додаткової добровільної” звітності, поступового переходу до необхідної для інвесторів інформації і досвіду; проектів які переходять у напрям не лише “для громади”, а “за участі громади”. Таким процесам сприяють:

- тиск інвесторів, адаптація та імплементація законодавчо-нормативних документів в Україні;
- вимоги споживачів, внутрішні чинники розвитку підприємництва;
- орендування продукції і послуг, формування довіри – як перспективи успішного бізнесу, репутація відповідального

¹³⁰Green Paper 'Promoting a European framework for Corporate Social
Електронний ресурс. Доступно за адресою europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-9_en.pdf

постачальника (в такому випадку про якість як перепустку вже не згадують, а вимагають нових особливих, районованих покращених властивостей товару й послуг);

- можливості зменшення витрат а відтак - більша рентабельність;
- вимоги світових ринків;
- гарантування операторами ринку харчових продуктів, що сировина захищена від забруднення, враховуючи будь-яке оброблення (такі обов'язки оператори ринку харчових продуктів повинні виконувати відповідно до національних положень законодавства або положень стандартів);
- заходи з контролю забруднення виробниками, які потенційно володіють ризиками на виробництві сировини і пов'язаних з ним дій, наприклад, врахування стандартів "Системи екологічного управління. Настанови щодо запровадження екологічного проектування» (ISO 14006:2011), п. 6.2 "Мислення категоріями життєвого циклу", тобто розглядання взаємозв'язку між екологічними аспектами на різних стадіях життєвого циклу.

Саме тому випереджаючі розробки нормативних документів органічного сільськогосподарського землеробства та виробництва, розробка регіональних брендів мають виступати складовими елементами реалізації випереджаючої стандартизації, впровадження більш чистих виробництв, диверсифікації продукції і послуг. На світовому рівні такі тенденції доцільно порівнювати із "географічними індикаторами" (GIs), що є захистом перед прагненням транснаціональних компаній монополізувати виробництво продуктів харчування за допомогою патентного права.

Наразі ще однією особливістю реалізації положень мультифункціональності є адаптація законодавчо-нормативних документів України та низки директив ЄС. Тому необхідно розробляти місцеві торгові марки як засіб захисту і просування екологічних, більш чистих, органічних виробництв у регіонах, наприклад, Директива 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього природного середовища. Такі практики можуть стосуватись проведення оцінки впливу на довкілля;

стратегічної екологічної оцінки (плани, програми, стратегії, процедури) на національному та регіональному рівні; інформування щодо реєстру з оцінки впливу на довкілля; інформаційні портали; електронні бази даних; участь громадськості у розробці планів та програм та ін.

В останні роки намітились тенденції із розвитку плодів, овочів, ягід, горіхів та інших нішевих культур. Наразі Україна здійснила значний експорт плодово-ягідної продукції. За підсумками 2018 року, Україна експортувала плодів і ягід на суму 229 млн дол. США, а це на 17 % більше у порівнянні з 2017 роком¹³¹. Такі тенденції наведено у табл. 1 за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Таблиця 1

**Експорт плодово-ягідної продукції в Україні
у 2015-2017 роках, тис. тонн**

Культури	2016	2017	2018	Напрямок експорту
Зерняткові	14,4	23,7	42,9	СНД > 70 %
Кісточкові	1,9	11,7	4,0	СНД > 95 %
Суниця	2,3	1,8	1,2	СНД > 95 %
Малина, ожина	0,7	1,23	1,1	Європа 80 % (Польща)
Смородина	0,08	0,2	0,3	СНД 99 %
Чорниця (лохина), журавлина	2,9	2,4	2,2	Європа > 70% (Польща, Голландія, Литва, Великобританія)

За підсумками 2018 року наша країна експортувала плодів і ягід на суму 229 млн дол. США, що на 17 % більше у порівнянні з 2017 роком. Зокрема, волоські горіхи (117 млн дол.), заморожені плоди і ягоди (78 млн дол.), яблука і груші (15 млн дол.), а їх сумарна частка в експорті продукції садівництва сягнула майже 92%. Крім того, зафіксоване збільшення кількісних показників експорту всіх перерахованих груп продукції: волоських горіхів – з 31 тис. тонн за 2017 рік до 41 тис. тонн за 2018 рік, яблук і груш – з 24

¹³¹Україна б'є рекорди в експорті плодово-ягідної – Укрсадпром [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrsadprom.org > Аналітика

до 43 тис. тонн, а також заморожених фруктів – з 42 до 48 тис. тонн відповідно ¹³².

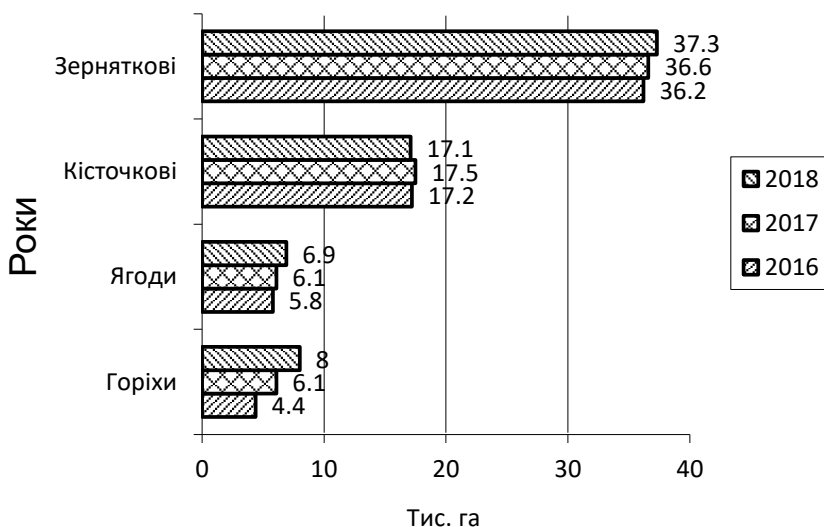

Рис. 1. Площі промислових плодово-ягідних насаджень в Україні, тис. га

Проте не все так просто в нішевому секторі аграрного сектору. Прикладом помилок у часі та байдужості до наукових розробок є ягідний та горіховий бізнес останніх років. Одноосібники та фермери почали вирощувати “найшвидші” у плані окупності культури - ягоди. Упродовж останнього десятиріччя найпотужніше виробники нарощували ягідні плантації. Збільшувалося і їх споживання. Ціни на малину в Україні у 2017 році залишалися відносно стабільними, оскільки попит на українську заморожену малину на ринку ЄС був високим. Так, за підсумками останніх років Україна увійшла до сімки найбільших експортерів малини в світі. За сезон-2017 українські ягідники непогано заробили, відправивши за

¹³²Річний галузевий звіт «садівництво та ягідництво в Україні – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrsadprom.org/.../2018-Richnyj-galuzevyj-zvit_Sadivnytst.

кордон, за даними Мінагрополітики, 1,2 тис. тонн малини і ожини, і збільшивши експорт цих ягід, порівняно з 2016 роком до 72%. І справді, у 2017 році за кілограм малини в середньому платили 30 гривень (\$1,1), тоді як ще у 2016-му – на чверть менше – 23 грн.(\$0,8)/кг. Така ситуація склалася через не сприятливі погодні умови у країн -конкурентів. Таким чином, Польща імпортувала з України понад 960 тонн малини та ожини (80% усього вітчизняного експорту цієї категорії продукції). Загалом, за даними “Укрсадпрому”, в 2017 році за реалізовану за кордоном плодово-ягідну продукцію українці виручили понад 195 мільйонів дол. США, що майже на третину більше, ніж у 2016-му [17]. Але вже у 2018 році ситуація була не на користь України. Лише довгострокові контракти на основі якісної продукції під замовлення, оригінальної за вподобаннями покупців знайшли свою реалізацію. Такі процеси наведені на рис. 2.

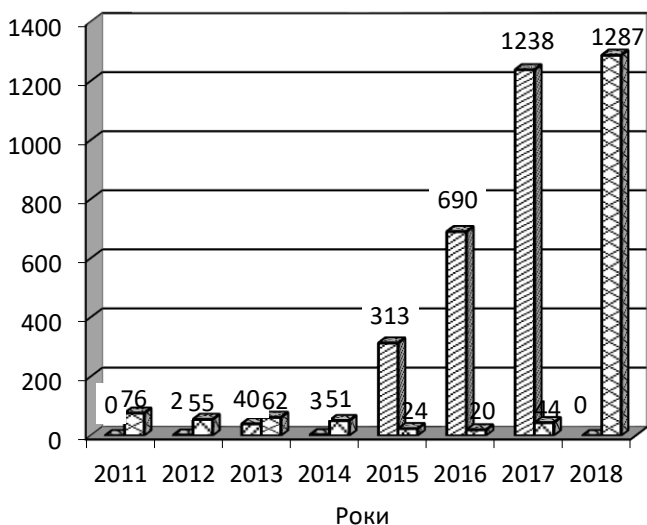

Рис. 2. Експорт-імпорт малини в Україні, 2011-2018 рр.

Враховуючи волатильність цін на ягідну продукцію й горіхи все-таки Україна має непогані шанси на ринках: Китаю, Індії, Бразилії, Об’єднаних Арабських Еміратів, Мексики, Іспанії. Не дарма

ж, майже усьому спектру ягід, які ростуть або вирощують в Україні, пророкують експортне майбутнє. За даними міжнародних оглядів ринок плодово-ягідної продукції становить 800 мільйонів тонн а щороку цей сегмент зростатиме: фруктів – на 4-5%, ягід – на 8-10%.

Проте ввійти на міжнародні ринки можливо за виконання простих правил: торговельні партії продукту, якість – як перепустка на ринок, оригінальність та специфічність продукції та логістика. Важливо, що частка професійних виробників українських ягід у врожаї 2017 року ледь перевищує 11%. Решту виростили дрібні виробники. Саме їх здебільшого стосуються проблеми якості та збуту. Отож, одноосібники та невеликі фермери мають над чим поміркувати. Зокрема, про переваги, які дає їм об'єднання у кооперативи, і найголовнішу з них – формування товарних партій однорідної продукції.

Паралельно споживачі вимагають все нових смаків, на світові ринки поступово заходять незвичні продукти, дуже повільно, та все ж зменшуючи частку споживання такої популярної полуниці (суніці садової), і вітчизняні виробники мають ряд переваг, щоб їх запропонувати.

Окремо виділимо закладки нових садів у минулому році. Завдяки реально діючій державній підтримці стосовно компенсації витрат на садивний матеріал українські садівники створили майже 4 тис. га молодих насаджень, що втричі перевищило показник, який фіксувався раніше. Цікаво, що беззаперечну першість серед культур утримували фундук і волоський горіх, на які припала половина новостворених площ, окреслюючи значні перспективи для цього напрямку. Також в пріоритеті у наших садівників залишились зерняткові та ягідні культури, зокрема яблуня, лохина і суніця¹³³.

Праця у кооперативах дозволяє з меншими витратами вирішувати натеper такі головні завдання ягідного бізнесу, органічного рослинництва, вирощування нішевих культур: заморожування і сушіння сировини; виготовлення порошоків або снеків; збалансувати зменшення середньої закупівельної ціни та

¹³³Річний галузевий звіт «садівництво та ягідництво в Україні – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrsadprom.org/.../2018-Richnyj-galuzevyj-zvit_Sadivnytst.

збільшити обсяги експорту; прийняти участь у конференціях і виставках у перспективних для експорту країнах (Азія, Китай та Індія); виконати вимоги стандартів і логістики до “багатих” ринків таких країн як Німеччина, Великобританія, Голландія, Сінгапур та Арабські Емірати, США та ін.

На відміну від господарств населення, галузеві підприємства є більш гнучкими до ринкових умов і намагаються покращувати своє технічне і технологічне оснащення. Стабільним залишається рівень їх забезпечення технікою, який складає 80 %. Близько 300 підприємств мають можливість використовувати власне або орендоване обладнання для сортування і пакування продукції. Повільно, але поліпшується ситуація з будівництвом нових фруктосховищ. За нашою інформацією, у минулому році загальна місткість введених в експлуатацію потужностей для зберігання фруктів склала близько 20 тис. тонн. Однак і досі більшість фруктосховищ залишаються низькофункціональними з дуже значним терміном експлуатації (понад 30 років). В даний час більше половини господарств використовують фруктосховища, а холодильники з регульованим газовим середовищем – кожне третє¹³⁴.

За даними Єврокомісії, у 2016 році на європейському просторі найбільш організованими були виробники овочів і фруктів в Бельгії (86% всіх виробників), Ірландії (75%), Італії (65%), Іспанії (62%) і Австрії (56%) і Данії (56%).

Перспективи 2019 року знову доводиться констатувати, що черговий рік вітчизняні садівники починають без чіткої уяви розвитку галузі навіть у короткостроковій перспективі. Причому це стосується багатьох питань: обмежених фінансових ресурсів, труднощів з налагодженням збуту продукції, несприятливої цінової ситуації на внутрішньому ринку. Крім того, незважаючи на значні галузеві зусилля, не вдалося досягти зменшення ставки ПДВ для виробників до 7%, відтак принаймні ще рік збережеться існуюче податкове навантаження. Однак внутрішній та міжнародний ринки

¹³⁴Річний галузевий звіт «садівництво та ягідництво в Україні – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrsadprom.org/.../2018-Richnyj-galuzevyj-zvit_Sadivnytst.

не стоять на місці, і на їх виклики доведеться реагувати. Знову ключовим для галузі стане питання наповнення національного споживчого ринку необхідною кількістю та асортиментом плодово-ягідної продукції, виконання якого у значній мірі залежатиме не лише від самих виробників, але й сприятливих погодних умов. Хоча в останні роки вітчизняним експортерам вдалося міцніше закріпитись на ринку Євросоюзу і поступово розширити географію збуту на інші регіони, нової хвилі конкуренції зі світовими лідерами галузі, особливо стосовно ціни та якості продукції, не уникнути.

*Шибачева Н.В., к.е.н., доцент
Харківський національний технічний університет сільського
господарства імені Петра Василенка*

РЕГУЛЯТОРНА СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ЕТАПУ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Сільські території займають понад 44 % площі ЄС, сільськогосподарські угіддя становлять 178 млн. га. Кількість ферм перевищує 11 млн, середній розмір угідь яких становить 16,6 га. У 2017 р. сільське господарство забезпечило 1,2% ВВП ЄС і 3,8% загальної зайнятості, водночас доходи фермерів на 40% є нижчими порівняно з іншими галузями¹³⁵. Сільське господарство у ЄС регулюється переважно на рівні інтеграційного угруповання, що обумовлено особливостями здійснення економічної діяльності та роллю сільського господарства у забезпеченні умов сталого розвитку.

Аграрна політика ЄС забезпечує доступність продуктів харчування (сучасне домогосподарство ЄС витрачає 15 % бюджету на продукти харчування, що вдвічі менше, ніж у 1960 р.) та надає суспільні блага у формі безпечного навколишнього середовища¹³⁶.

¹³⁵ URL.: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення 26.03.19).

¹³⁶ URL.: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-631_en.htm (дата звернення 11.03.19).

Основні цілі Спільної аграрної політики (САП) закріплені у ст. 39 Римського договору про створення ЄС: підвищення продуктивності аграрного сектора шляхом сприяння технічному прогресу; забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва, прийнятного рівня життя для зайнятих у сільському господарстві, зокрема через збільшення доходів; стабілізація ринків сільськогосподарської продукції; забезпечення населення країн-членів ЄС якісним продовольством власного виробництва за доступними цінами.

Досягненню цілей САП сприяють наступні принципи: ринкова єдність (market unity): вільна торгівля сільськогосподарськими товарами між країнами-учасниками договору, скасування тарифних і нетарифних обмежень, встановлення єдиних цін на аграрну продукцію; надання переваг продукції, яка вироблена у ЄС (community preference); фінансова солідарність (financial solidarity): спільна відповідальність країн-членів за фінансові результати САП.

Еволюцію САП ЄС досліджували А. Метьюз¹³⁷, Й. Свіннен¹³⁸, А. Баквел¹³⁹, Т. Калашнікова¹⁴⁰ та інші. Сучасні дослідження зосереджені переважно на функціональній складовій САП ЄС, менш дослідженою є її регуляторна складова. Водночас досягнення цілей САП залежить від узгодженості процесів формування та реалізації політики, наявності чітких та прозорих регуляторних умов для стейкхолдерів, на яких розповсюджуються заходи САП.

¹³⁷Matthews, Alan. 2016. The future of direct payments, in European Parliament, Research For AGRI Committee – Reflections On The Agricultural Challenges Post-2020 In The EU: Preparing The Next CAP Reform. 10.13140/RG.2.2.13037.18409.

¹³⁸ URL.: https://www.ceps.eu/system/files/Political%20Economy%20of%20the%20CAP_Final_small.pdf (дата звернення 23.07.18).

¹³⁹ URL.: http://www.risefoundation.eu/mages/files/2017/2017_RISE_CAP_Full_Report.pdf. (дата звернення 29.07.18).

¹⁴⁰ Калашнікова Т., Калашніков А. Тенденції та перспективи розвитку спільної аграрної політики ЄС у контексті концепції сталого розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка*. 2018. № 2 (197). С. 24–30.

Предметом даного дослідження є регуляторна складова САП, як процес формування та реалізації економіко-правових основ господарських відносин органів регулювання аграрної сфери та стейкхолдерів через застосування принципів, методів, інструментів, які формують інституційну матрицю САП. Правову основу САП становлять формальні інституції (табл. 1).

Таблиця 1

Формальні інституції САП ЄС ^{141 142}

Формальна інституція	Суб'єкт законодавчої ініціативи	Правова ознака	Напрями застосування
Регламент (Regulations)	ЄП, Рада за ініціативи інститутів ЄС, країн-членів	Прямий цілісний вплив, визначення прав та обов'язків, заміщує національний правовий акт	Основні правила за інтегральними напрямками
Директива (Directive)	ЄП, Рада на основі пропозицій ЄК	Багаторазове застосування, адресується державам, визначає цілі, терміни їх досягнення, у тому числі із використанням національного законодавства	Структурна модернізація фермерських господарств; забезпечення фермерів дорадчими послугами, інформація про вакансії в аграрній сфері.
Рішення (Decisions)	Рада, Комітети постійних представників	Застосовується у повному обсязі однократно, адресатами є конкретні суб'єкти: держави, інші юридичні особи	
Рекомендації та думки (Recommendations, Opinions)	Інститути ЄС	Офіційна позиція інститутів ЄС з питань, що розглядаються	Зменшення адміністративного тягаря в аграрній сфері

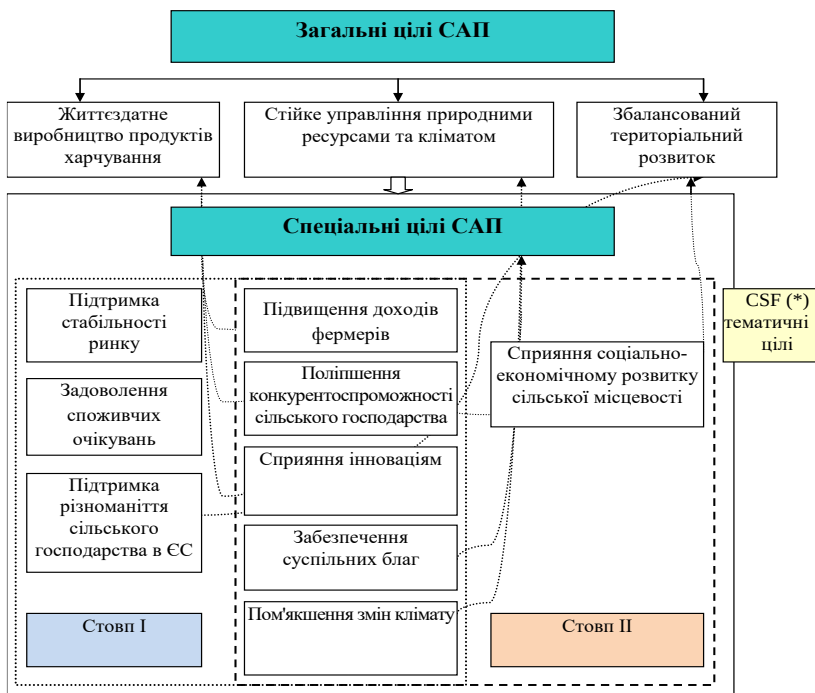
¹⁴¹ URL.: <http://eur-lex.europa.eu> (дата звернення 12.03.19).

¹⁴²URL.: https://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/budget/financing-decisions_en (дата звернення 12.03.19).

Основні формальні правила за інтегральними напрямами формування та реалізації САП визначають регламенти ЄС: Регламент ЄС № 1308/2013 про прямі платежі, пов'язані з природоохоронною діяльністю; Регламент ЄС № 1308/2013 про ринкові заходи; Регламент ЄС № 1305/2013 про розвиток сільських районів; Регламент ЄС № 1306/2013 про горизонтальні питання.

Вертикальну і горизонтальну узгодженість, послідовність прозорість і зворотній зв'язок забезпечують директиви, рішення, рекомендації та думки. САП нараховує декілька етапів, сучасний (шостий) етап охоплює період 2014–2020 рр.. Стратегічні (загальні) цілі САП є незмінними, але ситуація на світових ринках, домовленості у рамках СОТ, з одного боку, і розбіжності у рівнях розвитку аграрної сфери країн ЄС, з іншого, обумовлюють необхідність визначення нових спеціальних цілей (рис. 1).

Особливість сучасного етапу САП – посилення уваги до суспільних благ, надання яких визначено як одна зі спеціальних цілей. Отже, конкретизація загальних цілей здійснюється через визначення спеціальних цілей, а реалізація САП відбувається через низку інструментів, які згруповані у два “стовпи” (pillars). Перший “стовп” включає спільну організацію ринків (експортні субсидії, підтримка ринкових цін, зберігання продукції, митний тариф) та пряму підтримку фермерів (єдиний платіж на площу земель, єдиний платіж на ферму, платежі, частково пов'язані з рівнем виробництва та додаткові платежі). Другий “стовп” об'єднує заходи та інструменти, спрямовані на розвиток сільської місцевості (забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора, лісництва, збереження довкілля та сільських ландшафтів, підвищення якості життя в сільській місцевості та диверсифікація сільської економіки). “Стовпи” пов'язані принципом модуляції, який передбачає скорочення питомої ваги прямих платежів та спрямування вивільнених коштів на розвиток сільської місцевості. Незважаючи на тенденцію до зменшення, витрати на фінансування САП займають найбільшу питому вагу у бюджеті ЄС (у 1980 р. це 72 % видатків спільного бюджету, останніми роками – близько 40-50 %).

(*) CSF: Спільна структура (Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, Фонд згуртування, Європейський Сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості та Європейський фонд морського та рибного господарства)

Рис. 1. Загальні та спеціальні цілі САП ЄС ¹⁴³

Суми для САП, погоджені у рамках багаторічної фінансової структури на 2014-2020 рр., наведено у табл. 2. Отже, на сучасному етапі САП продовжує переважати фінансування прямих платежів і ринкових витрат. У 2016 р. 6703330 бенефіціарів отримали платежі, середній розмір платежу склав 6530 євро (44% у сільськогосподарському підприємницькому доході). Витрати на САП

¹⁴³URL.: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-2014-2020/monitoring-evaluation/leaflet-monitoring-evaluation-framework-cap-2014-2020_en.pdf (дата звернення 05.03.19).

у національних бюджетах країн-членів ЄС коливаються в межах 1%, оскільки вони переважно здійснюються на наднаціональному рівні.

Таблиця 2

Обсяги фінансування САП ЄС на 2014-2020 рр., млрд євро¹⁴⁴

Структурні складові САП	Обсяги фінансування (у поточних цінах)	Обсяги фінансування (у цінах 2011р.)
“стовп 1”	312,74	277,85
“стовп 2”	95,58	84,94
Разом	408,32	362,7

Регуляторні повноваження щодо аграрної сфери мають як основні інститути ЄС, так і деякі інші, які репрезентують законодавчу та виконавчу гілки влади ЄС (рис. 2).

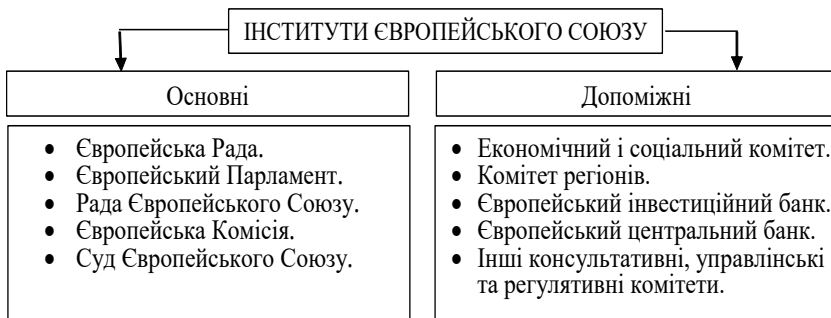

Рис. 2. Інститути ЄС, які мають регуляторні повноваження щодо аграрної сфери

У складі Європарламенту функціонує Комітет сільського господарства і розвитку сільських регіонів (Committee on Agriculture and Rural Development – AGRI), який відповідає за САП. Однією з 10 конфігурацій Ради ЄС (European Council) є Рада із сільського господарства і рибальства (The Agriculture and Fisheries Council –

¹⁴⁴URL.: http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf (дата звернення 28.06.18).

AGRIFISH), яка об'єднує міністрів сільського господарства країн-членів ЄС і приймає рішення щодо законодавства в аграрній сфері. Підготовка питань до розгляду в Раді ЄС здійснюється у Комітетах постійних представників (COREPER) та робочих групах. Аррарною політикою у Раді займається також Спеціальний комітет із сільського господарства (SCA).

Європейська Комісія (ЕК) має Генеральний директорат із сільського господарства і розвитку сільських районів (Department of Agriculture and Rural Development – DG AGRI), дослідницький центр, Консультативні групи(замінені у 2014 р. на групи громадянського діалогу), які дають змогу ЄК враховувати думки та пропозиції стейкхолдерів (рис. 3).

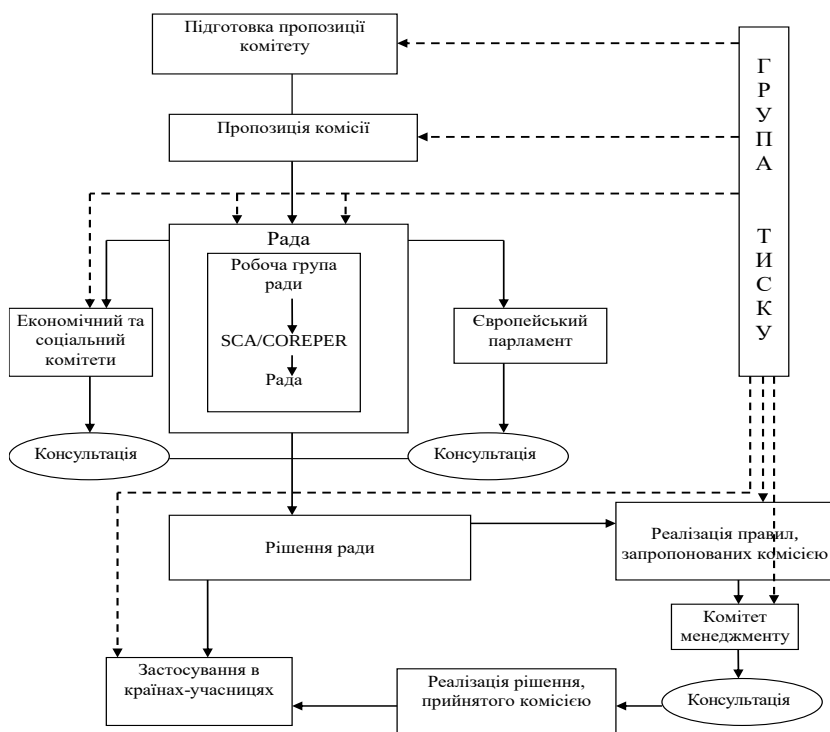

Рис. 3. Процес формування регуляторних рішень САП ЄС ¹⁴⁵

¹⁴⁵ Agricultural Policy and Enlargement of the European Union/ Ed. by Burrell A., Oskam A. Wageningen Pers, 2000. 252 p.

Компетенцією DG AGRI є: законодавчі пропозиції, контроль за виконанням законодавства; управління коштами САП; аудит платежів, які здійснюються країнами-членами; аналіз результатів САП; міжнародні переговори з питань аграрної політики.

Отже, найбільша питома вага регуляторних повноважень щодо САП припадає на ЄК, яка бере участь у всіх процедурних етапах формування та реалізації САП.

Концепція багатофункціональності сільського господарства на сучасному етапі САП реалізується через збільшення кількості екологічних інструментів регулювання (зелена схема прямих платежів) та залежності прямих платежів від дотримання екологічних вимог (крос відповідність) (рис.4.).

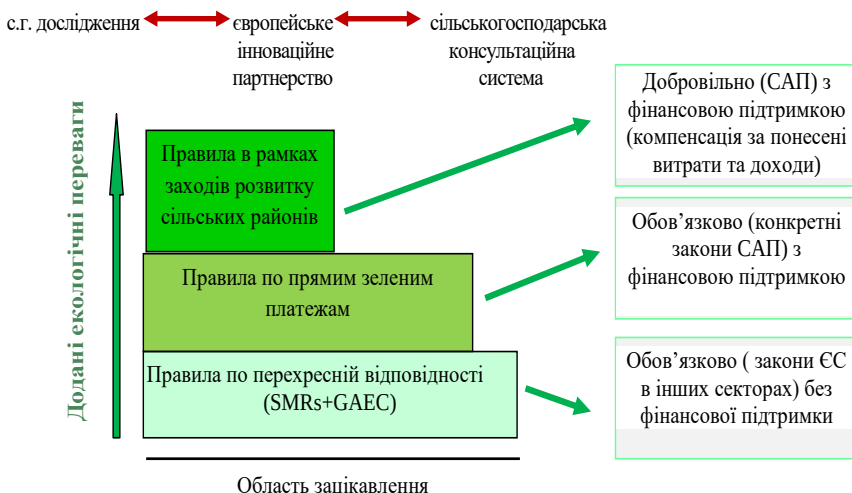

Рис. 4. Екологічні інструменти (“зелені платежі”) САП ЄС ¹⁴⁶

Особливість сучасного етапу САП полягає у системному використанні моделювання як у процесі формування заходів САП (ex ante), так і у процесі її моніторингу й оцінки (ad hoc). Так для аналізу прогнозованого впливу “зелених платежів” у середньостроковому

¹⁴⁶URL.: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/direct-support/pdf/2016-staff-working-document-greening_en.pdf (дата звернення 15.06.18).

періоді було використано агроекономічні моделі (AGMEMOD, IFM, CAPRI), які показали, що запровадження екологічних зобов'язань не призведе до змін у виробництві сільськогосподарської продукції більш ніж на 1,5% у ЄС порівняно з ситуацією без таких платежів. У короткостроковому періоді “зелені платежі” не мали негативного впливу на обсяги виробництва – дія ринкових механізмів не була порушена внаслідок впровадження цього інструменту.

Повноваження щодо реалізації САП покладені на Європейський фонд сільськогосподарських гарантій (EAGF), який здійснює надання прямих субсидій фермерам і Європейський сільськогосподарський фонд сільського розвитку (EAFRD), який надає субсидії на розвиток сільських територій.

Прямі субсидії фінансуються на підставі Регламенту ЄС №1307/2013, на них припадає основна частина фінансової підтримки аграрної сфери. Заходи з розвитку сільських територій фінансуються спільно з бюджету ЄС і бюджетів країн-членів ЄС Регламентом ЄС № 1308/2013. ЄК відповідає за діяльність EAGF та EAFRD та відшкодовують країнам-членам видатки, пов'язані із виплатами бенефіціарам. Уряди країн-членів ЄС відповідальні за проведення фіскальної політики, визначення окремих регуляторних вимог та контроль за їх дотриманням.

Основним інструментом реалізації САП є програмування: обсяг фінансування даного інструмента перевищує 100 млрд євро на період 2014–2020 рр., тільки програм розвитку сільських регіонів налічується понад 115. Особливе місце посідає програма Leader, яка об'єднує на рівні сільських регіонів ресурси зацікавлених сторін (держави, приватних осіб, громад) з метою реалізації проектів розвитку. Програма охоплює понад 54% сільського населення, налічує понад 2600 місцевих ініціативних груп.

Інтегральною тенденцією регуляторної складової САП є спрощення. Основні заходи спрощення САП передбачають:

- за першим стовпом – зменшення адміністративного тягара для фермерів-бенефіціарів та національних урядів під час визначення умов надання державної підтримки; у сфері регулювання ринків – зменшення кількості формальних правил з понад 200 до 40 шляхом їх кодифікації, переробки, анулювання;

- за другим – уточнення змісту програм розвитку регіонів та правил їх реалізації у напрямі публічності, прозорості, гнучкості.

Визначити ефективність САП (2014-2020) дозволяє оновлена система моніторингу та оцінки (СМЕФ), яка містить систему індикаторів (рис. 5).

Отже, існують три ієрархічні рівні індикаторів, які відображають прямий ефект заходу/програми; довгостроковий ефект (динаміку рівнів зайнятості та безробіття у сільській місцевості); узгодженість результатів САП із цілями сталого розвитку.

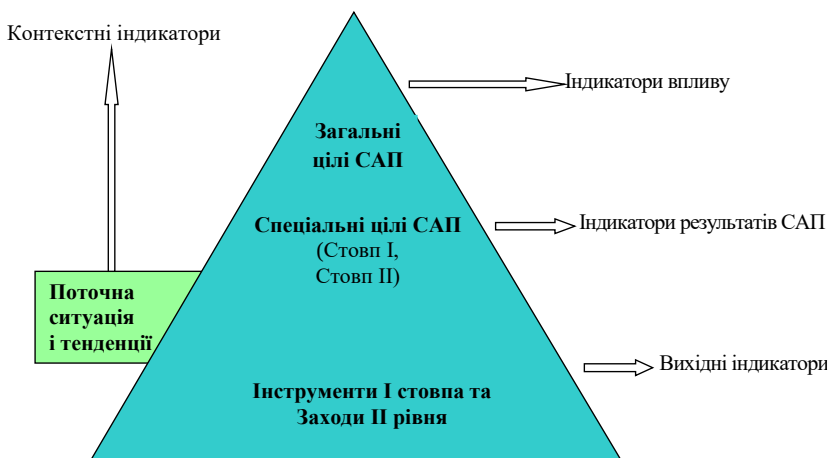

Рис. 5. Ієрархія індикаторів досягнення цілей САП ЄС ¹⁴⁷

Основним інструментом контролю реалізації САП є Річний звіт GD AGRI, який складається у терміни, затверджені графіком та відображає прогрес у досягненні загальних і спеціальних цілей за чотирма ключовими показниками (табл. 3).

¹⁴⁷ URL.: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/agri_aar_2017_final.pdf (дата звернення 27.02.19).

Таблиця 3

Ключові показники, які відображають ефективність САП ЄС ¹⁴⁸

Показник	Базове значення	Мета	Вплив/результат
Дохід від факторів, задіяних у с.-г., млрд євро	14938 (2012) індекс 107,1% (2010 р.-100%)	Збільшення	15433 (2016) індекс 110,6% (2010 р.-100%)
Співвідношення цін на продукцію с.-г. у ЄС та світі	1,19 (2013)	Співвідношення 1,00	Близько 1,13 (2017)
Мінімальна частка земель з природоохоронними практиками у загальній площі с.-г. угідь, %	75 (2015)	Збільшення	79,0 (2017)
Рівень зайнятості у сільській місцевості, %	63,4 (2012)	Підвищення	66,0 (2016)

Оцінка ефективності регуляторного процесу САП здійснюється за допомогою взаємопов'язаних фінансових індикаторів (табл. 4).

Таблиця 4

Фінансові показники реалізації САП ЄС у 2017 р., млн євро ¹⁴⁹

Назва	Сільське господарство та розвиток сільської місцевості	Спільне управління	Пряме управління	Непряме управління	Всього	% від бюджету САП
0501	Адміністративні витрати		7,7		7,7	0,01
0502	Регулювання ринків	2945,6			2945,6	5,27
0503	Пряма допомога	41551,1			41551,1	74,37
0504	Розвиток сільської місцевості	11094,3	11,1		11105,4	19,88
0505	Інструмент допомоги до вступу в ЄС			91,6	91,6	0,16
0506	Міжнародні аспекти		4,4		4,4	0,01
0507	Аудит	140,9			140,9	0,25
0508	Політична стратегія та координація		24,7		24,7	0,04
Всього		55732,0	48,0	91,6	55871,7	100,0
% від плану		99,75	0,06	0,16	100,0	

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ URL.: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/agri_aar_2017_final.pdf (дата звернення 27.02.19).

Ефективність інструментів контролю забезпечується зваженою організаційною структурою – Відділом Єврокомісії по сільському господарству (DG AGRI) (рис. 6).

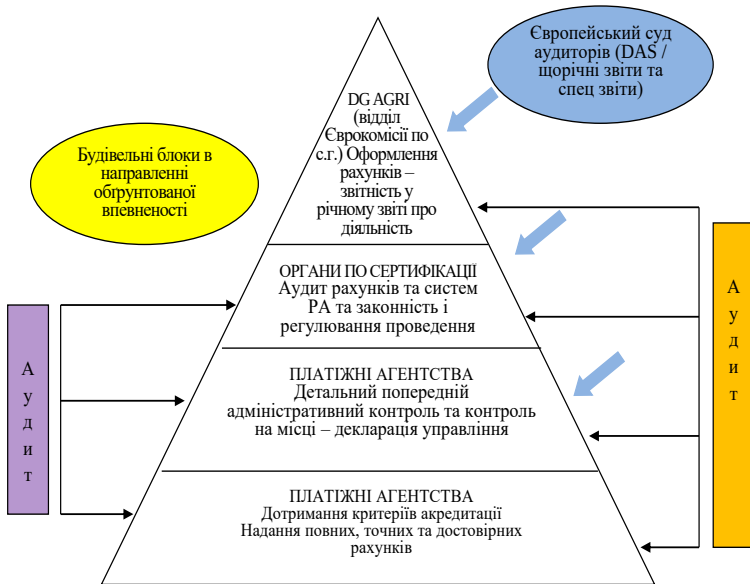

Рис. 6. Організаційне управління та внутрішній контроль у структурі САП ЄС¹⁵⁰

Чинна організаційна структура надає можливість узгоджувати діяльність підрозділів на етапі контролю заходів САП, що були реалізовані. Дотримання принципу прозорості забезпечується звітуванням ЄК перед Європейським Парламентом у терміни, затверджені графіком. Результати оцінки ефективності заходів САП передаються всім регуляторним інститутам, а також стають доступними для громадськості (інформація публікується на офіційному сайті ЄК).

Підсумовуючи аналіз регуляторної складової САП ЄС, зазначимо, що досвід САП є важливим для України. Першочерговими

¹⁵⁰ URL.: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/agri_aar_2017_final.pdf (дата звернення)

заходами для адаптації регуляторної складової аграрної політики України до практики ЄС, є: запровадження середньострокового програмування за обов'язкового його узгодження із стратегіями розвитку та доповнення процедурами широкого обговорення, комплексної експертизи, яка включає моделювання як у прогнозуванні, так і в оцінці ефективності аграрної політики, використання інструментів спрощення при посиленні екологічних вимог, формування банку даних про об'єкти регулювання.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*Гоголь Т.В., к.е.н., доцент
Подільський державний аграрно-технічний університет,
м. Кам'янець-Подільський*

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Розвиток сільських територій є важливим напрямом Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу. Про це свідчать тривала історія розробки та реалізації САП, розвинена система фінансових механізмів, розгалужена структура пріоритетів та чіткий перелік заходів ¹. Стратегічною програмою розвитку сільського господарства ЄС на 2007-2013 рр. виокремлюється в окрему ключову сферу регулювання та підтримки агросектору питання поліпшення якості життя в сільській місцевості і стимулювання несільськогосподарської зайнятості. Державна підтримка в цій сфері сконцентрувалася на стимулюванні розвитку малого бізнесу та ремесел у сільських регіонах; розвитку туризму; збереженні ландшафтів; розвитку освіти для потреб багатoproфільної сільської економіки; модернізації сільської інфраструктури; створенні умов для інноваційного використання поновлюваних енергетичних джерел із використанням аграрної продукції тощо. Відтак, прямі виплати фермерам будуть обмежувалися, а фінансові ресурси скеровані на розвиток сільських територій. У 2013 р. бюджет сільського господарства та розвитку села запропонований у розмірі 37 % загального бюджету ЄС. Але це не означає, що бюджет САПу займає таку величезну частку всіх бюджетних видатків країн ЄС.

¹ Гоголь Т.В. Державне регулювання розвитку сільських територій України: теорія, методологія, практика : монографія / Т.В. Гоголь. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2018. – С. 342-349.

Спільний бюджет ЄС фінансує лише дуже обмежені види діяльності, перераховані в табл. 1. Видатки на освіту, охорону здоров'я, розвиток інфраструктури, оборону, державне адміністрування і тощо фінансуються з національних бюджетів кожної країни ЄС. ²

Таблиця 1

**Бюджет ЄС на 2007–2013 рр., млн. євро
(в цінах 2004 р.)³**

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. Структурні фонди	47582	59675	62795	65800	68235	70660	73715	76785
2а. Сільське господарство: підтримка цін і прями платежі (Розділ 1)	43735	43500	43673	43354	43034	42714	42506	42293
2б. Розвиток сільської місцевості (Розділ 2)	12280	13680	14227	14761	14856	15136	15319	15512
3. Безпеки, права громадян і правосуддя	1381	1630	2015	2330	2654	2970	3295	3620
4. ЄС як глобальний партнер	11232	11400	12175	12945	13720	14495	15115	15740
5. Адміністрування	3436	3675	3815	3950	4090	4225	4365	4500
Всього видатків	120688	133560	138700	143140	146670	150200	154315	158450

² Munch, J. (2005): Financing the CAP. The power point presentation to the University of Göttingen's students during the visit to the European Commission, Brussels, February 2005.

³ Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: наслідки для України [Електронний ресурс] / Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій в Україні. Німецька консультативна група при Уряді України. – Режим доступу: <http://www.ier.kiev.ua>.

В умовах світової фінансово-економічної кризи для європейської аграрної моделі характерним було посилення вектора сталого розвитку сільських територій.

Таблиця 2

**Сільський розвиток на 2014-2020 рр:
пріоритети та основні напрями діяльності ⁴**

Пріоритети	Напрями діяльності
1. Сприяння передачі знань і інновацій у сільському господарстві, лісовому господарстві і в сільській місцевості	а) стимулювання інновацій, співробітництва та розвиток бази знань у сільських районах; б) зміцнення зв'язків між сільським господарством, виробництвом продуктів харчування і лісового господарства та науковими дослідженнями та інноваціями з метою поліпшення екологічного менеджменту та продуктивності; в) сприяння безперервному навчанню та професійній підготовці.
2. Підвищення життєздатності господарств і конкурентоспроможності усіх видів сільського господарства в усіх регіонах та просування інноваційних технологій для господарств та управління сталим розвитком лісів	а) покращення економічних показників в усіх господарствах і сприяння реструктуризації та модернізації господарств, зокрема, з метою розширення участі на ринку, диверсифікації сільського господарства; б) сприяння входженню кваліфікованих фермерів в сільськогосподарський сектор та, зокрема, оновленню поколінь .
3. Сприяння організації продуктового ланцюга, в тому числі переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, турбота про тварин та управління ризиками в сільському господарстві	а) покращення конкурентоспроможності основних виробників для більш тісної інтеграції їх до агропродовольчого ланцюга, збільшення доданої вартості сільгосппродукції, просування на місцевих ринках і інтеграція до коротких продуктових ланцюгів, об'єднань та міжгалузевих організацій; б) запобігання господарським ризикам та управління.

⁴ Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information. Report 2013. – European Commission. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2013. – P. 40.

Продовження таблиці 2

4. Відновлення, збереження і зміцнення екосистем, пов'язаних із сільським господарством та лісовим господарством	а) відновлення, збереження і розширення біорізноманіття, в тому числі в районах Natura 2000, в областях, яким загрожують природні або інші специфічні обмеження і висока вартість природних ресурсів в сільському господарстві, і стан європейських ландшафтів; б) поліпшення управління водними ресурсами, а також внесення добрив і регулювання використання пестицидів; в) запобігання ерозії ґрунту і поліпшення використання ґрунтів.
5. Сприяння ефективному використанню ресурсів та підтримки переходу до низьковуглецевої і стійкої до змін клімату економіки в сільському господарстві, харчовому та лісовому секторах;	а) підвищення ефективності використання водних ресурсів для потреб сільського господарства; б) підвищення ефективності використання енергії в сільському господарстві і харчовій промисловості; в) сприяння постачанню та використанню відновлюваних джерел енергії, побічних продуктів, відходів, залишків та інших нехарчових ресурсів для цілей біо-економіки; г) скорочення викидів парникових газів та викидів аміаку в сільському господарстві; д) сприяння збереженню вуглецю і використанню в сільському господарстві та лісовому господарстві;
6. Сприяння соціальній інтеграції, зниження рівня бідності та економічного розвитку у сільській місцевості	а) сприяння диверсифікації, створення і розвиток малих підприємств і створення нових робочих місць; б) сприяння місцевому розвитку в сільських районах; в) забезпечення доступності, використання та якості інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) в сільських районах.

Розв'язання проблеми сільських територій спочатку розглядалося в рамках САП, а згодом вони стали складовою

частиною регіональної політики ЄС⁵. Незважаючи на те, що регіональна політика ЄС формується як окрема сфера і посідає друге місце в бюджеті Співтовариства після САП, вона нерозривно пов'язана із створенням сприятливих умов для сталого розвитку сільських територій. Сучасне планування соціального та економічного розвитку розширеного ЄС та модернізація САП враховують необхідність активізації інститутів сільського соціуму, за допомогою яких можливе відродження регіонів, які знаходяться в стані занепаду, поліпшення демографічної ситуації, збереження поселенської мережі та захист природних агроландшафтів.

Після майже двох років переговорів, 26 червня 2013 р. Європейський парламент, Рада міністрів ЄС та Європейська комісія досягли угоди з реформування Спільної сільськогосподарської політики (САП) після 2013 р. Метою реформи є розкриття потенціалу сільського господарства, розвиток місцевих ринків і створення нових робочих місць, підтримка доходів фермерів з метою сталого розвитку галузі у всій Європі. Ці рішення в рамках такої угоди являють собою реакцію ЄС на виклики продовольчої безпеки, зміни клімату, відсутність робочих місць у сільській місцевості.

Розуміння сільських територій та підходи до їх класифікації зазнали у ЄС значних еволюційних змін. Ці зміни відбувалися під впливом нових реалій та особливостей регіонального розвитку. Тому використання європейських підходів у дослідженнях сільських територій України сприятиме їх ефективному розвитку лише за умови врахування всієї специфіки соціально-економічного розвитку сільських територій: високої густоти населення, високої частки продукції сільського господарства у ВВП країни, високої частки зайнятих у сільському господарстві, багатофункціонального розвитку територій тощо.

Віддаленість деяких регіонів є природним індикатором сільського розвитку. Розвиток, в першу чергу, транспортної інфраструктури покликаний сприяти економічній та соціальній

⁵ П'ясецька-Устич С.В. Загострення суперечностей САП ЄС в умовах світової фінансово-економічної кризи: перспективи для України / С.В.П'ясецька-Устич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка". – 2011. - Спецвипуск 33. - Частина 3. – С. 174–175.

згуртованості. Іншими словами, диверсифікація економіки і зв'язки з великими міськими центрами мають вирішальне значення для здатності сільських районах, щоб зберегти популяцію.

Місія Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) полягає у сприянні політиці, яка дозволить поліпшити економічний і соціальний добробут людей у всьому світі. Конвенція про ОЕСР була підписана 14 грудня 1960 р. і на даний час 34 країн-членів ОЕСР у всьому світі регулярно звертаються один до одного, щоб дізнатися про проблеми, обговорити і проаналізувати їх, і просувати політику їх вирішення. ОЕСР фінансується за рахунок країн-членів. Національні внески засновані на формулі, яка враховує розмір економіки кожної держави-члена.

Регіони країн-членів ОЕСР були розподілені на: переважно міські, середні і переважно сільські території, враховуючи географічні відмінності між ними. Порівнюючи соціально-економічні показники регіонів одного ж і того типу (будь то в місті чи в сільській місцевості) в різних країнах, є корисним при виявленні подібних характеристик і визначення шляхів розвитку. Ця типологія була використана ОЕСР у своїй аналітичній роботі (див, наприклад, серія країн ОЕСР в цифрах), а також при аналізі, що проводяться іншими організаціями, такими як Національними статистичними управліннями та Європейською комісією.

Регіональна типологія ОЕСР застосовується тільки в регіонах на трьох територіальних рівнях (TL3) і базується на критеріях щільності населення та розмірах міських центрів, розташованих у межах регіону.

Методологія складається з трьох основних етапів:

1. Перший крок методології полягає в класифікації «місцевих одиниць» (адміністративних одиниць на географічному рівні нижче, ніж TL3) як сільських, якщо їх щільність населення нижче 150 жителів на квадратний кілометр (500 жителів Японії і Кореї, щоб пояснити той факт, що в цих країнах щільність населення перевищує 300 осіб на квадратний кілометр).

2. Другий крок полягає в агрегації місцевих одиниць низового рівня в TL3-регіони та класифікація останніх в якості "переважно міських", "проміжних" і "переважно сільських", використовуючи за основу відсоток населення, що проживає в сільських локальних

одиниць (місцевих одиницях з населенням, щільність яких нижче 150 жителів на квадратний кілометр). TL3-регіони, потім класифікуються як:

- переважно міські (PU), якщо частка населення, що проживає в сільських локальних одиницях нижче 15%;
- проміжні, або середні (IN), якщо частка населення, що проживає в сільських місцевих одиницях становить між 15% і 50%;
- переважно сільські (PR), якщо частка населення, що проживає в сільських локальних одиницях вище, ніж 50%.

3. Нарешті, третій етап враховує розмір міських центрів, що містяться в TL3 регіонах, і регулює класифікацію, засновану на наступних правилах:

- регіон, який класифікується як переважно сільський стає проміжним, якщо він містить міський центр більше 200 тис. жителів (500 тис. в Японії і Кореї), які представляють не менше 25% населення регіону;
- регіон, який класифікується як проміжний стає переважно міським, якщо він містить міський центр більше 500 тис. жителів (1 млн в Японії і Кореї), що представляє, принаймні 25% населення регіону.⁶

Проте регіональні відмінності щодо економічних і соціальних результатів в цих країнах як правило, більші, ніж відмінності між країнами. Така регіональна неоднорідність накладає серйозні проблеми щодо розподілу ресурсів як місцевою владою, так і національним урядом. Приймаючи це до уваги, ОЕСР створила регіональну класифікацію або типологію на основі відсотку населення, що проживає в міських і сільських районах. Проте, ґрунтуючись на локальній концентрації, за допомогою такої класифікації неможливо визначити ті регіони, які знаходять неподалік великого населеного пункту і ті, які є віддаленими. У віддалених регіонах, зокрема сільських територіях, можна зіткнутися з іншим набором проблем, у порівнянні з регіонами, які оточують великий населений пункт.

⁶ OECD regional typology / Directorate for Public Governance and Territorial Development. – OECD. – June 2011. – p.3.

Для того, щоб врахувати регіональну різницю через доступ до населених пунктів, регіональна типологія ОЕСР була розширена. Робоча група ОЕСР по територіальним показникам (WPTI) у 2009 р. схвалила і прийняла уточнення регіональної типології ОЕСР для того, щоб включати в себе критерій доступності. Це розширення полягає в тому, що надає додатковий критерій, заснований на кількості часу для водіння, необхідного для 50% населення даного регіону, щоб досягти населеного пункту. Дорожня мережа використовується для обчислення часу водіння, необхідного для досягнення міських центрів. Для спрощеного розуміння складу дорожньої мережі та з метою визначення відсутності транспортного сполучення, для аналізу були обрані три типи доріг: дороги з твердим покриттям, бруківки та ґрунтові дороги (шляхи).

Цей додатковий критерій не впливає на класи або типи регіонів, представлених у регіональній типології ОЕСР. Розширений типологія лише додатково класифікує проміжні та сільських райони в залежності від ступеня віддаленості до населеного пункту. В результаті класифікації складається з п'яти типів регіонів:

- переважно міські (Predominantly Urban (PU),
- проміжні близькі до міста (Intermediate Close to a city (INC),
- проміжні віддалені (Intermediate Remote (INR),
- переважно сільські що розташовані близько до міста (Predominantly Rural Close to a city (PRC),
- переважно сільські віддалені (Predominantly Rural Remote (PRR)).⁷

З позиції ОЕСР, наведена вище типологія є корисною настільки, наскільки вона здатна виявити відмінності між сільськими територіями. Результати розширеної типології залежать від параметрів, які використовуються для визначення часу, необхідного для досягнення населеного пункту і розміру самого населеного пункту. Після консультацій з групою експертів, було вирішено, що населені пункти з чисельністю населення не менше 50 тис. жителів можна вважати достатньо “великими”, щоб

⁷ Brezzi, M., L. Dijkstra and V. Ruiz (2011), “OECD Extended Regional Typology: The Economic Performance of Remote Rural Regions”, OECD Regional Development Working Papers, 2011/06, OECD Publishing. - p.6.

забезпечити набір вигод від економії, які проміжні та сільські регіони могли б одержувати від агломерації. Що стосується часу, необхідного для досягнення населеного пункту, після розгляду різних часових рамок та перевірки чутливості результатів, тимчасові пороги 45 і 60 хв були обрані для Європи та Північної Америки відповідно.

Відповідно до регіональної типології ОЕСР, 74% з TL3-регіонів в Північній Америці знаходяться в сільській місцевості. Після того, як застосовується розширена типологія, більше половини сільських регіонів перетворюються на віддалені сільські регіони (260 регіонів). У Канаді, для прикладу, 74% сільських регіонів класифікуються як віддалений, в той час в Сполучених Штатах тільки 25%.

За чисельністю населення - у Північній Америці близько 150 млн жителів безпосередньо сільських регіонів, з них 17 % проживає у віддалених сільських районах. Тим не менш, цей відсоток коливається між трьома країнами, так, 57% населення проживає у віддалених сільських районах в Канаді, 27% в Мексиці і лише 11% у США. У порівнянні з Північною Америкою, частка сільських регіонів в Європі значно менша. Дійсно, після впровадження типології ОЕСР, тільки 35% європейських регіонів, класифікуються як переважно сільські (PR), та 14% європейських регіонів, класифікуються як віддалені сільські регіони (PRR), що становить 5% населення (табл. 3).

Усе більшої актуальності набуває територіальний аспект розвитку сільських поселень, у контексті якого доцільним є визначення опорних центрів та зон їхнього впливу на прилеглі поселення з урахуванням віддаленості населених пунктів один від одного з метою мінімізації витрат населення на отримання соціальних послуг. Існують різні типи сільських районів, які можна класифікувати відповідно до того, наскільки вони доступні для міських територій.

Стратегія “Європа 2020” викладає бачення європейської соціальної ринкової економіки на XXI століття та визначає три фактори зміцнення економіки: *розумне зростання* – розвиток економіки, що базується на знаннях і інноваціях; *сталий розвиток* – розвиток економіки, що базується на цілеспрямованому використанні ресурсів, екології і конкурентоспроможної економіки;

інклюзивне зростання (всеосяжне зростання): стимулювання економіки високої зайнятості, що забезпечує соціальну та територіальну єдність⁸.

Таблиця 3

Результати розширеної типології ОЕСР в Північній Америці та Європі

№ п/п	Країни-члени	Частка населення, %				
		PU	INC	INR	PRC	PR
1	Austria	23	31	0	35	11
2	Belgium	83	14	0	2	0
3	Canada	48	19	0	20	13
4	Czech Republic	11	84	0	5	0
5	Denmark	28	29	0	24	19
6	Finland	26	9	4	42	20
7	France	35	48	0	13	4
8	Germany	56	26	0	18	0
9	Greece	36	24	0	5	35
10	Hungary	17	42	0	22	19
11	Ireland	28	0	0	45	27
12	Italy	52	36	3	6	3
13	Mexico	47	17	0	26	9
14	Netherlands	85	15	0	0	0
15	Norway	12	35	5	4	45
16	Poland	23	29	2	45	1
17	Portugal	52	24	2	6	15
18	Slovakia	11	63	0	25	0
19	Spain	48	36	2	8	6
20	Sweden	21	30	0	29	20
21	Switzerland	41	45	4	3	8
22	Turkey	47	25	0	22	5
23	United Kingdom	70	27	1	2	0
24	United States	43	20	0	33	4

⁸ Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth [Електронний ресурс]. Communication from the Commission. – Brussels. – 2010. – March 3.- Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/>.

Визначено як основні п'ять напрямів діяльності, якими слід керуватися європейським державам, а саме: зайнятість; дослідження й інновації; зміна клімату і енергетика; освіта; боротьба з бідністю. Отже, сьогоденні глобальні виклики і тенденції в сукупності з означеними проблемами територіального розвитку України зумовлюють необхідність вироблення нової державної політики, покликаної подолати існуючі загрози і створити нові можливості у розвитку сільських територій. За цих умов необхідним є формування і реалізація виваженої державної політики, виходячи з базових довгострокових цілей (конкурентоспроможність, охорона навколишнього середовища, диверсифікація господарської діяльності, розвиток місцевих територіальних громад), підтримка цієї політики, систематичне спостереження за станом реалізації політики, проведення моніторингу та оцінювання політики.

*Ковальчук І.В., к.ю.н., доцент
Білоцерківський національний аграрний університет*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У процесі соціально-економічної трансформації в Україні змінилася організаційна структура виробництва у галузі сільського господарства, структура використання земель, територіальна структура розміщення сільськогосподарського виробництва, відбулися кардинальні зміни у сільській демографії та міграції, а також інших процесах розвитку сільської території. Галузеві структурні зміни у нашій країні відбуваються на фоні глобального впливу таких чинників, як урбанізація, технологічні зміни в галузі, підвищення значення збереження навколишнього середовища, посилення процесів глобалізації та інтеграції у внутрішній та світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією, зміною вимог споживачів до якості та безпечності сільськогосподарської продукції та продовольства. Очевидно, що вище перелічені трансформаційні

процеси, не могли не вплинути на економіку та якість життя сільських територій.

Отже, у нинішніх умовах існує проблема у формуванні дієвої державної політики сільського розвитку, яка повинна орієнтуватися на посилення та повне використання потенціалу сільської території на основі сприяння конкурентоспроможному розвитку сімейних селянських та фермерських господарств, підвищенню якості життя за рахунок диверсифікації доходів, формуванню підприємницьких здібностей та лідерського потенціалу у сільського населення, запровадження програм правової освіти для громадських активістів та загальної правосвідомості сільського населення, що активізуватиме соціально-економічний саморозвиток сільської громади.

Об'єктом даного дослідження є нормативно-правове регулювання розвитку сільських територій в цілому по країні та вивчення європейського досвіду.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-правових положень і рекомендацій нормативно-правового регулювання щодо формування новітніх концептуальних засад політики сільського розвитку.

Розвиток сільських територій, правові механізми його забезпечення та державного регулювання, проблеми та перспективи сільського розвитку в Україні вивчали А. Бидик, О. Бородіна, В. Борщевський, Ф. Важинський, І. Гончаренко, Н. Горін, Ю. Губені, С. Девко, С. Дем'яненко, В. Єрмоленко, Х. Клаут, М. Малік, О. Могильний, О. Молнар, Т. Мороз, О. Онищенко, О. Павлов, С. Писаренко, М. Поленкова, П. Саблук, О. Станкевич, Ю. Уркевич, В. Юрчишин, В. Якубів та ін. Проблеми розвитку села висвітлені у працях таких зарубіжних науковців, як Дж. Брайден, Д. Кеїрол, Т. Купер, Д. Лонг, Т. Марсден, Х. фон Меєр, Я. Пост, А. Терлуїн, К. Хелмінг, К. Юйе та ін.

Здебільшого вчені зосереджували увагу на загальних тенденціях розвитку села, не досліджуючи особливостей економіко-правових механізмів цього процесу, їхньої ефективності. Щоб обрати для українських сільських територій найдієвіші механізми забезпечення розвитку, необхідно дослідити та проаналізувати не лише наукові надбання у цій сфері, а й досвід

провідних країн світу, зокрема країн-членів ЄС, оцінити доцільність і ефективність вжитих ними заходів та впроваджених нормативно-правових актів.

На думку зарубіжних вчених, політика сільського розвитку полягає у мобілізації зусиль, спрямованих на ліквідацію або мінімізацію соціальних та економічних недоліків, які знижують якість життя сільських громад⁹.

Сільський розвиток передбачає покращення соціально-економічних умов в сільській місцевості через поліпшення можливостей для працевлаштування, підвищення доходів домогосподарств та мобільності їх членів. Сільський розвиток асоціюється з кардинальними змінами майже у всіх аспектах життя сільських громад. Він поєднується з покращенням якості життя сільського населення шляхом підвищення рівнів його самозабезпеченості та соціальної безпеки, що є можливим за умови реструктуризації його економічної активності¹⁰.

Метою розвитку сільських територій в ЄС є підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій, створення для сільських мешканців високих стандартів життя, охорона навколишнього природного середовища. Політика підтримки сільського розвитку (Rural Development Policy) в країнах ЄС суттєво активізувалася з 2007 р., яка реалізується за допомогою Програм сільського розвитку (Rural Development Programmes)¹¹.

⁹ Guruprasad Madhavan, Barbara Oakley, David Green, David Koon, Penny Low. *Practicing Sustainability* – Springer Science+Business Media New York 2013, Jean-Claude Bolay, Silvia Hostettler, Eileen Hazboun. *Technologies for Sustainable Development. A Way to Reduce Poverty?* – Springer International Publishing Switzerland 2014, Harry Ozier-Lafontaine, Magalie Lesueur-Jannoyer. *Sustainable Agriculture Reviews. Agroecology and Global Change.* – Springer International Publishing Switzerland, 2014.

¹⁰ Achim Lang, Hannah Murphy. *Business and Sustainability: Between Government Pressure and Self-Regulation* – Springer International Publishing Switzerland, 2014, Christina Weidinger, Franz Fischler, Rene Schmidpeter. *Sustainable Entrepreneurship. Business Success through Sustainability.* – Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2014.

¹¹ Pelizzon L., Schaefer S. *Pillar 1 Vs. Pillar 2 Under Risk Management.* – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w11666>.

На даний момент в Україні єдиними нормативно-правовими актами, що регулюють участь громадськості у забезпеченні демократичних реформ і якості місцевої влади є: Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики¹² і Типове положення про громадські ради при центральних і місцевих органах виконавчої влади затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»¹³; Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 5.11.2008 р. № 976¹⁴.

Рекомендаційний характер норм цих урядових актів для органів місцевого самоврядування створює можливості для зловживання наданим правом вибору окремими місцевими радами. У багатьох громадах взагалі відсутня практика створення консультативно-дорадчих органів при місцевих радах та проведення консультацій з громадськістю. Разом з тим, місцеві ради неохоче йдуть назустріч інститутам громадянського суспільства та ігнорують їх запити про здійснення громадських експертиз. Саме тому, актуальною проблемою залишається розробка механізмів правового регулювання залучення організацій громадянського суспільства як до процесів моніторингу секторальних реформ, так і до імплементації успішних європейських реформ децентралізації державного управління, формування підзвітної і прозорої місцевої влади на сільських територіях.

¹² Постанова КМУ «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» № 996 від 3 листопада 2010 р. – Урядовий кур'єр. – № 211, / № 194 від 24.10.2012.

¹³ Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996. – Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 84. – стор. 36, стаття 2945.

¹⁴ Постанова КМУ «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 р. N 976. – Урядовий кур'єр. – № 214 від 14.11.2008.

В сучасному світі сільські території диференціюються дослідниками за рівнем розвитку, просторовим розташуванням і природними умовами, методами та особливостями господарської діяльності. Водночас усім їм характерний зв'язок з навколишнім природним середовищем і залежність від сільськогосподарського виробництва.

Централізований підхід до регіональної політики, переваги галузевих підходів та практик над територіальними, які набули широкого вжитку протягом майже усього періоду незалежної України виявилися неефективними і гальмували в певній мірі максимальне використання можливостей росту всіх регіонів.

Натомість, уряди країн ЄС та інших країн світу приділяють все більше уваги принципам партнерства та координації, стратегічного планування та цільового спрямування коштів, в тому числі на гібридні інструменти політики (гранти плюс кредити). Одночасно обсяги фінансування регіональної політики у цих країнах постійно зростають, а також посилюється контроль за їх використанням і глибина аналізу впливу конкретних заходів та інструментів із метою вдосконалення політики у майбутньому. Україна може багато запозичити з цих практик та підходів, звичайно ґрунтуючись на місцевому контексті та специфіці розвитку регіонів України¹⁵.

Так, згідно з Номенклатурою територіальних одиниць для статистичного аналізу (NUTS), з 2010 р. в ЄС сільські території поділяють на:

- переважно сільські;
- значною мірою сільські;
- переважно міські території¹⁶.

ЄС спрямовує значні зусилля на підтримку сільського господарства, підвищення його ефективності та забезпечення потреб сільських мешканців, а також заохочує до провадження несільськогосподарських видів діяльності на селі, спроможних забезпечити селянам додаткові заробітки. Усе це здійснюється в

¹⁵ Третьак Ю. Внесок Програми ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» у становлення нової державної регіональної політики / Ю. Третьак// Стратегія розвитку. – 2016. – №1. – С. 58-70.

¹⁶ The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS).

межах реалізації Політики розвитку сільських територій ЄС в поєднанні з іншими ініціативами, спрямованими на відродження та підтримку села, збереження його автентичних традицій і колориту.

Одним з основних економіко-правових механізмів розвитку сільських територій ЄС є Спільна аграрна політика і виокремлена в її складі Політика розвитку сільських територій. Європейська політика розвитку сільських територій допомагає сільським районам Європейського Союзу вирішувати широкий спектр економічних, екологічних і соціальних проблем. Напрямки розвитку сільських територій зафіксовані в рамках Спільної Аграрної Політики (the Common Agricultural Policy (CAP))¹⁷, яка доповнює вже існуючу систему прямих виплат фермерам та заходи з управління сільськогосподарських ринків

В Україні, як в більшості європейських країн існує ряд загроз для сталого розвитку сільських територій, які держава, через нормативно-правове регулювання покликана нівелювати. Так, однією з найбільших загроз є урбанізація (при чому це зростання ролі не лише великих мегаполісів, але й середніх регіональних центрів). Ще однією визнаною проблемою є міграція. В першу чергу загрозу становить трудова міграція, яка створює дисбаланс на ринку праці. Так, в окремих великих містах спостерігається незбалансований економічний розвиток порівняно з іншими територіями. Надзвичайно гостро для мешканців великих індустріальних міст постали екологічні виклики пов'язані з нераціональною та сконцентрованою господарською діяльністю.

Нехтування проблем розвитку середніх міст призвело до створення серйозного дисбалансу розвитку великих міст і віддалених територій, порушенні міжрегіональних інтеграційних зв'язків та депопуляції малих міст і сільських територій.

Нормативно-правове регулювання державної регіональної політики повинно забезпечити:

- 1) вирівнювання непропорційності економічного розвитку територій, що є важливою умовою забезпечення єдності

¹⁷ Rural development 2014–2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm.

державного простору та стійкості держави;

2) надання громадянам рівних можливостей соціально-економічного розвитку та гарантованого рівня публічних послуг не залежно від місця проживання;

3) координацію політики розвитку секторів економіки у територіях та залучення у ці процеси регіональних суб'єктів розвитку з метою гармонійного, сталого та інклюзивного розвитку кожного регіону України;

4) вирішення завдань міжрегіональної та транскордонної співпраці.

За період 2007-2013 рр. відбулись значні трансформації у політиці розвитку урбанізованих територій країн ЄС. Незважаючи на той факт, що не існує єдиної правової бази щодо політики урбанізованого розвитку, затвердженої Європейським Союзом і Європейської комісією, протягом 2007–2013 рр. урбаністичний вимір розглядається як суттєва складова політики згуртування ЄС і політики сталого європейського розвитку. Це дало змогу країнам – членам ЄС і регіонам ЄС розробляти та впроваджувати низку операційних програм у європейських містах на основі інтеграційного підходу, а саме — поєднання елементів крос-культурної координації дій, міцного горизонтального партнерства, підвищення рівня відповідальності місцевих органів влади та інвестування коштів у ті галузі економіки, що є ключовими елементами загальної європейської концепції урбанізованого розвитку.

Прийняття Європейської «Стратегії 2020» запропонувало нові перспективи для реалізації політики сільського розвитку. На період 2014–2020 рр. тенденціями розвитку сільських територій у країнах ЄС є такі:

- диверсифікація сільськогосподарського виробництва — розширення спектра виробленої продукції і збільшення видів наданих послуг. Зниження ризиків і рівня вразливості сільськогосподарських підприємств надає стійкість економіки сільських регіонів країн ЄС;

- реструктуризація сільського господарства. До основних напрямів структурної перебудови аграрної економіки в країнах ЄС є вдосконалення земельних відносин, покращення

сільськогосподарської кон'юнктури, передача землі і ліквідного майна в руки ефективних власників і користувачів, ринкова інтеграція підприємств малого та середнього бізнесу орієнтування і субсидування сільськогосподарських виробників на вироблення високоякісної продукції;

- стабілізація і розвиток соціальної сфери на селі. На базі соціальної політики в сільській місцевості розвиваються такі напрями, як підвищення зайнятості і створення додаткових джерел доходу, підтримка соціальної та інженерної інфраструктури на селі, провадження програм зі зменшення відтоку найактивніших прошарків сільського населення;

- інституційні перетворення, які впливають на розвиток сільської економічної системи. Створюються інституційні структури, які базуються на утворенні фінансових інструментів для підтримки малих і середніх підприємств і сільськогосподарських виробників (фонди підтримки малого та середнього бізнесу);

- застосування комплексного та відкритого підходу у розробці та реалізації проектів економічного розвитку сільських територій країн ЄС, що враховує всі можливі види господарської діяльності, здійснення яких може підвищити дохід сільського населення, із застосуванням методів інтерактивного планування за участю населення;

- використання місцевих фінансових, матеріально-технічних, культурних, трудових ресурсів, що має першочергове значення для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів¹⁸.

Отже, еволюція поглядів на соціальний розвиток села пройшла певний шлях від наукового обґрунтування напрямів подолання соціально-економічних диспропорцій до орієнтації на системний розвиток сільських територій за умов збереження домінування аграрного виробництва (агроцентризм), і наприкінці – до сучасної концепції сільського розвитку. Однак, зміна соціально-економічних умов розвитку країни, створення умов до сільського

¹⁸ Жукова Н.В. Політика сталого розвитку сільських та урбанізованих територій / Н.В. Жукова// Регіональна політика Європейського Союзу [Електронний ресурс] : підручник / [за ред. Віктора Чужикова]. – К.: КНЕУ, 2016. – 495 с. (С.114-126).

розвитку на основі територіальних громад зумовлює необхідність у розробці дієвих правових інструментів забезпечення сталого розвитку сільських територій та їх спрямування у рамки загальноєвропейської політики.

Євроінтеграційні пріоритети України обумовлюють необхідність реформування інституційних засад регіональної політики, зокрема гармонізації її з методичними положеннями та практиками регіональної політики ЄС.

Так, однією з головних умов євроінтеграційних процесів в Україні є імплементація Україною спільних інструментів регіонального розвитку, до яких відповідно до Регламенту (ЄС) № 232/2014 Європейського Парламенту і Ради від 11.03.2014 «Про загальні положення Європейського інструменту сусідства» № 232/2014 відноситься Європейський інструмент сусідства. В межах цього документу КМУ прийняв Постанову від 11 липня 2018 р. № 554 «Про запровадження національної системи управління та контролю за виконанням спільних операційних програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства 2014- 2020». Основним та визначальним напрямом Європейського інструменту сусідства передбачена допомога ЄС у реформуванні системи юстиції та державного управління.

Питання розвитку сільських територій регулюються переважно положеннями Глави 17 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом «Сільське господарство та розвиток сільських територій» (статті 403-406), в рамках розділу V Угоди «Економічне та галузеве співробітництво».

Стаття 404 цієї ж Угоди містить перелік із десяти напрямів, за якими Сторони здійснюють співпрацю у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій. Більша частина з них визначають загальний інструментарій здійснення співпраці:

1) сприяння взаємному розумінню політик у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій (пункт «а»);

2) посилення адміністративних спроможностей на центральному та місцевому рівнях щодо планування, оцінки та реалізації політики (пункт «b»);

3) обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння

економічному добробуту сільських громад (пункт «d»);

4) поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів (пункт «f»);

5) посилення гармонізації з питань, які обговорюються в рамках міжнародних організацій (пункт «h»);

6) обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій (пункт «i»)¹⁹.

Потрібно зазначити, що найбільш важливим напрямом є адміністративна спроможність або здатність місцевих органів використовувати наявні інструменти співробітництва та залучати фінансову допомогу. Водночас перелік також включає пріоритетні напрямки змістовного розвитку сільського господарства та сільських територій, яких зобов'язуються дотримуватися Україна та ЄС в рамках реалізації Угоди про асоціацію:

1) заохочення розвитку сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема шляхом поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій (пункт «c»);

2) покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування (пункт «e»);

3) сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників (пункт «g»);

4) заохочення політики якості сільськогосподарської продукції (пункт «j»)²⁰.

¹⁹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифікована Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» № 1678-VII від 16.09.2014. – Відомості Верховної Ради, 2014. – № 40, ст.20–21.

²⁰ Там же.

При цьому важливо відзначити, що Угода не встановлює конкретних строків, протягом яких Україна повинна буде виконати свої зобов'язання щодо поступового наближення свого законодавства по конкретних секторах чи продуктах, визначених в Додатку XXXVIII. Відкриття відповідних ринків буде залежати від темпів наближення українського законодавства до права ЄС.

Крім того, в інших положеннях Угоди визначені окремі вузькогалузеві питання, що стосуються розвитку сільських територій, зокрема:

1) сторони зобов'язалися «поважати, зберігати та підтримувати знання, інновації та практичні надбання корінних та місцевих громад, які втілюють традиційні стилі життя, що відповідають збереженню та тривалому використанню біологічного різноманіття», а також зобов'язалися підтримувати співпрацю щодо юридичної охорони традиційних знань (п. 1 і 2 ст. 229 «Генетичні ресурси, традиційні знання та фольклор» у главі 9 «Інтелектуальна власність» розділу IV Угоди);

2) в галузі туризму співробітництво Сторін на двосторонньому, регіональному та європейському рівнях повинне ґрунтуватися, зокрема, на принципі поваги до самотності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості (ст. 400 у главі 16 «Туризм» розділу V Угоди);

3) сторони погодили, що, зважаючи на транскордонний характер басейну ріки Дунай та його історичну важливість для прибережних громад, необхідно «звертати особливу увагу на дотримання традиційного способу життя прибережних громад та ведення економічної діяльності шляхом комплексного використання басейну ріки Дунай» (ст. 414 у главі 19 «Ріка Дунай» розділу V Угоди)²¹.

Отже, порівнюючи сучасну українську модель державної підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій із європейською, можна дійти висновку про її відсутність у вітчизняній практиці. На сьогодні ми можемо хіба що говорити про

²¹ Черніков Д., Хорольський Р., Синьоокий О. Регіональна політика та Угода про асоціацію між Україною та ЄС / Д. Черніков, Р. Хорольський, О. Синьоокий // ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2015. – 32 с.

певні бажання сформувавши таку модель, однак поки що відсутня стратегія цільової підтримки (особливо цільової фінансової) розвитку сільських територій, якої практично не існує. Певну державну підтримку сільська інфраструктура отримує останні роки в процесі становлення об'єднаних територіальних громад. Водночас в межах підтримки розвитку сільського господарства українське село, на відміну від європейських країн, не отримує нічого.

Варто окремо зазначити, що в Україні сімейні господарства (особисті селянські господарства та сімейні ферми) практично вилучені з системи державного субсидування). Очевидно, що нормативно-правове регулювання аграрної політики України на нинішньому етапі повинно базуватись поєднанні наступних напрямів: 1) аграрний розвиток на основі модернізації аграрного виробництва з метою забезпечення переходу на європейську модель багатofункціонального розвитку; 2) сільський розвиток на основі активного залучення до цих процесів сільських громад, з метою покращення «якості життя» сільських мешканців; 3) побудова інституційної структури, здатної здійснювати безперервний моніторинг стану сільських територій та сприяти обміну досвідом із країнами Європи та іншими розвиненими країнами світу.

*Куцмус Н.М., к.е.н., доцент
Житомирський національний агроєкологічний університет*

ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ ЄС: ПРІОРИТЕТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Політика сільського розвитку відіграє важливу роль у розвитку регіонів Європейського Союзу, оскільки сільська місцевість становить близько 80 % його загальної території та є місцем проживання 25 % населення. Первинні цілі цієї політики зазнали динамічних змін внаслідок пристосування до мінливих потреб сільських територій, обумовлених соціально-економічними зрушеннями, а саме: різницею в рівнях розвитку сільських регіонів

окремих країн-членів ЄС, переміщенням населення, відмінностями в доступності та якості виробничих факторів, актуалізацією екологічних загроз.

Зміщення пріоритетів аграрної політики в напрямі розвитку сільських територій було започатковане на початку 1990-их рр. та мало на меті забезпечення економічної, соціальної та екологічної стійкості сільського господарства. Першою спробою концептуалізації політики розвитку сільських територій як окремої політичної ініціативи у ЄС стала конференція за участю політиків та інших груп осіб, залучених до процесів сільського розвитку, у м. Корк (Ірландія) в 1996 р., в ході якої відбулося обговорення напрямів протидії глобальним викликам. Головним переконанням учасників конференції була теза про те, що сільські території та їх жителі є потужним активом Європейського Союзу, і мають належний потенціал, щоб бути конкурентоспроможними. З огляду на це, метою політики сільського розвитку в країнах-членах ЄС було визначено забезпечення якості життя на сільських територіях²².

Сучасний етап еволюції спільних зусиль у площині реформування політики сільського розвитку асоціюється з проведенням чергової конференції у м. Корк в 2016 р., за підсумками якої представники нової генерації європейських політиків та лідерів сільських громад прийняли Коркську декларацію 2.0²³. Політичними орієнтирами її імплементації визначено: • просування ідей добробуту і процвітання; • підсилення збутових ланцюгів; • інвестування в життєздатність села; • захист довкілля на сільських територіях; • управління природними ресурсами; • заохочення зусиль по протидії змінам клімату; • стимулювання трансферу знань та інновацій; • спрощення

²² The Cork Declaration. / The European Conference on Rural Development, European Commission, 1997. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.terport.hu/webfm_send/545.

²³ Cork 2.0 Declaration “A Better Life in Rural Areas” / The European Conference on Rural Development, European Commission, 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/cork-declaration_en.pdf.

механізмів реалізації політики; • удосконалення місцевого управління; • продуктивність та підзвітність політики.

Реалізація політики сільського розвитку ЄС протягом програмного періоду 2014–2020 рр. відбувається із дотриманням низки принципів, що забезпечує ефективність здійснюваних політичних та практичних ініціатив в умовах відносної гомогенності проблем сільських територій та одночасної гетерогенності підходів до їх розв’язання (рис. 1).

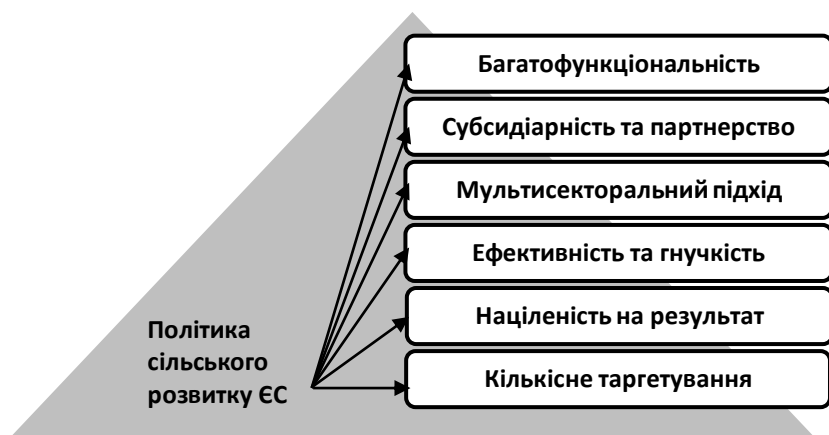

Рис. 1. Методологічні принципи реалізації політики сільського розвитку ЄС

Алокація фінансових ресурсів для досягнення цілей та реалізації завдань у площині сільського розвитку в ЄС здійснюється на субсидіарній основі: головним донором виступає Європейський сільськогосподарський фонд сільського розвитку (ЄСФСР), решта коштів надходить з бюджетів країн-членів та додаткових джерел фінансування (рис. 2). Механізм фінансування заходів у сфері сільського розвитку базується на дотриманні встановлених фінансових квот: мінімум 30% витрат мають спрямовуватися на заходи, пов'язані з навколишнім середовищем та змінами клімату, не менше 5% - на фінансування ініціативи LEADER – територіального висхідного підходу, стратегічний фокус якого спрямовано на

розвиток депресивних територій та соціальну інклюзію сільського населення.

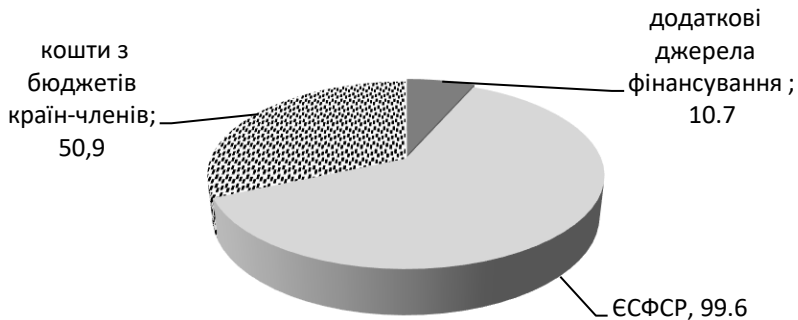

Рис. 2. Джерела фінансування політики сільського розвитку ЄС у 2014-2020 рр., млрд. євро

Джерело: побудовано за даними офіційного сайту Європейської комісії [https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020_en].

Важливою методологічною відмінністю поточного етапу реалізації політики сільського розвитку ЄС (2014–2020 рр.) є націленість на сприяння сільським територіям у протидії спектру глобальних економічних, соціальних та екологічних викликів XXI ст., серед яких загроза скорочення біорізноманіття та кліматичні зміни, неефективне використання ресурсів, продовольча безпека, несприятливі соціально-економічні тренди і зниження життєздатності сіл, руйнування сільського способу життя та культурних цінностей тощо. З огляду на це, пріоритетами європейської політики у сфері сільського розвитку визначено:

- 1) підтримання трансферу знань та інновацій в сільському/лісовому господарстві, сільській місцевості;
- 2) підвищення конкурентоспроможності всіх видів сільського господарства, просування інноваційних технологій та сталого ведення лісового господарства;
- 3) формування продовольчих ланцюгів, добробуту тварин та управління ризиками у сільському господарстві;
- 4) відновлення, збереження і зміцнення екосистем, пов'язаних з сільським/лісовим господарством;

5) підвищення ефективності використання ресурсів і сприяння переходу до низьковуглецевої і стійкої до змін клімату економіки сільського/лісового господарства;

6) сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності та економічному розвитку сільських територій.

Мотивація пріоритетів політики сільського розвитку обумовлюється такими причинами: - *по-перше*, в умовах, коли знання, навички й інновації є незамінною основою сталого розвитку, сільські території досі стикаються з дефіцитом можливостей для отримання консультаційної допомоги та існуванням прогалин у бінарі “дослідження-виробництво” (наприклад, лише 20% фермерів ЄС отримали офіційну підготовку з питань інноваційного розвитку та модернізації сільського господарства); - *по-друге*, чинники ринкового та природного характеру продукують загрози для доходів фермерів та конкурентоспроможності їх діяльності, що визначає необхідність подальшої реструктуризації фермерських господарств та активної інтеграції молоді до фермерства (лише 6 % європейських фермерів є молодшими 35 років); - *по-третьє*, позиції фермерів у ланцюгах постачання продовольчих товарів залишаються вразливими, що доводить необхідність удосконалення способів організації взаємодії виробників і продавців на локальних ринках та інструментів управління ризиками; - *по-четверте*, тиск на навколишнє середовище оцінюється як дуже високий (лише 17% території ЄС та 11% екосистем перебувають у сприятливому стані, 45% ґрунтів страждають від проблем деградації), а тому необхідно посилити позитивний екологічний внесок сільського та лісового господарства; - *по-п’яте*, у всіх галузях економіки “розумне” та “стале” зростання повинне враховувати фактор обмеженості ресурсів, зокрема, сільське господарство має більш ефективно використовувати енергію та воду (галузь утилізує 24% загального водозабору ЄС), знижувати викиди парникових газів, гармонійно розвиватися на принципах біоекономіки; - *по-шосте*, близько 14% населення проживає в сільських районах, де рівень зайнятості вдвічі нижчий

від середнього по ЄС²⁴. Реалізація пріоритетів політики сільського розвитку відбувається за обраними зонами фокусування, кожна з яких формалізується за очікуваними результатами та доступними фінансовими ресурсами (табл. 1):

Таблиця 1

**Декомпозиція пріоритетів політики сільського розвитку ЄС
на зони фокусування**

Пріоритети	Зони фокусування
Пріоритет 1	• сприяння інноваціям, співпраці та розвитку бази знань у сільській місцевості;
	• зміцнення зв'язків між сільським господарством, виробництвом продуктів харчування і лісовим господарством, а також дослідженнями та інноваціями;
	• сприяння навчанню протягом усього життя та професійному розвитку в сільськогосподарському та лісовому секторах.
Пріоритет 2	• підвищення економічних показників усіх господарств і стимулювання реструктуризації та модернізації ферм;
	• сприяння входженню фермерів з відповідною кваліфікацією у сільськогосподарський сектор, оновлення поколінь.
Пріоритет 3	• підвищення конкурентоспроможності виробників завдяки їх інтеграції у агропродовольчий ланцюг;
	• профілактика та протидія ризикам на фермах.
Пріоритет 4	• відновлення, збереження та розвиток біорізноманіття;
	• удосконалення управління водними ресурсами;
	• запобігання ерозії ґрунту та покращення управління земельними ресурсами.
Пріоритет 5	• підвищення ефективності використання води у сільському господарстві;
	• полегшення використання відновлюваних джерел енергії;
	• зменшення викидів парникових газів та аміаку від сільського господарства;
	• сприяння збереженню та секвестру вуглецю в сільському та лісовому господарстві;
	• підвищення ефективності використання енергії в сільському господарстві та харчовій промисловості.

²⁴ A short guide to the European Commission's proposals for EU rural development after 2013 / European Agricultural Fund for Rural Development, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dracd.gov.ie/wp-content/uploads/1915A65B-E2AC-D566-6A9B-EFA66853D357.pdf>.

Продовження Таблиці 1

Пріоритет 6	• стимулювання диверсифікації, створення та розвитку малих підприємств, а також нових робочих місць;
	• сприяння місцевому розвитку;
	• підвищення рівня доступності та якості інформаційно-комунікаційних технологій у сільській місцевості.

Джерело: побудовано автором за даними офіційного сайту Європейської мережі сільського розвитку [https://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-figures/priority-focus-area-summaries_en].

Невід’ємним елементом сучасної політики сільського розвитку у країнах-членах ЄС є процес таргетування – встановлення цілей розвитку сільських територій, диференційованих відповідно до національних або регіональних соціо-еколого-економічних проблем, обмежень та можливостей. Алгоритм таргетування політики сільського розвитку засвідчує її синергетичний зв'язок зі спільною аграрною політикою ЄС, заходи якої доповнюють та підсилюють ініціативи, спрямовані на розвиток сільських територій, їх природного середовища та локальних громад (рис. 3).

Таргетування забезпечує диференціацію політики сільського розвитку на національному та локальному рівнях, максимально наближуючи розроблені програми до потреб територіальних громад та їх економіки. Внаслідок цього, для програмного періоду 2014-2020 рр. у ЄС розроблено 118 програм сільського розвитку, які реалізуються країнами-членами.

Так, у Польщі, зважаючи на частку сільських територій (51,2 % сільських та 39,5 % проміжних), рівень заліснення (~30 % усієї території), роль сільського господарства у валовому внутрішньому продукті країни (10,7 %), велику кількість фермерських господарств (понад 1,5 млн) переважно сімейного типу, одну з найвищих у ЄС частку сільського населення (39 %), високий рівень бідності сільського населення (32,7 %) та ризиків соціальної ексклюзії була розроблена та імплементується лише одна програма сільського розвитку з пріоритетом щодо підвищення конкурентоспроможності сільського та лісового господарства²⁵.

²⁵ Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for Poland / European Commission, Brussels, 2014. [Електронний ресурс] – Режим

Рис. 3. Алгоритм таргетування політики сільського розвитку ЄС

Джерело: побудовано за даними ЄСФСР²⁶.

Головними напрямками реалізації програми для Польщі визначено інвестування інфраструктури сільської місцевості (на що спрямовується 2 312 млн євро видатків з різних джерел фінансування), розвиток бізнесу фермерів (1 473 млн євро), підтримка територій, які піддаються негативному впливу природних чинників (1 262 млн євро), агрокліматичні заходи (870 млн євро), розвиток сфери послуг (684 млн євро).

На противагу Польщі, Бельгія розробила дві окремі програми сільського розвитку для провінцій Валлонія та Фландерс, які різняться між собою не лише за щільністю заселення та часткою сільських територій, спеціалізацією сільського господарства (інтенсивне крупно масштабне виробництво продукції рослинництва або ведення скотарства), рівнем розвитку

доступу: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/pl/factsheet_en.pdf.

²⁶ Methodological handbook for implementing an ex-ante assessment of agriculture financial instruments under the EAFRD / EIB, 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.fi-compass.eu/sites/default/files/publications/209775_EAFRD_EXANTE_ASSESSMENT_HANDBOOK_0.pdf.

інфраструктури сільських населених пунктів, наслідками аграрного виробництва для навколишнього середовища, а й пріоритетами розвитку. У провінції Фланדרс головним програмним пріоритетом визначено підвищення конкурентоспроможності сільського господарства (*ключові напрями реалізації: розвиток інфраструктури – 50 млн євро; агрокліматичні заходи – 200 млн євро; розвиток бізнесу фермерських господарств – 60 млн євро; базові послуги та відновлення сіл – 34 млн євро; ініціатива LEADER – 34 млн євро*)²⁷. Пріоритетом програми сільського розвитку для Валлонії є відновлення, збереження і зміцнення екосистем, пов'язаних з сільським/лісовим господарством (*ключові напрями реалізації: інвестиції у фізичну інфраструктуру – 155,8 млн євро; агрокліматичні заходи – 147,5 млн євро; органічне фермерство – 100 млн євро; підтримка територій, що стикаються з природними загрозами – 34 млн євро; ініціатива LEADER – 30 млн євро*)²⁸.

В цілому, кількість програм сільського розвитку суттєво різниться між країнами-членами ЄС (у Данії – 1, Німеччині – 15, Франції – 30, Італії – 26) та не залежить від їх розміру, проте відображає характер національних або регіональних проблем та пріоритетів соціально-економічного розвитку сільських територій. Загалом, програмування є інструментом реалізації політики сільського розвитку ЄС та, водночас, елементом імплементації стратегії “Європа 2020” (рис. 4).

²⁷ Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for Flanders / European Commission, Brussels, 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/be/factsheet-flanders_en.pdf.

²⁸ Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for Wallonia / European Commission, Brussels, 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/be/factsheet-wallonia_en.pdf.

Рис. 4. Процес програмування сільського розвитку

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів Європейської комісії²⁹.

Зважаючи на квоти щодо розподілу фінансових ресурсів між пріоритетами політики сільського розвитку, протягом 2014–2020 рр. головною статтею витрат ЄСФСР є підтримка екосистем у сільському та лісовому господарстві (пріоритет 4), на яку спрямовується 43 % витрат фонду (рис. 5). Чіткий порядок розподілу фінансових ресурсів між окремими пріоритетними напрямками політики все ж зберігає її гнучкість та здатність до адаптації в умовах соціально-економічних

²⁹ Synthesis of ex ante evaluations of rural development programmes 2014–2020 / European Commission, Brussels, Kantor Management Consultants S.A., 2015. 232 p.

змін завдяки механізму модуляції. Він передбачає можливість трансферу коштів між окремими “стовпами” аграрної політики ЄС – від прямих доплат до програм сільського розвитку і навпаки. Зокрема, для Хорватії, Мальти, Словаччини, Польщі та Угорщини передбачена можливість перенаправлення коштів з програм сільського розвитку на підтримку виробників, для решти країн-членів ЄС припустимою є їх переорієнтація на заходи у площині розвитку сільських територій. В цілому, на період 2014–2020 рр. заплановано трансфер коштів на користь програм сільського розвитку на суму понад 4 млрд. євро.

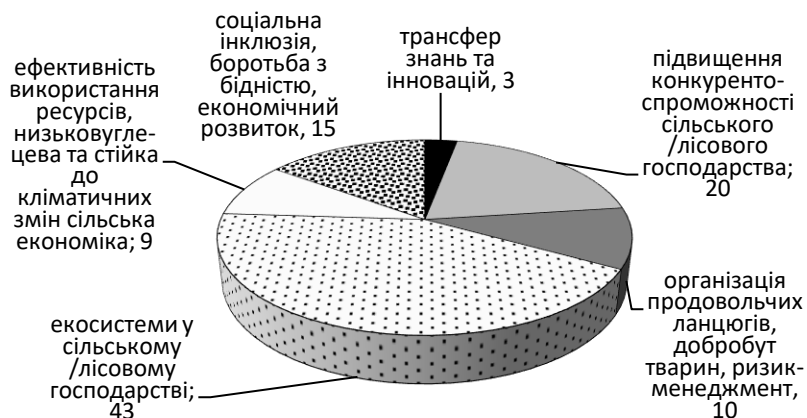

Рис. 5. Розподіл фінансових ресурсів ЄСФРП між пріоритетами політики сільського розвитку у 2014-2020 рр., %

Джерело: побудовано за даними офіційного сайту Європейської комісії [https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020_en].

Важливо відмітити, що сучасна політика сільського розвитку ЄС реалізується з дотриманням цінностей, закладених у стратегії “Європа 2020”. Однією з таких цінностей визначено інклюзивний розвиток. Соціальна інклюзія є однією з головних робочих тем у діяльності Європейської мережі розвитку сільських територій (ЄМРС) та ініціативи LEADER у програмному періоді 2014–2020 рр. Вона безпосередньо пов’язана з пріоритетом 6 політики сільського розвитку ЄС щодо сприяння соціальній інтеграції, зменшенню

бідності та економічному зростанню сільських територій. Індикаторами прогресу ЄС в реалізації цього пріоритету до 2020 р. слугуватимуть такі досягнення: 51 млн сільського населення отримають покращений рівень забезпеченості необхідними послугами; 18 млн осіб набудуть доступ до інфокомунікаційних технологій та інфраструктури; 16 млрд євро будуть спрямовані на забезпечення соціальної інклюзії на сільських територіях; 117 500 нових робочих місць (зокрема, 44500 – завдяки ініціативі LEADER) заплановано створити поза сферою сільськогосподарського виробництва³⁰.

Загалом, роль ініціативи LEADER у забезпеченні соціальної інклюзії на сільських територіях ЄС реалізується завдяки сприянню соціальній інтеграції через інклюзію до ринку праці; наданню базових послуг у сільській місцевості; інтеграції іммігрантів, біженців та національних меншин. Перевагами цієї ініціативи є: • цілевстановлення для окремих груп у відповідності до їх характеристик; • підтримка, базована на знаннях місцевого ринку праці, його викликах (безробіття, бар'єри входу) та можливостях (попит); • індивідуальний, персоналізований підхід до розвитку навиків.

Європейська мережа сільського розвитку (ЄМСР) є центром для обміну інформацією щодо політики сільського розвитку, особливостей реалізації програм, проектів та інших ініціатив, а також обґрунтування пропозицій щодо їх удосконалення. Її учасниками є національні мережі, органи управління програмами сільського розвитку та фінансові агенції, локальні групи дій, європейські організації, сільськогосподарські дорадчі служби та науковці. Діяльність ЄМСР стала ознакою еволюції інституційного середовища політики сільського розвитку ЄС та спрямована на реалізацію таких завдань:

³⁰ Gafo M. Social inclusion in rural development – challenges and opportunities. / European Conference on Social Economy, 2018 – Barna, Bulgaria. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.easpd.eu/sites/default/files/sites/default/files/EVENTS/2018/5-easpd_-_social_inclusion_in_rd_maria_gafo.pdf.

- Підвищення рівня інтеграції суб'єктів сільського розвитку до політичної діяльності;
- Інформування про переваги програм політики сільського розвитку;
- Зростання якості програм сільського розвитку;
- Підтримка оцінки результативності програм.

Функціонування цієї мережі відбувається завдяки нетворкінгу, головними формами якого є *зустрічі представників національних мереж* – обговорення та корегування пріоритетів, діяльності, ідей (2-3 рази на рік); *тематичні робочі групи* – зустрічі груп зацікавлених осіб, що проводяться з метою обміну досвідом щодо успішних стратегій та пошуку шляхів розв'язання окремих проблем; *семінари* – відбуваються за участю всіх учасників ЄМСР для обговорення новітніх ідей в конкретних сферах сільського розвитку; *воркшопи* – події, сфокусовані на забезпечення технології поширення кращої практики реалізації програм сільського розвитку.

Отже, ініціація та еволюція політики сільського розвитку ЄС забезпечила концептуалізацію самої ідеї політичних ініціатив у сфері стимулювання розвитку сільських територій, а також зміну їх пріоритетів. Просторова неоднорідність людських, політичних та екологічних факторів поряд з дефіцитом конвергенції на локальному рівні аргументують налагодження ефективних комунікацій зі стейкхолдерами та сенситивне відносно існуючих проблем, активів та обмежень таргетування політики сільського розвитку, становлення мережевих організацій для інституціоналізації підтримки її реалізації. Підсумовуючи викладене щодо особливостей процесу розробки та реалізації політики сільського розвитку ЄС, необхідно вказати на його філософську перманентність, що є наслідком зміни соціально-економічних пріоритетів функціонування сільських територій, набору їх функцій та завдань у досягненні цілей європейської політики згуртування.

*Михайлов А.М., д.е.н., доцент;
Михайлова Л.І., д.е.н., професор;
Сумський національний аграрний університет*

ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КРАЇНАХ ЄС

Останнім часом, у середовищі міжнародних організацій, установ та науковців приділяється неабияка увага питанням забезпечення сталого розвитку сільських територій та/або сталого сільського розвитку. Зрозуміло, що експертні думки та судження з цього приводу сильно відрізняються між собою, переважним чином через відмінності соціально-економічних умов окремих країн та цілей їх представників. Втім орієнтація на реалізацію концепції сталого розвитку відображає головну сучасну тенденцію світового розвитку. За визначенням Комісії Брундтланд, поданому у звіті «Наше спільне майбутнє», підготовленому для ООН і опублікованому у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку, сталий розвиток – це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління, не загрожуючи можливості майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби. На разі загальновідомим є й те, що концепція сталого розвитку має три складові — економічну, соціальну та екологічну. Тому такий розвиток передбачає комплексне вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем, досягнення рівноваги та збалансованості між ними, а також обов'язок теперішніх поколінь перед майбутніми залишити достатні ресурси, необхідні для забезпечення рівня добробуту не нижчого від існуючого.

Зазначимо, що в сучасних умовах глобальних викликів населення планети, першочергово суспільства розвинених країн, зокрема, країн Європейського Союзу, усвідомлено переходять до практичних дій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку за усіма напрямками суспільно-економічної діяльності населення, в тому числі, при забезпеченні продовольством та збереженні умов життя людства. Політика сталого розвитку сільських територій країн ЄС є однією із найбільш цілеспрямованих, системних та структурованих, що і зумовлює необхідність більш детального її

вивчення, а кращі практики сталого сільського розвитку в окремих країнах ЄС заслуговують на визнання їх дієвості та імплементації в Україні.

Варто додати декілька еволюційних характеристик концепції сталого розвитку, яка набула подальшого розвитку на саміті Організації Об'єднаних Націй у м. Ріо-де-Жанейро з 3 по 14 червня у 1992 р.. Конференція з навколишнього середовища та розвитку (ЮНСЕД), також відома як Ріо-де-Жанейроський саміт з питань Землі, Ріо Саміт, Ріо-конференція та Саміт Землі, була великою конференцією Організації Об'єднаних Націй. Результатом саміту можна вважати прийняту «Agenda 21», яка детально характеризує актуальність та важливість спільних дій у подоланні глобальних викликів ³¹. Окрім загальних положень, глава 33 «FINANCIAL RESOURCES AND MECHANISMS» детально розкриває фінансові аспекти реалізації намірів «Agenda 21» та механізмів їх реалізації. Подальшого розвитку концепція сталого розвитку здобула завдяки проведенню з 26 серпня по 4 вересня 2002 р. саміту в Йоганнесбурзі, Південна Африка, де відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні зі сталого розвитку, WSSD або ONG Earth Summit 2002. Його було скликано за ініціативою ООН для обговорення питання про сталий розвиток ³².

Самміт «Земля 2012» став третьою міжнародною конференцією зі сталого розвитку, спрямованою на узгодження економічних та екологічних цілей світової спільноти. Проведена Бразилією в Ріо-де-Жанейро з 13 по 22 червня 2012 р. «Ріо + 20» - це 20-ти річний підсумок засідань зустрічей на вищому рівні з 1992 р. Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (UNCED), що відбулися в цьому ж місті, та 10-та річниця Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (WSSD) 2002 р. у Йоганнесбурзі. Основним результатом конференції був 49-сторінковий робочий

³¹United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992 AGENDA 21 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.

³² Johannesburg Declaration on Sustainable Development: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>.

документ «Майбутнє, якого ми прагнемо» документ ³³. У ньому глави держав 192-х країн-учасниць відновили свою політичну прихильність до сталого розвитку та заявили про свою відданість справі просування сталого майбутнього. Цей документ багато в чому підтверджує попередні плани дій, такі як Порядок денний на XXI століття.

Останнім на разі документом є Цілі сталого розвитку (SDG), офіційно відомі як трансформація нашого світу: «Порядок денний для сталого розвитку» 2030 р., що чітко виокремлює 17 «глобальних цілей», які деталізуються 169 проміжними завданнями ³⁴.

Цілі, поставлені Організацією Об'єднаних Націй через дорадчий процес, в якому беруть участь 193 держави-члени, а також глобальне громадянське суспільство, містяться у Резолюції A/RES/70/1, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року, як підсумковий документ «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку 2030» ³⁵. Світова сільськогосподарська організація, яка опікується продовольчою безпекою, входить у структуру ООН, що в свою чергу опікується питаннями та формує сталий розвиток. Продовольча безпека у світі розв'язується завдяки розвитку сільського господарства, а сталий розвиток розглядається як передумова подальшого існування людства. Відповідно, ці дефініції між собою тісно пов'язані та витікають одне з одного.

На перший погляд, дані питання носять глобальний та дещо загальний характер і не мають безпосереднього відношення до

³³ The future we want : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/uncsd2012/the-future-we-want-rio20-outcome-document>

³⁴ Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 25 сентября 2015 года «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&referer=R

³⁵ Цілі сталого розвитку 2016-2030 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

проблем розвитку аграрного сектору економіки України та сільських територій. Проте, з іншої сторони, існує парадокс: сільське господарство нашої держави відіграє неабияку роль у вирішенні зазначених питань і є лідером по експорту основних видів сільськогосподарської продукції, яку потім переробляють, упаковують та реалізують нові покупці на внутрішніх ринках або експортують (в тому числі, і в Україну), але з доданою вартістю, створеною не в Україні. Отже, всезростаючий експорт сільськогосподарської сировини з України забезпечує створення робочих місць та сплату податків в інших країнах світу. Тому перебіг процесів в аграрному секторі України зумовлюється визначальною мірою попитом на сільськогосподарську продукцію на світових ринках. Виходячи з державницьких позицій, для покращення соціально-економічних показників країни, її регіонів, підприємств та населення варто дотримуватися орієнтації на забезпечення сталого соціо-економіко-екологічного балансу у діях резидентів та нерезидентів, що буде додатковим імпульсом у розвитку сільського господарства та сільських територій.

Чому такий підхід у забезпеченні сталого розвитку сільських територій України може бути виправданим? Яким чином формується залежність сталого сільського розвитку від ефективного сільськогосподарського виробництва? Яке місце в забезпеченні сталого розвитку сільських територій займає державна політика, регіональна та політика органів місцевого самоврядування? Який методичний інструментарій кращих практик сталого розвитку сільських територій країн ЄС є прийнятним для України?

Перш ніж переходити до висвітлення міжнародного досвіду забезпечення сталого розвитку сільських територій, викладемо трансформацію світового погляду на проблему продовольчої безпеки, що виступає таким собі каталізатором для нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства, та певним чином взаємообумовлює та пов'язує розвиток сільського господарства та сільських територій.

Так, Всесвітня продовольча організація ООН на своєму сайті зазначає, що переважаюча більшість голодуючих, а саме 852 млн. чоловік, проживає в країнах, що розвиваються, що становить майже 15% від населення цих країн, тоді як ще 16 млн. голодуючих

знаходяться в розвинених країнах ³⁶. Експерти тієї ж організації, що працюють в нашій державі, зазначають, що в Україні значно зросла кількість людей, які страждають від недоїдання, тобто, споживають менше ніж 2100 кілокалорій на добу. За 2011 – 2012 рік їх частка збільшилась до 16,2 % від всієї кількості населення України ³⁷.

На початку 2017 р. кількість тих, хто знаходився за межею бідності, досягла 60% населення України. Про це під час презентації звіту ПРООН щодо людського розвитку заявив постійний представник програми розвитку ООН в Україні Ніл Уокер. «Що стосується України, то ми говоримо про 1,7 млн. внутрішньо переміщених осіб, 2,8 млн. людей з інвалідністю, 60% населення, які знаходяться нижче межі бідності», — сказав він ³⁸. Іншими словами, цей показник є вищим, ніж середньосвітовий рівень, однак вражаючим є те, що ці явища відбуваються в країні зі сприятливими природно-кліматичними умовами та найродючішими ґрунтами!

За результатами роботи Світового продовольчого саміту, що проходив у м. Рим з 13 по 17 листопада 1996 р., була прийнята декларація по Світовій продовольчій безпеці. Продовольча безпека існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний стан та економічний доступ до достатньої, безпечної та живильної їжі для того, щоб задовольняти свої дієтичні потреби для активних дій і

³⁶ В мире почти 870 миллионов человек страдают от хронического голода - новый доклад по голоду. Всемирная Продовольственная Программа ООН// : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://ru.wfp.org/истории/в-мире-почти-870-миллионов-человек-страдают-от-хронического-голода-новый-доклад-по-голоду>.

³⁷ В Украине резко выросло количество голодающих людей. Сегодня.ua // : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/V-Ukraine-rezko-vyroslo-kolichestvo-golodayushchih-lyudey.html>.

³⁸ Близько 60% українців живуть за межею бідності – ООН. УНІАН інформаційне агентство // : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1850746-blizko-60-ukrajintsiv-jivut-za-mejeyu-bidnosti-onn.html>.

здорового життя. Продовольча безпека охоплює наявність, доступ, використання³⁹.

Проблеми сільськогосподарського виробництва є глобальними, оскільки вони стосуються спроможності населення земної кулі забезпечити себе продовольством в обсягах, що визнані оптимальними. Донедавна економічні теорії визначали такі основні фактори сільськогосподарського виробництва: природні, кліматичні й економічні умови; природні ресурси (земельні, водні); людські ресурси; матеріально-технічне забезпечення; наукове забезпечення; організаційно-виробнича культура країни⁴⁰. Зазначимо, що на кожному етапі пріоритетність деяких з них може змінюватися. Тому, розуміння різних аспектів продовольчої безпеки має важливе значення при визначенні пріоритетів державної політики, прийнятті довгострокових рішень щодо розвитку сільськогосподарського виробництва та оцінці варіантів реагування на надзвичайні ситуації у сфері продовольства.

Саме тому сільське господарство України, що з кожним роком позиціонує себе все важливішим гравцем у забезпеченні світової продовольчої безпеки, потребує розуміння місця в глобальному середовищі та напрямку руху при реалізації цілей сталого розвитку. Важливо розуміти взаємозв'язок між основними стейкхолдерами, що взаємодіють в середовищі, дотичному до сільських територій. В залежності від сторін процесу та їх глибинних мотивів (держава, приватний інвестор або компанія, персонал підприємства, сільське населення) та/або їх комбінації, їх активність може бути спрямована у створення та розвиток різних складових сталого розвитку сільських територій (нове інституційне середовище, матеріальні та нематеріальні активи, людський капітал, охорона навколишнього середовища, утилізація відходів, використання альтернативних джерел енергії, поліпшення якості земель сільськогосподарського

³⁹ World Food Summit, Declaration on World Food Security. Held in Rome, Italy 13- 17 November 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm>.

⁴⁰ Михайлов А.М., Галич М.О. Аграрний сектор України в глобалізаційних процесах. Вісник СНАУ. Серія «Економіка та менеджмент». Вип. 8 (53). 2012. С. 173-176.

призначення тощо), що може віддзеркалювати прагнення досягнення Цілей сталого розвитку.

Слід визнати, що проблеми сталого розвитку сільських територій є складовою частиною аграрної політики кожної європейської держави. В залежності від рівня добробуту нації та економічного розвитку суспільства держава вибудовує прийнятну модель управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Відповідно усвідомлення необхідності забезпечення сталого розвитку сільських територій в країнах світу, уряди та суспільства вибудовують прийнятні моделі сталого розвитку сільських територій, враховуючи національні особливості та кращі практики в світі.

Відомо, що з подібними проблемами забезпечення сталого сільського розвитку зіткнулися більшість постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. І хоча тенденція руйнування систем соціально-економічного розвитку сільських територій спостерігалася в усіх цих країнах, все ж існували і залишилися нині відмінності у регіональних диспропорціях як між окремими країнами, так і серед сільських територій однієї країни ⁴¹. Це було притаманне також Східній Німеччині, де соціально-економічний розвиток в сільських регіонах здійснювався за рахунок сільськогосподарських підприємств (кооперативів). Нині сталий розвиток сільських територій в усіх землях Німеччини координується відповідно державної політики сільського розвитку. Федеральний устрій Німеччини забезпечує общинам фінансову незалежність та життєзабезпечення територій. В країні створене потужне законодавче підґрунтя для забезпечення сталого розвитку сільських територій, яке виконується та якого дотримуються.

Так, прийнятою в Німеччині «Національною стратегією розвитку сільських регіонів на 2007-2013 рр.» для досягнення трьох визначальних цілей (підвищення конкурентоспроможності сільського та лісового господарства шляхом реструктуризації, розвитку та інновацій; покращення навколишнього середовища та

⁴¹ IAMO 1999 // Институт аграрного развития в Центральной и Восточной Европе (Institut fuer Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa).-Halle/Saale, 1999, 49 с.

сільського господарства; покращення якості життя в сільських регіонах та проведення диверсифікації сільських господарств) передбачено виділення 13 млрд.євро, в тому числі 8,1 млрд.євро із бюджету ЄС, а 5 млрд.євро – із національного бюджету ⁴². Слід додати, що програма передбачає чіткий розподіл як за етапами, напрямками заходів, так і за обсягами та бюджетами фінансування. Такі програми підтримки сільського розвитку реалізуються в Німеччині з початку трансформацій та є досить ефективними як для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, так і для якості життя в сільських регіонах ⁴³.

Слід зазначити, що державна аграрна політика в Німеччині спрямована на підтримку як сільськогосподарського товаровиробника, так і розвиток окремих сільських регіонів. Програма підтримки розвитку сільського господарства виходить з того, що тільки воно в країні виступає гарантом функціонування сільських районів і зберігає сформовані століттями культурні ландшафти – але, знову ж таки, не абстраговано від особистості агровиробника, а через створення належних умов господарювання і зацікавленості останнього жити і працювати в місцевості, що потребує уваги і державної підтримки розвитку.

Політика розвитку сільських територій країн ЄС постійно розвивається з урахуванням змін у сільській місцевості та нових викликів. Нині діюча Угода про партнерство між Європейською Комісією та Німеччиною описує цілі фінансування сталого розвитку сільських територій періоду 2014 - 2020 років ⁴⁴.

⁴² Nationaler Strategieplan für die Entwicklung ländlicher Räume 2007 bis 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.bmelv.de](http://www.bmelv.de).

⁴³ Тіллак П., Михайлова Л.І., Бізольд Х. Досвід управління соціальним розвитком сільських регіонів в Україні та ФРН/ Регіональна економіка.- 2000, №3, с. 169-176.

⁴⁴ Nationale Rahmenregelung der Bundesrepublik Deutschland (NRR) 2014-2020. Entwicklung des ländlichen Raumes 2014 – 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bmel.de/DE/Laendliche-Raeume/03_Foerderung/Europa/_texte/Foerderung2014-2020.html?docId=5806660.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій має базуватися на використанні всіх його складових активів: сільськогосподарському виробництві, що створює найнеобхідніші матеріальні цінності – продукцію для життєзабезпечення; нематеріальних цінностях: продукуванні екологічних та рекреаційних послуг із збереженими самобутніми ландшафтами та культурною спадщиною, що є передумовою для багатофункціональності сільського розвитку; формуванні, збереженні та розвитку людського капіталу як найважливішого чинника економічного зростання регіонів чи країни в цілому. Беззаперечно й те, що розробка планів соціально-економічного розвитку має здійснюватися в руслі загальнонаціональних програм та напрямів.

Відповідно до висновків провідних вчених, напрям розвитку аграрної політики України має вибудовуватись у відповідності до глобальних тенденцій аграрного розвитку, стратегічними напрямами якого мають бути врахування регіональної специфіки аграрного виробництва, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, розвиток сільських територій на основі громад⁴⁵.

Слід також зазначити на важливому методологічному інструменті забезпечення сталого розвитку в практиці реалізації планів розвитку сільських територій країн ЄС шляхом розробки та сертифікації провідних проектів інтегрованого сільського розвитку. Структурними елементами таких планів є ідентифікація проблем визначених сільських територій з окресленням напрямів, дій та заходів їх розв'язання. Так, одним із глобальних викликів сьогодення для країн ЄС є мігранти та біженці, які потребують комплексних підходів до розв'язання, зокрема, і на сільських територіях. Зокрема, Австрія, Фінляндія та Швеції належать до числа країн Європи, які отримали найбільшу кількість біженців. Ці країни об'єднали зусилля для спільної роботи над розробкою стійких

⁴⁵ Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [О.М.Бородіна, В.М.Геець, А.О.Гуторов та ін.] ; за ред. В.М.Гейця, О.М.Бородіної, І.В.Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.

стратегій і рішень, прикладом яких є Проект співпраці регіону LEADER Hochsauerland з партнерами. На місцевому рівні регіональні учасники об'єднуються в рамках проекту, а між різними партнерами у сфері допомоги біженцям створюється мережа, що відкриває нові можливості та ідеї для кожної країни ⁴⁶.

Заслугує на увагу залучення населення, громад та молоді до розв'язання проблем сільських територій. Відомо, що люди – головний, найбільш цінний ресурс громади, а молодь є її найактивнішою частиною. Тому залучення молоді до активної діяльності в сільській місцевості та до публічних справ є чи найголовнішим завданням усіх органів управління. Усвідомлюючи важливість цього, влада (державна, регіональна, муніципальна) в країнах ЄС застосовує різні програми, а практики громадської участі стають більш предметними та результативними.

Прикладом залучення молоді в сільську місцевість є практика в землі Баварія району Анцбах (Німеччина), де також виділені і умовно окреслені малонаселені сільські території, які потребують підтримки розвитку. Саме тут для створення фермерського господарства з метою будівництва тваринницьких приміщень для утримання великої рогатої худоби молодий фермер-початківець отримує державний кредит у розмірі 400 тис. євро. На питання, яким же чином він планує розраховуватися, фермер впевнено і спокійно роз'яснив, що повертати прийдеться відносно незначну суму, оскільки решту боргу йому "списує" держава: 120 тис. буде списано за те, що він організував (створив) господарство саме у цьому визначеному державою "проблемному" регіоні, 80 тис. – за те, що він спеціалізуватиметься на тваринництві, зокрема відгодівлі великої рогатої худоби на природних пасовищах (виробляючи м'ясо вищої якості, екологічно чисте); 50 тис. – тому, що він є відносно молодого особою (до 30 років); ще 30 тис. – тому що має вже одну дитину, а з народженням другої розмір боргу ще зменшиться ⁴⁷.

⁴⁶ Integration von Flüchtlingen — internationales Kooperationsprojekt. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.netzwerk-laendlicher-raum.de/>

⁴⁷ Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах. К.: Центр учбової літератури. – 2008. -388с.

Такі підходи є прикладом реального впливу на економічну складову забезпечення сталого сільського розвитку: створюється додана вартість, з'являються нові робочі місця, виростають нові бізнес-структури.

Заслугує на увагу досвід Польщі, яка дуже швидко здобула всебічних позитивних трансформацій. Основною передумовою успіху став механізм фінансування сталого розвитку територій в країні: до місцевих бюджетів спрямовується 100% податків з нерухомості, майже 40 відсотків з прибутку, а також сім відсотків з прибутку суб'єктів господарювання. Змінилися і функції органів влади на місцях, які стали опікуватися проблемами розвитку територій, майновими питаннями громад та питаннями формування бюджету та його розподілу ⁴⁸.

Зазначимо, що у всіх західноєвропейських країнах ринкові механізми доповнюються державним регулюванням заради досягнення соціального ефекту. Звісно, економічні моделі цього мають свої відмінності. Так, традиційно велика роль держави у Франції в останнє десятиріччя значно знизилась, а обсяги фінансування та кількість соціальних програм скоротилися до середнього рівня країн ЄС. У Великій Британії ж, навпаки, спостерігається підвищення значущості держави. Сильна соціальна орієнтація економіки притаманна Італії, де держава всіляко сприяє вирішенню як виробничих, так і соціальних проблем.

Соціальна спрямованість шведської ринкової моделі вже давно набула хрестоматійного характеру. Основна її мета – повна зайнятість та вирівнювання доходів населення. Однак, порівняно з німецькою, у шведській моделі роль держави в забезпеченні соціальної захищеності громадян зведена у квадрат. І тільки в останні роки у зв'язку з погіршенням економічної ситуації роль держави дещо послабіла.

Сталий розвиток сільських територій в країнах Балтії фінансується із різних джерел, основними серед яких є податки,

⁴⁸ Пігуль Н.Г., Люта О.В. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2016. – Вип. 9. – С.684-688. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/140.pdf>

надходження із державного бюджету, місцеві мита та плата за надання послуг⁴⁹.

Чітке розмежування функцій в моделі самоврядування на трьох рівнях (комуни, провінції та регіону) можна спостерігати в Італії. Слід зазначити, що саме місцеві органи самостійно встановлюють види і розміри податків та зборів, щоби забезпечити свої потреби у фінансуванні сталого розвитку територій. Кількість таких податків та зборів може сягати близько 70, проте можливо тому цій країні притаманна активність громад для забезпечення ефективного використання бюджетних коштів і на регіональному рівні⁵⁰.

Навіть незначний огляд досвіду європейських країн щодо практики використання різних механізмів забезпечення сталого розвитку територій дозволяє зробити висновки: за умов адміністративно-територіальної реформи в Україні першочерговим завданням є розширення прав місцевих органів влади; чітке розмежування повноважень між рівнями влади та надання бюджетної самостійності громадам; органи місцевого самоврядування мають розробляти та реалізувати власні програми активізації діяльності та проекти інтегрованого сільського розвитку; необхідним є запровадження чітких правил гри щодо встановлення єдиних нормативів відрахувань загальнодержавних податків. Особливо це є важливим з огляду на намагання центральних органів влади щодо перекладання відповідальності за надання послуг із соціального забезпечення населення на місцеві органи влади.

⁴⁹ Ткачук А.Ф. Латвія: довга дорога реформ. *Робочі записки*. К.: Легальний статус. 2015. – 56 с.

⁵⁰ Децентралізація влади на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив. Режим доступу: <http://www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%87%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2.pdf>.

*Юлюс Раманаускас, д.э.н., профессор
Римантас Сташис, д.э.н., профессор
Клайпедский университет,
Плотникова М.Ф., к.э.н., доцент
Житомирский национальный агроэкологический университет*

СОЦИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Мировой опыт развития сельских территорий имеет специфику регионального проявления с позиции организации и механизмов стимулирования. Современная тенденция постиндустриальных изменений связана с непосредственным пониманием нового образа жизни, основанного на новых бытовых стереотипах. Учитывая, что построена на технократических принципах индустриального общества, она стала генератором многочисленных асимметрий и диспропорций как регионального, так и глобального развития, экологическое сознание охватывает все больший круг сторонников. Проявление технократических подходов в управлении жизнедеятельностью во всех сферах как общественной жизни, так и обозначены на природных экосистемах, являются такими, что угрожают существованию человечества как вида (снижение уровня здоровья, демографический кризис, нарушение природных взаимосвязей, рост количества продуцируемых отходов на фоне общего сокращения биоразнообразия и другое стало причиной поиска человечеством выхода из имеющейся ситуации). Общая тенденция к гармонизации отношений в системе «общество – Природа» формируется на основе становления нового типа сознания через процесс экологического созидания. Социально-экологическое сознание является трендом современного общества и базируется на понимании сущности природных процессов, подражании им, в частности, с позиции ценности жизни как таковой, формирования партнерских отношений, стремления к созиданию и творчеству, миру, гармонизации разных сфер и элементов общественного бытия.

Каковы же внутренние ресурсы социально-экономических систем и необходимы инструменты для их активизации с целью роста природного и человеческого потенциала?

Целью исследования стал поиск и обоснование механизмов развития социальных систем сельских территорий на основании отечественного и зарубежного опыта.

Методика исследования базируется на системном подходе к разработке научного наследия отечественных и зарубежных ученых, исторического опыта сельского развития, нормативно-правовых актов и авторских разработок. Исследование динамики проведения территориальной реформы и формирования объединенных территориальных общин проведено с использованием методов статистики, анализа и синтеза на основе принципа детерминизма. Методология исследования также опирается на анализ отечественной и зарубежной литературы по тематике исследования, позволяющей раскрыть принципы, элементы, ценности и модели устойчивого развития, практикуемые в условиях Литвы и Украины. Результаты исследования, полученные из вторичных источников данных, позволяют сформулировать выводы относительно перспектив качественного новых подходов в развитии общества. Методика исследования родовых поселений базируется на структурированных интервью и неструктурированных беседах с жителями родовых поместий, руководством местного самоуправления и экспертами в сфере сельского развития. Определено, что успехи в развитии сельских территорий поселенцами нового типа обусловлены их возрастными особенностями (средний возраст поселенца 35 лет), высоким уровнем образования, активной жизненной позицией и инвестиционной активностью.

Результаты исследования позволили прийти к выводу о несоответствии структуры и принципов государственного управления сельским развитием, в значительной степени обусловленным акцентированием внимания государственного регулирования аграрного производства. В ходе исследования проанализированы и законодательные, организационные, правовые, экономические, социальные, экологические, гуманитарные основы государственной политики территориального

развития, в том числе с позиции расширения полномочий органов местного самоуправления с целью усиления ответственности за результаты социально-экономической и экологической деятельности. Установлено, что самоуправление в системе публичного управления позволяет повышать трудовую и политическую активность сельского населения, привлекать частные инвестиции и содействовать развитию территориальных общин путем реализации механизма «Родовое поместье», являющейся перспективным подходом к формированию бюджета общин, стратегического видения и механизм обеспечения их развития. Развитие сельских районов в контексте децентрализации власти привело к поиску эффективных механизмов государственного управления.

1. Социальное хозяйствование (социальная экономика)

1.1. Суть социального хозяйствования (социальной экономики)

Успех предприятия не может измеряться только экономической выгодой. В целях достижения общности и солидарности необходимо социальное хозяйствование – обязательная часть успеха. Успех предприятия следует оценивать с точки зрения его вклада в солидарность, социальную сплоченность и территориальные связи.

Социальное хозяйствование – это хозяйственная деятельность различных организаций (кооперативов, обществ, ассоциаций, фондов и т. д.), основными ценностями которых является солидарность и социальная сплоченность, социальная ответственность и обязательства, демократия, автономность и независимость⁵¹.

Социальное хозяйствование не охватывается ни общественным сектором, ни сектором обычной экономики, извлекающей прибыль. Оно ориентировано на потребности, а не доходы. социальное хозяйствование развивается по четырем направлениям:

- а) социальный, демократический, участвующий бизнес;

⁵¹ Socialinis ūkininkavimas // Pirmoji Europos socialinio ūkininkavimo (ekonomikos) konferencija Centrinėje ir Rytų Europoje. Praha, 2002 10 24–25.

- б) занятость и социальная сплоченность/причастность;
- в) местное развитие;
- г) общая социальная защита.

Все это является основой демократии, отвечающей потребностям и чаяниям населения, основой модели накопления опыта. Социальное хозяйствование, созданное на уровне местной общины, расположенное к партнерству (с общественным сектором и местной властью, профсоюзами и обычными предприятиями), создает структурную сеть и обеспечивает ее развитие.

Как указывается СТР-СМАФ (постоянная конференция кооперативов, обществ, ассоциаций и фондов Европы), в организациях социального хозяйствования во всех секторах действуют экономические и социальные партнеры (предприятия). Эти предприятия особенно активны в таких областях, как сельское хозяйство, социальное страхование, социальные услуги, охрана здоровья, банковское дело, страхование, общий труд, торговля изделиями ремесленников, услуги, просвещение и образование, культура, спорт, занятия досугом и прочее. Общими специфическими особенностями, отличающими предприятия социального хозяйствования от предприятий, действующих на основе капитала, являются: приоритет индивидуальных и социальных целей, а не целей капитала; открытое и добровольное членство; демократический контроль, за исключением контроля фондов; согласованность интересов членов, потребителей и общества; применение и защита принципов солидарности и ответственности; автономность управления и независимость от общественной власти; оказание услуг своим членам.

В странах – старых членах ЕС существует более миллиона предприятий социального хозяйствования, что составляет около 10 % ОНП и занятости. Новые члены ЕС, особенно государств Восточной Европы, формируют новое гражданское общество, потому что сторонники традиционной экономики приспосабливаются к рыночной экономике, вместе с тем, сохраняя чувство социальной ответственности. Опираясь на опыт, накопленный более чем за столетие, социальное хозяйствование является партнером общества, который вносит существенный вклад в модернизацию многогранной современной рыночной экономики, в то же время,

защищая свои права в экономическом, социальном и гражданском аспектах. Итак, социальное хозяйствование является неотъемлемой частью социальной и экономической модели Европейского Союза.

Программы OECD (Организация экономического сотрудничества и развития) и LEED (Местной экономики и развития занятости) “...устанавливают, исследуют и распространяют новые идеи, связанные с местным развитием и социальным хозяйствованием”.

В 2002 г. Международной организацией труда был принят нормативный документ “Рекомендации поощрения кооперативов”, в котором подчеркивается значение социального хозяйствования (экономики): “необходимо поощрять потенциал кооперативов во всех странах, вне зависимости от уровня их развития, чтобы помочь странам с членством ... создать и развивать жизнеспособный и исключительно динамический сектор экономики, охватывающий кооперативы, откликающиеся на социальные и экономические потребности общины”. В Рекомендациях утверждается: “Для сбалансированного общества необходимо существование сильного общественного и частного сектора, а также сильных кооперативов, обществ и других социальных и общественных секторов. Именно в таком контексте правительство должно строить политику помощи и, руководствуясь принципами ценности кооперации, строить правовую основу в соответствии с характером и функциями кооперативов”. Данные установки – важный прецедент для других участников социального хозяйствования (социальной экономики) – добиться подобного внимания мировой общественной политики в будущем. Это ведет к всемирному этапу социального хозяйствования, нормализации и пропаганде экономики.

Невзирая на употребляемые различные термины для названия социального хозяйствования (*социальное хозяйствование, социальная экономика, экономика солидарности, третий сектор, исключительный сектор экономики или сектор кооперативов, сообществ и пр. социальный и общественный секторы*), оно со своими нормами и стандартами занимает исключительное пространство в общественной политике.

1.2. Истоки социального хозяйствования (экономики)

Истоки современного социального хозяйствования (экономики), также как и кооперативного движения, следует искать в далеком прошлом в концепции социальной философии. Основаны они были в XIX веке, но сохранились они до сих пор, естественно, претерпев долгую эволюцию. Основой этих концепций являются идеи *социализма, либерализма и христианской солидарности*.

Первые французские социалисты-утописты – Claude Henri de Saint Simon (Клод Генри де Саинт Симон) и Charles Fourier (Шарль Фурье) – критиковали ту капиталистическую систему и провозглашали идеи полной перестройки государственной системы, создания новых социальных структур и новых трудовых отношений. Опорой *нового общества* должны были стать добровольные продуктивные ассоциации, такие как проповедывал Ch. Fourier. Вдохновленный этими идеями Robert Owen (Роберт Оуэн) верил, что основной целью всех социальных действий является создание нового человека, а это можно осуществить лишь после полного изменения социальных и экономических условий, формирующих человеческое сознание. Осуществить такую перестройку возможно только через полное сотрудничество всех индивидов во всех областях экономической жизни с такими добровольными социально-экономическими ассоциациями, как деревни Оуэна или кооперативные общества. Именно идеи Оуэна заложили фундамент первой (считается, что первой) ассоциации кооперативов, созданной в 1844 г. в Rochdale (Великобритания). Последователями концепции социалистов-утопистов, позднее связанные с социалистическим (и, наконец, коммунистическим) и рабочим движением и марксистскими идеями, всегда верили, что наивысшая цель всех социальных действий, включая деятельность кооперативов и профсоюзов – изменение общества, т. е. удовлетворение коллективным образом интересов и потребностей не индивидов, а социальных групп, классов. Они не отрицали экономической роли кооперативов в деле помощи неимущим группам общества в достижении благосостояния, однако, подчеркивали их просветительскую роль и иную неэкономическую коллективную пользу, связанную с членством – стремление к

изменению социального (*само*)сознания и подготовку будущей революции пролетариата. То же самое можно сказать и о других видах социальных организаций.

Согласно с идеей Ch. Gide'o, также возникшей из ранних концепций социалистов, была предложена эволюция местных общин, государств и, в итоге, всего мира в огромную кооперативную республику. Это возможно было бы достичь через взаимопомощь, самоуправление, различные кооперативы, социальные организации и подобные формы, которые на общественных началах выполняли бы все функции, которые раньше были возложены на государственные органы и, наконец, заменили бы их. Такая визия так называемой *панкооперации*, конечно, была утопической, однако, в ней акцентировалась роль государственного самоуправления, братства, социальной солидарности, демократии, социальной справедливости и упразднения социальной отчужденности. Она близка идеям современного социального хозяйствования (экономики) и поэтому может считаться одним из основных ее источников.

Другими идеологическими источниками социального хозяйствования (экономики) являются *либерализм и христианская солидарность*. Они не имели больших амбиций по перестройке существующего общественного строя, т. к. стремились сохранить его структуры, возможно, в усовершенствованном, более приспособленном к потребностям всех социальных слоев населения виде.

Согласно концепции *либерализма* (позднее – неолиберализма) общество (и даже небольшие социальные группы) в совокупности не может существовать как отдельное существо, а является лишь скоплением отдельных индивидов, объединенных огромной сетью связей и отношений. Исходя из этой концепции наивысшее благо человечества – абсолютная автономность индивидов, их право на достижение личных интересов, стремление разбогатеть. При этом, настоящее общество не существует, отсутствует в отношениях индивидов общее социальное благо, основную роль играет экономическая выгода. Естественно, стабильное экономическое сотрудничество для индивидов выгоднее, чем конфликтные отношения. И лишь по этой

прагматической причине (а не ради каких-то моральных причин, как во многих других направлениях социальной философии) оправдывается учреждение институций, сокращающих конфликты и способствующих созданию связей сотрудничества. Важное место среди таких институций отводится кооперативам и другим добровольным ассоциациям. Приверженцем такой концепции был один из основоположников кооперативного движения Herman Schultze-Delitzsch. Первый кооперативный банк (позднее и другие типы кооперативов), учрежденный им в Германии, самое большое внимание уделяли не помощи наиболее бедным социальным группам, а тем, кто уже чем-то владеет – мелким и средним производителям, ремесленникам и фермерам средней руки. Согласно концепции либералов, такая помощь развитию индивидуального промысла создаст новые рабочие места, будет возрастать общее благо, поднимутся самые бедные. Последователи Herman Schultze-Delitzsch всегда чутко относились к предпринимательству в организации, однако подчеркивали автономность членов и внутреннюю демократию. Поэтому либеральная концепция должна быть отнесена к источникам современного социального хозяйствования (экономики).

Третий источник – *христианская солидарность* содержит некоторые общие черты с обеими представленными ранее доктринами. Согласно социальному учению Римской католической церкви, исчерпывающе изложенному папой Леоном XIII в энциклике “*Rerum novarum*” (1891), человеческое общество является реально существующим обществом индивидов с физическими и духовными свойствами, община связанных различными естественными связями людей (как в концепции сторонников социализма). Основной единицей социальной структуры является семья; основную роль в социальной организации выполняет распределение труда. Это достижимо через разные корпорации, т. е. небольшие группы, основанные на христианской солидарности и создающие условия для социального и экономического вовлечения отдельных лиц и семей в большинство общества. Кооперативы являются одной из таких форм корпораций. Первые кооперативы, основанные на таком понимании, были организованы намного раньше издания

энциклики “*Rerum novarum*”. Их основателем был Wilhelm Raiffeisen. Им впервые были учреждены кредитные и сберегательные кооперативы, действовавшие чаще всего в небогатых сельских районах. Другие кооперативы, созданные по модели F. W. Raiffeisena, также были в местных общинах и небольшие, основывались на крепких связях их членов, взаимном доверии, идеях взаимопомощи и добровольного труда для общего дела.

Все три концепции (или четыре, если *панкооперацию* считать отдельной) наблюдаются в современном кооперативном движении в Европе. В некоторых странах, например в Италии, различные национальные организации кооперативов руководствуются ясной философией и существуют параллельно. В других странах одна из доктрин на некотором этапе развития движения заняла господствующее положение, иногда в процессе развития, из-за местных обычаев, порой, под воздействием государственной политики, как в бывших коммунистических странах, где единственный возможный тип кооперативов – социалистический (скорее напоминающий карикатуру) был под строгой властью государства.

Концепция социального хозяйствования (экономики) могла бы быть более широкой и приемлемой в странах, где она неизвестна или о ней известно немного, при возможности уделять одинаковое внимание всем трем (или четырем) доктринам, кажущимся несовместимыми, однако, как ни странно, ведущим к той же цели.

2. Литовский опыт организации сельских территорий

2.1. Сельские общины

Неприспособленность к новым требованиям, предъявленным к образованию и профессиональной подготовке работников, делает жителей села все менее конкурентоспособными и менее социально защищенными. Важным фактором повышения их небезопасности является трансформация традиционных культурных связей, ослабление чувства солидарности, под влиянием процесса

глобализации⁵². Углубление социальной отчужденности и повышение безопасности сельского населения требует, в рамках политики по развитию села, осуществить меры по повышению его культуры, а также проявлению инициативы его жителей по укреплению сельских общин, используя для этого новые возможности, открывающиеся с реализацией различных программ Евросоюза.

В литературе приводится много определений понятия “община”. Самое простое определение общины – это форма коллективного общения, цель которого – помочь людям сориентироваться, разбудить веру, что каждый может, умеет улучшить свою жизнь активной деятельностью, совместным трудом, т. е. объединенными знаниями, умениями, ресурсами и тому подобное. Деятельность организации общественного труда общины предусматривает 3 основных аспекта:

- община как географическая территория;
- община как совокупность различных отношений;
- община как определение тождественности⁵³.

При определении конкретной общины важно оценить ее границы, составные части, функционирование (деятельность), историческое развитие. Каждая община уникальна и основная цель ее работы – обнаружить эту уникальность и общину развивать на этой основе. Активность общины зависит от ее лидеров, их умения сплотить людей, поощрять их, добиваться осуществления потребностей и надежд. Понятие общины часто связывается с моральными, эмоциональными и религиозными ценностями и связями, взаимной ответственностью, духом солидарности и прочее. J. Rawls указывает: “Община рассматривается как общество, объединяемое общей совокупностью религиозной, философской

⁵² Повилайтис Р., Стейкунене А. Культурные факторы социальной отчужденности сельских жителей. Юрист-онлайн (электронный юридический журнал). – www.shkolny.com/kulturnye-faktoryi-sotsialnoy-otchuzhdennosti-selskih-zhiteley [2005].

⁵³ Petrauskienė, R. (2002). Bendruomenių dalyvavimas valdyme: priežastys, formos, metodai // Kaimo plėtros strategijos. Tarpt. moksl. konf. medž. – LŽŪU.

или моральной доктрины”⁵⁴. Согласно Словарю современного литовского языка⁵⁵, община – это группа людей, объединившихся (скооперировавшихся) по месту жительства или общим интересам; коллектив, связанный производственными и другими связями.

Формы участия сельских общин в процессе приема решений могут быть различные: организационные (гражданские группы, группы по интересам), индивидуальные (голосование, участие в проектах и программах), распространение информации (участие в митингах, конференциях, печати), поиски информации (работа с документами, их обзор) и другое.

В научной литературе предлагается множество методов, которые могут быть применены по включению общин для достижения целей местного развития при выполнении проектов различного уровня. Эти методы раскрывают различный подход к участию общин в такой деятельности. Одно из них – создание кооперативов. Кооперативы охватывают более официальное развитие совместно работающих групп. Они направлены на выполнение более рискованных практических, социальных, экономических задумок или проектов по охране природы, например, открыть магазин на селе, выполнять проект по трудоустройству сельского населения и другое. Кооперативы превосходят другие формы организации, когда требуется сплочение инициативы и ресурсов членов, для них проще обеспечение сырьем, они умеют более гибко приспособиться к переменам условий рынка и так далее. Чаще всего кооперированные ресурсы общины используют на благоустройство жилой среды, организацию различных культурных, просветительских мероприятий.

Общественное сознание людей Литвы только в зародыше. До сих пор сельские общины создавались стихийно, чтобы найти выход из трудного положения в обществе все большего отчуждения. Общины, также как и кооперативы, создаются тогда, когда людей не устраивает сложившийся порядок, существующее положение, и

⁵⁴ Rawls, J. (1999). *Politinis liberalizmas*. – Vilnius: Eugrimas.

⁵⁵ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. (2000). – Vilnius: Vagos.

они понимают, что никто, кроме сплоченных общих их сил, не изменит ситуации.

Сельские общины Литвы берутся за решение не только социальных проблем, но и экономических вопросов. Жители сельской местности сами развивают многоплановую динамическую экономику, важную роль в которой играет и сельскохозяйственный сектор. Деятельность большинства организаций охватывает широкий спектр общественных потребностей. Наиболее часто они являются организаторами досуга населения, представителями общины в институтах местной власти, инициаторами уборки окружающей среды и занятости детей и молодежи.

Данную деятельность общинные организации считают самыми важными за последние несколько лет. В перспективе на первые позиции в деятельности общинных организаций должны стать развитие технологий информации общины, инфраструктуры и информационных умений, просвещение, организация занятости детей и молодежи. В проведенном исследовании установлено, что быстрый рост общинных организаций за последние годы позволяет надеяться на начало “серьезного” их развития.

Общественным организациям приходится действовать в различной социальной среде. Жители одних сельских местностей более сплочены, едины, в других – они враждуют между собой, в одних жители больше интересуются деятельностью общинных организаций, активнее участвуют в мероприятиях, организуемых в общине, в других к деятельности общинных организаций относятся равнодушно. К сожалению, чаще всего актуальной проблемой общинной организации становится то, что население мало интересуется деятельностью, не хватает людей, желающих добровольно включиться в нее.

Нет единого мнения о том, кто составляет общину, какова ее структура. Одни считают, что община состоит только из членов организации, другие (а таких большинство), что общину отождествляют не только с членами организации, но и с населением, проживающим на территории действия организации, со всеми временно уехавшими на учебу или работу людьми, предлагают включить в общину земляков, людей, которые живут где-то, однако оказывают финансовую поддержку организации.

Различаются общины и по величине. В настоящее время территория 1/3 действующих организаций охватывает только деревню или городок. Однако немало и таких, которые представляют общину, которую составляет несколько деревень или городков или действуют на территории всего сельсовета. Состав групп деятельности некоторых организаций не является постоянным и зависит от осуществляемых целевых проектов. Примерно половина организаций действует на территории с населением до 500 человек.

В деятельность общинных организаций зачастую включаются учителя, пенсионеры, безработные, которые в сельской местности составляют достаточно большую социальную группу. Хотя на селе более половины людей со средним или специальным средним образованием, большую часть активистов организаций составляют люди с высшим образованием. Интересно, что на селе мужчин меньше, чем женщин, но среди активистов общинной организации их еще меньше.

Своей деятельностью организациям неодинаково успешно удается охватить все проживающее на территории население. В мероприятиях некоторых организаций принимают участие большинство или примерно половина жителей, в других – лишь несколько человек. Интерес людей к деятельности организации – чрезвычайно актуальная проблема. Легче всего привлечь к деятельности работников культуры, учителей, служащих сельсовета, очень сложно – безработных, фермеров и местных предпринимателей. Наиболее частые причины пассивности населения:

- 1) забота о своих интересах и равнодушное отношение к благополучию общины;
- 2) отсутствие веры в то, что деятельность организации может что-либо изменить;
- 3) апатия и разочарованность в жизни.

Деятельность общинных организаций вызывает довольно значительные перемены на селе: люди более активно участвуют в деятельности общины, больше мероприятий, местное население становится более сплоченным, улучшаются отношения между

людьми, появляется большая вера в свои силы, жители больше внимания уделяют окружающей среде, ее красоте и прочее.

Одним из наиболее актуальных факторов успеха общин является способность финансирования ее деятельности. Возможность участия общинных организаций в конкурсах на получение помощи из фондов ЕС сильно повлияло на создание таких организаций и их деятельность. Кроме того, общинные организации часто получают финансовую поддержку от самоуправления, предпринимательских предприятий и местных жителей в виде членского взноса.

Многие организации действуют слишком короткое время, и ждать радикальных перемен в жизни, в связи с деятельностью общинных организаций, рано, но результаты исследования позволяют фиксировать определенные положительные сдвиги: более активное участие людей в деятельности общины, организовывается большее количество мероприятий, местное население становится более сплоченным, улучшаются взаимоотношения жителей, люди начинают более верить в свои силы, больше внимания уделяется красоте окружающей жилые среды и тому подобное⁵⁶.

2.2. Сельскохозяйственные общества

Одной из довольно широко распространенных в Литве форм кооперации, являются созданные и действующие сельскохозяйственные общества⁵⁷ (daleo СХО). СХО играют важную роль в решении социальных вопросов на селе, зачастую они оказывают помощь и разные услуги мелким фермерам и остальным жителям села, имеющим маленькие участки земли (чаще всего 2–3 га) и, естественно, не имеющим никакой техники для ее обработки. Технические услуги в первую очередь оказываются членам СХО и по расценкам на 20–80 % ниже, чем другим получателям услуг. В некоторых СХО услуги предоставляются за паи.

Вообще, кооперативы по выращиванию и производству сельскохозяйственных продуктов в мире не особенно популярны.

⁵⁶ L Ramanauskas, J. (2006). Kooperacijos pagrindai. – Kaunas: Spalvų kraitė.

⁵⁷ В Украине такие предприятия называются производственными кооперативами (Макаренко, 2007).

После изменения социального строя в Литве и упразднении совхозов и колхозов, бывшее в их диспозиции материальное и финансовое имущество, накопленное за время хозяйственной деятельности, было распределено между работниками пропорционально их трудовому стажу в сельскохозяйственных предприятиях. Полученное добро было использовано для создания фермерских хозяйств и сельскохозяйственных обществ (далее СХО). Когда возникли благоприятные условия и появились возможности для создания личного хозяйства, не все земледельцы спешили это делать, по разным социальным и экономическим причинам (возраст, финансовое и имущественное положение, организационные возможности, квалификация, опыт и т. д.). Большая часть из них не была готова вести личное хозяйство, поэтому выбирала приемлемое альтернативное решение. Немалая часть земледельцев сложила свои паи и организовала СХО, для создания материальной базы хозяйства, собрав соответствующую технику, хозяйственные постройки и нужное оборудование. Таким образом, капитал и рабочие места были сохранены и это не потребовало больших инвестиций.

СХО характеризуется как бывшее сельскохозяйственное предприятие, приватизированное частными лицами в соответствии с Законом о приватизации имущества сельскохозяйственных предприятий, или предприятие, созданное физическими и юридическими лицами на основании сделки об учреждении. СХО является предприятием, учрежденным физическими и юридическими лицами, заключившими учредительный договор, учрежденное для производственно-коммерческой деятельности, годовые доходы за сельскохозяйственные продукты и услуги сельскому хозяйству которого составляют более 50 % всех доходов от реализации. В управлении обществом принимают участие две группы лиц – члены и пайщики. В обществе должно быть не менее двух членов, личное имущество которых отделено от имущества общества с ограниченными имущественными обязательствами, т. е. каждый член СХО несет ответственность за обязательства предприятия в размере величины внесенного пая⁵⁸. Общество

⁵⁸ LR žemės ūkio bendrovių įstatymas. – <http://www3.lrs.lt> [2018].

является юридическим лицом с ограниченной имущественной ответственностью. Учредителями общества могут быть литовские и иностранные физические и юридические лица. Собрание членов общества является высшим органом общества. Органами управления общества являются правление или администрация.

СХО занимает промежуточное положение между кооперативом по производству сельхозпродуктов и акционерным обществом. Каждый член СХО, как и член кооператива, владеет паем, однако, в отличие от кооператива, где пай приравнивается одному голосу, СХО руководствуется принципом, что количество голосов члена зависит от величины пая.

Как в сельскохозяйственном обществе, так и в кооперативе наемные работники получают заработную плату, однако распределение прибыли отличается принципиально: часть от прибыли, достающаяся члену СХО (дивиденды) зависит от величины пая, а в кооперативах прибыль распределяется пропорционально их вкладу в хозяйственную деятельность, т. е. по обороту с кооперативным предприятием. Кроме того, члены кооператива обязаны поставлять продукты (иметь оборот), т. е. принимать участие в производственной деятельности, участие же пайщиков СХО в производственной деятельности общества необязательно. Большая часть пайщиков (чаще всего пенсионеров) вообще не принимает участия ни в производственной деятельности, ни в управлении.

Число СХО в Литве постоянно сокращается: в 1994 г. их было зарегистрировано около 3500 (со средней площадью около 450 га), в 2018 г. их осталось около 200. Действует несколько крепких СХО: “Ажуолинас” в Алитусском районе, “Падовинис” и “Желсвале” в Мариямпольском районе, “Драсутайчай” в Купишском районе, “Драугисте” в Радвилишском районе, “Гришкабудис” в Шакайском районе и др.⁵⁹

СХО 30 июня 1992 г. учредили Ассоциацию сельскохозяйственных предприятий Литвы – добровольную общественную некоммерческую организацию юридических лиц,

⁵⁹ Lietuvos žemės ūkio bendrovių asociacijos. – <http://www.lzuba.lt/asocijacios-veikla> [2018].

действующую по Закону Литовской Республики об ассоциациях и в соответствии с другими правовыми актами. В настоящее время она объединяет 160 мощных и перспективных сельскохозяйственных, закрытых акционерных и кооперативных обществ, агрофирм и прочее. В деятельности Ассоциации принимают участие и фермеры. Основная цель, которую перед собой ставит Ассоциация, — добиться, чтобы были созданы благоприятные экономические, правовые и финансовые условия для производства и сбыта сельскохозяйственной продукции. Ассоциация – это единственная организация, представляющая и защищающая интересы своих членов, является их представителем в государственных институциях и неправительственных организациях. Для осуществления поставленных перед собой целей Ассоциация не ограничивается повседневными делами, а проводит различные мероприятия по повышению квалификации специалистов, предоставлению консультаций на местах и прочее. Публикуются материалы для руководителей и специалистов: “Комплект документов, регламентирующих деятельность сельскохозяйственных предприятий”, “Расчет себестоимости продукции”, “Обзор деятельности сельскохозяйственных предприятий и других компаний”, “Сборник правовых актов и разъяснений для юридических лиц при приобретении земельных участков”.

3. Многофункциональное развитие территорий Украины

3.1. Социальная экономика села

В Украине в сельской местности почти полностью приостановилось строительство дорог с твердым покрытием, объектов инженерного обустройства, жилья, объектов коммунально-бытового и социально-культурного назначения. Резкое повышение производительности труда в сельскохозяйственном производстве, связанное с изменением формы собственности на селе, сократило потребность в рабочей силе не на проценты, а в разы. Без государственной поддержки не выдержало рыночных испытаний крупнотоварное производство животноводческой продукции (кроме птицеводства), где была занята значительная часть сельского населения. Целый ряд других факторов, в т. ч. отсутствие газа, дорог, социальной инфраструктуры (школ, больниц и т.п.), которые в комплексе с основными резко

ухудшали привлекательность жизни на селе. И оставленные пустые села в Украине теперь не редкость. Осуществление административно-территориальной реформы станет еще одной важной причиной уменьшения населения в сельской местности. Причиной тому послужит удаление 85 % сельских населённых пунктов от центров административных, медицинских, культурных и других социальных услуг⁶⁰.

За годы независимости с карты Украины исчезло около 600 населённых пунктов. В последнее время ежегодно снимается с карты по 26 населённых пунктов. Учитывая чрезвычайное состояние с уменьшением поселенческой сети на сельских территориях, нужны принципиально новые, кардинальные решения для остановки этого процесса, возрождения и многофункционального развития сельских территорий. Не может не радовать тот факт что, в украинском обществе наблюдается движение людей к земле. Люди реализуют свои намерения о владении земельными участками кто как может. Мотивация движения людей к земле разная, но факт остается фактом, люди идут на землю, обустраиваются, несмотря на все проблемы, которые с этим связаны. Особый интерес представляет один нестандартный механизм возрождения и многофункционального развития сельских территорий, который проявился в украинском обществе 10–15 лет назад. Это – родовые поместья и родовые поселения. Основная специфика этой формы организации сельских населённых пунктов состоит в том, что она, по официальным выводам украинского Министерства семьи, молодёжи и спорта, укрепляет институт семьи. А семья, как известно, является базовой ячейкой человеческого общества. Суть этой формы организации общества на сельских территориях заключается в следующем: предоставить право каждому гражданину Украины, при желании, получить 1 га земли для обустройства родового поместья. Безвозмездно. В постоянное или вечное пользование. Без права продажи. С правом передачи только по наследству. На сегодня на Украине насчитывается около 100

⁶⁰ Prysiashniuk O., Buluy O., Plotnikova M. (2018) Cluster approach in administration of rural areas. Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development, 40(2), 118–127.

родовых поселений, находящихся в стадии обустройства⁶¹. Как показали исследования, проведенные представителями Министерства аграрной политики и продовольствия Украины совместно с учёнными Национальной академии аграрных наук Украины, непосредственно в родовых поселениях, их жители вкладывают в обустройство родового поместья около 30,0 тыс. евро за 10 лет или 3,0 тыс. евро в год. Таким образом:

- население страны инвестирует процесс возрождения (учитывая застройку населённых пунктов, которые исчезли или которые находятся на грани исчезновения) и развития сельских территорий;

- такой подход к предоставлению земли для обустройства родовых поместий даёт возможность закрепления украинских граждан на национальной территории. По данным профсоюза украинских работников-мигрантов за рубежом, которым на их очередном съезде было озвучено содержание идеи “Родовое поместье” (далее – “РП”), 90 % участников высказали мнение, что они воспользовались бы этим при возвращении в Украину, если эта идея получит юридическое закрепление в виде Закона Украины;

- учитывая, как показали исследования, что брать землю и обустраивать родовые поместья принимают решение граждане Украины в возрасте 35 (± 5) лет, можно говорить о положительных перспективах улучшения демографической ситуации на сельских территориях. Это как раз детородный возраст и как подтверждение этому количество детей в семьях родовых поселений – больше двух. Поэтому есть основание думать, что чем больше будет родовых поселений на Украине, тем меньше будет демографическая проблема;

- продовольственная безопасность украинской семьи, которая обеспечивается предоставлением каждому гражданину Украины права, при желании, взять 1 га земли, соответствует одному из главных подходов Программы развития украинского

⁶¹ Ramanauskas J., Stasys R., Plotnikova M.(2019) Innovative approaches to rural development // Sustainable Development of Rural Areas: monograph / ed. prof. T. Zinchuk, prof. J. Ramanauskas. – Klaipėda: Klaipėda University; Kyiv: «Centre of Educational Literature», 80–99.

села до 2015 г, а именно “Продовольственная безопасность государства – защищённость интересов человека, которая выражается в гарантировании государством беспрепятственного доступа к продуктам питания с целью поддержания его жизнедеятельности”;

- активизация процесса организации родовых поселений будет способствовать увеличению производства экологически чистой продукции, потому что человек, взявший землю для обустройства родового поместья, не будет применять, выращивая сельскохозяйственную продукцию для своей семьи, гербициды, пестициды, химические удобрения и другие препараты, которые могут нанести вред её членам. Кроме этого, собственное производство сельхозпродукции в родовом поместье существенно укрепит экономику семьи;

- исследования показали, что в родовых поместьях резко уменьшается потребление традиционных видов энергоносителей, а в некоторых случаях происходит полный отказ от их использования. Жители родовых поместий, в силу разных причин, переходят на использование нетрадиционных видов энергетики, таких как солнечная, ветровая, гидро-, био-, возобновляемые виды энергетики. Экстраполируя эти процессы в количественном выражении, можно представить изменения, в масштабах страны, потребления традиционных видов энергоносителей;

- настоящими носителями украинской культуры, в основном, продолжают оставаться жители сельских территорий. Молодые жители родовых поселений хранят и развивают украинские обычаи и традиции. Учитывая рост количества родовых поселений на Украине, можно говорить, что украинская культура получает новый формат проявления в современном обществе, дополненный как новой формой организации общества, так и новым содержанием, которое приводит Человека в гармонию с Природой⁶².

Согласно паспортизации около 1000 населенных пунктов имеют от 1 до 10 домов с престарелым населением. И тенденция роста количества снятых с карты населенных пунктов наблюдается

⁶² Plotnikova M. Conceptual Basis for Ukrainian Rural Development // Regional Formation and Development Studies. 2015. №3. P. 134–144.

от года к году. Понимая, что решение проблемы урбанизации и развития сельских территорий лежит, прежде всего, в области ментальности населения, была предложена Программа работы по фундаментальной перестройке ментальности населения. Согласно Программе предложено одно из направлений развития сельских территорий через реализацию идеи родовых поместий и родовых поселений. Для успешного продвижения указанной идеи необходимо было принятие ее сознанием всех слоев общества по выражению (принципу) “а как иначе может быть”. Такая информационная разъяснительная работа проводилась на уровнях:

- государственных структур – Кабинет Министров Украины (КМУ), Министерства и ведомства, областные государственные администрации (ОГА) и областные государственные органы, районные государственные администрации (РГА), сельские советы (СС);
- представительских органов – депутаты (комитеты) Верховного Совета Украины (ВСУ), областные советы, районные советы;
- общественных организаций разных уровней;
- Национальной академии наук Украины (НАНУ), Национальная академия аграрных наук Украины (НААНУ).

В этой информационной работе по освещению идеи “Родовое поместье” (РП) доносилась следующая информация: суть идеи; самодостаточность предлагаемого субъекта страны; реальность его реализации в конкретных условиях сегодняшнего дня, что предусматривает следующее: 1) суть идеи – предоставить законодательное право каждому гражданину Украины, при желании, взять 1 га земли для обустройства родового поместья (РП), безвозмездно, в постоянное или вечное пользование, без права продажи, с правом передачи только по наследству; 2) самодостаточность Родового поместья состоит из трех основных элементов: органическое земледелие; безотходная жизнедеятельность; новые формы образования и воспитания; 3) реальность реализации идеи РП заключается в следующем: а) Земли для обеспечения выполнения условия «каждому гражданину, при желании, 1 га...» в Украине достаточно. Это

подтверждают соответствующие министерства и аграрная наука (НААНУ); б) желающие взять землю на таких условиях в Украине есть, и мы на круглых столах и во время общественных слушаний приглашаем тех, кто уже взял 1 га и обустроивается или представителей инициативных групп, находящихся в поиске решения вопроса получения земли под РП; в) законодательная база, которая позволяет местным органам власти до принятия специального закона решать вопросы выделения 1 га под РП, – существует. И этим пользуются, в разных вариантах, местные органы власти. В результате в Украине в стадии организации и обустройства сейчас находятся около 100 родовых поселений. Уже к 2008 году в Украине было создано, на месте бывших сел, ряд поселений при нулевой поддержке со стороны государственных органов.

Разъяснительная работа, проводимая среди населения, министерств и ведомств, пробудила интерес государственных структур к теме родовых поместий. Ряд министерств и ведомств, а также Украинская академия аграрных наук предложили провести круглый стол по теме развития сельских территорий через реализацию идеи родовых поместий с участием представителей этих новых поселений со всей Украины. Этому круглому столу предшествовало рассмотрение идеи родовых поместий и родовых поселений на уровне комитета ВСУ по селу, а также в Кабинете Министров – на уровне вице-премьера. Депутатами ВСУ идея РП была определена как заслуживающая внимания, что и было озвучено при проведении круглого стола, на базе Министерства аграрной политики и продовольствия Украины 16.08.2008 г. В работе этого круглого стола принимали участие от министерств и ведомств – заместители и первые заместители министров, а от поселений – представители всех регионов Украины – около 50 человек.

Представителей министерств и ведомств интересовала география процесса РП, масштабы и глубина движения населения в обществе (переселение людей из города в сельскую местность). Выслушав поселенцев из разных регионов Украины, представители министерств и ведомств внесли предложение о необходимости разработки Концепции государственной программы “РП”,

направленной на возрождение сельских населенных пунктов, в процессе развития сельских территорий. А уже 22.08.2008 г. в НААНУ было заслушано доклад по РП на заключительном (годовом) заседании. Учитывая пожелания министерств и ведомств, был подготовлен проект Концепции государственной программы “РП” в течение 2-х месяцев. За 6 месяцев 2009 года данный проект Концепции был официально согласован с министерствами и ведомствами. Согласованный проект Концепции государственной программы “РП” был направлен Премьер-министру Украины. Премьер-министр Украины дал поручение 8 министерствам и ведомствам, а также НААНУ рассмотреть и изучить проект Концепции и внести КМУ предложения.

Министерства и ведомства, изучив проект Концепции “РП” совместно с НААНУ, внесли Кабинету Министров Украины предложение вмонтировать идею “РП” в Программу развития сельских территорий до 2020 года. Концепция этой Программы была утверждена в феврале 2010 г., а в марте прошли выборы Президента Украины и все было перечеркнуто. Продолжая работу по информированию о новых подходах к решению проблем сельских территорий совместно с Министерством аграрной политики Украины, проведен, в ноябре 2009 года, круглый стол на тему “Родовое поместье – одно из направлений развития сельских территорий”, в работе которого приняли участие депутаты Верховного Совета Украины. На этом круглом столе депутаты Верховного Совета Украины предложили подготовить проект Закона Украины «О Родовых поместьях и Родовых поселениях». Проект Закона Украины был подготовлен в 2011 году, и прошел юридическую экспертизу (экспертиза проведена в Национальном университете “Одесская юридическая академия”) и экспертизу по существу (в НААНУ, которая стала его соавтором).

Информационная работа, как принцип управления инновациями на сельских территориях, по нашему мнению, выбрана правильно. Изменяя при этой работе сознание людей (отношение к РП), в плане развития сельских территорий, гармонии с Природой определенных слоев общества, мы получили результат: 1) Премьер-Министр подписал поручение 8 министерствам и ведомствам вместе с НААНУ изучить идею и внести предложения;

2) Министерство аграрной политики и продовольствия Украины обратилось с просьбой о разработке учебной Программы для студентов аграрных вузов; 3) НААНУ обратилось с предложением провести Международную научно-практическую конференцию по РП; 4) ОГА обращаются с предложениями проводить круглые столы в РГА; 5) ОГА и областные советы обращаются с просьбой информировать руководителей районов на коллегиях и координационных советах; 6) государственная система образования обращается с просьбой проводить семинары по новым формам образования и воспитания (ноосферное образование) для учителей средних школ; 7) некоторые областные советы рассматривают вопрос запуска “пилотных” проектов возрождения населенных пунктов как начало планомерной работы по развитию сельских территорий.

На примере внедрения идеи РП просматривается система управления инновационными проектами в стране (обществе). Алгоритм реализации системы состоит из следующих этапов:

1) разработка инновационного проекта (техническое задание) с указанием мотивационных моментов для всех сторон-участников в системе “государство – население”;

2) разъяснение (обоснованное) нового понятийного аппарата, начиная с верхних эшелонов власти: Верховный Совет Украины, КМУ, министерства и ведомства. Результатирующими моментами являются мероприятия в виде круглых столов, общественных слушаний с принятием резолюций;

3) подключение к этой идее, в нашем случае, согласно поручения Премьер-министра, официальной науки как инструмента, обосновывающего теоретические подходы;

4) проведение дальнейшей информационной работы вместе с государственными органами и наукой;

5) проведение информационных мероприятий в разных регионах с одинаковой повесткой дня и аналогичными резолюциями на разных уровнях (областных, районных). Это дает основание говорить об одинаковых мнениях в разных регионах и на разных уровнях по принципиальным моментам концепции РП.

Достаточно большое количество резолюций на разных уровнях из разных регионов дает возможность формировать

уровень отношения к данной идее (РП) в стране, чувствовать степень поддержки ее в различных регионах и дает основание принимать решение о запуске на рассмотрение проекта Закона Украины. Если уверенности в поддержке законопроекта в разных регионах нет, его запускать не следует, а следует продолжать разъяснительную работу, желательно до тех пор, пока несколько регионов (на уровне областных структур) не будут настаивать на его внесении на рассмотрение. Основные преимущества инновационного проекта развития сельских территорий, через реализацию идеи «РП», установлены совместной работой с выездом на место (в действующее РП) специалистами Министерства аграрной политики и продовольствия Украины и НААНУ (табл. 1). Характерной и неповторимой чертой инновационно-инвестиционного проекта “РП” является то, что возврат инвестиций физических лиц в обустройство РП никто и никогда не будет требовать возмещать, ибо все затраты, понесенные физическими лицами, будут передаваться, без вариантов, по наследству потомкам.

Таблица 1

Прогнозные оценки результатов развития идеи “РП”

Показатель	Значение, по состоянию на март 2013 г., евро в год	
	на 1 родовое поместье, тыс.	в расчете на 600 населенных пунктов, снятых с карты с 1991 г. и 600 населенных пунктов, в которых числится от 1 до 10 жилых дворов, млрд
Инвестиции физических лиц в обустройство РП в расчете на 1 га	3,0	0,9
Производство чистой сельскохозяйственной продукции в расчете на 1 га	2,5	0,75
Экономия бюджетных средств на посадке леса	2,0	0,3
Обеспечение занятости вследствие инвестиционных затрат, тысяч человек		100

В случае отсутствия наследников, в рамках проекта Закона, предусмотрена передача имущества и РП государству. Фундаментальным базисом развития сельских территорий является наличие на них населения. И если государство запускает механизмы, которые стимулируют положительные тенденции роста сети населённых пунктов, это означает, что социальная политика по вопросам развития сельских территорий выбрана правильно. Характерная особенность организации родовых поселений – заселение их населением в возрасте 35 лет в среднем. Это означает, и подтверждается также практикой существующих родовых поселений, что детей у них 2 и больше.

А такие принципиальные положения идеи родовых поместий, как получение земли под родовое поместье в вечное пользование и передача только по наследству, означают, что люди на этой земле будут жить века. Это главная и фундаментальная основа для социального развития сельских территорий в украинском варианте. Земля под родовым поместьем не становится товаром. В этом заложен глубокий смысл, осознание которого не относится к рассматриваемой теме. А учитывая позитивную динамику деторождения в родовых поселениях, а также своеобразное, ноосферное образование и воспитание детей, мы получим начальную стадию формирования новой социальной общности с новыми, ноосферными взглядами на жизнь, которая придерживается принципа гармонии Человека и Природы.

3.2. Общественные организации общин – форма управления жизнедеятельностью территорий (населённых пунктов).

Реализация управления жизнедеятельностью в родовых поселениях осуществляется территориальными общинами как органом общественного самоуправления путём организации и регистрации, в установленном порядке, общественных организаций. Для управления процессами в обществе и жизнедеятельностью в общинах на территории Украины (применительно к вопросам развития сельских территорий) используется форма Публичного управления. Эта форма осуществляется через создание общественных организаций разных уровней: 1) базовый уровень (в населённом пункте, общине), работающей с местными органами государственного управления;

2) областной уровень, работающий с областными органами государственного и представительского управления, вузами, другими органами управления областного уровня и оказания необходимой помощи базовым организациям; 3) всеукраинский уровень, работающий с Кабинетом Министров, центральными органами государственной власти, Верховным Советом, академиями наук, вузами Украины, общественными организациями.

На территории Житомирской области начинается (по нашему мнению) одна из форм публичного управления. Образованные по принципам, изложенным в концепции “Родовое поместье” сельские населенные пункты (родовые поселения) на территориях опустевших сел на своем собрании представителей родовых поселений области (Круги поселений) рассматривают вопросы развития сельских территорий путем более эффективной реализации указанной концепции на территории области. Предложенный Кругом родовых поселений механизм сотрудничества родовых поселений и местных органов власти был поддержан на районном и областном уровнях. Он предусматривает наработки Кругом поселений предложений по возрождению сельских территорий области через реализацию идеи “Родовое поместье” и усовершенствование сотрудничества общин родовых поселений с местными органами власти. Предложения Круга поселений, в предложенном варианте, проходят рассмотрение в соответствующих областных государственных структурах (по предложению – Координационный совет). Перечень областных государственных структур, имеющих отношение к теме родовых поместий, установлен распоряжением Кабинета Министров Украины от 2 июня 2014 №43381 / 8 / 1-09. При поддержке внесенных предложений они направляются на рассмотрение областной государственной администрации или областного совета. В настоящее время указанные предложения проходят стадию всестороннего изучения и согласования в соответствующих инстанциях. Развитие сельских территорий через реализацию принципов, определенных в концепции “Родовое поместье”, представляет собой принципиально новый подход в организации новых населенных пунктов в сельских территориях как в вопросах

организации населенных пунктов, так и в организации общин. Учитывая принципиально новые подходы, в таких населенных пунктах поселяются люди молодые и умеющие нести ответственность за себя, своих потомков и территорию, на которой проживают. И они активно включаются в процесс развития территории и общины поселения. Исходя из того, что родовые поселения заселяются людьми на века и учитывая их активную жизненную позицию, они могут служить примером публичного управления развитием сельских территорий. Таким образом, выстраивается система обратной связи между населением и государственными и представительными структурами местных органов власти на уровне сельсовета, района, области, и которая собой одну из форм практического публичного управления на территории области.

Другая форма публичного управления, это работа общественных организаций по разъяснению целесообразности принятия управленческих решений государственными и представительными органами власти различных уровней. Так, Всеукраинская общественная организация “Народное движение защиты Земли” (далее – ВОО НДЗЗ) уже в 2008 году предложила и реализует программу возрождения и развития сельских территорий путем реализации идеи “Родовое поместье”, используя только метод информирования и разъяснительная на всех уровнях органов местной и центральной власти, а также населения. Такая информационная работа дала следующие практические результаты:

1. Кабинет Министров Украины в 2009 и 2014 годах своими распоряжениями направлял для изучения, вместе с Национальной академией аграрных наук Украины (соответственно, 8 и 10) министерствам и ведомствам для изучения и внесения предложений проект Концепции “Родовое поместье”;

2. Соответствующие министерства и ведомства официально поддержали указанный проект и внесли предложение (по поручению Премьер-министра Украины от 03.08.2009 г.. №43381 / 1 / 1-09) встроить указанную идею родовых поместий в Программу развития сельских территорий до 2020 года, которая в то время готовилась Министерством аграрной политики и продовольствия

Украины. Кроме того, министерства письмами направили своим органам на местах (областях и районах) проект Концепции “Родовое поместье” для ознакомления и применения в своей работе.

3. Областные государственные администрации и областные советы, по предложениям Всеукраинской общественной организации “Народное движение защиты Земли” и ее областных организаций, организовывали и проводили общественные слушания, круглые столы на которых предоставлялась информация о целесообразности и эффективности развития сельских территорий через реализацию Концепции “Родовое поместье”. Проведенная такая работа в областном вызвала интерес к этой теме на уровне районной государственной администрации, районных и городских советов, сельских и поселковых советов. В результате такие мероприятия были проведены в ряде областей, в том числе Харьковской, Одесской и Житомирской областях. Учитывая, что представители Министерство аграрной политики и продовольствия Украины и Национальной академии аграрных наук Украины изучали, по поручению руководства, опыт возрождения сельских территорий через реализацию принципов, предусмотренных Концепцией «Родовое поместье», признали такую практику целесообразной, эффективной и экономящей бюджетные средства на развитие села. В настоящее время в работе круглых столов в областях, как правило, принимают участие представители Министерства аграрной политики Украины (и других министерств), а также ученые Национальной академии аграрных наук Украины. Они на этих мероприятиях выкладывают положительную позицию и поддержку процесса возрождения сельских территорий через реализацию идеи “Родовое поместье”. Чувствуя отношение центральных органов власти к вопросу о родовых поместьях, местные органы власти адекватно и позитивно воспринимают информацию и смелее применяют в своей работе.

4. Так, Житомирская областная государственная администрация рассмотрела этот вопрос на коллегии, по информации Всеукраинской общественной организации “Народное движение защиты Земли”, и предложила провести соответствующие информационные круглые столы в районах

области. Такая работа была проведена в 9 районах и городе Коростень (60 тыс. населения). О проведенной работе Житомирской областной общественной организацией “Народное движение защиты Земли” было проинформировано областную государственную администрацию. Губернатором было подписано распоряжение главам районной государственной администраций от 20.09.2016 года с указанием продолжить, совместно с общественной организацией, работу по возрождению и развитию сельских территорий.

5. Областным советом, к вопросу изучения процесса развития сельских территорий через механизм родовых поместий на территории Житомирской области, предложено присоединиться Житомирском национального агроэкологического университета, который, по результатам глубокого и досконального изучения, должен внести свои предложения в областной совет по его активизации.

6. Такая информационная работа на всех уровнях в Житомирской области дала возможность почувствовать базовым уровням отношение вышестоящих уровней (от Кабинета Министров Украины до районного уровня), к идее “Родовое поместье” и ее использовании в возрождении населенных пунктов на сельских территориях. Как следствие, за 7 последних лет в области количество начатых родовых поселений выросло с 1 до 12. А в Малинском районе, заполнив родовыми поместьями бывшее опустевшее село, сельсовет, в установленном порядке, заселяет другое пустое село, где уже нет жителей, но с карты Украины оно еще не было снято. Таким образом, мы видим, что публичное управление, с учетом интересов государства и населения страны, возможно, при видимых практических результатах и для людей и для территорий.

Ключевое понятие управления – воздействие. В данном примере работы с реализацией идеи “Родовое поместье” влияние на сознание как работников государственных органов, так и представительских организаций, а также населения осуществлялся методом логической целесообразности и доносился с использованием понятийного аппарата, понятного соответствующему уровню граждан. Одним из важных аспектов

управления процессами на разных уровнях является знание и понимание ноосферного устройства Пространства. ВОО НДЗЗ учитывает присущие Пространству закономерности в своей работе. И практика показывает правильность таких подходов в своей работе.

3.3. Опыт работы Всеукраинской общественной организации «Народное движение защиты Земли» (ВОО НДЗЗ)

22.03.2019 исполнилось 11 лет Всеукраинской общественной организации “Народное движение защиты Земли” (ВОО НДЗЗ). Много сделано, о чём уже направлялся материал-информация областной общественной организации НДЗЗ для ознакомления. Сформировав необходимые векторные направления развития процесса работы РП и не оставляя его без внимания, ВОО НДЗЗ продолжает развивать процесс наработки опыта по духовному росту членов РП и населения соответствующих территорий.

Ветераны ВОО НДЗЗ помнят, что 10 лет назад, раз в месяц собирались в Киеве представители около 9 областей. Так, рассматривались и принимались проект Концепции государственной целевой программы “Родовое поместье”, проект Закона Украины “О родовых поместьях и родовых поселениях”, а также проводилась учёба по согласованной Программе “О системе устройства и функционирования Мироздания”.

Реакция Пространства: 1) Поручения Кабинета Министров Украины министерствам и ведомствам, а также НААНУ об изучении проекта указанной Концепции и внесении предложений (2009 г. – Премьер, 2014 г., 2017 г. – по использованию РП для ресоциализации и адаптации бывших осуждённых в общество); 2) Поддержка Национальной академией аграрных наук Украины проекта Закона «О родовых поместьях и родовых поселениях». Просьба НААНУ о соавторстве. Поддержка государственным университетом «Одесская юридическая академия» его как юридического документа.

Перестали ездить представители областей на встречи ежемесячно. Но проект Концепции и проект Закона об РП состоялись и начали работать. Они (представители областей) свою роль сыграли в истории. Была ещё масса работы по круглым

столам, общественным слушаниям и т.д., но главное – Концепцию и Закон они выдали обществу.

Начиная с 2011 года в Житомирской области проводили консультации и встречи о систематизации совместной работы. РП Житомирской области предложили собираться на Круг поселений раз в месяц в Житомире. К 2014 году они вынесли решение о проведении Круга поселений области с включением в программу своей работы вопросов духовного роста.

Реакция пространства: 1) Житомирская ОДА заслушала вопрос РП на коллегии и предложила провести, совместно с РДА и райсоветах, Круглый стол по РП сначала в районах, где есть РП (7), а потом в остальных. Проведено – в 9 районах, одном городе (Коростень – 70 тыс. населения) и для МВС (по их просьбе) с бывшими заключёнными; 2) Проведено на уровне области три КС по РП и, в том числе, один по ноосферному образованию. Они проводились на базе и при участии областной государственной администрации, и областного совета, ЖНАЭУ и других ВУЗов, областных органов государственного управления; 3) Количество родовых поселений увеличилось до 12.

РП Новоград-Волынского района Житомирской области (“Гранидуб”, “Пространство Любви”) предложили обществу вариант (Публичного управления, народного) управления территорией (населённым пунктом). В результате подготовленный этими РП Меморандум о сотрудничестве в вопросах управления территорией (населённым пунктом) был подписан (14 июля 2017 г.): ННЦ “Институт аграрной экономики”, ЖНАЭУ, Несолонским сельсоветом, Общественными организациями (в том числе ВОО НДЗЗ). Его поддержали официально Минагрополитики Украины, Житомирская ОДА и областной совет. *Четыре кафедры ЖНАЭУ активно включились в работу по теме РП. Создан филиал Научного центра по развитию сельских территорий ЖНАЭУ при Несолонском сельсовете Новоград-Волынского района. Такова реакция Пространства на инициативы РП в вопросах Публичного управления (реализации ст. 5 Конституции Украины).*

В 2018 году началась активная работа РП по вопросам духовного совершенствования. Одним из практических направлений этой работы намечено проведение внешкольных

занятий с школьниками по разным направлениям, например: рисование, спорт, IT-технологии и др. Для этого сельсовет разрешил использовать помещение сельского Дома культуры. Члены РП сейчас готовят комнаты для занятий, производя там ремонт своими силами. Все направления работы с детьми должны носить духовную основу, включающую Знания об окружающем Пространстве (ноосфере – по Вернадскому). Для этого и для общего духовного роста членов РП раз в месяц проводятся планомерные встречи с участием ВОО НДЗЗ и ЖНАЭУ. На их рассматривается: 1) модель устройства общества будущего, 2) внутренняя жизнь РП на текущий момент, 3) устройство и функционирование системы Мироздания.

Регулярные встречи с участием ВОО НДЗЗ и ЖНАЭУ начались с сентября 2018 года. Кроме того, поселенцы проводят аналогичные встречи раз в неделю. **Реакция пространства** не заставила себя ждать: 1) 22 марта 2019 г. на сходе села, где присутствовали районные службы (например: МВД, райздрав и др.), 1-й зам. главы Новоград-Волынской РДА все службы жаловались на сложное положение, что касается возможностей нормальной организации работы, а для РП была получена положительная информация; 2) Компания-арендатор земли вокруг РП “Гранидуб”, с которой поселенцы вели борьбу за неприменение гербицидов и пестицидов, объявила, устами зам. директора, что принято решение, создав дочернее предприятие, на землях вокруг РП выращивать экологически чистую продукцию; 3) несколько лет РП просило передать в пользование коммунального предприятия при сельсовете хотя бы 160 га (из 700) бывших колхозных лесов. На сходе 1-й зам. главы РДА заявил о передаче земель.

Это примеры целенаправленной духовной работы и реакция Пространства на эти действия. Для удовлетворения своих материальных потребностей в товарах и услугах родовые поселения организуют, в соответствии с действующим законодательством, потребительские общества (ПО). ПО родовых поселений могут объединяться в региональные ПО, расширяя, таким образом, перечень товаров и услуг, которые могут быть предоставлены членам этого ПО на основании внутрихозяйственного расчёта. Региональные ПО могут

организовывать, для удовлетворения собственных нужд, кредитные союзы. Указанные кредитные союзы, при необходимости, будут финансировать все нужды данного ПО и обеспечивать взаимоотношения с другими субъектами рыночной системы. Учитывая, что в родовых поселениях будут концентрироваться люди определённого склада характера и способа мышления, ими, в ПО, будут созданы необходимые условия, которые резко уменьшат отток “мозгов” и “рабочих рук” с Украины в другие страны. Глобализация финансовых рынков, при правильной организации ПО работы их Кредитных союзов, практически может не влиять на работу самих ПО. Эффективность работы ПО (со своим Кредитным союзом) зависит от того, насколько правильно организована система ПО – Кредитный союз и насколько точно выполняются предписания этой системы взаимоотношений. Учитывая известную истину, что семья – ячейка общества и проэкстраполировав развитие процесса организации родовых поместий и родовых поселений во времени и объёмах мы получим самодостаточное родовое поместье (семью), а также самодостаточное родовое поселение (потребительское общество), что будут служить крепким фундаментом самодостаточного государства.

Выводы

1. Современная тенденция постиндустриальных изменений связана с непосредственным пониманием нового образа жизни, основанного на новых бытовых стереотипах.

2. В целях достижения общности и солидарности необходимо социальное хозяйствование – обязательная часть успеха. Успех предприятия следует оценивать с точки зрения его вклада в солидарность, социальную сплоченность и территориальные связи.

3. Социальное хозяйствование (социальная экономика) – это хозяйственная деятельность различных организаций (кооперативов, обществ, ассоциаций, фондов и т. д.), основными ценностями которых является солидарность и социальная сплоченность, социальная ответственность и обязательства, демократия, автономность и независимость.

4. Углубление социальной отчуждённости и повышение безопасности сельского населения требует осуществить меры по повышению его культуры и укрепления сельских общин, используя

для этого новые возможности, открывающиеся с реализацией различных программ Евросоюза.

5. Одной из довольно широко распространенных в Литве форм кооперации, являются созданные и действующие сельскохозяйственные общества, играющие важную роль в решении социальных вопросов на селе.

6. Государственная политика удержания позиций на территории сочетается со стимулированием проживания в сельской местности молодежи и является стратегической целью не только оптимального расселения населения, но и повышения мест катализации общественно-экономических изменений. Развитие системы информационно-коммуникационного обеспечения, мобильность населения раскрывают перспективы несельскохозяйственных форм занятости, в частности в сфере ИТ-технологий, дизайна, образования, культуры, здравоохранения и т. п. Уровень образования и квалификация современных поселенцев сельских территорий позволяет развивать и наукоемкий сектор, в частности с позиции экологизации и хозяйствования, распространения передового опыта очистки водных и воздушных ресурсов, повышения плодородия почв, использования возобновляемых источников энергии, внедрения безотходной жизнедеятельности и природосоответствующих процессов в жизнедеятельности общества. Коллективный тип организации общин позволяет усилить перспективы инвестиционной деятельности на территории, сформировать социально-психологическую среду единомышленников с общими ценностями и позитивно-конструктивными экологическими проектами, которые имеют наследственный характер (передаются детям).

7. Открытый и доверительный формат сотрудничества расширяет возможности местного населения относительно механизмов внедрения социальных технологий, интеллектуализации и внедрения экономики знаний, а решение вопросов совместного проживания, образования и воспитания составляют уникальный опыт, который с собственными модификациями может быть повторен в других странах мира. Синергетический эффект развития сельских территорий через механизм “Родовое поместье” достигается от реализации

многофункціонального мультиметодичного і комбінованого процесного підходів в управлінні.

8. Активізація процесів розвитку сільських територій через реалізацію ідеї “Родове помістя” передбачає: участь населення в питаннях нормативного регулювання розвитку родових помістей і родових поселень (прийняття відповідного закону); содействие розвитку нових населених пунктів на сільських територіях за зміну статусу земельного участка, створення банку земель; активізацію діяльності громадських організацій зареєстрованих в територіальних громадах; проведення інформаційно-роз’яснювальної роботи о суті ідеї “Родове помістя”; організацію поселення на рівні територіальних громад, в тому числі обмін досвідом, координацію діяльності всередині руху; встановлення позитивних відносин між місцевим населенням і переселенцями і тому подібне.

Ракович О.І., аспірант

Житомирський національний агроекологічний університет

РОЛЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА У ФОРМУВАННІ ЛОКАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Середовищем формування локальних механізмів сільського розвитку є сільські соціально-економічні системи, в яких економічна взаємодія членів сільського соціуму спрямована на узгодження інтересів виробництва, сільських спільнот і територій. Виконання галузевих та загальносуспільних функцій у цій взаємодії зумовлює можливість нарощення обсягів виробництва, підвищення якості життя сільського населення та створення передумов до відтворення циклів економічного розвитку сільського соціуму.

Формування локальних механізмів сільського розвитку є інтегрованим процесом, в якому суб’єкти підприємництва та інституціональні агенти використовують різні комбінації методів та інструментів управління з метою досягнення ефективної діяльності

власних організацій, а також – цілей сільського розвитку. Ефективність використання цих механізмів залежить від врахування особливостей розвитку сільського підприємництва, до яких відносяться: специфіка сільськогосподарської діяльності та агробізнесу, дуальна структура вітчизняного аграрного виробництва (корпоративний сектор монополізував виробництво високомеханізованих та високорентабельних видів продукції, індивідуальний – займається трудомістким та малодохідним господарюванням), низький рівень інформаційно-консультаційного забезпечення суб'єктів локального підприємництва щодо можливостей участі у різних грантових програмах та проектах розвитку.

Натепер базовими передумовами формування локальних механізмів сільського розвитку згідно оновленої в рамках Стратегії “Європа 2020” загальноєвропейської політики сільського розвитку вважаються: розвиток місцевого потенціалу, диверсифікація сільської економіки, розвиток місцевих ринків і робочих місць, використання альтернативних можливостей реструктуризації сільського господарства, підвищення ефективності використання ресурсів для підтримки базових рівнів виробництва продуктів харчування, кормів і відновлюваних джерел енергії⁶³.

Теоретико-методологічне обґрунтування формування локальних механізмів сільського розвитку знаходимо у дослідженнях О. Бородіної, А. Бутенка, О. Басюка, І. Валентюк, Ю. Губені, М. Кітсона, В. Козак, О. Павлова, І. Прокопи, О. Попової, П. Тайлера, О. Шубравської, в яких підкреслено необхідність орієнтації на комплементарний (взаємодоповнюючий) характер агропродовольчих систем, де поєднується виробництво матеріальних і суспільних благ, найважливішими з яких є продовольча безпека (самозабезпечення) країни, збереження довкілля, підтримання життєдіяльності населення на сільських

⁶³ Europe2020 priorities. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm. (Дата звернення 06.02.2019 р.).

територіях, відтворення і розвиток селянства (фермерства) як носія ідентичності та хліборобської культури⁶⁴.

Методологічною основою ролі підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку вбачається трактування Й. Шумпетером економічного розвитку (в контексті цього дослідження ототожнюємо із сільським розвитком) як появи чогось нового, невідомого раніше, що зумовлене проявами нових форм і методів підприємницької активності в “упорядкуванні” механізмів розвитку соціально-економічних територіальних систем^{65,66}.

Підприємницька активність на сільських територіях має прояв в процесі здійснення економічної діяльності різними суб’єктами господарювання (аграрними та неаграрними), яким притаманні ознаки класичних організацій (цілі, ресурси, структура, капітал, технології), координація діяльності яких здійснюється за класичною схемою організаційного менеджменту, а результат діяльності, що може потенційно забезпечувати сільський розвиток, залежить й від підприємницьких здібностей керівників.

Методологічною основою значимості організаційного чинника підприємництва у забезпеченні соціально-економічного відтворення добробуту сільського населення та сприянні сільському розвитку вважається експлікація проблематики формування та трансформації людського капіталу як системи соціальних норм етики праці та виробничого знання людини, які формують стійку мотивацію до ефективної праці та є базовим еволюційним механізмом (адаптацією) економічної поведінки, що задовольняє

⁶⁴ Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозів. НАН України”. – К., 2018. – 152 с. С. 87-88.

⁶⁵ Agriculture at a Crossroads. The International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, and Technology for Development (IAASTD): global report / edited by Beverly D. McIntyre...[et al.], 2009. 606 p.

⁶⁶ The Theory of Economic Development An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Joseph A. Schumpeter. URL: <http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674879904>. (Дата звернення – 04.04.2019 р.).

індивідуалізовані потреби без негативних екстерналій щодо суспільного добробуту⁶⁷

В концептуальних засадах державної політики сільського розвитку в Україні визначено перспективні вектори формування його локальних механізмів зокрема, стимулювання сільських громад до колективних дій у розв'язанні життєвих проблем з використанням місцевих активів/капіталів (методологічний підхід "знизу – вгору" ("від громади до держави")); формування в Україні сприятливого економічного соціального та інституційного середовища функціонування і розвитку сімейного типу господарювання у сільському господарстві; розробка основних засад становлення сільської економіки, що ґрунтується на широкому використанні соціальних, інституційних та технологічних інновацій, а також локальних знань для реалізації потенціалу місцевих громад; підвищення ділової та громадянської активності членів сільських громад для використання ними локальних ресурсів і зовнішніх можливостей на засадах партнерства, в тому числі з державою, з метою поліпшення якості життя на селі, подолання бідності, оновлення людського капіталу, збереження локальних екосистем; інституційна та фінансова підтримка сімейних господарств; диверсифікація сільської економіки та підвищення добробуту селян; місцевий розвиток за лідерство сільських громад⁶⁸.

З огляду на сучасні тенденції формування міждисциплінарних концепцій локального розвитку, основою теоретико-методологічного обґрунтування ролі підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку слід вважати просторові

⁶⁷ Данилова К.І. Підприємницький етос: еволюційний механізм та мікроструктура порівняльних переваг. URL: https://www.researchgate.net/publication/311510323_Pidpriemnickij_etos_ev olucijnij_mehanizm_ta_mikrostruktura_porivnalnih_perevag (Дата звернення – 17.04.2019 р.).

⁶⁸ Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – К., 2018. – 152 с. С. 90.

теорії, теорію фірми, концепції місцевого розвитку та ендогенного потенціалу, інституціональну теорію, концепції "підприємницької архітектури" локального простору та економічної активності соціуму, теорії інтелектуального і соціального капіталу⁶⁹⁷⁰⁷¹.

В контексті означеного необхідним вбачається обґрунтування основних функцій підприємництва, які активізують формування локальних механізмів сільського розвитку та їх ефективну адаптацію до умов розвитку сільської економіки конкретного населеного пункту – виробничої, соціально-економічної, реконструктивної. До першої функції слід віднести *виробничу функцію*, яка має прояв в організації ефективної діяльності суб'єктів господарювання на сільських територіях. Роль виробничої функції в економічному розвитку територіального соціуму досліджується науковцями в контексті обґрунтування концептуальної ідеї впливу фірми (організації) на життя соціального індивіда⁷². Результатом виконання виробничої функції в локальних умовах сільського розвитку є результати діяльності різних організацій, працівниками яких є сільське населення.

Виробництво сільськогосподарської продукції у фактичних цінах в останні п'ять років збільшилось майже у 2 рази (298984 – 625585 млн. грн у період 2013-2017 рр.), валова додана вартість сільського господарства в цей де період зросла з 128501 до 270395 млн. грн., чистий поточний прибуток галузі збільшився у 2,4 рази (88654 – 214091 млн. грн.)⁷³. Рівень рентабельності продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах у

⁶⁹ Шульц С.Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління / С.Л. Шульц. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – С. 12–17.

⁷⁰ Небрат В. Розвиток підприємництва в Україні: історичні детермінанти та перспективи. *Економіка та прогнозування*. 2017. № 3. С. 140–156.

⁷¹ Кравчук І. І. Економічний розвиток сільського соціуму: проблеми управління : [монографія] / І. І. Кравчук. – Житомир : Полісся, 2014. – 345 с.

⁷² Cohender P., Lerena P/ Theory of the firm in evolutionary perspective: a critical development // Paper to the conference "Competence, Governance and Entrepreneurship", Copenhagen< June 9-11th, 1998.

⁷³ Сільське господарство України за 2017 рік. Статистичний збірник. Київ, 2018. 245 с. С. 35-36.

період 2012-2017 рр. має тенденції до помірних коливань по зернових і зернобобових, соняшнику, цукрових буряках. Стабільне зростання рівня рентабельності спостерігається таких видах тваринницької продукції, як молоко (з 1, 8 % у 2012 р. до 26, 9 % у 2017 р.), м'ясо великої рогатої худоби та м'ясо свиней (у 2017 р., вперше з 2012 р. рівень рентабельності зафіксовано 3, 4 та 3, 5 % відповідно)⁷⁴.

До другої функції підприємництва в активізації формування локальних механізмів сільського розвитку та їх ефективної адаптації до умов розвитку сільської економіки віднесемо *соціально-економічну функцію*, за допомогою якої забезпечується взаємозв'язок між результатами підприємництва та якістю життя сільського соціуму. Аналіз доходів селян у розрізі соціально-економічного статусу як чинника дохідності праці дає можливість виявити чітку тенденцію. На сільському ринку праці найбільшу частку зайнятих становлять наймані працівники (91,4 %), самозайнятих – майже 8 % і менш як 1 % підприємців. Аналіз доходів за групами зайнятих демонструє зворотну тенденцію. Найбільше отримують підприємці, доходи самозайнятих становлять 73 % від заробітків підприємців, наймані працівники в середньому отримують 57 % від середніх доходів підприємців. Для порівняння, 37 % підприємців отримують річний дохід понад 50 тис. грн, серед самозайнятих частка найбагатших становить 20 %, серед найманих працівників – лише 5,5 %⁷⁵.

Участь членів сільського соціуму у підприємництві зумовлює накопичення локальних заощаджень сільського населення. За підсумками 2016 р. майже 71 % усіх сільських домогосподарств мали змогу заощаджувати частину отриманого грошового доходу. Для 30 % із зазначених сума заощаджень в середньому становила 16 тис. грн, ще для 17 % – майже 43 тис. грн. При цьому $\frac{2}{3}$ з них – це домогосподарства, що складаються виключно з пенсіонерів, та сім'ї

⁷⁴ Там само, С. 177.

⁷⁵ Витрати і ресурси домогосподарств України в 2016 р. Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm (Дата звернення – 20.04.2019 р.).

середнього віку, у складі яких немає дітей. Зазвичай такі заощадження мають більш довготривалий або сезонний характер використання, що дає змогу за сприятливих умов залучити їх як інвестиції⁷⁶.

Третьою функцією підприємництва в активізації формування локальних механізмів сільського розвитку слід віднести *реконструктивну функцію*, за допомогою якої відбувається корінна перебудова несучих конструкцій сільської економіки, відновлення власної ідентичності, суб'єктності локальної господарської системи, що змінює міру економічної динаміки на основі домінування якісних перетворень над кількісними і відкриває можливість забезпечення економічного розвитку сільського соціуму. Поєднання принципів інтровертності (спрямованості на власні інтереси конкретної сільської території), інклюзивності (включеності у міжрегіональні відносини та зовнішньоекономічну діяльність для підтримки власного розвитку) та інноваційності підприємницької активності (застосування новітніх технологій, форм і методів господарювання) зумовлює забезпечення реконструктивного розвитку сільської економіки.

Важливою методологічною базою формування механізмів реконструктивного розвитку в аграрному секторі економіки є задекларована Організацією економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) концепція “невідворотності” взаємозв'язку між різними ролями та функціями сільського господарства у трьох взаємопов'язаних сферах: економічній, соціальній та екологічній⁷⁷.

Використання виробничої, соціально-економічної, реконструктивної функцій агентами підприємництва та комбінування цих функцій з різними інструментами, локальними організаційними та адаптаційними активами зумовлює формування

⁷⁶ Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2018. – 152 с. С. 98-99.

⁷⁷ Agriculture at a Crossroads. The International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, and Technology for Development (IAASTD): global report / edited by Beverly D. McIntyre...[et al.], 2009. 606 p. С. 236.

локальних механізмів сільського розвитку, до яких слід віднести механізми локального партнерства, інноватизації, локальної інституціоналізації.

Теоретико-методологічні і прикладні аспекти механізму локального партнерства слід обґрунтовувати в контексті кращих сучасних європейських практик. У політиці структурних змін Європейського Союзу партнерство розглядається як "включення в процес прийняття рішень та їх реалізації органів місцевого та державного управління, а також установ регіональних і місцевих громад, які краще знають потреби та можливості свого регіону. Це один із принципів реалізації структурних фондів"⁷⁸.

У Концепції розвитку сільських територій вказано основні напрями формування локального партнерства в Україні зокрема, можливість самостійного визначення напрямів свого розвитку та розробки локальних стратегій розвитку сільських територій, формування конкурентоспроможного багатогалузевого й багатокладного сільського господарства, диверсифікованої сільської економіки, сприятливих агроландшафтів, за рахунок нарощування людського й соціального капіталів, розвитку партнерства держави, бізнесу, громад⁷⁹. Вагомим аспектом формування й функціонування механізму локального партнерства є сприяння створенню нових фірм, зміцненню конкурентоспроможності наявних підприємств, залученню інвестицій, чим допомагає у створенні нових робочих місць та й взагалі в активізації сільського розвитку.

Обґрунтування теоретико-методологічних і прикладних аспектів механізму інноватизації сільського розвитку розглянемо у площині можливості використання інноваційних прийомів та інструментів у процесі їх формування у сільських соціо-економіко-

⁷⁸ Strategie zarządzania wspolpraca / edutowany przez : J. Hadynski, M. Kozera, I. Lipinska, H. Mizerska, M. Stodowa-Helpa. – Poznan: Wyd. Akademia Rolnicza im. Cieszkowskiego, 2006 – 165 s. С. 45-46.

⁷⁹ Про схвалення Концепції розвитку сільських територій. Постанова КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p>. (Дата звернення – 20.04.2019 р.).

еколого-просторових системах, до яких можна віднести розвиток біодинамічного сільського господарства, який набуває зростаючої важливості в умовах зміни клімату.

Біодинамічне сільське господарство – це система господарювання, яка на практиці реалізує цілісність процесу сільського життя: виробництва сільськогосподарської продукції, збереження екосистем та людських спільнот. Біодинамічне сільське господарство є самодостатньою системою господарювання на основі взаємодії ґрунту, рослин і тварин і забезпечує реально безпечне сільськогосподарське виробництво при постійному природному збереженні і підвищенні його продуктивності.

Протягом майже 20 років в Ройдел Інституті (Rodale Institute) вивчався процес зміни ґрунту залежно від типу агротехніки: біодинамічна та із застосуванням хімікатів. Результати доводять, що при біодинамічному землеробстві в ґрунті накопичується вуглець. Було прораховано, що якби більшість сільгоспугідь оброблялося органічним способом, це дозволило б вирішити сучасні кліматичні проблеми. За результатами досліджень Ройдел Інституту біодинамічне землеробство сприяє акумулюванню парникових газів з повітря, протидіючи таким чином глобальному потеплінню⁸⁰.

Біодинамічне сільське господарство використовує методи управління, які призначені для відновлення, підтримки та підвищення екологічної гармонії в природі у процесі господарювання. Основні принципи біодинамічного управління включають диверсифікацію врожаю, уникнення хімічного обробітку ґрунту та врожаю на усіх технологічних стадіях (на фермі й поза фермою), вплив космічних природних процесів на біологічні організми, де-концентроване виробництво та просторовий розподіл продукції. На біодинамічній фермі як мінімум десять відсотків загальної площі земель сільськогосподарського призначення використовується для збереження біорізноманіття. Це може включати (але не обмежує) лісові та водно-болотні угіддя, прибережні природні коридори та спеціальні насадження. Обов'язковим є дотримання сівозмін та використання багаторічних

⁸⁰Rodale Institute. URL: <http://rodaleinstitute.org/our-work/research/>. (Дата звернення – 17.02.2019 р.).

насаджень. Забороняється висаджувати та одночасно вирощувати одну й ту ж культуру протягом більше двох років; земля повинна отримувати адекватне зелене покриття⁸¹.

Запровадження сучасних цифрових технологій у практику аграрного підприємництва є інноваційним прийомом формування механізму інноватизації сільського розвитку, використання якого зумовлено розвитком сучасних цифрових технологій, які можуть формувати цифрові мережі доступу до новітніх науково-обґрунтованих, розумних технологій управління фермою на основі концепції "Farming 4.0" (сільське господарство 4.0). Сільське господарство 4.0 уже є реальністю у певних технологічних сферах сільськогосподарського виробництва. Перші результати застосування цифрових технологій у німецькому сільському господарстві свідчать про отримані вищі врожаї з гектара із одночасним суттєвим зменшенням рівня азоту, зниженням антропогенного навантаження на ґрунти за рахунок зменшення кількості обробітку посівів, скороченням внесення гербіцидів на 10 % та зменшенням використання палива на 20 %.

Завдяки "Farming 4.0" фермери можуть управляти своїм господарством на абсолютно нових рівнях автоматизації, стабільності та продуктивності, зберігаючи при цьому повний контроль за фермою. Цифрова революція у сільському господарстві створює реальні можливості для залучення молоді, яка більше підготовлена до цифрових змін. Важливим є забезпечення наявності комп'ютерної обізнаності і цифрових навичок та відкритості до використання нових можливостей ведення малого аграрного бізнесу і його моделей, що можуть виникнути після цифрових трансформацій⁸². Формування та використання механізму локальної інституціоналізації дозволить інтегрувати різні інструменти методи та прийоми підтримки функціонування локального підприємництва для забезпечення сільського розвитку.

⁸¹ Механізми реконструктивного економічного розвитку та соціальні критерії їх ефективності : монографічний збірник / за ред. акад. Гейця В.М., чл.-кор. Гриценка А.А. ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". – Електрон дані. – К., 2017. – 256 с. С. 75-76.

⁸² Там само. С. 79.

До складових цього механізму слід відносити процеси взаємодії суб'єктів локального підприємництва, державних органів управління, представників сільських громад та локального й регіонального бізнесу, науково-дослідних та навчальних установ, суб'єктів інфраструктури агробізнесу (банківських, страхових установ, логістичних, інформаційних, консалтингових організацій).

В результаті означеної взаємодії слід очікувати змін інституціонального середовища розвитку сільського підприємництва зокрема, поліпшення фінансового та кадрового забезпечення агровиробництва; формування земельного капіталу та ринку інноваційних сільськогосподарських технологій; становлення і розвиток інформаційної системи поширення агроінноваційних знань; розширення агропродовольчого попиту шляхом формування внутрішнього ринку та стимулювання експорту; забезпечення зростання доданої вартості у кінцевій агропродовольчій продукції; підвищення ступеню саморозвитку сільських громад; посилення організаційно-фінансової підтримки сімейного фермерства, а також – соціальної і екологічної відповідальності агробізнесу; подолання просторової ізоляції; розширення доступу до базових послуг⁸³

Розглядаючи роль підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку необхідно відмітити, що цей процес зумовлює зародження та еволюцію підприємницького потенціалу сільських територій, яким вбачається сукупність наявних та придатних до мобілізації джерел, засобів конкретної території, елементів потенціалу цілісної соціально-економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного розвитку за умов ефективного перетворення всіх видів ресурсів та використання підприємницької активності населення.⁸⁴

⁸³ Імплементация европейских засад сільського розвитку в Україні : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". – К., 2018. – 300 с. С. 45, 56-59, 73.

⁸⁴Ракович О. І. Теоретико-методологічні аспекти дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. Ефективна економіка. 2018. № 5. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6353> (дата звернення – 30.04.2019).

Означений зміст поняття “підприємницький потенціал сільських територій” сформовано на основі використання авторського алгоритму аналізу взаємозв’язку складових, характеристик цього поняття, що визначились у дослідницькому науковому просторі. До особливостей досліджень потенціалу сільських територій у вітчизняній економічній науці включаються й такі ракурси: підприємницький потенціал сільського розвитку, ендогенний потенціал, потенціал розвитку малих підприємств на сільських територіях. Підприємницький потенціал сільського розвитку досліджується у вітчизняній економічній науці в контексті обґрунтування складових цього розвитку, структури сільської економіки та її диверсифікації.

Прикладні результати досліджень підприємницького потенціалу сільських територій знайшли свій прояв в законодавчих документах. Зокрема, у розпорядженні Кабінету міністрів України “Про затвердження плану заходів реалізації Концепції розвитку сільських територій” від 19 липня 2017 р. № 489-р. до основних заходів віднесені: створення організаційних, соціальних, економічних умов для розвитку різноманітних видів економічної діяльності та форм господарювання на селі; законодавче врегулювання питання розвитку туристичної та рекреаційної діяльності у сільській місцевості; спрощення умов доступу сільського населення до фінансових ресурсів; розроблення пілотних проектів з розвитку сільських територій, що стимулюватимуть такі види діяльності, як туризм, сфера обслуговування, народні промисли у сільській місцевості, та подання їх заінтересованим центральним органам виконавчої влади на розгляд в установленому порядку щодо фінансування в рамках відповідних бюджетних програм розвитку; розроблення пілотних проектів щодо сприяння виходу малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників на організований товарний ринок; розроблення нормативно-правових актів щодо удосконалення державної підтримки малих сільськогосподарських виробників та створених ними сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; запровадження навчальних програм, проведення тренінгів і

семінарів для сільських голів та фермерських господарств з питань розвитку несільськогосподарських видів бізнесу⁸⁵.

Значимість ролі підприємництва у формуванні локальних механізмів сільського розвитку зумовлена тим, що виконання виробничої функції спонукає суб'єктів до виконання соціально-економічної та реконструктивної функцій з використанням різних методів та інструментів, локальних організаційних та адаптаційних активів у формуванні інноваційних механізмів сільського розвитку – біодинамічного сільського господарства, застосування цифрових технологій. Це сприяє формуванню механізму локальної інституціоналізації, підприємницького потенціалу сільських територій та забезпечує передумови відтворення економічного розвитку сільського соціуму.

*Тарасович Л. В., к.е.н., доцент
Житомирський національний агроекологічний університет*

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ: ТОЧКИ ДОТИКУ В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИКАХ

Становлення механізмів узгодження цілей державної аграрної політики та політики сільського розвитку є визначальною рисою сучасної загальновизнаної моделі європейського зростання, основні положення якої натеper активно втілюються в умовах нашої держави. Угода про асоціацію з Європейським Союзом є підтвердженням прагнення України стати повноправним членом європейського суспільства, що, водночас, підкріплюється згодою на інноваційне перезавантаження практично всіх галузей національної економіки. Ефективність концепції сталого розвитку нашої держави

⁸⁵Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій / Розпорядження КМУ від 19 липня 2017 р. №489-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-p>. (дата звернення – 30.04.2019).

та реалізація у її межах політики сільського розвитку детермінується ідентифікацією точок дотику в європейському та вітчизняному підходах щодо можливостей розвитку сільської економіки.

Сучасні моделі розвитку сільської економіки мають ґрунтуватися на виявленні та можливості використання її внутрішніх та зовнішніх резервів. Сільську економіку, з позиції її багатофункціональності, слід розглядати не лише як основу підвищення якості життя сільського населення, а й всього суспільства. Це, з одного боку, матиме позитивні зрушення в економічній, соціальній й екологічній площинах (конвергенція до зрівноваженого сільського розвитку), з іншого – визначатиме доцільність імплементації сучасних організаційно-економічних засад ідентифікації та використання інституційних особливостей та потенціалів сільських територій⁸⁶.

Питанням формування моделей сільського розвитку приділено значну увагу вітчизняними дослідниками. В Європі, як правило, використовують комбіновані моделі. Вчені НААН розробили п'ять моделей сільського зростання в Україні, а саме:

- ✓ *галузеву* (сільський розвиток ототожнюється із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу);
- ✓ *перерозподільчу* (сільський розвиток пов'язаний зі зменшенням відмінностей між найвідсталішими сільськими регіонами та іншими секторами економіки);
- ✓ *територіальну*, або *кластерну* (відбувається локальне формування економічно активних територіальних громад чи територій на основі інтеграції усіх компонентів сільського розвитку);
- ✓ *селоцентристську*, або *селозберігаючу* (у пріоритеті – задоволення інтересів та збереження традицій сільського населення, характерних інституційних особливостей сільських територій);

⁸⁶ Тарасович Л. В. Стратегічні імперативи розвитку сільських територій та економіки в контексті трансформаційних процесів. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. № 2 (57), т. 2. С. 30.

✓ *змішану* (задіяні окремі компоненти різних моделей, переважно галузевої і територіальної)⁸⁷.

Для застосування кожної із представлених моделей слід враховувати характеристики різних сфер сільської економіки, інституційні особливості окремих сільських територій, просторову і галузеву приналежність бізнесу тощо. Це дасть змогу належним чином оцінити потенційну ефективність впровадження обраної моделі сільського зростання, або їх комбінювання.

Європейська модель сільського розвитку, об'єктивність імплементації якої у вітчизняних умовах є беззаперечною, передбачає реалізацію трьох визначальних складових, а саме – економічної, соціальної та екологічної. В основу такої моделі закладено інтегровані та взаємоузгоджені зв'язки всіх сфер сільської економіки для створення належних умов для проживання і життєдіяльності сільського населення та його активної участі в аграрному виробництві⁸⁸. Зазначене підкреслює зрівноваженість зростання, а економічна складова, за рахунок використання наявного природно-ресурсного потенціалу сільських територій, домінує у формуванні синергетичного ефекту від реалізації політики сільського розвитку.

Економічна складова сталого розвитку сільських територій має відповідні елементи: галузево-виробничу структуру аграрного виробництва; інноваційно-інвестиційну привабливість сільських територій та аграрного сектора; фінансову спроможність та ділову активність аграрних формувань та економічну стійкість домогосподарств; гарантування продовольчої безпеки України та світу⁸⁹. При цьому, слушним є твердження, що суто економічний

⁸⁷ Вчені НААН розробили 5 моделей розвитку українського села. URL: <https://agropolit.com/news/5103-vcheni-naan-rozrobili-5-modeley-rozvitku-ukrayinskogo-sela>. (дата звернення: 14.04.2019).

⁸⁸ Tarasovych L., Yareмова M., A. Slobodyanyk. The development of the rural economy: convergence to European modernity. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 2 (14), ч. 1. С.118.

⁸⁹ Тимошенко М. М. Стратегія сталого розвитку сільських територій України та економічний механізм її реалізації : монографія. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2018. С. 50.

розвиток не повинен бути самоціллю, адже він має служити загальносуспільному прогресу (зокрема, розвитку людського капіталу, ощадливому використанні та примноженні природно-ресурсного потенціалу, а також дбайливому ставленні до довкілля)⁹⁰.

У Європейському Союзі, починаючи з 2010 р., активно впроваджується і має позитивні результати європейська стратегія «Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеосяжного зростання» (*EUROPE 2020: European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*)⁹¹. Важливе місце у вказаній стратегії належить реалізації реформи Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), яка проявляється в конфігурації елементів державної політики, а саме – структурної, регуляторної, цінової та зовнішньоторговельної. Загальновідомо, що САП ЄС на період 2014–2020 рр. визначено три постулати зміцнення національної економіки, а саме:

1) *розумне зростання*, яким передбачено розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях;

2) *сталий розвиток*, тобто цілеспрямоване використання ресурсів, екології та конкуренції;

3) *інклюзивне (всеосяжне) зростання*, що означає сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальної і територіальної узгодженості.

Враховуючи усталені твердження щодо доцільності упровадження європейських підходів в Україні, економічно та соціально виправданою є імплементація інклюзивної моделі розвитку сільської економіки, пріоритетами якої є зменшення рівня бідності через зайнятість та вдосконалення ринку праці⁹². Узагальнений формат інклюзивної моделі базується на створенні належних умов для підвищення якості життя сільського населення,

⁹⁰ Попова О. Л. Агросфера : соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 76.

⁹¹ Europe 2020 targets : URL : http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm. (дата звернення: 14.04.2019).

⁹² Куцмус. Н. М. Гендерні імперативи розвитку сільської економіки в умовах глобалізації : монографія. Київ: ЦУЛ, 2018. С. 260–261.

його соціальної згуртованості, а також екологічної обізнаності щодо збереження навколишнього природного середовища.

Політика сільського розвитку в європейських країнах супроводжується належним інституційним забезпеченням та державною підтримкою. Характерним при цьому є соціально-економічний зміст такої підтримки, тобто регуляторні дії держави спрямовані на забезпечення організаційної легітимності. Запланований бюджет САП ЄС на 2014–2020 рр. складає 386,9 млрд дол., що на 6 % менше, ніж було передбачено на 2013 р. В бюджеті задекларовано найбільші обсяги фінансування (72,8 %) на покриття прямих виплат та маркетингових витрат (проте цей обсяг, у відношенні до рівня 2013 р., на 10 % менший). 23,2 % обсягу фінансування спрямовано на розвиток сільських районів. Для формування продовольчих резервів на випадок кризи у сільськогосподарському секторі передбачено 3,5 млрд дол. (0,9 %)⁹³. Крім того, розмір прямих платежів змінено залежно від країни-одержувача: для країн «старих» членів ЄС ці виплати скорочено на 5 %, а для нових членів ЄС – збільшено на 60 %.

Слід зазначити, що уперше в окремий стратегічний пакет пріоритетів виділено заходи щодо активізації наукових досліджень та інновацій, які уможливають досягнення цілей аграрного виробництва ЄС у напрямі скорочення витрат на виробництво. Зайнятість стає все вагомішим пріоритетом САП ЄС, підтвердженням чому є теза, що із десяти ключових засад реформи щонайменше три є дотичними до зайнятості сільського населення.

В Україні державна політика розвитку сільських територій передбачає відповідне законодавче підґрунтя, проте її стабільність та інституційне супроводження натепер залишаються на відносно низькому рівні. Зазначене підтверджує відносну невідповідність загальноновизнаним стандартам ЄС, а відтак і обмеженість можливостей адаптації європейських засад до вітчизняних реалій. Враховуючи інтегруючий фактор галузевого і територіального

⁹³ Політика сільського розвитку на базі громад : наукова доповідь / За ред. О. М. Бородіної, І. В. Прокопи, О. Л. Попової ; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ». К. 2015. С. 67. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/291.pdf>. (дата звернення: 14.04.2019).

аспектів, передусім поступовий відхід від принципів територіального поділу, сучасні цілі САП ЄС окреслюються загальними завданнями сільського розвитку, сформованими на підходах, пов'язаних з територіальною координацією та конвергенцією⁹⁴.

Серед напрямів сталого розвитку сільських територій в країнах ЄС варто виділити доброчесні сільськогосподарські практики. Це пов'язано із тим, що сучасне сільське господарство, орієнтуючись на формування стратегій максимізації прибутку, інтенсивно використовує природно-ресурсний потенціал, наращує техногенне навантаження на довкілля, надмірно застосовуючи мінеральні добрива, агрохімікати, біологічно активні добавки, в т. ч. стимулятори росту, заборонені лікарські препарати тощо. Бізнес-технології в аграрному виробництві, як правило, виправдовуються необхідністю розв'язання продовольчої проблеми, але, водночас, загострюють іншу, не менш важливу – екологічну проблему⁹⁵. Концепція багатофункціональності розглядає сільське господарство як основу економіки, соціальної і природоохоронної сфер сільських територій. В умовах вітчизняних реалій вона є основою для обґрунтування необхідності активізації аграрної політики⁹⁶.

Ключові положення Стратегії розвитку аграрного сектора України на період до 2020 р. в основних аспектах корелюють з програмним періодом 2014–2020 рр. САП ЄС, зокрема щодо:

- пріоритету сільського розвитку через орієнтацію політики на розвиток громад, ефективне використання локальних ресурсів для збереження екосистем та нівелювання ризиків зміни клімату, упровадження інновацій в сільській

⁹⁴ Tarasovych L., Yareмова M., A. Slobodyanyk. The development of the rural economy: convergence to European modernity. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 2 (14), ч. 1. С.118.

⁹⁵ Кононенко О. М. Європейські практики підтримки сталого розвитку сільських територій у контексті удосконалення земельних відносин. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 96.

⁹⁶ Скидан О. В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації : монографія. Житомир: ЖНАЕУ, 2008. С. 36–38.

економіці, підвищення конкурентоспроможності аграріїв та їх залучення до ланцюгів формування доданої вартості;

- *стимулювання розвитку партнерських стосунків з переробними підприємствами та гарантування й захист прав аграріїв шляхом збільшення кількості професійних та неурядових організацій;*
- *сприяння диверсифікації зайнятості в сільській місцевості, що забезпечуватиме конкурентоспроможність та зростання сільської економіки*⁹⁷.

Стратегією «Європа 2020», яку розроблено з метою створення належних умов для зрівноваженого та інклюзивного зростання, передбачено сталий та різновекторний економічний розвиток сільських територій, сфокусований на обґрунтованих довгострокових стратегічних орієнтирах (зайнятість, дослідження і наукові розробки (інновації), клімат та енергетична збалансованість, освіта, боротьба з бідністю та соціальним відчуженням), кожен з яких передбачає виконання чітких завдань з імплементацією конкретних пропозицій⁹⁸.

Крім того, вагомим кроком у напрямі упровадження в Україні європейських засад сільського розвитку є розробка Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. Метою Стратегії є підвищення конкурентоздатності сільського господарства як базової основи сільської економіки і сприяння розвитку сільських територій на сталій основі, відповідно до стандартів ЄС та міжнародних стандартів. Основними проблемами вітчизняних сільських територій, що підлягають вирішенню у межах вказаної Стратегії, є: підтримка малих виробників аграрної продукції; підвищення стандартів якості життя та диверсифікація господарської діяльності у

⁹⁷ Стратегія розвитку аграрного сектору на період до 2020 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>. (дата звернення: 14.04.2019).

⁹⁸ Europe 2020 targets : URL : http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm. (дата звернення: 14.04.2019).

сільській місцевості; сільський розвиток на базі громад⁹⁹. Ці напрями чітко узгоджуються із ключовими засадами сучасної європейської практики сільського розвитку.

Ще одним важливим кроком є розробка Концепції розвитку сільських територій до 2025 р. Її метою передбачено створення організаційних, правових та фінансових передумов для сільського розвитку за рахунок диверсифікації економічних та неекономічних видів діяльності на сільських територіях, збільшення доходів сільських жителів від сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності, підвищення соціальних стандартів і покращення умов життєдіяльності, охорони довкілля, а також приведення законодавства у сфері сільського розвитку у відповідність із стандартами ЄС¹⁰⁰. Моделі сільської економіки з урахуванням європейського досвіду виступають сучасним базисом визначення стратегічних пріоритетів сільського розвитку, ефективність яких проявлятися на тлі збільшення можливостей задоволення різноманітних потреб сільських територіальних громад (рис. 1).

Триєдиною метою європейської моделі сільського розвитку (з позиції можливостей її адаптації до вітчизняних умов) визначено: підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; забезпечення сталого управління природними ресурсами та кліматичними змінами; зрівноважений територіальний розвиток сільської економіки та сільських громад.

Забезпечення належних умов життєдіяльності сільського населення, поліпшення якості людського капіталу, підвищення ефективності аграрного виробництва та збереження довкілля є пріоритетами та цілями сільського розвитку. Адаптація європейського досвіду до вітчизняних реалій передбачає: розробку пропозицій щодо підвищення конкурентоспроможності сільського господарства як ключової сфери сільської економіки; забезпечення

⁹⁹ Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. URL: <http://minagro.gov.ua/themes/garland/pdf/7.2.%20Basic%20material%20UKR.pdf>. (дата звернення: 14.04.2019).

¹⁰⁰ Про схвалення Концепції розвитку сільських територій / Розпорядження КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248515797>. (дата звернення: 14.04.2019).

ефективної державної підтримки та інституційне супроводження процесів розвитку; формування та реалізацію соціально-економічного потенціалу сільських територій як просторово і територіально визначеної локації для здійснення відповідних заходів; сталий сільський розвиток на тлі повноцінної самореалізації сільського соціуму та використання переваг багатофункціональності сільської економіки¹⁰¹.

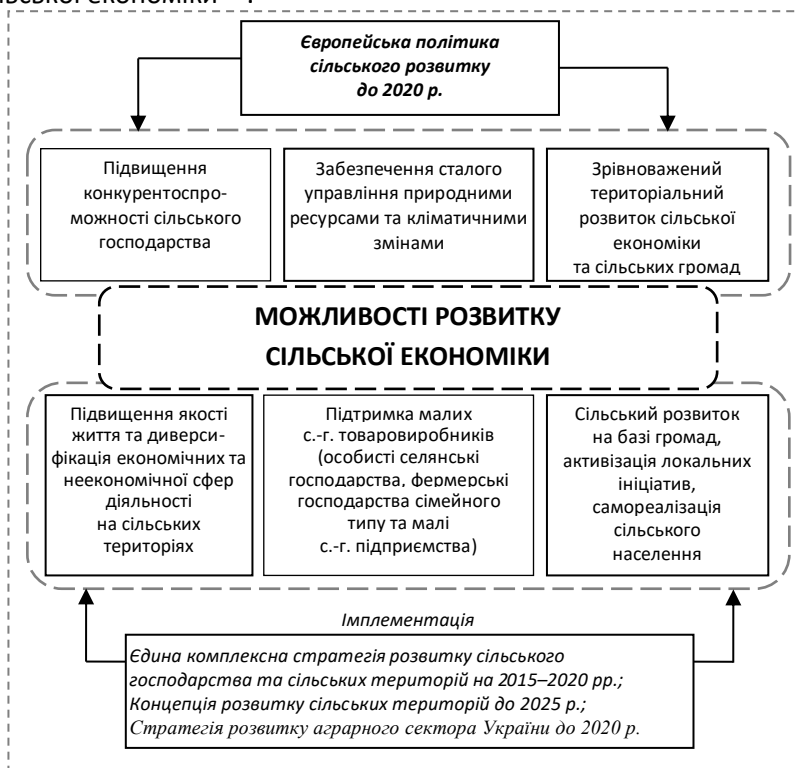

Рис. 1. Обґрунтування можливостей розвитку сільської економіки з урахуванням європейського досвіду

¹⁰¹ Основні пріоритети Спільної аграрної політики (CAP) країн ЄС. URL: <http://www.amdi.org.ua/home/amdi-news/300-the-.html/>. (дата звернення: 14.04.2019).

Отже, точками дотику в загальноєвропейській та вітчизняній практиках розвитку сільської економіки слід вважати щонайменше п'ять положень: *по-перше*, підвищення якості життя та життєдіяльності громадян, диверсифікація економічної та неекономічної сфер діяльності (сільськогосподарської та несільськогосподарської) на сільських територіях; *по-друге*, всебічна підтримка, у т. ч. державна, малих аграрних товаровиробників (особистих селянських господарств, фермерських господарств сімейного типу та малих сільськогосподарських підприємств); *по-третє*, сільський розвиток на базі територіальних громад, активізація локальних ініціатив, створення можливостей для самореалізації сільського населення, його повноцінне залучення до формування стратегії зростання села; *по-четверте*, належне використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій, розвиток місцевої інфраструктури, становлення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як пріоритетного напрямку активізації сільського підприємництва; *по-п'яте*, посилення державно-приватного партнерства, екологічно орієнтована господарська діяльність суб'єктів підприємництва, посилення соціальної відповідальності ведення бізнесу на сільських територіях.

РОЗДІЛ 4

АГРОБІЗНЕС ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*Березіна О. Ю., к.е.н., професор
Черкаський державний технологічний університет*

СТРАТЕГІЇ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД КРАЇН ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ

Виклики глобалізаційних та локалізаційних змін сучасного Європи детермінують пріоритетність для ЄС стратегічного завдання щодо всеосяжної підтримки країн-учасниць та їх регіонів у пристосуванні до глибоких змін, забезпеченні сталого розвитку економіки та гідних умов життя населення. У документі “Роздуми щодо використання глобалізації”¹ Європейська Комісія визначає можливості та виклики, з якими стикаються громадяни та регіони Європи. Зокрема в документі зазначено, що “...сьогодні, більш ніж коли-небудь, місцеві питання стали глобальними і глобальні проблеми стали місцевими”. Тому передбачення і управління модернізацією існуючих економічних і соціальних структур, розробка та впровадження довгострокової стратегії, яка містить заходи на всіх рівнях, що призводять до фундаментальних зрушень у технології, економіці та фінансах – це ті завдання, які визначені як пріоритетні на період до 2020 року. Такою стратегією є стратегія смарт-спеціалізації, що передбачає визначення сильних сторін і розвиток конкурентних переваг регіонів на основі існуючої структури регіональної економіки та інновацій, а також уникнення дублювання дослідницької та інноваційної діяльності різними регіонами. Вивчення досвіду країн ЄС, його імплементація в

¹ European Commission's Reflection Paper on Harnessing Globalisation. COM (2017) 240 final [Electronic resource]. - Access mode : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A240%3AFIN>.

регіонах України, розробка і впровадження власних стратегій смарт-спеціалізації регіонами України дозволить не лише підвищити регіональну конкурентоспроможність, створити нові робочі місця та покращити умови життя домогосподарств, а й отримати додаткові фінансові можливості підтримки регіонального розвитку.

Смарт-спеціалізація (розумна чи інтелектуальна спеціалізація) є інноваційним інструментом Європейського Союзу для розбудови конкурентоспроможності регіонів, заснованій на усебічному урахуванні місцевих умов та можливостей, а також економіці знань. Як інноваційний підхід, смарт-спеціалізація має на меті стимулювати економічне зростання та робочі місця в Європі, дозволяючи кожному регіону визначати та розвивати власні конкурентні переваги. Завдяки партнерству та підходу «знизу-вгору», розумна спеціалізація об'єднує місцеві органи влади, наукові кола, бізнес-структури та громадянське суспільство, працюючи над впровадженням довгострокових стратегій зростання, що підтримуються фондами ЄС.

Політика розумної спеціалізації виходить за рамки інноваційної політики та розглядається як процес виявлення конкурентних переваг, пріоритетів та максимального розвитку наукового потенціалу в будь-якому регіоні, сильному чи слабому, високо- чи низькотехнологічному².

ЄС відіграє вирішальну роль у підтримці всіх регіонів та держав-членів для активізації свого потенціалу для інновацій, конкурентоспроможності та сталого розвитку та зростання. Це є основою різних ініціатив, які вже були проведені, щодо

² Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006 [Electronic resource]. - Access mode : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303&qid=1548080191200&from=EN>.

регуляторної сторони³, а також через Інвестиційний план для створення стабільного впровадження проектів, пов'язаних з ключовими пріоритетами ЄС. Більше того, в останні роки Комісія закликала національні та регіональні органи влади розробити стратегії інтелектуальної спеціалізації для досліджень та інновацій⁴. Мета полягала в тому, щоб заохотити всі європейські регіони визначити свої конкретні конкурентні переваги, як основу для визначення пріоритетних інвестицій у дослідження та інновації в рамках політики когезії у 2014-2020 рр. Згодом Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу та Комітет регіонів підкреслили необхідність подальшого розвитку цього підходу для підвищення інноваційного потенціалу всіх регіонів⁵.

За визначенням Комітетів регіонів, Європейської економіки та Соціального Комітету Комісії Європарламенту, смарт-спеціалізація регіонів покликана вирішувати такі нагальні проблеми:

- підвищення інноваційного та конкурентоспроможного потенціалу європейських регіонів як основи для моделі сталого зростання;
- посилення міжрегіонального співробітництва, яке є ключовим елементом глобалізованої економіки;
- посилення уваги до менш розвинених регіонів;
- вдосконалення та покращення спільної роботи в рамках політики та програм ЄС, що підтримують інновації.

³ 10 Priorities of the Juncker's Commission [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?qid=1548078840314&text=10%20Priorities%20of%20the%20Juncker%27s%20commission&scope=EURLX&type=quick&lang=en>.

⁴ Opinion of the European Economic and Social Committee on 'Regional policy contributing to smart growth in Europe 2020' COM(2010) 553 final [Electronic resource]. - Access mode : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011AE1167&qid=1548079030467&from=EN>.

⁵ Communication from the commission to the European parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions Strengthening Innovation in Europe's Regions: Strategies for resilient, inclusive and sustainable growth COM (2017) 376 final. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2014/com_2017_376_2_en.pdf.

У цьому контексті висувається низка цілеспрямованих пілотних заходів, які сприятимуть розвитку досвіду та більш широкому погляду на економічний розвиток та зростання європейських регіонів. Кінцева мета полягає в тому, щоб дозволити всім регіонам Європи побудувати розумну спеціалізацію, щоб повністю розкрити свій потенціал для технологічних змін, оцифрування декарбонізації та промислової модернізації.

Держави-члени та регіони розробили понад 120 стратегій інтелектуальної спеціалізації через партнерство, багаторівневе управління та підхід «знизу-вгору», встановлюючи пріоритети для інвестицій у дослідження та інновації на період 2014-2020 рр. Упродовж цього періоду більш ніж 40 млрд. євро (і більше 65 млрд. євро, включаючи національне співфінансування), будуть виділені регіонам через Європейський фонд регіонального розвитку, що фінансує ці пріоритети. Загалом, очікується, що підтримка досліджень, інновацій та підприємництва допоможе 15000 підприємств впроваджувати нові продукти на ринок, підтримувати 140 тис. нових підприємств та створити 350 тис. нових робочих місць до кінця програмного періоду⁶. Крім того, у рамках Європейського соціального фонду заплановано використання 1,8 млрд. євро для зміцнення людського капіталу в галузі досліджень, технологічного розвитку та інновацій.

Для підтримки процесу Комісія створила платформу для розумної спеціалізації⁷, яка з 2011 року консулює держави-члени та регіональні органи влади щодо того, як розробити та впровадити

⁶ Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006 [Electronic resource]. - Access mode : <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303&qid=1548080191200&from=EN>.

⁷ <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/home>.

свої стратегії інтелектуальної спеціалізації. Вона полегшує взаємне навчання, збір даних, аналіз і можливості створення мереж для близько 170 регіонів ЄС і 18 національних урядів ЄС. Ці стратегії часто включають традиційні сектори, такі як сільське господарство, лісове господарство, туризм і текстиль, які розвиваються за рахунок додаткових інновацій. Але вони також включають сектори, пов'язані з розгортанням ключових технологій, інновацій у сфері послуг та ефективних рішень у сфері енергетики, транспорту, навколишнього середовища, кругової економіки, нанотехнологій та охорони здоров'я, які можуть створити абсолютно нові ринки та галузі. Стратегії побудовані на спільному процесі, який полегшує інновації, що керуються попитом, і колективні рішення.

Згідно Положення ЄС⁸, стратегія розумної спеціалізації – це національна або регіональна стратегія, яка встановлює пріоритети з метою створення конкурентних переваг шляхом розвитку та узгодження сильних наукових та інноваційних сторін регіону/галузі з вимогами бізнесу; розвитку ринку шляхом згуртування, при цьому уникаючи дублювання та фрагментарності. Стратегія розумної спеціалізації може бути розроблена окремо, а може бути включеною у національну або регіональну наукову та інноваційну стратегії.

Стратегії є потужним інструментом, який допомагає перевести горизонтальну політику та інструменти на рівні ЄС та національному рівні на регіональний та місцевий рівень, створюючи зв'язки в рамках більш широких інноваційних екосистем та заохочуючи соціальні інновації. Вони сприяють підвищенню конкурентоспроможності та стійкості європейської економіки до глобалізації, а також забезпеченню того, щоб він генерував ресурси, необхідні для забезпечення справедливого розподілу його переваг. Слід зауважити, що наразі на вищезгаданій платформі зареєстровані чотири пілотні регіони України.

⁸ Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3) Luxemburg, 2012 [Electronic resource]. - Access mode : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf.

Основними принципами смарт-спеціалізації, які мають бути покладені в основу регіональної стратегії, є:

1) смарт-спеціалізація – це місцевий підхід, що означає, що він будується на активах і ресурсах, доступних регіонам і державам-членам, і на їх специфічних соціально-економічних викликах, щоб визначити унікальні можливості для розвитку і зростання;

2) сформувані власну стратегію – означає зробити вибір щодо інвестиційних пріоритетів: держави-члени та регіони повинні підтримувати лише обмежену кількість чітко визначених пріоритетів для інвестицій на основі знань та / або кластерів; спеціалізація означає зосередження на конкурентних силах та реалістичних потенціалах зростання, які підтримуються критичною масою діяльності та підприємницькими ресурсами;

3) визначення пріоритетів не повинно відбуватися зверху вниз – це має бути інклюзивний та інтерактивний процес залучення зацікавлених сторін, в якому ринкові сили та приватний сектор виявляють та виробляють інформацію про нові заходи, а уряд оцінює результати та надає можливість самим діючим особам реалізації цього потенціалу;

4) стратегія повинна охоплювати широке уявлення про інновації, підтримку технологічних, а також практичних та соціальних інновацій, це дозволить кожному регіону та державам-членам формувати політичний вибір відповідно до їх унікальних соціально-економічних умов;

5) якісна стратегія повинна включати надійну систему моніторингу та оцінки, а також механізм перегляду для оновлення стратегічного вибору⁹.

Наразі Європейською комісією визначено чотири основні виклики, на вирішення яких спрямовані стратегії смарт-спеціалізації: подальша реформа дослідницьких та інноваційних систем у регіонах; посилення співпраці в інноваційних інвестиціях між регіонами; використання наукових досліджень та інновацій у менш розвинутих та промислових перехідних регіонах;

⁹ Knowledge for Growth: European Issues and Policy Challenges [Electronic resource]. - Access mode : http://ec.europa.eu/invest-inresearch/pdf/download_en/knowledge_for_growth_bat.pdf.

використання синергії та взаємодоповнення між політиками та інструментами ЄС¹⁰.

Ще однією метою впровадження та реалізації стратегій інтелектуальної спеціалізації є стимулювання міжрегіонального співробітництва в нових ланцюгах створення цінностей. Поєднання дослідницьких та інноваційних інституцій із зацікавленими сторонами промисловості сприяє використанню взаємодоповнюваності у розробці продуктів та процесів. Це допомагає будувати та змінювати ланцюги доданої вартості продукції в масштабах ЄС, стимулюючи синергію інвестицій між приватним і державним секторами. Шляхом створення міжрегіональних інвестиційних можливостей, які сприятимуть розширенню регіональних та місцевих інновацій розвивається міжрегіональне та транскордонне співробітництво¹¹.

Регіональні стратегії розумної спеціалізації RIS 3 Guide¹² визначаються як інтегровані стратегії, що ґрунтуються на трансформації економіки та уможливають зосередження державної підтримки на інноваціях, розвитку, який ґрунтується на знаннях, проблемах та потребах; надають інструменти для стимулювання приватних інвестицій у дослідження і розробки; побудовані на можливостях, компетенціях, конкурентних чинниках і потенціалі регіону щодо досконалості у світовому та європейському ланцюжках утворення вартості; сприяють участі регіональних та заохочує державні органи влади приймати інноваційні підходи до

¹⁰ Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. A Budget for Europe 2020 – Part II: Policy fiches. COM (2011) 500 final [Electronic resource]. - Access mode: https://eurlex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d0e5c248-4e35-450f-8e30-3472afbc7a7e.0011.02/DOC_4&format=PDF.

¹¹ Див. джерело ³.

¹² Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3) Luxemburg, 2012 [Electronic resource]. - Access mode : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf.

розвитку; ґрунтуються на певних показниках, включаючи моніторинг та оцінювання.

На Платформі смарт-спеціалізації¹³ Європейської комісії створено тематичні платформи з питань промислової модернізації, енергетики та агропродовольства, які допомагають регіонам працювати разом над своїми пріоритетами розумної спеціалізації із залученням політиків, дослідників, бізнесу, кластерів та громадських організацій. Ці платформи дають унікальну можливість для політиків на рівні ЄС, а також національному та регіональному рівнях об'єднати досвід для вирішення цих пріоритетів у тому регіональному контексті, де зміна відчувається найбільше. Тематичні платформи інтелектуальної спеціалізації об'єднують 100 регіонів, що працюють разом у 17 міжрегіональних партнерствах. Платформа модернізації промисловості включає партнерські відносини з передового виробництва, сталого розвитку виробництва, біоекономіки, 3D друку, медичних технологій, інноваційного текстилю, промисловості 4.0, спорту та нових нанопродуктів. Енергетична платформа включає партнерські відносини в галузі біоенергетики, морських відновлюваних джерел енергії, інтелектуальних мереж, сонячної енергії та сталого будівництва. Агропродовольча платформа включає партнерські відносини у сфері високотехнологічного землеробства, відстежуваності, біоекономіки, агропродовольчих та інтелектуальних електронних систем¹⁴.

Європейська Комісія зазначає, що необхідні подальші зусилля для інтеграції інших великих європейських ініціатив з цими платформами та їх регіональних партнерств, для полегшення комерціалізації та розширення міжрегіональних інноваційних проектів та стимулювання спільних інвестицій у бізнес. Тематичні

¹³ <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/home>.

¹⁴ Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions Strengthening Innovation in Europe's Regions: Strategies for resilient, inclusive and sustainable growth COM (2017) 376 final. [Electronic resource]. - Access mode: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2014/com_2017_376_2_en.pdf.

платформи розумної спеціалізації повинні також використовуватися для поглиблення співпраці між менш розвинутими регіонами, регіонами промислового переходу та розвиненими регіонами, щоб сприяти їхньому промислового і технологічному переходу¹⁵.

Доцільно навести декілька прикладів смарт-спеціалізації в регіонах Європи. Так, наприклад, в стратегії смарт-спеціалізації регіону Центр-Долина Луари Centre-Val De Loire), що знаходиться на півночі центральної частини Франції, чітко визначено місцеві конкурентоспроможні активи: зберігання енергії, біофармацевтичні препарати, косметика, екологічна інженерія та туризм. Це дозволило переорієнтувати регіональну інвестиційну політику на підтримку проектів з високим потенціалом, таких як програма LAVOISIER¹⁶, що спеціалізується на розробці та індустріалізації матеріалів і систем, орієнтованих на нові та відновлювані джерела енергії.

У своїй національній стратегії інтелектуальної спеціалізації Фінляндія зосередилася на розробці розумних міст. Ця ініціатива, що має назву «Стратегія шести міст», відповідає потребі сталого розвитку міст шляхом вивчення стратегічних переваг шести найбільших фінських міст: Гельсінкі (Helsinki), Еспоо (Espoo), Тампере (Tampere), Вантаа (Vantaa), Оулу (Oulu) і Турку (Turku). Розпочато два пілотні проекти, які фінансуються ЄС:

- 1) робототехнічні автобуси (SOHJOA) – розробка рішень для інтелектуальних транспортних перевезень, які вже працюють в Гельсінкі;
- 2) кліматичні вулиці (Climate Streets) – розробка та впровадження рішень щодо скорочення викидів парникових газів та рівня споживання енергії у співпраці з місцевим бізнесом, власниками нерухомості, місцевими громадами та місцевими органами влади у сфері житла та транспорту.

В прикордонному регіоні Екстремадура (Extremadura), що знаходиться на південному заході Іспанії, місцеве виробництво сиру «La Torta del Casar», за активної участі фермерів, вівчарів та інших

¹⁵ Там само.

¹⁶ <http://www.lestudium-ias.com/fr/content/le-programme-lavoisier>.

місцевих підприємців, перетворилося на справжній актив смарт-спеціалізації регіону. В результаті такого партнерства «Місцева спілка розвитку сільських районів Тахо-Салор-Альмонте» визначила слабкі місця у виробничій системі та розробила рішення для їх подолання, також створені «Школа фермерів – XXI» та «Школа вівчарів», метою яких є навчання фермерів та вівчарів використанню інформаційних та комунікаційних технологій, а також інших технологічних досягнень у цій галузі. Фермери та дослідники вирішують проблему відсутності спроможності задовольнити ринковий попит під час пікового сезону шляхом спільної участі в європейській мережі, яка розвиває високотехнологічне землеробство.

Підкарпатське (Podkarpackie) воєводство Польщі знає своєю авіаційною долиною – кластером, що об'єднує більшу частину польської авіаційної промисловості. Для кращого зв'язку академічного сектору з регіональною галуззю, Авіаційний навчальний центр Технологічного університету Жешува був модернізований і розширений за допомогою фондів ЄС¹⁷.

Смарт-спеціалізація як нова модель регіонального та міжрегіонального партнерства, має значний потенціал забезпечення регіонального розвитку. Досвід, накопичений на сьогоднішній день європейськими регіонами разом з поточними програмами політики єдності та пілотними проектами, має бути всебічно вивчений та впроваджений для забезпечення сталого розвитку регіонів України. Наразі смарт-спеціалізація в Україні – це частина зусиль ЄС у сприянні розвитку українських регіонів та допомоги у подоланні тривалого економічного спаду.

Для впровадження смарт-спеціалізації в Україні Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерство економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ), Міністерство освіти і науки формують Національну команду, що координуватиме процес на національному рівні, наступним етапом

¹⁷ Smart Specialisation – Strengthening Innovation in Europe's regions [Electronic resource]. - Access mode : https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/smart_spec/strength_innov_regions_en.pdf.

є формування Регіональних команд в пілотних областях. Після проведення детально аналізу даних в різних сферах за методикою спеціалістів ЄС в пілотних областях та після аналізу результатів «процесу підприємницького відкриття» (*entrepreneurial discovery process*), буде адаптовано методику ЄС до особливостей України. Наступним кроком буде підготовка українських експертів, для можливості запровадження смарт-спеціалізації в усіх інших областях України. Враховуючи розробку Стратегій регіонального розвитку після 2021 р., то наявність в областях смарт-спеціалізації допоможе ефективніше використовувати наявні ресурси, розвивати унікальні сторони та удосконалювати систему стратегічного планування в областях¹⁸.

Безперечно, успіху у впровадженні смарт-спеціалізації можливо досягти лише за умови ефективної співпраці та синергії між місцевою владою, бізнесом, академічним середовищем, та громадянським суспільством. Наразі в Україні пілотними регіонами зі впровадження смарт-спеціалізації обрано чотири регіони – Харківський, Одеський та Запорізький (наразі триває аналіз регіональних даних експертами ЄС для формування подальших пропозицій) та Черкаський регіон (процес входження регіону в пілот лише розпочато).

Переваги, які отримують регіони у разі визначення власної смарт-спеціалізації та впровадження відповідно стратегії:

- підтримка тих видів економічної діяльності, які приносять найбільший розвиток, інноваційність та зростання регіональній економіці, в результаті – зростання ВРП та покращення інших соціально-економічних показників;

- підвищення інвестиційної привабливості регіону через забезпечення формування розуміння інвесторів, які сфери є найефективнішими для інвестицій у регіоні;

- розширення доступу до європейських програм (COSME, Горизонт-2020 та ін.);

¹⁸ Для розвитку українських регіонів використовуватимуть інструменти Смарт Спеціалізації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uiip.org.ua/https://decentralization.gov.ua/news/9614>.

–розширення зовнішніх джерел фінансування розвитку регіону через доступ до програм структурних фондів ЄС: «попередня умовність» отримання фінансової підтримки Європейського фонду регіонального розвитку з питань досліджень та інновацій у період 2014-2020 рр. полягає у запровадженні стратегії смарт-спеціалізації для забезпечення ефективності регіональних інвестицій;

–розширення можливостей єврорегіонального партнерства через визначення та налагодження зв'язків з європейськими регіонами, що мають суміжну спеціалізацію, долучення до європейських ланцюгів доданої вартості;

–забезпечення колегіального напрацювання, прийняття та реалізації стратегічних рішень через зміцнення комунікації між регіональними стейкхолдерами.

Постаючи перед викликами та можливостями, що приносять глобалізація та інтеграція будь-якій країні чи регіону, кожна територія прагне максимально їм протистояти (в першому випадку) та використати (у другому). Європейський Союз, його держави та регіони в контексті політики єдності демонструють ефективну модель використання таких можливостей та забезпечення конкурентоспроможності територій впроваджуючи модель регіональної смарт-спеціалізації. Синергія європейських моделей єдності, регіонального розвитку та інновацій з соціальною моделлю ЄС спрямована на досягнення головного кінцевого результату – розширення прав та можливостей, захист та забезпечення безпеки європейських громадян і регіонів, забезпечення сталого розвитку. У цьому контексті стратегії інтелектуальної спеціалізації вже вносять зміни, покращуючи якість інвестицій, політику єдності та інновацій.

ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL EFFECTS OF THE LAND MARKET: EU EXPERIENCE

Domestic agricultural lands have a strong potential. Under appropriate conditions, it would allow the production of 80 million tons of grain, more than 15 million tons of oil crops, and 4 million tons of meat. Existing land resources allow ensuring full food security of the state. They also make the state one of the most important players in the world agricultural market, where there is an expansion of demand for food products. However, despite the significant fertility of the Ukrainian lands, the country collects the least yield per hectare of arable land than any other state in Europe with close climatic conditions. One of the reasons for the low efficiency of domestic agricultural production is delaying agrarian reforms. The key place belongs to the land reform and the introduction of agricultural land market. The low efficiency of the rich Ukrainian soils is the result of the fact that farmers work on leased land. Just as no one puts money into the expensive repair of a rented apartment, nobody wants to invest in someone else's land. Land moratorium has a significant negative impact on many spheres of economic life, and on many groups of citizens in Ukraine. In particular, it brings considerable losses to owners of land plots, both small and medium-sized farmers, and large commodity producers.

Analyzing the achievements of Ukraine in the field of land relations, the following should be noted: 1. As of January 2017, a total of 18.3 mln land parcels were registered in the State Land Cadastre, which is 2.564 mln parcels (or 16 %) more than what was registered by January 1, 2015. 2. There is a clear increasing trend for the number of land auctions. From 2015 to September 2017, lease rights for 7,371 agricultural land parcels (155,864 ha) and 2,873 non-agricultural land parcels (6,040 ha) in state and communal ownership were auctioned. 69% of all auctions were successful (received the "Auction completed" status) (Fig. 1). 3. During July 2015 – June 2017, 3,632,386 transactions

took place were ownership and/or use rights were transferred, 89.5% of transactions were for agricultural land. Lease (76.1%) dominated the transactions with agricultural land. Other transactions included inheritance – 18.3%, sale and purchase – 3.1%, exchange and gifts – 1.6%, emphyteusis – 0.8%, and mortgages – 0.05% (Fig. 2-3) ¹⁹.

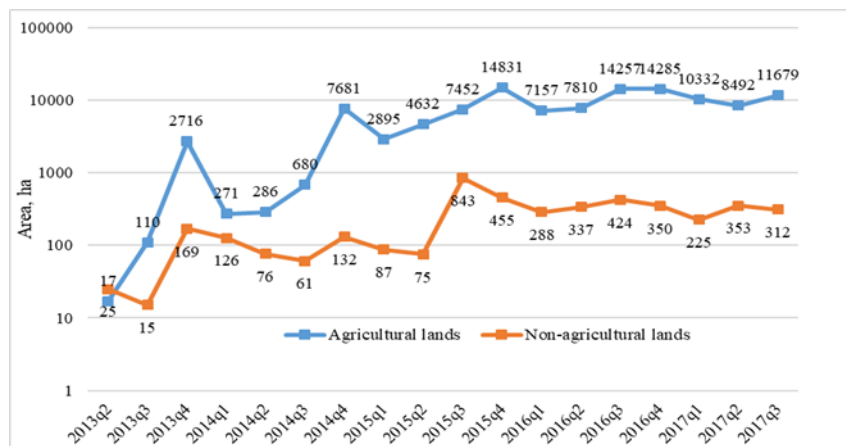

Figure 1. Area of agricultural and non-agricultural land leased through land auctions during 2nd quarter of 2013 – 3rd quarter 2017, ha

It is important for Ukraine integrating into the world community to take into account current trends and maximally use the available land resources. The domestic agricultural land have a strong potential that, under appropriate conditions, would allow to provide the production 80 million tons of grain, more than 15 million tons of oil crops, 4 million tons of meat. Available land resources will not only allow to fully providing the state food security but also make it one of the important players in the global agricultural market where food

¹⁹Statistical Yearbook “Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016-2017” [Electronic resource]. - Access mode : <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/>.

products demand increase observed²⁰. At the same time, the agrarian reform incompleteness, lack of foreign economic activities sphere consistent state policy inhibits investments in agricultural enterprises, especially with a closed production cycle.

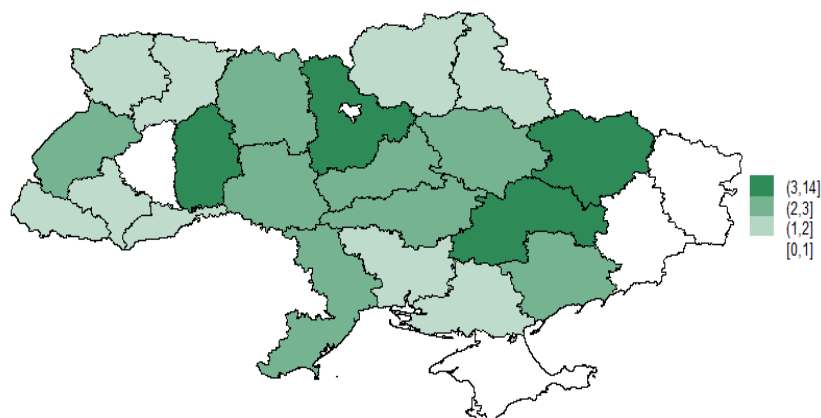

Figure 2. The total number of land parcels which were bought out or sold, 2016, th

Under the agribusiness corporatization conditions along with economic efficiency increase, extensive economic activity method with monocultures implementation and energy-intensive crop cultivation, which causes soil fertility decline and productive forces reproduction infringement, is typical among the domestic producers. Significant agricultural land areas are used with the purpose of biofuels crops cultivation²¹. Modern land use state requires the land resources management approaches as multifunctional and multidimensional object taking into account the ecological and social economic consequences review.

²⁰Markin I.A. (2015) The economic attractiveness of the agricultural sector of Ukraine in conditions of global challenges, Bulletin Azov State Technical University. Series: Economics – Vol. 30. – P. 169–175.

²¹Sas I. (2016) Analysis of the effectiveness of concentration of production in agricultural enterprises, Economy // APC. – № 4. – P. 92–99.

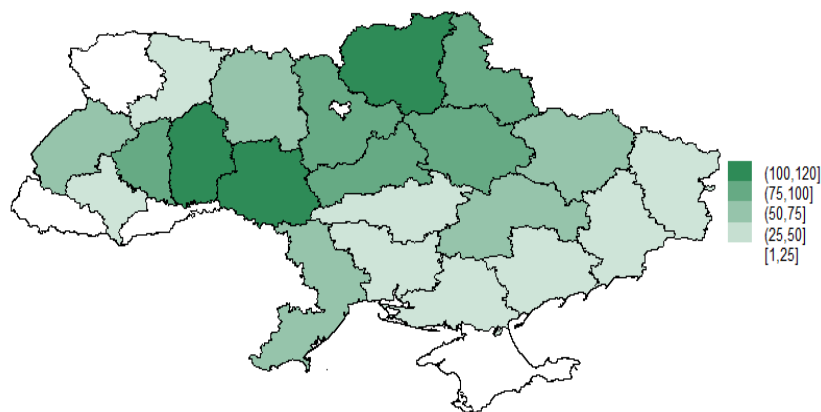

Figure 3. The number of rented land parcels, 2016, th

These problems solution is possible subjected to the land reform completion. Nevertheless, there is a number of unresolved issues associated with the agricultural land private ownership introduction and on this basis the land market establishment during the Ukraine agricultural sector to global challenges adaptation period. The unformed institutional and infrastructural land market circulation preconditions, there is no necessary limits set within the legal field concerning the irrational from an ecological point of view land use in particular. Not all the economic activity forms are always equal in land access on practice. Land evaluation issues and rental policy formation in the agricultural land use area require additional research.

Land reform in Ukraine, as in many other former Soviet republics, progressed very slowly after the country declared independence in 1991. It was only in 1999 that Soviet-era farms were restructured based on private ownership. All of them were mandated to conclude lease contracts based on land deeds (certificates) distributed among employees of former state and collective farms. Each deed was to be allocated an individual land plot and delimited. 6.9 million people received land certificates, of which 6.2 million were allocated land plots.

The size of plots in a given region depends on land availability and the region's population²².

A prerequisite for the formation of the domestic market of agricultural land is the use of the experience of developed countries. European countries had similar problems in the issue of land reform in the transition to new forms of management, namely: a redistribution of land with simultaneous transfer to the private and collective ownership and use by enterprises, institutions and organizations in order to create conditions for equal development of various forms of land usage, forming a mixed economy, rational use and protection of land. Indicators of land use in the EU member states demonstrate the effectiveness of the transformation of land relations and performance using existing resources (Table 1).

Positive results of land use in EU countries are usually achieved through a systematic approach to solving the problems of transformation of land relations, considering economic, social and environmental factors, namely the availability of long-term development strategy for the agricultural sector; transparent legal framework for regulation of land relations, which is a prerequisite for sustainable land use; effective control over the observance of land legislation in the greening and sustainable use of land, reducing the extent of environmentally unjustified practices of using leased land; state funding for land improvement and implementation of environmental and agrochemical soil survey; intensifying production through optimization of the supply of the human resources for agricultural sector²³.

In this case, the profit from tilling agricultural land depends on the price of agricultural products, agricultural technology, soil fertility and the availability of land (Fig. 4).

²²The association "Ukrainian club of agrarian business" (2015), Vedenie agrarnogo biznesu v Ukraini [Conduct Agribusiness in Ukraine], UCAB, Kiev, Ukraine.

²³Statistical Yearbook "Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016-2017" [Electronic resource]. - Access mode : <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/>

Table 1

**Comparative characteristic of land use in European countries and
Ukraine**

Indicator	Ukraine	Europe	EU 28	Ukraine in %	
				Europe	EU-28
The land area, million hectares	60.4	1015.6	437.4	5.9	13.9
The reserves of black earth, million hectares	28.0	84.0	18.0	33.3	155.6
Agricultural lands area, million hectares	42.7	474.8	177,7	9.2	24.0
The area of arable lands, million hectares	32.5	277.8	115.7	11.7	28.1
The share of leased agricultural lands, %	97.0	62.0	53.0	156.5	183.0
The irrigated area, million hectares	0.5	20.8	11.1	2.1	4.1
Price of investments, thousand US Dollars / ha	1.0	4.0	5.5	25.0	18.2
Exports of grains, million tons	34.8	130.0	38.5	28.1	90.4
Agricultural land on one citizen, hectares/ person	0.7	0.6	0.4	114.1	208.6

Having a significant land potential, Ukraine is not using it fully to produce competitive agricultural production and for rural development. Characteristic for many producers are the extensive methods of economic activity, lack of access to credit, the introduction of monocultures and violations of scientifically based standards of production²⁴. The area of eroded land in Ukraine is around 17.0 million hectares (41% of total agricultural land). Economic losses caused by erosion processes – up to 9.1 billion UAH, and the loss of monetary value of land are 1.5-2 times higher than the total revenue from exports of agricultural products.

²⁴Sas I. (2016) Analysis of the effectiveness of concentration of production in agricultural enterprises, *Economy // APC.* – № 4. – P. 92–99.

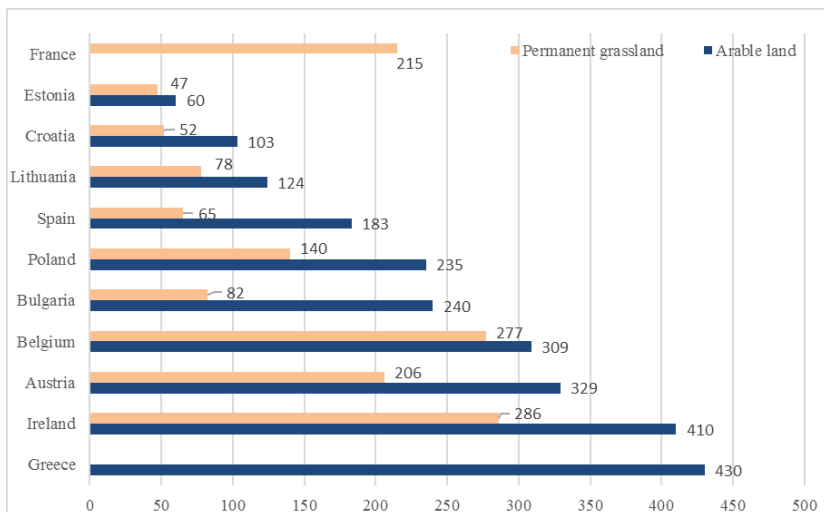

Fig. 4. Agricultural land renting prices, euro per hectare, 2017

Total losses of humus due to mineralization and erosion are 32-33 million tons each year, equivalent to 320-330 million tons of organic fertilizer. One of the reasons for the poor state of land resources is incomplete transformation of land relations, the lack of institutional support for sustainable land use, ownership and disposal²⁵.

The basis of land reform in the EU member states was the formation of private ownership of agricultural land. Markets of sale and purchase of land were created by the privatization of public lands and return (restitution) of lands that had been confiscated, to the previous owners or their heirs. The European practice of historical development of land market turnover confirms that market mechanisms are not self-sufficient and need organized government intervention. The functioning of land market is provided by formal and material guarantees of ownership and circulation, stability of state and local policies regarding land ownership, disposal and use. The study singled out the components of effective formation and stable functioning of market for

²⁵Dankevych V.Y. The essence, tasks and functions of the farm land market / V.Y.Dankevych // The advanced science journal. – 2013. – № 8. – P. 12–16.

agricultural land in the EU member states, namely: state regulation, land cadaster, land specialized agencies, market mechanism to evaluate the land and lease relations. The positive effects of the transformation of land relations and the formation of the market of agricultural land in the EU member states become more efficient use of land, getting the most feedback out of each unit of area at minimal cost, increase of production and exports, formation of attitude to the land as a special value. Efficient land use was achieved with the active role of the state, which provided land protection as an essential natural resource, creating the legal, economic, organizational, and technical conditions for restoration and improvement of soil fertility.

While substantiating prospects of development of land relations in Ukraine, one should take into account the negative effects of land reform in the Member States that affected the efficiency of land involved in market turnover. First of all, this is the fragmentation and crushing of land due to process of privatization (Estonia), the lack of an effective mechanism of land mortgage (Latvia, Lithuania), the imbalance caused by the limited financial resources for agricultural producers to purchase land (Bulgaria). A major obstacle to the development of the land market is the high transaction costs associated with the sale of land, which include notary, tax and other administrative fees (Lithuania, Estonia), constituting 10-30% of transactions in the land market. Ukraine cannot copy the experience of individual countries to build agricultural land market and achieve similar economic, environmental and social results. The completion of the land reform and the introduction of agricultural land market will not solve all the existing problems of the domestic agricultural sector, as they are complex. Experience of European agriculture shows that one cannot make private and public forms of land ownership and land use absolute, each of them has their own advantages and disadvantages depending on the institutional framework in which producers operate²⁶.

Despite the world's highest level of land in economic turnover involvement, high soil fertility, land-resources potential diversity, the

²⁶<http://agroportal.ua/ua/publishing/infografika/top10-agrokholdingov-ukrainy-aktsenty-2017-v-infografike/>.

main land reform task – the land ownership to effective landowners transfer in careful treatment conditions and its transformation into a key economic growth factor, cannot be realized. The relevance and the need of land reform completion also increases by unresolved socio-economic and ecological issues in the land use field. The main purpose of the national land policy, considering the determined at national level EU integration agricultural economics prospects, should be stability and efficiency of agricultural land use system functioning that is oriented on national food security issues solving and rural communities and territories welfare achievement.

Modern global changes has got a significant effect on land relations in agricultural sector development, the most influential of which are: sharp agrofood products price increase which significantly manifested in poorest countries; agricultural markets conjuncture change which is characterized by such features as prices instability, their unpredictable ups and downs, economic development dynamics uncertainty; natural resources intensive use that in some countries is coming to its absolute limits; water resources, as an important agricultural production condition, deficit; agricultural land reduction arable land in particular, as industrialization result; global warming which affects the agricultural zones limits displacement; rapid biofuel production development.

Land resources are not just a component of the environment, territory where the population resides and the countries administrative delimitation structure is conducted but, first of all – economic resources: agricultural land, forests, mineral deposits. Exhaustiveness is one of these resources characteristics that's why their rational and scientifically justified use is the key to each country economic prosperity. In order to achieve sustainable development it is necessary to use natural resources in such way when society material needs satisfaction meet optimum from involved in economic turnover resources and also their condition for future generations preservation²⁷.

²⁷Statistical Yearbook "Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016-2017" [Electronic resource]. - Access mode : <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/>.

The way of land use in agriculture is significantly different from other industries where it is operated purely as a the spatial basis and mineral source – exhaustible resource, that is the specific agricultural production feature. Land in the agricultural sector due to its inherent natural properties and under careful treatment conditions could be used infinitely not only as a territorial resource, but also as the substance is able to provide living organisms vital functioning in order to obtain food products and raw materials for processing industries.

The practice of the EU Member States has shown that well-developed and institutionalized land market provides the distribution of land rights in a way that achieves sustainable land use and related business assets. Analytical review and results of the study of evolutionary features of the transformation of land relations in Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland and Romania allowed to identify the main elements forming a full-fledged agricultural land market, namely inventory, special land agencies, the market mechanism for valuation of land, lease relations and government regulation. Availability of adequate market infrastructure and institutional support of purchase and sale of agricultural land has enabled surveyed countries to conduct market liberalization and the release of regulatory constraints. Effectiveness of the market of agricultural land can be determined only in the context of whether the government reaches goals that it has put in the transformation of land relations. If this is the mechanism for social protection, as theoretically expected in Hungary, the success is the development of rural areas. If the main priority in the state is the development of agriculture and improvement of its performance, then this strategy does not require the participation of a large number of work forces and focuses on large plots of land, efficient production capacity and economies of scale, for example, in Latvia.

Ukraine's state policy in the sphere of land relations must be aimed at the protection of domestic commodity producer interests and maintenance of domestic high-commodity farm production, this being the guaranty of the state's food security. The main purpose of the national land policy, considering the determined at national level EU integration agricultural economics prospects, should be stability and efficiency of agricultural land use system functioning that is oriented on

national food security issues solving and rural communities and territories welfare achievement. For this purpose, considering the developed countries experience, it is necessary to determine at the state level scientifically grounded models, agricultural land use norms and standards system, forest and water resources, to ensure their strict observance.

In EU member states, there is no absolutely free land market and unrestricted private ownership of land, uncontrolled transactions of buying and selling. In Bulgaria, Estonia, Poland and Romania in addition to economic methods of regulation of land relations and land market, administrative and legal leverage is increasingly used. State governments, local authorities require landowners to carry out reclamation and safety measures according to developed and controlled plans, seize the lands, which are used inefficiently and resell them at auction. Experience of the transformation of land relations in EU member states shows that only the viable state with a high level of cooperation of all branches of government and institutions of developed market is able to guarantee the property rights acquired in the process of making market transactions.

Дейнеко Л.В., д.е.н., професор

Кушніренко О.М., к.е.н., доцент

Інститут економіки та прогнозування НАН України

СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ І СТРАТЕГУВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Важливим орієнтиром майбутнього економічного розвитку, зокрема у сфері виробництва споживчих благ, є впровадження концепції СМАРТ спеціалізації, яка полягає у виявленні унікальних характеристик і активів кожного виду людської діяльності, спрямована на сприяння співпраці між регіональними та національними органами влади, відповідальними за прийняття рішень щодо розробки та впровадження інноваційної політики, та

відповідних зацікавлених сторін, які беруть участь у такому процесі (підприємці, університети, науково-дослідні установи, громадянське суспільство).

Особливо яскраво роль SMART підходів проявляється у сприянні інноваційному розвитку в реальному секторі економіки, зокрема при виробництві харчових продуктів. Адже, в харчовій промисловості застосування інноваційних підходів має не тільки економічне значення, що полягає в отриманні конкурентних переваг та підвищеної норми прибутковості, а й у виконанні соціально значимих завдань – підвищенні якості й безпеки харчових продуктів, що забезпечують процеси життєдіяльності людини.

Ця концепція розроблена у 2011 р. для забезпечення наукової бази професійних консультацій на національному та регіональному рівні ЄС групою аналітиків та розробників політики щодо створення та впровадження своїх стратегій досліджень та інновацій для SMART спеціалізації (S3). Ключовим завданням передбачалось більш ефективне використання Європейських структурних та інвестиційних фондів (ESIF) і таким чином сприяти досягненню цілей Європи 2020 р. Пізніше на регіональному та національному рівнях ЄС було розроблено 120 стратегій SMART спеціалізації. Вони діють як практичні інструменти синергії науки, бізнесу, державних інституцій та місцевого самоврядування та дозволяють впроваджувати інновації, використовувати сучасні наукові розробки, застосовувати SWOT-аналіз проєктів, створювати нові конкурентні види діяльності. Практика ЄС засвідчила, що основними перевагами застосування підходу SMART-спеціалізації є сприяння інклюзивному та сталому розвитку, адже мета її впровадження корелює з досягненням 17 Глобальних цілей людства, вона є драйвером регіонального економічного зростання та сприяє ефективності місцевих громад, виокремлюючи регіональні конкурентні переваги, посилює локальні можливості, а також вона прискорює інноваційні трансформації шляхом координації науки-бізнесу й суспільства.²⁸

²⁸ Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations. [Electronic resource]. – Access mode : <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-guidance/additional-guidelines>.

Одним із видів SMART спеціалізації є платформа розумної спеціалізації для сільськогосподарських продуктів (S3P Agri-Food)²⁹, створена на рівні ЄС, що має на меті прискорити розробку спільних інвестиційних проектів шляхом заохочення та підтримки міжрегіонального співробітництва в тематичних областях, заснованих на пріоритетах розумної спеціалізації, визначених регіональним та національним урядом пов'язані з сільським господарством і продовольством. Через S3P Agri-Food, регіони ЄС та держави-члени мають змогу більш ефективно реалізувати свої стратегії інтелектуальної спеціалізації, а регіональні учасники отримують вигоду від нових можливостей співпраці з партнерами з інших регіонів.

Основна мета європейської платформи SMART спеціалізації S3P для сільськогосподарських продуктів полягає в організації та підтримці зусиль регіонів ЄС, зобов'язаних працювати спільно для безперервного стимулювання інвестиційних проектів, пов'язаних з конкретними тематичними напрямками пріоритетів розумної спеціалізації через міжрегіональне співробітництво. Така взаємодія виробників продовольства з ключовими стейкхолдерами буде спільно розвиватися та співпрацювати з самими регіонами, забезпечуючи активну участь сільського господарства та харчової промисловості та пов'язаних з ними бізнес-організацій та кластерів, а також науково-дослідних установ, наукових кіл та громадянського суспільства. Практичною реалізацією такого інструменту є можливість подання інвестиційних пропозицій зацікавленому регіону за допомогою електронної платформи S3P Agri-Food. Інвестиційні можливості, що надаються S3P Agri-Food, сприятимуть розвитку конкурентоспроможного та стабільного ланцюга постачання продуктів харчування в ЄС, формуванню стійких продовольчих систем та ефективному орієнтуванню регіональних фондів ЄС на економічне зростання і створення нових робочих місць, особливо через шляхом залучення МСП та мікро-компаній, які є учасниками продовольчого ланцюга постачання «від лану до столу». Платформа також сприяє взаємодоповнюваності

²⁹ The Smart Specialisation Platform for Agri-Food (S3P Agri-Food) [Electronic resource]. – Access mode : <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/agri-food>.

інструментів фінансування для підтримки проектів інвестиційної діяльності.

Прикладом успішного впровадження даної концепції є інтеграція нових інституційних суб'єктів SMART-спеціалізації в існуючі регіональні об'єкти в Іспанії, де в місті Більбао було розроблено власну регіональну стратегію SMART-спеціалізації, яка є окремою від офіційної стратегії розвитку Уряду. Ці дві стратегії пізніше були синхронізовані, а місто Більбао стало провідником нової тенденції до інноваційної політики, заснованої на розвитку нових технологій. Поява субрегіональних ініціатив SMART-спеціалізації в Іспанії не обмежується міськими умовами, але також втілюється в сільській місцевості, де регіони Естремадура, Кастилья-Ла-Манча, Андалусія, Каталонія почали інтегрувати елементи розумної спеціалізації в існуючу практику розвитку сільських районів, щоб орієнтувати майбутній розвиток на інновації. Так стратегія SMART LEADER в регіоні Естремадура є першим локальним (субрегіональним) прикладом розумної спеціалізації розвитку сільських районів в Європі.

Іншим яскравим прикладом є досвід Румунії, яка має національну Стратегію SMART-спеціалізації, розроблену Міністерством освіти і наукових досліджень. В результаті цього були відібрані пріоритетні області шляхом консультацій та визначені відповідальні недержавні громадські організації, які є управлінськими органами, які включають всіх обраних президентів окружних рад в регіоні. Це сприяло налагодженню координації між місцевими інституціями та центральними органами влади.

В Україні впровадження концепції SMART-спеціалізації розпочалося з проведення допоміжних заходів для країн сусідів ЄС в рамках транснаціонального співробітництва та взаємного навчання через підхід S3 з початку 2013 року. Посилює значення впровадження концепції SMART-спеціалізації в Україні розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р "Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на

2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації”³⁰, Цифрова адженда України, розроблена ще у 2016 р.

Тому застосування та поширення СМАРТ-підходів є важливим елементом стратегії розвитку агропродовольчого сектору, що визначає конкурентні переваги, встановлює стратегічні пріоритети та впроваджує інтелектуальну політику для максимізації потенціалу розвитку на основі знань. Оскільки агропродовольчий сектор України є високоглобалізованою сферою з широким співробітництвом і конкурентним ринком, і в його переробній ланці постійно відбуваються інноваційні трансформації, він є саме тим сектором, де СМАРТ підходи можуть бути досить ефективними. Підтвердженням цього є результати СВОТ-аналізу, який буде представлено нижче (табл. 1).

Таблиця 1

**СВОТ-аналіз СМАРТ-спеціалізації виробництва
функціональних харчових продуктів в Україні**

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
Високий попит на функціональні харчові продукти	Слабкий рівень фінансування вітчизняних наукових досліджень в цій сфері
Потужна наукова база (наявність розвиненої інфраструктури наукових установ – НДІ, лабораторій, закладів освіти з успішними науковими розробками в сфері технологій виробництва харчових продуктів)	Висока вартість виробництва функціональних харчових продуктів
Вигідне географічне розташування, сприятливі кліматичні умови та доступ до сировини	Низький рівень обізнаності широких верств населення щодо переваг функціональних харчових продуктів
Зручна логістика та розвинена інфраструктура	Відсутність програм підтримки виробництва нових продуктів
Розвинена ІТ-сфера	Відстала матеріально-технічна база та висока вартість модернізаційних процесів

³⁰ Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р “Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
Високий попит на зовнішніх ринках, зокрема на विकорозвинутих ринках ЄС	Ускладнений доступ до фінансування, висока вартість кредитних ресурсів
Зростання кількості споживачів у світі, що пов'язано з прогнозами зростання чисельності населення	Слабкий захист інтелектуальної власності
Посилення присутності на високотехнологічних сегментах світового ринку та можливості зайняти нішеві ринки	Економіко-політичні катаклізми, економічна криза та низький рівень платоспроможності населення

Джерело: власна розробка авторів

В якості прикладу розглянемо можливості розвитку такого напрямку харчового виробництва, який може успішно розвиватися в Україні, як виробництво функціональних продуктів з заданими корисними властивостями та підвищеним впливом вітамінів та мікроелементів. Виробництво таких продуктів пов'язано в широкому використанні наночастинок (харчові нанотехнології при виробництві, обробці та пакуванні). Прикладом може бути виробництво спеціальних продуктів для діабетиків з заданими лікувальними властивостями. Такі технології сприяють досягненню таких переваг як підвищення харчової безпеки, зниження ризику дії патогенних мікроорганізмів, збільшення терміну придатності продуктів, покращення органолептичних властивостей. До того ж розвиток такої сфери виробництва тісно пов'язаний з фармацевтичною промисловістю, сферою надання медичних послуг, науков-технічними інституціями, що дає поштовх кластерному розвитку. На основі ранжування вищевиявлених чинників, що гальмують розвиток виробництва функціональних харчових продуктів нами було виявлено ключові фактори розвитку:

1. Розробка та впровадження програм фінансування пріоритетних наукових програм в сфері виробництва харчових продуктів з підвищеними якість безпеки, корисності й смаку;
2. Стимулювання партнерства наукових установ, промислових виробників й міжнародних організацій;
3. Удосконалення законодавства у сфері захисту інтелектуальної власності.

Індикаторами досягнення поставлених цілей можуть бути: кількість науково-дослідних програм з розробки технологій харчового виробництва; обсяг фінансування науково-дослідної діяльності; кількість патентів та промислових зразків; кількість інноваційних продуктів; рівень захворюваності населення, йододефіциту, зростання тривалості життя населення.

Підсумовуючи зазначимо, що особлива значущість застосування підходу СМАРТ-спеціалізації у стратегуванні розвитку агропродовольчого сектору полягає в тому, що він здатен забезпечити трансформаційний ефект, що необхідний для модернізації сектору в умовах революції 4.0 і сприятиме посиленню цільових інвестицій у дослідження та інновації та оптимізації координації та ефективності цих зусиль.

*Капінус Л.В., к.е.н., доцент
Національний університет харчових технологій*

СУЧАСНІ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМИ ДЛЯ ПРОДАЖУ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

Практичне впровадження інновацій в харчовій промисловості³¹, екологічно чиста сировина для виробництва продуктів харчування, скорочення кількості харчових відходів в процесі виробництва товарів та транспортування до кінцевого споживача – це головні завдання, які постають перед харчовим сектором. Також великої уваги заслуговують питання щодо задоволення вимог споживачів до продуктів харчування. Європейський інститут інновацій і технологій (ЄІТ), заснований ЄС у 2016 році, своєю діяльністю закликають виробників фокусувати виробничо-господарські та маркетингові зусилля на харчуванні

³¹ Радкевич Л.А. Технологічні інновації у харчовій промисловості та проблеми їх впровадження // *Економіка харчової промисловості*. – 2009. – №2. – С. 5-10.

майбутнього³². Сучасні споживачі прагнуть отримати доступ до інформації про походження та методи переробки харчових продуктів, а також мати можливість купувати товари більш прогресивними способами, тому маркетингова поведінка підприємств має базуватися на принципах клієнтоорієнтованості.

CHS провели дослідження, які актуалізують питання вирішення проблем попиту. Визначили основні тенденції, які притаманні ринку їжі.

1. Очікування споживачами високої споживної цінності від перекусів.

Снеки мають не лише вгамовувати голод, але й «заряджати» мозок та бути корисними. Так, наприклад, деякі виробники продуктів харчування звертаються до постачальників інгредієнтів, щоб вони підвищили вміст білка в продукти харчування. Є прогнози щодо підвищення попиту на ринку соєвого борошна, передбачається значне зростання смакових якостей насіння соняшнику.

2. Врахування образу мислення покоління Міленіуму. Вважається, що покоління “Y” має менший дохід, ніж попередники, однак вони більше переймаються якісною їжею, багато коштів витрачають на продукти харчування. Міленіали потребують їжу в будь-який час, в будь-якому місці, і вони живуть соціальними (цифровими) засобами масової інформації. Це культура негайного задоволення потреб.

3. Урізноманітнення продуктів харчування для задоволення автентичних та винахідливих смаків споживачів.

Сьогоднішні споживачі прагнуть автентичних та винахідливих комбінацій смаків, вони звикли до кращого харчування, купують продукти та пробують страви різних культур, є завзятими любителями кулінарних шоу та блогів. Адаптація вироблених продуктів харчування до сміливих і дивних смаків споживачів забезпечує конкурентоспроможність підприємств-виробників на ринку, а реалізація цих продуктів через прогресивні форми продажу

³² Процька Ю. Інноваційні рішення для харчової промисловості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://w5.siemens.com/web/ua/uk/news_press/news/2017/pages/innovative-solutions-for-the-food-industry.aspx.

(інтернет-магазини, онлайн-виставки, крамниці в соціальних мережах) підвищують частку ринку та додатковий прибуток.

4. Розуміння сучасної харчової поведінки споживачів. Розумне харчування є мегатрендом. Споживачі побоюються оброблених харчових продуктів, вони не довіряють великим гравцям у харчовій промисловості, надають перевагу простим свіжим продуктам, які були вирощені в безпечній екологічно-чистій зоні. Сучасні покупці прагнуть до прозорості та зворотного зв'язку з підприємством, де виготовляються продукти без шкоди для здоров'я³³. Також споживачі надають великого значення області соціальної відповідальності.

Виходячи з основних трендів на ринку харчових продуктів бачимо, що є велика цільова аудиторія (покоління "Y"), яке живе в соціальних мережах, любить цифрові технології, а також зручність та комфорт придбання товарів. Крім того, з кожним роком збільшується кількість користувачів мережі Інтернет, і не лише молодь, а й більш старше покоління підтримують діджиталізацію суспільства та опановують більш сучасні та зручні способи здійснення покупок.

В інтернет-економіці є різні форми взаємодії споживачів та продавців в процесі купівлі товарів. Серед найбільш популярних форм е-торгівлі є інтернет-магазини. На сьогодні виділяється декілька класифікаційних ознак інтернет-магазинів, які допомагають розуміти сутність, масштаби та технології електронної комерції. Так, за бізнес-моделлю виділяють електронні магазини, які працюють повністю в інтернет-просторі та інтернет-магазини, які поєднують онлайн-бізнес з офлайн-бізнесом. За методом роздрібного продажу товарів у мережі розрізняють: інтернет-магазини, веб-вітрини, торговельні системи, торговельні ряди, контентні проекти. Формування взаємовідносин з постачальниками допомагає класифікувати інтернет-магазини наступним чином:

³³ Топ-7 нових трендів на ринку їжі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroportal.ua/ua/publishing/inopressa/top7-novykh-trendov-na-rynke-pishchi/>.

магазини, які володіють власним складом (наявність реальних товарних запасів) та магазини, що працюють за договорами з постачальниками (відсутність значних товарних запасів). Вважаємо, що варто до класифікаційних ознак додати рівень автоматизації, адже є сайти, через які реалізація товару здійснюється частково автоматизовано (веб-вітрина) або повністю автоматизовано (інтернет-магазин, торговельні інтернет-системи).

Інтернет-економіка передбачає постійний розвиток комп'ютерно-інформаційних технологій та маркетингових заходів, які будуть покращувати обслуговування інтернет-покупців в електронних торговельних точках, адже нині чітко прослідковується конкуренція між інтернет-магазинами.

Поведінку споживача в інтернет-просторі формують інтернет-посередники: торговельні ряди, аукціони, торговельні майданчики, інформаційні посередники (контентні проекти).

Торговий ряд – це спеціально обладнане місце, яке призначено для надання продавцям можливості виставляти свій товар на продаж, а покупцям – ознайомлюватися з наявним товаром та здійснювати придбання необхідного товару. У каталозі електронного торговельного ряду можуть бути представлені наступні позиції: найменування товару; його специфікація; технічний опис; дані про виробника; фотографії товару.

Аукціони – інтернет-системи для проведення віртуальних аукціонів. Розрізняють прямі і зворотні аукціони, коли ціну товару змінюють відповідно або покупці, або продавці. Виділяють ще закритий аукціон, зворотній закритий аукціон, багатолотовий аукціон, голландський аукціон, зворотній голландський аукціон, англійський аукціон, зворотний англійський аукціон, японський аукціон, зворотній японський аукціон, скандинавський та аукціон унікальної низької ставки.

Торговельні майданчики – системи ведення торгових операцій через Інтернет, які дозволяють здійснювати торгові операції одночасно багатьом продавцям, постачальникам і покупцям. Часто галузеві торговельні майданчики такого роду називають біржами, хоча продаються і купують на них зовсім не біржові товари. Основні учасники торгових майданчиків – крупні

корпорації, а також їх постачальники і покупці. До інформаційних посередників відносять каталоги, пошукові системи; горизонтальні портали; контентні проекти і вертикальні портали³⁴.

Усі ці форми взаємодії онлайн-користувачів та продавців в процесі купівлі товарів використовується на онлайн-ринку продажу харчових продуктів, який дуже повільно, але впевнено набирає обертів.

За даними нового звіту Nielsen Connected commerce 2018³⁵ онлайн-покупки упакованих та свіжих продуктів харчування за останні два роки в світі збільшилися на 15%, а зростання впевненості в екосистемі онлайн-покупок сприяло збільшенню кількості покупок в різних товарних категоріях. Як виявлено, набирає силу тренд – продаж в Інтернеті продуктів харчування.

Рис. 1. Категорії продуктів харчування, які є популярними серед населення в списку онлайн-покупок

Джерело: звіт Nielsen Connected commerce, 2018.

³⁴ Поведінка споживачів у реально-віртуальному середовищі: монографія / Л.В. Капінус, О.П. Сологуб, Н.П. Скригун та ін. К., ПП. Сердюк. – 2017. – 190 с.

³⁵ Nielsen: онлайн-продажи продуктов питания в мире выросли на 15% за последние два года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/OrDEVx>.

Згідно з прогнозів експертів нині формуються провідні світові онлайн-продуктові ринки, на яких обсяги продажу товарів до 2023 р. зростуть до 200 млрд. євро. Очікується, що Великобританія, Франція, Німеччина та Іспанія матимуть найвищі показники зростання частки ринку в Європі.

Дослідницька агенція IGD вважає³⁶, що протягом наступних років частка продажу продуктів харчування на онлайн-ринку Китаю в загальній структурі ринку e-commerce буде біля 31%, а річні темпи зростання онлайн-ринку продуктів харчування з 3,8% зросте до 11,2%.

Інтернет-ринок Великобританії з 12 млрд. євро у 2018 р. зросте до 19,4 млрд. євро, а частка онлайн-продуктових каналів зросте з 6 до 7,9%. У Франції онлайн-ринок харчових продуктів становить 10,2 млрд. євро, а частка продажів через онлайн-канал – 4,5%. В перспективі планується вартість ринку 15,1 млрд. євро. Німеччина має онлайн-ринок продуктів вартістю 1,1 млрд. євро, але є перспективи зростання ринку (від 0,5% до 1,2%), який може коштувати до 3,3 млрд. євро. Як бачимо, у Німеччині немає значної частки продажу товарів через онлайн-канали, більшість користувачів намагаються купувати традиційним способом через офлайн-магазини, де можна розгледіти товар, запевнитися в його якості. Інтернет-ринок продажу харчових продуктів в Іспанії складає 790 млн. євро. За даними IGD вартість ринку повинна зрости до 1,8 млрд. євро, частка ринку з 0,7 % може зрости до 1,4%.

Експерти вважають, що середні ринкові темпи зростання продажу продовольчих товарів в Інтернеті збільшаться. Нині виробники та ритейлери в різних регіонах інвестують у персоналізацію, у можливість більш зручної форми здійснення процесу покупки, поєднують офлайн- та онлайн-продаж для задоволення цілого ряду потреб споживачів.

Що стосується України, то споживачі тільки починають використовувати можливості онлайн-купівлі і за останні роки

³⁶ 4 European countries in top 10 online grocery markets by 2023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/ZrD1Aa>.

купують не лише упаковані продукти, але й свіжі. Більшість українців з недовірою ставлять до прогресивного онлайн-способу отримання товару. Неготовність споживачів³⁷ купувати продовольчі товари онлайн пов'язана з невпевненістю в якості «віртуальних» товарів, неможливістю самостійно відчутти товар на дотик. Тому виробники та ритейлери, які здійснюють онлайн-продаж товарів, повинні зацікавлювати нових клієнтів і створювати позитивне враження від першої покупки, аби, підтримуючи концепцію лояльності, інтернет-користувач став постійним клієнтом. Важливу роль відіграють терміни доставки продуктів, адже споживачів відштовхує довгий термін очікування на товар.

Однією з ключових перешкод розвитку онлайн-торгівлі харчовими продуктами є складна логістика, яка пов'язана з необхідністю підтримки спеціального температурного режиму на всіх етапах: від моменту складання до моменту доставки замовлення до дверей клієнта. Крім того, є певні труднощі в логістиці хрупких товарів, для яких потрібні спеціальні умови транспортування.

Продуктовий інтернет-ринок на стадії розвитку. Виробники та ритейлери активно шукають шляхи зростання кількості онлайн-споживачів, формують довіру на принципах клієнтоорієнтованості. За даними Prom.ua³⁸ замовлення продуктів харчування та напоїв в 2017 р. зросли на 82%. За півроку (травень-жовтень 2017 р.) продукти визначено категорії продуктів, які найкраще продавалися через онлайн-канал: чай, кава, какао, шоколад, алкогольні напої, вафлі та печиво, прянощі, цукерки, шоколадні та горіхові пасти.

В табл. 1 зображено категорії продуктів харчування, які найбільше купують онлайн-користувачі.

³⁷ Рейтинг продуктових інтернет-магазинів: як ритейлери торгують продуктами онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vlasnasprava.ua/trend-onlajn-prodazh-produkty-pitaniya/>

³⁸ Тренд онлайн-продаж: продукты питания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://evo.business/trend-onlajn-prodazh-produkty-pitaniya/>

Таблиця 1

**Товарні категорії, які найбільше користуються попитом на
онлайн-ринку продуктів харчування**

№п /п	Товарна категорія	Кількість замовлень	Середній чек, грн.
1.	Чай, кава, какао	60003	875
2.	Шоколадні вироби	19467	448
3.	Алкогольні напої	15294	697
4.	Цукрові кондитерські вироби	14450	180
5.	Прянощі, спеції, приправи	13231	276
6.	Цукерки	12957	611
7.	Рослинна олія	10861	376
8.	Вегетаріанські та дієтичні продукти	8592	255
9.	Сири	7386	499
10.	Горіхові та шоколадні пасти	6456	312

Джерело: за даними Prom.ua за травень-жовтень 2017 р.

Ритейлери звертають увагу на сезонні закупки певних товарних категорій. Літом зростає попит на спеції та прянощі, особливо приправи для м'яса. Взимку більш популярні чаї, печиво, цукерки, імбир, приправи для глінтвейну. Вважається перспективною категорією онлайн-бізнесу виготовлення продуктів на замовлення: букети з цукерок, розписані пряники, кулінарні сувеніри. Отже, онлайн-ринок продуктів харчування в українському інтернет-сегменті готовий до зростання. Ті гравці, які перші ввійдуть на ринок, які адаптуються до новітніх технологій та будуть гнучкими у відносинах зі споживачами, зможуть досягнути своїх цілей та отримати додатковий прибуток.

Станом на 2018 р. лише 6 великих ритейлерів реалізують продукцію через інтернет-магазини або працюють в партнерстві з сервісом Zakaz.ua, що заснований в 2010 р. (табл. 2).

Популярність продуктивних онлайн-маркетів в порівнянні з лідерами українського ринку електронної комерції не вражає, але відвідування та кількість замовлень постійно зростають. За обсягами продажів українці найкраще купують алкогольні напої та харчові продукти з довгостроковим терміном зберігання (кондитерські та бакалейні вироби). Овочі, фрукти, м'ясо, молочні

продукти купують рідше, але з кожним роком обсяги продажів збільшуються. Але частка продажів продовольчих товарів через Мережу навряд чи наблизиться до частки в таких сегментах, як побутова техніка, електроніка, але перспективи є.

Таблиця 2

Рейтинг продуктових інтернет-магазинів

Ритейлер	Інтернет-майданчик	Кількість відвідувачів, літо 2018	Рік запуску
Metro	metro.zakaz.ua	552390	2014
Fozzy	fozzyshop.com.ua	287480	2014
	fozzy.zakaz.ua	94100	2015
Auchan	shop.auchan.ua	272940	2018
	auchan.zakaz.ua	193980	2017
	tavriav.ua	242230	2013
Novus	novus.zakaz.ua	191170	2011
Volwest Group («Наш край»)	shop.nashkraj.ua	20000*	2014
Furshet	efurshet.com	н/д	2003

*- дані компанії

Джерело: Similarweb³⁹

Одним із сучасних трендів, які описані вище, є соціальна відповідальність покоління Міленіуму. Аби відповідати вимогам споживачів виробники підтримують концепцію соціально-етичного маркетингу та впроваджують інноваційні технології у виробництві та реалізації продуктів харчування. Так Procter&Gamble, Nestle, PepsiCo створили онлайн-платформу Loop, на якій можна буде купувати продукти в еко-упаковці, а потім здавати її на переробку.

На рис. 2 зображено алгоритм взаємодії «продавець-покупець»: користувач робить покупки на онлайн-платформі, як у будь-якому інтернет-магазині, товари доставляють йому додому.

³⁹ Капінус Л.В. Просування продукції підприємств харчової промисловості в онлайн-ритейлі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. №23. С. 106.

Після використання товару клієнт повертає упаковку. Її не потрібно очищати або сортувати – досить просто покласти в сумку Loop і віддати продавцю. Також сервіс пропонує можливість здавати невикористаний товар, який можна переробити.

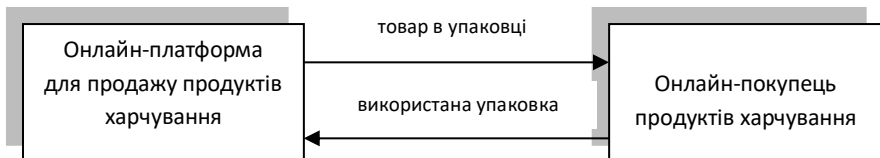

Рис. 2. Алгоритм взаємодії «продавець-покупець» на онлайн-платформі Loop

Джерело: на основі інформації з джерела⁴⁰.

Ще одним трендом на ринку їжі є здорове та розумне харчування. Підприємства-виробники, діяльність яких базується на концепції продовольчої безпеки, пропонують споживачам високоякісні продукти харчування відповідно до медичних рекомендацій, екологічних умов та індивідуального стану людини. Високі вимоги до якості продуктів забезпечують конкурентоспроможність продукту та лояльне ставлення споживачів до нього. Не підлягає сумніву, що безпечні продукти повинні виготовлятися з якісної сировини, яку нині можна придбати на світових онлайн-торговельних майданчиках. Наприклад, в Ізраїлі є електронна трейдингова платформа Avenews, що спрощує торгівлю сільськогосподарською продукцією для фермерів та промислових покупців по всьому світу. Система автоматично підбирає товар, в залежності від запиту покупця за найкращою ціною. В США є B2B платформа Full Harvest – торговий майданчик, що об'єднує ферми з виробниками харчових продуктів для продажу надлишку та браку за зниженими цінами. Цей інноваційний агростартап виводить домашні господарства на ринок та знижує їх

⁴⁰ Великі світові компанії створили онлайн-платформу для продажу продуктів у безвідходній упаковці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/DrFl4u>.

рівень продуктових відходів. В Австралії трейдингова платформа AgriDigital, що базується на технології blockchain дозволяє ефективно проводити трейдингові операції з мінімальним ризиком. Система дозволяє управляти ціною на товари, їх залишками, а також замовленнями в реальному часі, що відображається на dashboard. Платформа може інтегруватися з іншими рішеннями, а також має мобільний додаток.

Розвиток онлайн-торгівлі – це один з ключових факторів успіху на сьогодні. Виробникам уже недостатньо мати сайт в Інтернеті, викладати акційні пропозиції. Необхідно мати взаємозв'язок з клієнтами через різні діджитал-канали, розповсюджувати та наповнювати електронні ресурси цікавим контентом, в тому числі має бути присутність товарів-брендів в соціальних мережах. Також важливим моментом є створення онлайн-майданчиків для закупки якісної сировини для виробництва продуктів харчування.

Присутність підприємства на онлайн-ринку як покупця сировини і продавця вироблених продуктів харчування для кінцевих споживачів формує його маркетингову поведінку на цьому ринку.

***Крутько М.А. к.е.н. доцент
Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. Петра Василенка***

АГРОБІЗНЕС ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Світовий та європейський соціально-економічний простір диктує тенденції розвитку та постійних змін в частині господарського забезпечення діяльності. Для ринкового середовища характерним є коливання як в політичній так і фінансово-економічній сферах в усьому світі. В дослідженні будь-кого економічного явища важливим етапом залишається досконале

вивчення та генезис історії розвитку та сучасного стану даного питання. Одним із найважливіших напрямків як світового, європейського так і українського виробництва залишається агропромисловий комплекс. Досить значна частина праць видатних вчених присвячена саме питанням нарощення продовольчої спроможності аграрної сфери для забезпечення світових продовольчих потреб. На сьогоднішній день можна спостерігати прагнення підприємств агропромислового комплексу до пошуку нових та стабільних джерел фінансування, нарощення обсягів та потоків грошових коштів, матеріальних ресурсів в виробничі потужності господарства на взаємовигідних умовах шляхом інтеграції виробництва та об'єднання капіталів.

Вивчення питань розвитку інтеграційних процесів знайшли своє відображення в працях відомих західних вчених-економістів: О. Вільямсона, М. Бредлі, Р. Коуза та ін. Значний внесок у вивчення проблем розвитку інтеграції зробили видатні українські вчені В.Г. Андрійчук, В.Я. Амбросов, В.М. Жук, П.І. Гайдуцький, А.С. Даниленко, С. М. Кваша, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, та ін. Дослідження та результати, які були проведені і отримані в даному напрямку є основою розвитку теорії і практики інтеграційної аграрної економіки. Важливе значення набуває саме світовий і європейський досвід агропромислової інтеграції та сучасний стан торгівельних відносин, адже він може і повинен слугувати фундаментом для посилення інтеграційних зв'язків та процесів в нашій країні. Практика показує, що система вчень підкріплена вагомим багажем досліджень і на достатньому рівні вивчене питання дає більші і ефективніші результати а ніж ті якими займалися менше. Все вищезазначене посилює значення проведення подальших досліджень в даному напрямку.

Метою проведення даного дослідження виступає вивчення та наукове обґрунтування теоретичних засад та світового досвіду з розвитку інтеграційних процесів сільськогосподарських підприємств для підвищення економічної ефективності їх діяльності. Досягнення мети зумовлює планомірне виконання взаємопов'язаних завдань, таких як вивчення міжнародного досвіду інтеграційних процесів в АПК; визначення умов та особливостей необхідних для посилення

інтеграційних процесів в Україні. Методологічною основою дослідження є вивчення світового досвіду інтеграції та фундаментальних принципів інтеграційних процесів в ринковій економічній системі та європейському демократичному суспільстві.

Підтвердженням актуальності досліджень інтеграційних тенденцій в економіці є значні обсяги глобальних (4,7 трлн дол. США) і національних (14,5 млрд дол. США або 5,5% від ВВП) угод щодо злиттів та поглинань компаній (M&A), активності обсягів торгів Першої фондової торговельної системи (27,6 млрд грн, щорічний темп зростання – 1,9 раз) та участі вітчизняних інтеграційних структур у первинному розміщенні акцій (3,1 млрд дол. США за 2010 р.)⁴¹. Частка інтегрованих суб'єктів господарської діяльності в економіці України становить близько 75% у загальному обсязі виробництва продукції та надання послуг⁴².

Сучасний етап розвитку аграрної сфери країн Америки та Західної Європи характеризується значним поглибленням інтеграційних процесів на регіональному, державному та міждержавному рівні. Це підтверджується організацією та ефективним функціонуванням різноманітних агропромислових структур, що формують значний сегмент аграрного ринку⁴³. Використання позитивного зарубіжного досвіду розвитку інтеграційних процесів не повинно відбуватись у вигляді його копіювання, а можливе за умови адаптації певних елементів

⁴¹ United Nations Conference on Trade and Development. Information Economy Report 2009. The development perspective [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.unctad.org>.

⁴² Лук'яненко Л.Г. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : монографія / Л.Г. Лук'яненко [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ecolib.com.ua/book.php?book=20>.

⁴³ Шаманська О. І. Інтеграційні процеси як фактор розвитку сільськогосподарських підприємств / О. І. Шаманська, Г. В. Єкель // Агросвіт. – 2012. – № 18. – С. 35-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2012_18_10.

зарубіжних моделей інтеграційних зв'язків до сучасних вітчизняних умов⁴⁴.

Аналіз показав, що агропромислова інтеграція в зарубіжних країнах здійснюється переважно в наступних формах⁴⁵:

1. Контрактна система відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, переробними, збутовими та іншими організаціями.

2. Агропромислові формування, створені шляхом об'єднання капіталів і праці юридичних та фізичних осіб (корпорації, кооперативи і т. д.).

3. Комбінати, в яких представлений увесь технологічний цикл – від виробництва сільгосппродукції, її переробки і до реалізації кінцевому споживачу.

4. Об'єднання, створювані на основі договорів між учасниками й очолювані фірмою інтегратором, яка здійснює зв'язки з іншими учасниками об'єднання на контрактній основі або шляхом участі у формуванні їх власності.

5. Холдингові компанії. Значного поширення в США набула контрактна форма агропромислової інтеграції, базою якої є зв'язок фермерів з іншими суб'єктами АПК на основі виробничих та збутових контрактів. Відмінність між ними полягає в тому, що збутові контракти стосуються винятково умов реалізації продукції, з обумовленням її якості, ціни та умов доставки. Виробничі контракти регламентують умови виробництва до його початку та жорстко прописують коло обов'язків учасників. Гарантований ринок збуту продукції для фермера та стабільне забезпечення сировиною

⁴⁴ Канінський П.К. Розвиток фермерства в країнах Євросоюзу, його фінансування й оподаткування / П.К. Канінський // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 9-10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/85/35>.

⁴⁵ Кобець Є.А. Економічна сутність інтеграції в аграрному виробництві / Є.А. Кобець // Держава та регіони. Серія "Економіка та підприємництво". – 2007. – № 1. – С. 146 - 149.

потрібної якості для контрактора – це основні переваги контракції для її учасників⁴⁶.

Для більш детального дослідження питань агропромислової інтеграції кооперативного типу, яка набула широкого розвитку у світовій практиці. Можна виділити два різновиди такої інтеграції: західноєвропейська та північноамериканська.

У США і Канаді пішли шляхом створення гігантських багатопрофільних кооперативів, які довгий час успішно розвивалися в умовах жорсткої конкуренції як на Американському континенті, так і за його межами. Так, за повідомленням В. О. Цимбала, Саскачеванський пшеничний кооператив “Saskatchewan Wheat Pool” був найбільшим пшеничним кооперативом, мав 450 зернових елеваторів. До нього було приєднано кооператив тваринників, введено в дію олійний комбінат, борошномельний комплекс. Ним створювалися спільні підприємства з виробництва добрив, переробки олійних культур та у сфері міжнародного маркетингу зерна, викупувалися пакети акцій збанкрутілих компаній. Кооператив вкладав свої капітали у виробництво спирту, солоду, пива, в борошномельну і хлібопекарську промисловість⁴⁷. Такі позитивні тенденції дають підстави для схвалення та дослідження системи їх функціонування.

Цілком погоджуємося з твердженням Поляруш М.О., що агропромислова інтеграція – необхідна умова адаптації АПК до ринку, її поява викликана потребами розвитку і самого промислового виробництва сільськогосподарської продукції. Зворотний процес життєво необхідний не тільки у зв'язку з сезонністю сільськогосподарського виробництва, а й тому, що дозволяє якісно поліпшити взаємодію виробників і споживачів сільськогосподарської техніки і обладнання з метою максимального

⁴⁶ Моренова Н.Ю. Міжнародний кооперативний рух у глобалізованій економіці /Н.Ю. Моренова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/fedor/sta t/6.pdf](http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/fedor/sta%20t/6.pdf).

⁴⁷ Світовий досвід розвитку агропромислової інтеграції кооперативного типу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/75558/agropromislovist/svitoviy_dosvid_rozvitku_agropromislovoyi_integratsiyi_kooperativnogo_tipu.

задоволення запитів виробників якісної і високопродуктивної техніки та обладнанні⁴⁸.

Таким чином можна сказати, що агропромислова інтеграція кооперативного типу за американським зразком за сукупністю наведених причин банкрутства гігантських кооперативів дає підстави зробити узагальнений висновок: такі кооперативи формувалися за значного ігнорування основних принципів створення кооперативів та їх основного функціонального призначення – обслуговувати сільськогосподарських товаровиробників, дотримуватися демократичного принципу при прийнятті рішення: один член – один голос, який часто порушувався з орієнтацією на принцип голосування в товариствах з обмеженою відповідальністю. Особливо негативну роль відіграли надмірна багатопрофільність (вертикальна конгломератна інтеграція) і масштаби діяльності.

Європейська модель агропромислової інтеграції в кооперативному секторі будується, за іншою ідеологією: тут відсутня гігантоманія і надмірна урізноманітненість діяльності. Створені вертикально інтегровані кооперативи є більш однопрофільними, вузькоспеціалізованими, їм не притаманна гостра конкуренція. Головною метою їх діяльності є не одержання прибутку, як це властиво американським кооперативам, а обслуговування своїх членів⁴⁹.

Взаємна матеріальна зацікавленість усіх учасників регіональних і господарських організаційних форм агропромислової інтеграції в досягненні високих кінцевих результатів, з одного боку, і кожного з них у зростанні масштабів та ефективності виробництва свого виду діяльності, з іншого, стає тією рушійною силою, яка

⁴⁸ Поляруш М.О. Агропромислова інтеграція – один із факторів системного розвитку АПК регіону / М.О. Поляруш, І.М. Поляруш, Н. А. Славіна [за ред. М.І. Бахмата] // 36. наук. пр. Подільський державний аграрно– технічний університет. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – С. 187-189.

⁴⁹ Світовий досвід розвитку агропромислової інтеграції кооперативного типу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/75558/agropromislovist/svitoviy_dosvid_rozvitku_agropromislovoyi_integratsiyi_kooperativnogo_tipu.

створює необхідне економічне середовище для ширшого впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і передової практики, економічно спонукає забезпечувати пропорційний розвиток сільського господарства і переробної промисловості, бази зберігання продукції та її реалізації. В результаті створюються умови не лише для збільшення обсягу виробництва і поліпшення якості продукції, а й для раціонального використання сировини, забезпечення її поглибленої переробки, розширення асортименту продовольства. Все це зміцнює економіку агропромислових формувань⁵⁰.

Зарубіжна практика свідчить, що нині найбільш прогресивним видом агропромислової інтеграції є злиття виробничого і фінансового капіталів⁵¹. Підтвердження цих слів виступає поданий вище аналіз європейської та американської моделей агропромислової інтеграції, який показує, що завдяки власним фінансовим структурам можна оперативніше мобілізувати грошовий капітал та ефективніше використати його забезпеченні господарського процесу.

Запропоновані методологічні підходи щодо інтеграційних процесів дають можливість визначити перспективи євроінтеграції для національної економіки базуються на вивченні досвіду інших країн світу, формуванні власних методологічних підходів, адаптованих до вимог ЄС, що в сучасних умовах суттєво впливає на розвиток галузей народного господарства України, з метою поступового перетворення на стабільні та конкурентоспроможні галузі економіки на засадах синергетичного поєднання загальнонаціональних і регіональних принципів⁵². Конкурентоспроможність агропромислового виробництва – основна ціль функціонування аграрної сфері та є одним із

⁵⁰ Гладій Н.В. Складові інтегрованих процесів в агропромисловому виробництві України/ Н.В. Гладій //Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С.25 - 27.

⁵¹ Бесараб Є.О. Роль банків у формуванні інвестиційних ресурсів ФПГ / Є.О. Бесараб // Фінанси України. – 2004. – №6. – С. 116.

⁵² Попова В.В. Становлення аграрного сектору економіки України в умовах міжнародної конкуренції //Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С.131 - 137.

вирішальних факторів, що формує загальне ефективне соціально-економічне середовище нашої країни.

Як зазначає в.о. Міністра аграрної політики та продовольства України Ольга Трофімцевої⁵³ у січні експорт аграрної продукції склав 1,7 млрд доларів США, що майже на 22,5% більше у порівнянні з першим місяцем 2018 р. На перше місце серед наших ринків збуту вийшли країни Європейського Союзу, куди за січень поточного року експортувано продукції на \$668 млн. Країни Азії поступились нашим європейським сусідам з результатом трохи більше ніж 641 млн, а третє місце у країн Африки, куди український агроекспорт склав за цей період 292,2 дол США. Лідерами українського сільськогосподарського експорту традиційно залишаються зернові культури з часткою 44,6% в загальній структурі аграрного експорту, олії – 19,8% та насіння олійних культур – 9,7%. За цей період імпорту харчової продукції також збільшився порівняно з січнем 2018 року на 9,5% та склав 462,6 млн. дол США. Найактивніше Україна імпортувала плоди, горіхи, рибу, тютюн та вироби з нього, какао боби та шоколад, зернові злаки, каву, чай, прянощі та олію. ТОП-5 ключових країн-імпортерів нашої аграрної та харчової продукції в січні виглядав наступним чином (за обсягом експорту у вартісному еквіваленті):

- Єгипет –153,6 млн доларів США,
- Нідерланди –149,9 млн доларів США,
- Індія –143,9 млн доларів США,
- Іспанія –135,8 млн доларів США,
- Туреччина –112,3 млн доларів США.

Україна закрила квоти на безмитний експорт до Європейського Союзу кількох аграрних продуктів – кукурудзи, меду, виноградного та яблучного соків. За даними українського клубу аграрного бізнесу, експорт даних продуктів буде продовжуватися і надалі, не дивлячись на вичерпання квот безмитного ввезення (табл. 1).

⁵³ Країни ЄС вийшли на перше місце з-поміж ринків збуту української агропродукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eu-ua.org/novyny/krayiny-yes-vyyshly-na-pershe-misce-z-pomizh-rynkiv-zbutu-ukrayinskoyi-agroprodukcii>.

Таблиця 1

ТОП-20 ключових товарів українського аграрного та харчового експорту за січень 2019 р.⁵⁴

№	Найменування продукції	Експорт		Частка в експорті, %
		тонн	тис. дол. США	
1	Кукурудза	3 378 332	537 624	30,70
2	Олія соняшникова, сафлорова або бавовняна	495 611	331 744	18,94
3	Пшениця і суміш пшениці та жита	1 011 862	206 972	11,82
4	Макуха та інші тверді відходи, одержані під час добування рослинних жирів та олій, за винятком відходів соєвої та арахісової олії	506 316	110 128	6,29
5	Соя	309 488	101 234	5,78
6	Насіння ріпаку	150 004	63 890	3,65
7	М'ясо та субпродукти домашньої птиці	29 227	38 860	2,22
8	Ячмінь	120 185	26 837	1,53
9	Макуха та інші тверді відходи соєвої олії	64 705	24 179	1,38
10	Сигари, сигарили та сигарети, цигарки, з тютюном або його замінниками	1 936	21 072	1,20
11	Інші горіхи	7 209	15 138	0,86
12	Цукор	41 274	14 264	0,81
13	Овочі бобові, сушені	51 012	13 734	0,78
14	Яйця птиць	13 335	13 530	0,77
15	Олія соєва	21 909	13 450	0,77
16	Шоколад та інші продукти з вмістом какао	4 702	13 259	0,76
17	Висівки, кормове борошно та інші відходи	95 384	11 497	0,66
18	Хлібобулочні, кондитерські вироби	6 969	11 310	0,65
19	Кондитерські вироби з цукру	6 554	11 089	0,63
20	Соки фруктові	12 804	9 873	0,56
	Всього по вибраній продукції:	6 328 818	1 589 684	90,77
	ВСЬОГО	6 721 663	1 751 244	100,0

⁵⁴ ТОП-20 ключових товарів українського аграрного та харчового експорту за січень 2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eu-ua.org/novyny/krayiny-yes-vyyshly-na-pershe-misce-z-pomizh-rynkv-zbutu-ukrayinskoyi-agroprodukciji>.

“Станом на 21 січня Україна закрила квоти на безмитний експорт до Європейського Союзу меду, виноградного і яблучного соків, а також основну і додаткову квоти на кукурудзу. Тенденція до стрімкого закриття зазначених квот спостерігається з початку дії Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС”, – за даними прес-служби українського клубу аграрного бізнесу.

Також, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року спостерігається пришвидшення темпів закриття квот на оброблений крохмаль, цукор, солод та пшеничну клейковину, які вже закриті на 17%, 38% і 44% відповідно. Натомість, у порівнянні з 2018 роком змінилась ситуація з поставками оброблених томатів у межах квот. На сьогодні використано лише 3%, у той час як в минулому році станом на 20-ті числа січня було використано 11%. Українські виробники сільськогосподарської продукції все більше виходять із новими продуктами на європейські ринки: зокрема, це гриби та молочні продукти⁵⁵. Позитивна динаміка міжнародного торгового балансу нашої країни на початок 2019 року говорить про значний потенціал розвитку та нарощення потужності України, як розвиненої Європейської країни. Дані говорять про довіру та високу якість агропромислової продукції, яка виготовляється в нашій країні. Це потужний стимулятор розвитку та можливість для побудови планів і розробки стратегій для подальшої інтеграції України до Європейського економічного простору.

Світовий досвід говорить про можливість стабільного розвитку євроінтеграційних процесів та агропромислової інтеграції в середині країни. Інтеграція – інноваційний інструмент сучасності, що розширює можливості для нарощення виробництва, стабілізації економічного середовища, налагодження тісних міжнародних зв'язків, що в перспективі призведе до притоку іноземних інвестицій, збільшення торгових партій та квот. Методологічна основа забезпечення розвитку інтеграції, яка базується на ґрунтовному теоретико-аналітичному забезпеченні може стати

⁵⁵ Україна закрила три квоти на безмитний експорт до Євросоюзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eu-ua.org/novyny/ukrayina-zakryla-try-kvoty-na-bezmytnyy-eksport-do-yevrosoyuzu>.

міцним фундаментом для подальших тісних економічних відносин України з Європейськими країнами.

*Левківська Л.М., к.е.н, доцент
Житомирський національний агроекологічний університет
Ахметов І.Р., к.е.н., керівник міжнародного відділу
Українська асоціація молодих фермерів*

ОРГАНІЗАЦІЯ АГРОБІЗНЕСУ В ЄС

Аграрний бізнес на разі є одним з найдинамічніших секторів розвиненої економіки будь-якої країни. При цьому стратегія розвитку агробізнесу формується під впливом сукупності чинників політичного, економічного, соціального, правового та міжнародного характеру, підґрунтям яких виступають інтереси країни та її природно-кліматичні умови, географічне розташування, ментальність народу тощо. Бурхлива динаміка розвитку агробізнесу зумовлена впливом науково-технічного прогресу, поглибленням та розширенням економічних і технологічних зв'язків сільського господарства з іншими галузями.

Рівень розвитку та особливості організації агробізнесу в розвинутих країнах різні залежить від різних факторів, основними з яких є ступінь соціально-економічного розвитку країни, природно-кліматичні, географічні, соціально-історичні особливості тощо. Як свідчать дослідження, найпотужнішим є аграрний бізнес США, на який припадає близько 19% ВВП і близько 20% усіх зайнятих у цій країні. В країнах Європейського Союзу частка аграрного сектора у валовому національному продукті (ВВП) різна. Так, найбільшу частку аграрний бізнес у ВВП серед членів Європейського Союзу займає Данія (13% ВВП), Італія (12 %), Франція (12 %).

В країнах ЄС провідне місце в сфері агробізнесу належить не агрохолдингам як в Україні, а сімейним фермерським господарствам загальною площею оброблюваних земель біля 50-70 га. Так, у 2010 р. в країнах ЄС налічувалося 11,9 млн. сімейних ферм,

з яких 7 млн. були розташовані в нових державах-членах⁵⁶. У 2016 р. кількість фермерських господарств в ЄС скоротилася до 10,5 млн., з яких 33% розташовані у Румунії, 13% – у Польщі, 9% – у Італії, 8% – у Іспанії⁵⁷.

Аналіз розвитку аграрних відносин в європейських країнах показав, що сільське господарство ЄС в переважній більшості кількісно базуються на родинних фермах з невеликим земельним банком, які відносяться до малих та середніх суб'єктів господарювання, і де працюють переважно члени родини фермера (рис. 1).

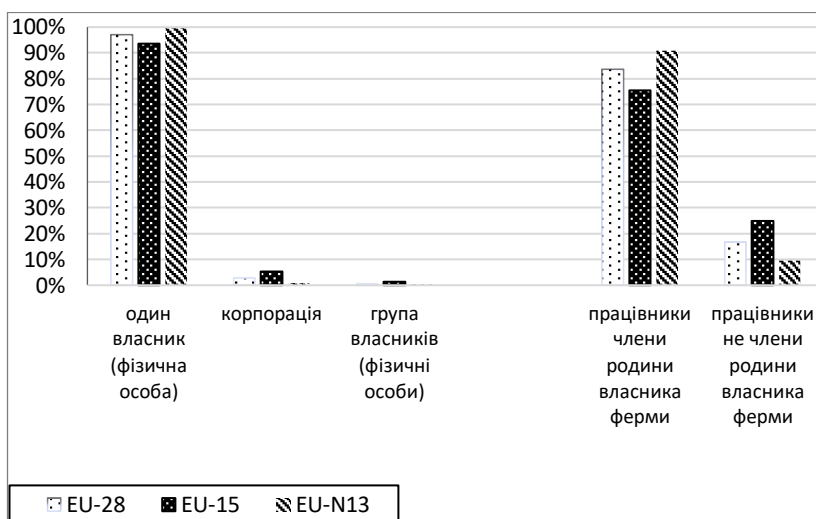

Рис. 1. Форми організації аграрного бізнесу та типи найманих працівників у фермерських господарствах ЄС⁵⁸

⁵⁶ Agricultural in the EU/ Statistical and Economic Information Report 2013. – European Union, 2014. – 337 p.

⁵⁷ Agriculture, forestry and fishery statistics 2018 [Electronic resource]. - Access mode : https://ec.europa.eu/agriculture/statistics/facts-and-figures_edition

⁵⁸ Farm structures – European Commission - europa.eu. [Electronic resource]. - Access mode : <https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/facts-figures/farm-structures.pdf>

Про це свідчить той факт, що 97% фермерських господарств створені однією фізичною особою – фермером. Корпоративні структури та підприємства, у яких власниками є група фізичних осіб, становлять відповідно 2,8% та 0,7% від загальної кількості зареєстрованих господарств в ЄС. Середній розмір фермерського господарства в ЄС-28 становить 16,1 га (у ЄС-15 цей показник складає 28,1 га, в той час як в решта країнах, що приєдналися пізніше, становить 7,8 га) (табл. 1).

Таблиця 1

Середні розміри фермерських господарств в окремих країнах ЄС та обмеження земельних площ у власності⁵⁹

Країна	Максимальна площа земель у власності за законом, га	Середній розмір ферми, га
Польща	500	12,3
Угорщина	300	29
Іспанія	250	25,4
Румунія	200	11
Данія	125-155 (умовно)	60
Франція	100-375 (умовно)	56
Великобританія	не існує	55
Німеччина	не існує	48
ЄС-28	-	16,1 (усі ферми)

Більшість фермерських господарств ЄС-28 характеризуються як малі підприємства, оскільки 66% з них мають площу меншу за 5 га, 27% мають площу від 5 до 50 га, площа лише 7% господарств становить понад 50 га. Варто зазначити, що 47% підприємств з площею меншою ніж 5 га розташовані у Румунії, ще 11% – у Польщі. Малі ферми відіграють важливу роль у зниженні ризику сільської

⁵⁹ Farm structures - European Commission - europa.eu. [Electronic resource]. - Access mode : <https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/facts-figures/farm-structures.pdf>.

бідності, сприяють отриманню додаткових доходів та продуктів харчування.

Фермерські господарства площею до 5 га також типові для Мальти (96,5% від загальної кількості розеєстрованих), Кіпру (89,6%), Болгарії (82,6%), Угорщини (81,4%), Греції (77,3%), Португалії (71,5%) та Хорватії (69,5%), а також в окремих інших регіонах, таких як південна частина Польщі та прибережні регіони Іспанії та Італії. Кількість малих фермерських господарств у деяких державах-членах ЄС та регіонах відображає суміш спеціалізації сільськогосподарських культур (наприклад, малі оливкові гаї та виноградники), широке володіння землею, топографічні обмеження та традиції. Великі господарства (50 гектарів або більше) поширені в основному в Люксембурзі (51,8%), Франції (41,3%), Великобританії (38,6%) та Данії (35,3%).

Ситуація, коли малі та середні фермерські господарства переважають в аграрному бізнесі ЄС, склалась історично і в даний час підтримується політикою країн Європейського Союзу, – з одного боку, існує широкий інструментарій підтримки малих та середніх господарств, створенні сприятливі умови для розвитку земельного ринку, а з іншого, існують певні дозвольні обмеження на купівлю землі сільськогосподарського призначення, квоти на виробництво сільськогосподарської продукції тощо. Однак, слід відмітити тенденцію до зростання середньої площі аграрних підприємств ЄС на 4% щорічно (темпи зростання дещо швидші у нових країнах-членах ЄС і дещо повільніші у ЄС-15 – відповідно 4,5% та 3,5% щорічно). Тенденція до зростання фермерських господарств пояснюється укрупненням великих підприємств за рахунок найменших ферм.

Як свідчать дані статистичної служби Європейського Союзу (Eurostat) в 2016 р. фермери ЄС-28 обробляли 173 млн. га сільськогосподарських угідь, що становить майже 40% загальної площі земель ЄС, з яких у ЄС-15 – 71%. Рілля становить 59% всіх сільськогосподарських угідь, під пасовища та луки використовуються 34% земель, 7% зайняті постійними культурами (сади, розсадники, виноградники тощо). Слід зазначити що поступо зростають обсяги земель під органічне землеробство. На разі цей

показник становить 12 млн. га або 6,7% загальної площі сільськогосподарських угідь ЄС⁶⁰.

Розвиток сільського господарства в Європейському Союзі характеризується наявністю різноманітних типів ферм, які мають різну спеціалізацію (рис. 2). У 2016 р. понад 50% усіх фермерських господарств ЄС спеціалізувалися на вирощуванні рослинницької продукції. З них трохи менше третини (31,6%) усіх господарств спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур, 16,4% – вирощували картоплю, цукровий буряк та овочі, а найменшу питому вагу займали спеціалізовані садівничі ферми (1,8%).

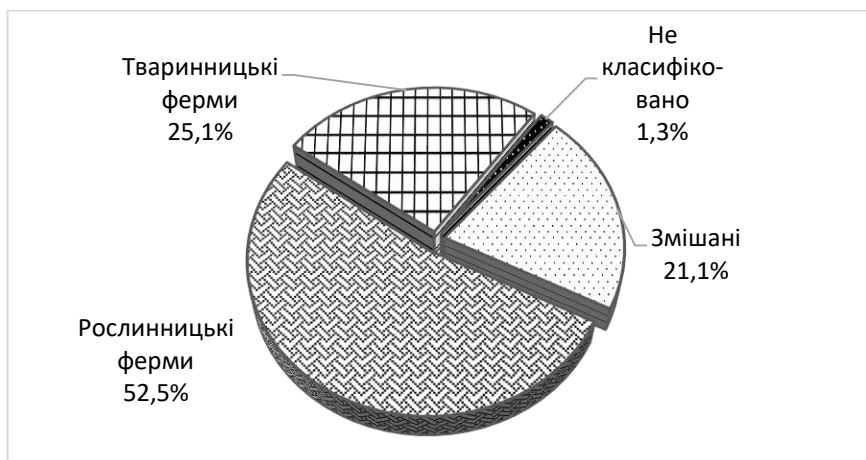

Рис. 2. Структура фермерських господарств ЄС-28 за спеціалізацією, 2016 р.⁶¹

Як свідчать аналітичні дані четверта частина всіх фермерських господарств ЄС спеціалізується на вирощуванні тваринницької продукції (25,1%). Найбільш численні в цій групі – спеціалізовані молочні ферми (5,4% від загальної кількості усіх фермерських господарств в ЄС). Змішані ферми становили 21,1%.

⁶⁰ Electronic resource. – Access mode :

<https://ec.europa.eu/eurostat/publications/statistical-reports>

⁶¹ Agriculture, forestry and fishery statistics 2018 [Electronic resource]. – Access mode : https://ec.europa.eu/agriculture/statistics/facts-and-figures_endition.

Зважаючи на невеликий розмір переважної більшості сільськогосподарських підприємств в ЄС у системі взаємозв'язків агробізнесу з іншими галузями вирішальну роль відіграють саме кооперативні формування. Понад 6 млн. фермерських господарств Європейського Союзу об'єднані у 22 тис. сільськогосподарських кооперативи, які переробляють та реалізують в середньому 45-50% продукції сільського господарства. При цьому загальний річний грошовий оборот цих кооперативів становить близько 350 млрд. євро. Необхідно відмітити тенденцію до зростання обсягів грошових оборотів провідних кооперативів⁶².

Важлива роль у формуванні агробізнесу належить саме фермерським кооперативам. Так, огляд діяльності європейських сільськогосподарських кооперативів показав, що на долю кооперативних структур припадає 83% виробництва сільськогосподарської продукції у Нідерландах, 79% – у Фінляндії, 55% – у Італії та 50% – у Франції⁶³. В Німеччині кооперативи є складовою економічного життя держави. За статистикою 60% всіх сільськогосподарських товаровиробників ЄС належать до сільськогосподарських кооперативів⁶⁴. Європейськими лідерами в ефективному розвитку агробізнесу на кооперативних засадах є Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія, Ісландія, Нідерланди та Німеччина.

Разом з тим, аналіз збуту продукції через сільськогосподарські кооперативи виявив, що збутові кооперативи у Європейських країнах, в переважній більшості виконують роботи, пов'язані з формуванням доданої вартості сільськогосподарської продукції – первинною обробкою, переробкою, пакуванням тощо. Особливо це характерно для кооперативів, що об'єднують виробників продукції рослинництва, молока і м'яса. Так, загалом у

⁶² ТОП 10 стран ЕС по сельхозкооперации [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://latifundist.com/rating/top-10-selhozkooperatsija-es>.

⁶³ Cooperatives [Electronic resource]. – Access mode : https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/cooperatives_en.

⁶⁴ Кооперация в агробізнесі: Підручник / Ф.В. Горбонос, Л.А. Янковська, Н.Ф. Павленчик та ін. – Львів: Львівський університет бізнесу і права, 2011. – 360 с.

країнах Скандинавії і Фінляндії обсяг м'ясо-молочної продукції, реалізованої через переробно-збутові кооперативи становить близько 80%, зокрема у Данії через такі кооперативи реалізується близько 90% молока, масла і сиру, та 96% свинини, у Норвегії – близько 100% товарного молока⁶⁵. Проведені дослідження діяльності переробно-збутових кооперативів Нідерландів показав, що частка продукції, що реалізується ними з формуванням доданої вартості надзвичайно висока: близько 100% овочів, 95% фруктів, 90% вовни і вершкового масла, 85% сиру, 80% товарного молока і молочного порошку, 65% цукру, 60% згущеного молока. Кооперативи Франції реалізують близько 67-70% зернових, а також переробляють та реалізують на внутрішньому й міжнародному ринках до 75% вина⁶⁶.

Участь у кооперативі відкриває перед малими та середніми господарствами ЄС нові можливості: отримання переваг за рахунок великомасштабного аграрного бізнесу, доступ до нових ринків збуту, отримання додаткових прибутків, підвищення конкурентоспроможності, зменшення витрат на використання техніки, легший доступ до будь-яких матеріально-технічних, фінансів та трудових ресурсів, зменшення ризиків та відповідальності тощо. Так, наприклад, у Франції функціонує 3,5 тис. переробно-збутових с.-г. кооперативів, понад 13 тис. кооперативів займаються спільним використанням сільськогосподарської техніки та обладнання, а близько 90% фермерів, що мають тваринницькі ферми є членами кооперативів зі штучного осіменіння. В таких кооперативних організаціях зайнято понад 5 тис. найманих

⁶⁵ Бурик З.М. Обслуговуюча кооперація сільських територій: досвід політики держав ЄС Інвестиції: практика та досвід № 7/2019 – С. 96-102. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2019/18.pdf.

⁶⁶ Чан-хі О.С. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід для України / О.С. Чан-хі, Н.О. Мосійчук // Международный научный журнал «Интернаука». – 2017. – No 2. – С.13-18.

працівників, а річний оборот становить близько 77-80 млрд. євро на рік⁶⁷.

Одним з прикладів організації доступу членів кооперативів до фінансових ресурсів через інтеграцію кредитної та сільськогосподарської кооперації, є приклад Німеччини, де понад 700 кооперативних банків, здійснюючи освою основну діяльність, сприяють матеріально-технічному забезпеченню сільськогосподарських виробників та просуванню аграрної продукції. Вони надають послуги 75% членів німецьких сільськогосподарських кооперативів. Найбільшим кооперативним об'єднанням в цій країні є Німецький союз Райффайзен (DRV), що в різній мірі співпрацює з усіма німецькими кооперативами. Окрім того, держава надає п'ятирічну фінансову допомогу кооперативам у розмірі: в перший рік – 3% від виручки кооперативу, в другий – 2%, в три останні роки – по 1%. Головна умова – сума субсидій не повинна перевищувати адміністративні витрати у розмірі: у перший рік 60%, у другий – 40% та останні три роки – 20%, та до 25% інвестиційних витрат⁶⁸.

Заслугує на увагу той факт, що майже 11 млн. аграрних підприємств ЄС реалізують власну продукцію 300 тис. переробним підприємствам, які в свою чергу реалізують готову продукцію через 2,8 млн. підприємств торгівлі понад 500 млн. європейським споживачам. В останні роки спостерігається насичення ринку ЄС сільськогосподарською продукцією, що супроводжується зростанням конкуренції. Такі тенденції змушують кооперативи вдосконалювати технології виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської сировини, а також в окремих випадках використовувати безвідходні технології. Так, наприклад, у Данії кооперативам належать великі комбінати з переробки м'яса, а

⁶⁷ Electronic resource. - Access mode : <https://pidruchniki.com/1663111661727/menedzhment/sica-atlantique>.

⁶⁸ Паневник Т. М., Болгарова Н. К. Історичний досвід та сучасні аспекти розвитку кооперації в АПК. / Т.М. Паневник, Н.К. Болгарова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – No 6. – Т. 1. – С. 274-279.

також маленькі підприємства, що переробляють їх відходи. Разом з впровадженням новітніх технологій, для ефективної роботи аграрних підприємств необхідне відповідне забезпечення засобами виробництва. У Швеції та Фінляндії діє мережа обслуговуючих кооперативів, які забезпечують місцеві аграрні підприємства близько 60% засобів виробництва, у Франції та ФРН обслуговуючі кооперативи забезпечують потреби фермерів у добривах, кормах та кормових добавках на 50%, у Франції кооперативи поставляють близько 75% насіння зернових культур, у ФРН на долю кооперативів приходить поставки більше 35% машин й обладнання та більше 40% паливо-мастильних матеріалів⁶⁹.

Серед тенденцій розвитку кооперативного руху у ЄС слід відмітити формування кооперативами сучасних агропродовольчих мереж і кластерів, які сприяють скороченню трансакційних витрат, забезпечують обмін інформацією та доступ до різного роду ресурсів. Прикладом конкурентоспроможної агропродовольчої мережі можна вважати структуру, що виникла у свинарстві Данії і характеризується трьома об'єднаними між собою рівнями мереж: кооператив фермерських господарств, федеральна кооперативна структура, а також мережа політичних організацій⁷⁰.

У свою чергу прикладами кооперативних кластерів, які поєднують ознаки як кооперації так і конкуренції, виступають об'єднання у виноробній галузі Лангедок (Франція) та Емілія-Романія (Італія), де конструктивний діалог побудований не лише між компаніями, що виробляють вино, постачальниками та урядом, але й іншими інституціями: університетами, дослідницькими лабораторіями тощо⁷¹.

⁶⁹ Манжура О. В. Аграрна кооперація: досвід Європейського союзу для України / О. В. Манжура // Управління розвитком. – No 1(179). – 2015. – С. 15-20

⁷⁰ Electronic resource. – Access mode : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2656/3/Cooperative_2013_240-244.pdf.

⁷¹ Electronic resource. – Access mode : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_6_1/pdf/274-279.pdf.

Швидкі темпи розвитку членства в кооперативах (малих та середніх підприємств) у аграрній сфері Європи безпосередньо пов'язані з існуючою системою їх державної підтримки, мета якої узгодження інтересів держави та бізнесу, створення оптимального бізнес-середовища, зростання конкурентоспроможності малого бізнесу, а також усунення адміністративних перешкод для створення й функціонування підприємств.

Оптимальний розвиток агробізнесу досягається поєднанням ринкового механізму та державного регулювання, а особливо за рахунок бюджетних асигнувань. За обсягом бюджетних субсидій на 1 га сільськогосподарських угідь Україна значно відстає від усіх країн ЄС, незважаючи на те, що частка агробізнесу у ВВП країни складає чи не найбільше (17,5%). Українські аграрії отримують субсидій в середньому 25 Євро/га. Для порівняння: в сусідніх Румунії та Болгарії – 191 і 320 Євро/га відповідно, а в Греції цей показник взагалі сягає 709 Євро/га. Останні 5 років головними пільгами для українських аграріїв були переважно дотації з ПДВ, а розмір бюджетних субсидій постійно скорочувався⁷².

Державна підтримка сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в агросфері реалізується у вигляді Спільної аграрної політики ЄС (CAP), спрямованої на формування сучасного, стабільного та ефективного аграрного сектора. Завдяки реалізації CAP виникає можливість вирішення великої кількості різноманітних економічних, екологічних та соціальних питань, до того ж створюються умови, за яких досягаються такі стратегічні цілі як: виробництво харчових продуктів, управління природними ресурсами і кліматичними змінами та досягнення збалансованого територіального розвитку.

У 2018 р. в ЄС на підтримку фермерства було виділено 58,82 млрд. євро, з них: 41,74 млрд. євро було використано на прямі платежі фермерам (income support), 14,37 млрд. євро – на розвиток сільських територій (rural development measures), 2,7 млрд. євро –

⁷² Агробізнес України. Щорічне видання – Режим доступу: <http://agrex.gov.ua/wp-content/uploads/Infografika-silskogo-gospodarstva-Ukrayini-vid-BakerTilly-ta-Latifundist.pdf>.

на ринкові регулювання (market measures)⁷³. У 2018 р. прямі виплати фермерам на 1 га задекларованої землі становили в середньому 267 євро на 1 га. В залежності від економічної ситуації конкретної країни та сум, що розподілялись на сільський розвиток, прямі виплати коливались від 118 євро на 1 га (Естонія) до 622 євро на 1 га (Мальта)⁷⁴. Крім підтримки малих та середніх підприємств в межах CAP, є додаткові механізми, які пропонуються Європейською Комісією в рамках програми Horizon 2027 (SME Instrument, COSME), а також програми Eurostars, яка успішно працює з 2007 р. та інші.

Завдяки державній підтримці розвитку аграрної сфери ЄС, європейські сільськогосподарські підприємства збільшують обсяги виробництва. Так у 2017 р. у ЄС було вироблено 309,9 млн. т зернових, що на 8,2 млн. т більше, ніж у 2016 р. При цьому урожай пшениці склав 142,6 млн. т, кукурудзи – 64,7 млн. т, ячменю – 58,7 млн. т. Разом з тим, зростають і обсяги виробництва м'яса (у 2017 р. вироблено 45,2 млн. т, половина з якого становило м'ясо свиней) та молока (170,1 млн. т). У 2017 р. в порівнянні з 2016 р. спостерігалось також зростання виробництва м'яса овець і кіз на 1,7%, м'яса птиці – на 0,5%⁷⁵.

Отже, аграрний бізнес Європейського Союзу представлений переважно фермерськими господарствами, які є однією з ефективних форм господарювання, надійним засобом вирішення продовольчої проблеми суспільства та фактором забезпечення соціально-політичної стабільності.

⁷³Electronic resource. – Access mode : https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en#howitspaidfor.

⁷⁴ Electronic resource. – Access mode : <https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/facts-figures/direct-payments.pdf>.

⁷⁵ Agriculture, forestry and fishery statistics 2018 [Electronic resource]. – Access mode : https://ec.europa.eu/agriculture/statistics/facts-and-figures_endition.

ФРАКТАЛЬНИЙ ПІДХІД У РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЇ АГРАРНИХ БІЗНЕС-СИСТЕМ: ДОСВІД ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

В умовах поглиблення євроінтеграції, розгортання глобалізаційних процесів, поступової трансформації економічних систем у високоорганізовані та складні суб'єкти геоекономіки актуальності набуває питання пошуку та реалізації такої форми організації агробізнесу, яка б забезпечували високий рівень життєздатності бізнес-систем, максимально можливу ефективність їх функціонування, здатність своєчасно та адекватно реагувати на зовнішні виклики. Світовою та вітчизняною практикою доведено, що одними із найбільш адаптованих до невизначеності та хаотичної динаміки сучасного економічного простору є бізнес-структури, сформовані на базі стійких глибоких взаємозв'язків між господарюючими суб'єктами. І поступово стає очевидним, що ключове питання полягає не у тому, чи варто суб'єктам агробізнесу входити до складу інтегрованої структури, а в тому, з ким та в який спосіб інтегруватись, щоб досягти максимального ефекту від співпраці.

На відміну від положень вітчизняної економіки аграрних підприємств, згідно із якими в основі переважної більшості результативних показників господарської діяльності суб'єктів агробізнесу лежить валова продукція та економічний ефект (прибуток), європейські дослідники увагу концентрують на доданій вартості. Саме на доданій вартості ґрунтуються розрахунки показників ефективності господарювання та продуктивності ресурсів. Серед критеріїв оптимальності функціонування аграрних бізнес-систем максимум доданої вартості є визначальним.

Додана вартість формується вздовж продуктового ланцюга і її максимізація передбачає усунення з цього ланцюга практичної більшості або всіх сторонніх учасників. Така умова виконується шляхом інтеграції підприємницьких структур, які, з одного боку,

різняться за природою, розмірами, формою власності та організаційно-правовою формою підприємництва, але, з іншого – об'єднані спільною метою. У даному дослідженні використано європейський підхід до систематизації форм інтеграції в сільському господарстві, відповідно до якого виділено дві форми інтеграції залежно від залучених до неї галузей, а саме: горизонтальна (внутрішньогалузева) та вертикальна (міжгалузева)⁷⁶. Відповідно до такого підходу, результатом інтеграції суб'єктів агробізнесу може бути як укрупнення однієї із ланок ланцюга створення доданої вартості (горизонтальна інтеграція товаровиробників), так і об'єднання учасників вздовж ланцюга (вертикальна інтеграція).

Найбільш розповсюдженою формою горизонтальної інтеграції в агробізнесі як в ЄС, так і в цілому у світі є кооперація сільськогосподарських товаровиробників. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи є найкрупнішими учасниками аграрних ринків. Наприклад, у Данії на сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи припадає 90 % ринку молока і молочної продукції, а у країнах Скандинавії та Фінляндії – 80 % ринку м'ясомолочної продукції. Понад половина сільськогосподарської продукції, виготовленої у Нідерландах, реалізується через переробні та маркетингові кооперативи, зокрема майже 100 % овочів, 95 % фруктів, 90 % вовни і вершкового масла, 85 % сиру, 80 % товарного молока і молочного порошку⁷⁷.

До інших напрямів співпраці сільськогосподарських виробників на принципах сільськогосподарської обслуговуючої кооперації належать технічне забезпечення виробничих процесів; спільна закупівля насіння, добрив, засобів захисту рослин і тварин; надання та отримання послуг, пов'язаних з виробничим процесом. Одна із найпотужніших у світі система кооперативів зі спільного

⁷⁶ Szűcs I., Szóllósi L. Potential of Vertical and Horizontal Integration in the Hungarian Fish Product Chain. Abstract: Applied Studies in Agribusiness and Commerce, AGRIMBA. Vol. 8(2-3). P. 1–10; Rehber E. Vertical Integration in Agriculture and Contract Farming. 1998. Privat Strategies, Public Policies and Food System Performance. Working Paper № 46. 33 p.

⁷⁷ Манжура А. В. Аграрна кооперація: досвід Європейського Союзу для України. // Управління розвитком. – 2015. – № 1 (179). - С. 15–20.

використання сільськогосподарської техніки *CUMA* функціонує у Франції. Якщо на момент заснування цих кооперативів їх головною метою було технічне забезпечення виробництва продукції рослинництва, то наразі до їх компетенції входить підготовка і перепідготовка технічного персоналу, консультування та інформаційне забезпечення членів кооперативів з питань використання техніки, розподіл ризиків впровадження нових технічних засобів у господарський процес. Основними напрямками кооперації сільськогосподарських товаровиробників у Німеччині є нарощення їх частки ринку, спільна переробка сільськогосподарської сировини з метою збільшення доданої вартості, спільні закупівлі матеріально-технічних засобів виробництва. У цілому сільськогосподарська обслуговуюча кооперація стала невід'ємним елементом організації аграрного сектору економіки переважної більшості країн з розвинутим сільським господарством.

Що ж стосується організації взаємодії учасників різних етапів ланцюга створення доданої вартості (етапів матеріального забезпечення, сільськогосподарського виробництва, переробки, фінансового забезпечення, збуту тощо), то в Європі вона базується здебільшого на контрактній формі співпраці. Зокрема, це стосується понад 90 % європейських сільськогосподарських виробників і переробних підприємств. Існує два альтернативні наукові підходи щодо віднесення контрактної форми співпраці суб'єктів бізнесу до вертикальної інтеграції. Згідно з британським підходом вертикальна інтеграція – це інтеграція власності, за якої суб'єкти агробізнесу втрачають незалежність та переходять у власність інтегратора. Взаємодія на основі укладання контактів відповідно до британського підходу визначається як альтернатива вертикальній інтеграції⁷⁸. Натомість, американські учені-економісти взаємодію на базі контрактації визначають контрактною формою вертикальної інтеграції⁷⁹. Не зважаючи на дискусійність питання включати

⁷⁸ Baker J. *Contract Farming*. Report of The Committee of Inquiry on Contract Farming. 1972. London.

⁷⁹ Allen G. R. An Appraisal of Contract Farming. *Journal of Agricultural Economics*. 1972. № 23 (2). P. 89–98.

взаємодію контрагентів на основі контрактації до вертикальної інтеграції чи не включати, обидві зазначені форми співпраці в абсолютній більшості зарубіжних праць досліджуються у нерозривному зв'язку.

Зазвичай вертикальна інтеграція передбачає організацію взаємодії сторін у межах окремого новоствореного формування – вертикально інтегрованої бізнес-структури (об'єднання). І саме в особливостях організації такої взаємодії між учасниками об'єднання полягає основна відмінність вертикальної інтеграції в Україні та в країнах ЄС. Зокрема, учасники європейських аграрних вертикально інтегрованих об'єднань у переважній більшості зберігають самостійність та автономність. Натомість, вітчизняні вертикально інтегровані структури в агробізнесі здебільшого представлені крупними об'єднаннями холдингового типу, де дії більшості учасників координуються та повністю контролюються материнською компанією.

Альтернативою таким компаніям є фрактально організовані аграрні бізнес-структури, теоретичні аспекти формування та функціонування яких почали досліджувати у 90-х роках ХХ ст. Бізнес-структури фрактального типу – це складні гетерархічні бізнес-системи, які, створюючи тісні внутрішні мережі взаємозв'язків, забезпечують високий рівень гнучкості та життєздатності своїх учасників. Основними характеристика фрактальних бізнес-систем є⁸⁰:

1) складна структура, що формується самостійними підсистемами – фракталами. Фрактал – це елемент системи, здатний самоорганізовуватись, самовідновлюватись і самооптимізуватись у динамічному зовнішньому середовищі⁸¹. Фрактали подібні один одному та системі, до складу якої вони

⁸⁰ Николук О. М. Передумови застосування фрактального підходу в організації суб'єктів аграрного бізнесу // Економіка АПК. – 2018. - № 6. - С. 67–75.

⁸¹ Варнеке Х.-Ю. *Революция в предпринимательской структуре. Фрактальное предприятие*. Пер. с нем. яз. – Москва : МАИК «Наука/Интер-периодика», 1999. – 280 с.

входять. Вони подібні за організаційною та управлінською структурами, за системою прийняття рішень;

2) гетерархічна структура, яка передбачає заміну управлінських зв'язків між учасниками (фракталами) координаційними. Це забезпечує збереження самостійності й автономності членів вертикально інтегрованої структури;

3) взаємоузгодженість та неконфліктність цілей членів. Всі учасники об'єднання беруть участь у процесі цілепокладання. Цілі фракталів, з одного боку, мають узгоджуватись між собою, а, з іншого – сприяти досягненню загальної цілі цілісної системи, заради якої створено вертикально інтегровану структуру. Зазвичай такою ціллю є максимізація сформованої доданої вартості. Саме в такий спосіб формується ефект синергії від інтеграції;

4) орієнтованість на максимально швидке реагування на зовнішні виклики. У результаті виникає одна з основних переваг фрактально організованих бізнес-структур – високий рівень гнучкості та адаптованості;

5) рівноправність та участь всіх без виключення учасників фрактального об'єднання у процесі формування індивідуальних і спільних цілей, а також у процесі розробки стратегії досягнення цих цілей. Ключовим чинником існування зазначеної характеристики фрактально організованих систем має бути одночасне врахування як індивідуальних, так і спільних інтересів та цілей учасників об'єднання. Важливо, щоб задоволення інтересів одного члена вертикально інтегрованої структури не спричиняло втрати одного або більше інших учасників;

6) подібність членів об'єднання як складових компонентів цілісної фрактальної бізнес-системи. Вона набуває вигляду подібності бізнес-процесів, організаційної структури, системи управління, ієрархії цілей компонентів.

Перелічені характеристики інтегрованих структур фрактального типу зумовлюють формування у них низки переваг, які є визначальними для виживання та розвитку суб'єктів агробізнесу в умовах невизначеності та хаотичної динаміки (табл. 1).

Переваги фрактально організованих бізнес-структур умовно можна розподілити на переваги вертикально інтегрованого об'єднання у цілому та переваги кожного окремого його учасника – фракталу.

З позиції аналізу спроможності об'єднань набувати ознак фрактально організованих бізнес-систем, вертикально інтегровані структури доцільно класифікувати за ступенем концентрації (тобто за ступенем контролю за поведінкою членів об'єднання). Структури з низьким рівнем концентрації слід розглядати як потенційних об'єктів фратаклізації – трансформації у фрактально організовані складні бізнес-системи.

Таблиця 1

Переваги від фратаклізації аграрних бізнес-систем

Тип переваги	Природа виникнення переваги
<i>Рівень фракталу</i>	
Гнучкість та адаптованість	Здатність оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та адаптуватись до них
Підвищення ефективності управління	Управлінські рішення приймаються як на вищому рівні системи, так і на рівні окремих фракталів. Це забезпечує врахування інтересів всіх учасників інтеграції
Створення нових компетенцій (навичок і вмінь)	Формування додаткових можливостей та шляхів досягнення індивідуальних цілей фракталів за рахунок формування стійкої мережі внутрішніх і зовнішніх контактів
Отримання інтегративного ефекту	Збільшення ефективності функціонування фракталів та підвищення рівня їх конкурентоспроможності
<i>Рівень інтегрованої аграрної бізнес-системи</i>	
Життєздатність та самовідновлення	Здатність перетворювати зовнішні виклики на переваги та додаткові можливості
Гнучкість та адаптованість	Здатність оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та адаптуватись до них
Усунення конфлікту між фракталами із антагоністичними цілями та інтересами	Узгодженість цілей та інтересів фракталів між собою та із цілями бізнес-системи у цілому. Особливо актуально для представників різних рівнів ланцюга створення доданої вартості

Враховуючи зазначену класифікаційну ознаку, А. Пилипенко виділяє повну, часткову та квазіінтеграцію⁸² (рис. 1). На відміну від України, де вертикальна інтеграція в аграрній сфері здебільшого розвивається у напрямку інтеграції власності на базі холдингових об'єднань, у ЄС широкого розповсюдження набула «м'яка» форма вертикальної інтеграції – квазіінтеграція.

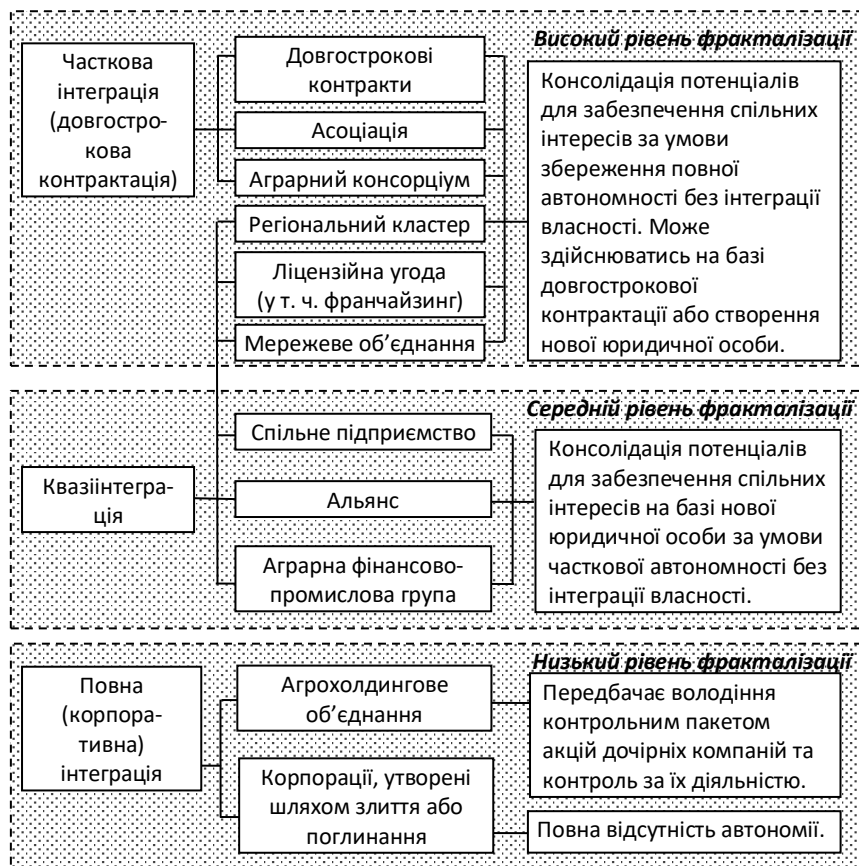

Рис. 1. Види і форми вертикальної інтеграції аграрних товаровиробників залежно від рівня факталізації об'єднання

⁸² Пилипенко А. А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. 408 с.

Квазіінтеграція належить до гібридної форми інтеграції, за якої один або кілька учасників об'єднання виступають у ролі координатора, проте, повної інтеграції власності не відбувається. До організаційних форм квазіінтеграції в агробізнесі можна віднести альянси та спільні підприємства (учасники інтеграції характеризуються середнім рівнем фрактальності), а також мережеві об'єднання, кластери, ліцензійні угоди (можливий високий рівень фрактальності). Одним із найбільш розповсюджених видів квазіінтеграції в агробізнесі у Європі є контрактне фермерство (*contract farming*)⁸³.

Феномен агрохолдингів з сотнями тисяч гектарів у земельному банку характерний для країн зі значними земельними площами, зокрема для пострадянських країн. Переважна більшість вітчизняних учених-аграрників наголошують на вагомих негативних, передусім, соціальних та екологічних, ефектах від діяльності корпорацій холдингового типу. Доступ до капіталу, можливість досягнення власних цілей “силовими” методами, лобювання інтересів в органах влади, великі обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, нижча собівартість за рахунок ефекту масштабу тощо зумовлюють нездатність дрібних та середніх сільськогосподарських виробників конкурувати з агрохолдингами на ринках оренди землі та аграрної продукції.

Вітчизняний ринок оренди землі є монополією^{84 85}, через що орендодавці зазвичай позбавлені можливості обрати

⁸³ Rehber E. Vertical Coordination in the Agro-Food Industry and Contract Farming: A Comparative Study of Turkey and the USA. 2000. Research Report No. 52. Food Marketing Policy Center. 46 p.; Rehber E. Vertical Integration in Agriculture and Contract Farming. 1998. Privet Strategies, Public Policies and Food System Performance. Working Paper № 46. 33 p.; Hobbs Jill E., Young Linda M. Vertical linkages in agri-food supply chains in Canada and the United States. 2001. Ottawa, Ontario : Agriculture and Agri-Food Canada. 83 p.; Eaton C., Shepherd A. Contract Farming—Partnerships for Growth. 2001. FAO. 182 p.

⁸⁴ Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5–21.

найвигіднішого серед всіх можливих орендарів⁸⁶. Такий стан призвів до витіснення інших сільськогосподарських підприємств з ринку оренди землі (передусім, це стосується родючих земель з вигідним місцем розташуванням та близьких до об'єктів інфраструктури).

Одним із негативних наслідків зазначеного стала неможливість збільшення розмірів підприємств, які не входять до структури агрохолдингів, низька плата за оренду сільськогосподарських угідь, що погіршує матеріальне становище сільського населення, виснаження земель через недотримання сівозмін на орендованих площах тощо⁸⁷.

Крім того, орієнтація агрохолдингових структур на зовнішні ринки збуту має вплив на продовольчу безпеку країни, а банкрутство навіть одного такого об'єднання цілком ймовірно позначиться на валютному курсі національної валюти й стані національної банківської системи. Зазначені ризики, в свою чергу, слід розглядати як цілком реальну загрозу національній безпеці України.

Подолання згаданих та цілої низки інших не менш вагомих негативних ефектів від функціонування об'єднань холдингового типу на території України можливе лише за умови створення альтернативних конкуруючих бізнес-структур, які б не поступалися їм за масштабами та отримували аналогічні переваги від вертикальної інтеграції. Саме такими вважаємо фрактальні об'єднання учасників ланцюга створення доданої вартості, які

⁸⁵ Маринченко О. О. Економічні аспекти функціонування агрохолдингів в Україні. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 3. С. 139–143.

⁸⁶ Пйонтко Н. Б. Вплив діяльності агрохолдингів на становлення монополізації ринку землі України. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2013. № 1. С. 50–57.

⁸⁷ Сапич В. І., Сапич Н. М. Експансія фінансового капіталу і концентрація земельних ресурсів в аграрному секторі економіки. *Економічні проблеми сталого розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. Балацького О. Ф. (Суми, 6-8 трав. 2014 р.). Суми : СумДУ, 2014. Т. 1. С. 252–254.

маючи спільні з корпораціями холдингового типу риси, водночас, характеризуються принциповими відмінностями (табл. 2).

Таблиця 2

**Відмінні риси вертикально інтегрованих структур
холдингового та фрактального типів**

Властивість	Особливість в агрохолдингу	Особливість у фрактально організованому об'єднанні
1	2	3
Самоорганізація	Оперативна зміна цілей, завдань та зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків в залежності від стану зовнішнього середовища	Оперативна зміна цілей, мережі внутрішньої та зовнішньої взаємодії
Самооптимізація	Відбувається шляхом видалення із системи неефективних ланок, або ланок які дублюють функції одна одної	Відбувається шляхом оперативної зміни організаційної структури, розмірів
Цілепокладання	Цілі всіх членів підпорядковані цілям материнської компанії. Досягнення цілей учасника відбувається лише у разі їх повного узгодження з цілями корпорації	Кожен фрактал, по-перше, сам визначає цілі, які забезпечить досягнення стратегічної мети бізнес-системи, та, по-друге, вирішує, як досягти ці цілі
Гетерархічність	Відсутня. Чітко виражені ієрархічні зв'язки управління. Часто через необхідність узгодження рішень нижніх рівнів (зазвичай рівня с.-г. виробництва) із керівництвом рішення приймають несвоєчасно	Замість зв'язків управління (ієрархічність) у фрактальних системах використовуються зв'язки координації
Відкритість	Часткова. Члени мають доступ до інформаційних ресурсів в тому обсязі, який необхідний для ефективно (у рамках досягнення цілей корпорації) діяльності	Забезпечення внутрішньої та зовнішньої взаємодії фракталів через ефективну інформаційну мережу, яка передбачає рівноправний доступ до інформації та знань

Продовження таблиці 2

1	2	3
Самоподібність	Відсутня. Управлінська структура та система прийняття рішень членів сформовані в інтересах досягнення цілей корпорації. Організаційна структура членів може бути будь-якою	Організаційна та управлінська структури, система прийняття рішень у фракталах (частина) та фрактальній бізнес-системі (цілі) подібні, що забезпечує їх підприємницьку природу
Співконкуренція	Конкуренція практично відсутня, оскільки ресурси розподіляються залежно від пріоритетів материнської компанії без урахування індивідуальної ефективності членів у рамках спільної мети корпорації. Всі члени об'єднання взаємодіють у межах ланцюга створення доданої вартості	Глибока взаємодія фракталів із одночасною конкуренцією між ними (за ресурси, споживача)

Якщо наразі вертикально інтегровані об'єднання фрактального типу можна розглядати як потенційних конкурентів агрохолдингів, то у майбутньому ймовірною є поступова фракталізація вже існуючих вертикально інтегрованих холдингових структур. На відміну від агарних бізнес-систем фрактального типу, у агрохолдингах відсутні такі властивості як гетерархічність, самоподібність та внутрішня конкуренція. Лише частково сформовано властивості самоорганізації, самооптимізації та відкритості, а процес цілепокладання кардинально різниться із процесом формування цілей у фрактально організованих об'єднаннях.

Як результат, у межах агрохолдингів відсутні стимули та можливості неперервного розвитку учасників, не відбувається консолідація знань всіх членів об'єднання, спостерігається опортунізм та концентрація економічної влади у одного або кількох учасників інтеграції, значно обмежена здатність оперативно реагувати на зовнішні виклики (особливо це стосується процесів

виробництва сільськогосподарської продукції, коли деякі рішення потрібно приймати протягом кількох годин)

Таким чином, розвиток вертикальної інтеграції – це об'єктивна умова ефективного функціонування вітчизняного аграрного сектора економіки в сучасних реаліях. Особливості розвитку вертикальної інтеграції в Україні та країнах ЄС суттєво різняться між собою. Зокрема, вітчизняні вертикально інтегровані структури в агробізнесі здебільшого представлені агрохолдинговими об'єднаннями, принципи функціонування яких протилежні принципам контрактної форми інтеграції, розповсюдженій в Європі. З огляду на негативні ефекти та загрози з боку великих структур холдингового типу, виникає потреба у формуванні вертикально інтегрованих об'єднань, які б, з одного боку, були позбавлені недоліків агрохолдингів, але, з іншого – мали їх переваги. До таких об'єднань належать вертикально інтегровані структури фрактального типу, ключовою відмінністю яких є гетерархічність структури, а також подібність, самостійність й пріоритетність індивідуальних цілей учасників об'єднання.

*Прилiпко С.М., к.е.н., доцент
Національна академія державного управління
при Президентівi України*

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У АГРАРНІЙ СФЕРІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

В Європі сьогодні налічується близько 176,5 тис. кооперативних підприємств із загальним оборотом у 1 005 млрд євро, де залучено 141,5 млн членів і працює 4,7 млн осіб. З них 131,1 тис кооперативів із оборотом у 992,7 млрд євро розміщені у країнах ЄС, до яких залучено 127,6 млн членів і працевлаштовано в них 4,4 млн осіб. Найбільша частка кооперативних організацій зосередила свою діяльність в аграрному секторі: 9,6 млн членів входить до 51,4 тис. сільськогосподарських кооперативів з річним

оборотом у 347 млрд євро, де працює 675,6 тис. найманих працівників. З 13,0 млн фермерів 6,3 млн (47,7%) входять до 21,6 тис. сільськогосподарських кооперативів, їх обсяги переробки і торгівлі становлять 40,0% від загального обороту^{88,89}. Зазначимо, що масове їх поширення в аграрному секторі позитивно впливає на збереження стійких тенденцій сталого розвитку сільських територій, створюючи нові робочі місця та забезпечуючи доходи своїх членів.

Європейська модель сільськогосподарської кооперації являє собою системну кооперативну взаємодію невеликих за розміром фермерських господарств сімейного типу для забезпечення їх конкурентоспроможності поряд з великими товаровиробниками. Вони здатні досягнути синергетичного ефекту завдяки поєднанню у співробітництві економічної, соціальної та екологічної складових. Проте, для її запровадження в Україні необхідно подолати проблеми ідеологічного характеру, усунути організаційно-економічні перешкоди та запровадити обов'язкову повноцінну державну підтримку кооперації на постійній основі⁹⁰. Позитивну динаміку розвитку кооперативних процесів можна досягнути за умови відносно однорідної організаційної структури сільського господарства, як це відбувається у європейських країнах. Проте, нині спостерігається неоднорідність складу сільськогосподарських товаровиробників за різними організаційно-правовими формами господарювання, відносинами власності, системою управління та фізичними розмірами. Тому, впровадження європейської моделі

⁸⁸ Cooperatives Europe, The power of cooperation – Cooperatives Europe key figures 2015, Brussels, 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://coopseurope.coop/resources/news/140-million-european-citizens-are-members-cooperative—new-report-released>

⁸⁹ Kalaitzis, P. (2015), Developments in EU agri-cooperatives. Copa-Cogeca, Rapla, Estonia. – Access mode: http://epkk.ee/wp-content/uploads/2015/03/Cogeca_Developments-of-agricultural-cooperatives-in-the-EU.pdf

⁹⁰ Зіновчук В.В. Чи підходить Україні європейська модель сільськогосподарської кооперації? / В. В. Зіновчук // Кооперативні читання: 2014 : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27–29 берез. 2014 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2014. – С. 12.

для України має більш декларативний характер, ніж реальний⁹¹.

Кооперативний рух у країнах ЄС демонструє значний економічний і соціальний потенціал, здатність ефективно розвиватися в умовах глобалізації. Активна зовнішньоекономічна діяльність відіграє значну роль у реалізації економічних зв'язків у кооперативних системах. З точки зору міжнародного кооперативного руху до факторів розвитку європейської моделі кооперації можна віднести:

- пристосування діяльності до сучасних тенденцій глобалізації та інтеграції;

- стимулювання діяльності кооперативних організацій з боку держави з метою збільшення обсягів виробництва та виконання соціальних функцій;

- інтеграція сільськогосподарської та кредитної кооперації;

- зайняття кооперативами значних ніш (50-90%) у виробництві і збуті сільськогосподарської продукції;

- розвиток нових каналів і форм реалізації продукції з урахуванням змін у вподобаннях споживачів та тенденцій до локалізації виробничих процесів тощо⁹².

Впровадження європейської моделі сільськогосподарської кооперації дозволяє державам, які її реалізують,:

- сформувати ієрархічні загальнонаціональні структури, членами яких є місцеві та регіональні кооперативи, національні союзи й організації;

- розвивати вертикальні інтеграційні зв'язки у сфері переробки та збуту, забезпеченні фермерів засобами виробництва;

- широко використовувати контракти при реалізації продукції;

- поглибити спеціалізацію кооперативів з переробки і збуту переважно одного виду продукції;

⁹¹ Зиновчук В.В. Переход к европейской модели сельскохозяйственных кооперативов: опыт Литвы и Украины / В. В. Зиновчук, Ю. Раманаускас, Р. Сташис // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. - 2013. - № 1-2(2). - С. 3-11.

⁹² Семів С.Р. Фактори розвитку міжнародного кооперативного руху в умовах глобалізації / С. Р. Семів // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2013. – Вип. 40. – С. 5-11.

- забезпечити членство фермерських господарств у кооперативах як юридичних осіб, що дозволяє всім членам сім'ї бути залученими до діяльності, включаючи право спадщини;

- більш організовано використовувати можливості кооперативної освіти;

- не допустити розвитку потужної конкуренції між кооперативами⁹³.

Окремими рисами моделі сільськогосподарської кооперації у країнах ЄС є:

- висока конкурентоспроможність кооперативних підприємств внаслідок концентрації господарської діяльності;

- досягнення значних обсягів річного товарообороту (від 3,6 млрд євро у Португалії до 23,7 млрд євро у Данії);

- державне стимулювання різних видів кооперації;

- диверсифікація та індустріалізація діяльності традиційних видів кооперативів;

- інтегрований підхід до кооперування з різними галузями та сферами (у т.ч. банками, страховими компаніями, кредитними спілками, торговими мережами, споживачами тощо);

- впровадження інновацій;

- поглиблення міжнародної інтеграції кооперативів тощо⁹⁴.

У країнах ЄС досить тривалий час застосовується комплексний підхід до розвитку сільських територій завдяки сформованій багаторівневій і міжвідомчій системі публічного управління та фінансуванню сільського розвитку. Він побудований за принципами поєднання підходів “знизу-догори” та навпаки, що дає можливість

⁹³ Папцов А. Развитие сельскохозяйственной кооперации в Европейском союзе / А. Папцов // Экономика сельского хозяйства России, 2017. – №3. – С. 19-20.

⁹⁴ Шинкаренко М.С. Міжнародний досвід організації бухгалтерського обліку в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / М.С. Шинкаренко // Вісник КНУТД, 2015. – №3 (87). – Серія “Економічні науки”. – С. 50.

враховувати ініціативи громад у стратегічному плануванні⁹⁵.

Встановлено, що у країнах ЄС фермерські кооперативи мають міцні горизонтальні та вертикальні зв'язки, які консолідовані на регіональному, національному і наддержавному рівнях у великі галузеві, продовольчі і територіальні союзи. Національні кооперативні союзи виступають представниками від фермерів та активно приймають участь у розробці аграрної політики шляхом проведення переговорів з урядами своїх країн, міжнародними організаціями й органами управління ЄС. Ділові операції товаровиробників відбуваються тільки через кооперативи відповідного профілю. Довгострокові контракти сприяють зміцненню кооперативних зв'язків між фермерами, кооперативами та їх членами, в яких встановлені жорсткі вимоги до обсягів, якості й термінів поставки продукції на переробку, закупівлі засобів виробництва, характеру виробничих послуг, способів і засобів доставки й упаковки товарів тощо. Наприклад, з метою забезпечення конкурентоспроможності продукції для фермерських господарств з виробництва молока кооперативами встановлені єдині правила утримання і годівлі молочного стада ВРХ, доїння, транспортування молока. У випадку порушення умов контрактів щодо договірних зобов'язань передбачені штрафні санкції, які передбачають не лише покриття завданих збитків, а й компенсацію втраченої вигоди. За останній час спостерігається інтернаціоналізація діяльності європейських кооперативів шляхом взаємодії з американськими та канадськими кооперативними організаціями у зерновому господарстві, при виробництві олійних культур і кормовому забезпеченні тварин⁹⁶.

Кооперативам у країнах ЄС притаманний високий ступінь інтеграції у різні об'єднання за галузевим, територіальним і галузево-територіальним принципом. Так, у Франції 10 великих

⁹⁵ Даниленко А.С. Публічне управління соціально-економічним розвитком сільських територій / А.С. Даниленко, Т.В. Сокольська // Економіка та управління АПК, 2017. – № 1. – С. 6-7.

⁹⁶ Папцов А. Развитие сельскохозяйственной кооперации в Европейском союзе / А. Папцов // Экономика сельского хозяйства России, 2017. – №3. – С. 19-20.

молочних кооперативів входить до Союзу молочних кооперативів, який на внутрішній ринок поставляє 25,0 % кисломолочної продукції від загального виробництва у країні, понад 30,0 % – свіжого і консервованого молока, 20,0 % – морозива, 15,0 % – м'яких сирів. Крім основної діяльності, галузеве об'єднання займається освоєнням і вдосконаленням новітніх технологій виробництва молочних продуктів, координацією роботи окремих підприємств та інвестиційною діяльністю⁹⁷. До складу французького союзу кооперативів UCAL входять 4 кооперативи й 1 товариство кооперативного інтересу, члени якого щорічно реалізують понад 260 тис. т зернових і 35 тис. т олійно-білкових культур на суму 45,0 млн євро. Союзу належить 20 зернових сховищ, 21 силосні башти, 22 складів-магазинів, що дозволяє кожному члену скористатися необхідними послугами у радіусі до 10 км. За допомогою кооперативного об'єднання фермери щорічно отримують 75 тис. т добрив, 3 тис. т насіння, 70 тис. т кормів, 8-9 тис. т фітосанітарних та інших засобів⁹⁸.

Німецький кооперативний союз Райффайзен (DGRV) об'єднує всі кооперативні банки, сільськогосподарські, промислові й обслуговуючі кооперативи, які зареєстровані на території Німеччини. До нього входить 5330 різних кооперативів із чисельністю понад 16,6 млн членів⁹⁹. У Великобританії державно-кооперативні об'єднання, які побудовані за вертикально-інтегрованим типом, є складовими системи реалізації і постачання

⁹⁷ Соломчук Л.М. Вітчизняний та зарубіжний досвід створення інтегрованих структур / Л.М. Соломчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2014. — Вип. 8. Частина 4. — С. 105.

⁹⁸ Бондарчук В. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / В. Бондарчук, Д. Алколей, Л. Молдован та ін. — Київ, 2011. — С. 13. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/download/file/53-dosvid-kanady-ta-krain-ies-u-sferi-polityky-z-pidtrymky-rozvytku-silskohospodarskykh-obsluhovuiuchykh-kooperatyviv>

⁹⁹ Стариченко М.А. Зарубіжний досвід організації інвестування сільського господарства / М.А. Стариченко // Економіка та управління АПК. - 2012. - Вип. 9. - С. 47.

сільськогосподарської продукції. Вони відіграють важливу роль у формуванні безперервного потоку товару від фермера на переробку, до споживача та на експорт через закупівельні кооперативи¹⁰⁰. Діяльність Шведського сільськогосподарського союзу, до якого входить 13 національних галузевих кооперативних об'єднань, спрямована на організацію співпраці своїх членів, здійснення їх представництва та захист інтересів¹⁰¹.

Одним із напрямів забезпечення конкурентоспроможності фермерського бізнесу в країнах ЄС є кластеризація регіонального малого та середнього бізнесу в аграрному секторі. Кожна четверта компанія у ЄС працює у кластерному середовищі. Найбільшою популярністю кластери користуються у Бельгії, країнах Балтії, Данії, Нідерландах, Німеччині, Фінляндії та Швеції. Вони базуються на активізації інноваційно-інвестиційної діяльності, вдосконаленні виробничих, технологічних та організаційних процесів. Однією із умов кластеризації є підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності та створення більшої доданої вартості¹⁰².

В ЄС значного поширення набули групи та організації виробників, яким за відповідними програмами надається загальноєвропейська, державна і регіональна підтримка. Перші є досить поширеними, оскільки фермери у нових членах-державках зустрілися з труднощами з визнання за європейським законодавством організацій виробників. Для створеної групи виробників надається період до 5 років для набуття нею статусу організації. Найбільшою популярністю користуються групи

¹⁰⁰ Важинський Ф. А. Європейський досвід реформування аграрного сектору економіки: можливості для України: аналітична записка / Ф.А. Важинський; ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України". – Львів, 2016. – С. 5 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/e20160202.pdf>

¹⁰¹ Чан-хі О.С. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід для України / О.С. Чан-хі // Международный научный журнал "Интернаука". Серия "Экономические науки", 2017. – № 2(2). – С. 16.

¹⁰² Ніколаєнко С. М. Світовий та вітчизняний досвід формування кластерних структур / С. М. Ніколаєнко // Агросвіт. - 2014. - № 24. - С. 47.

виробників у галузях овочівництва та плодівництва¹⁰³. Наприклад, у Польщі групи сільськогосподарських виробників (кластери), як кооперативна форма, представлені вертикально організованими добровільними організаціями зі спільного збуту продукції їх учасників, яким можуть надаватися певні види державної підтримки. Перевага надається групам, створеним за організаційно-правовою формою союзу або кооперативу. Відповідно до Закону “Про сільськогосподарську групу виробників та їх відносини”, вони можуть утворювати союзи (об’єднуватися у групи, кластери) за умов законодавчого їх оформлення; об’єднання виробників лише однієї категорії продукції або груп продукції, які визначені на рівні законодавства; здійснення економічної діяльності групою, де жоден з її членів під час прийняття рішень на загальних зборах не повинен мати більше 20,0% голосів; здійснення основної діяльності у спільній реалізації продукції, що вироблена індивідуально фермерами-членами групи; мінімального періоду участі у групі не меншим за 3 роки з моменту реєстрації в адміністрації воєводства; дотримання умов щодо мінімального обсягу продукції, виробленого членами групи тощо¹⁰⁴.

Важливою особливістю розвитку кооперативів в країнах ЄС є пільгове оподаткування їх діяльності. Зокрема, у Франції від сплати податку на прибуток звільнені кооперативи зі спільного використання техніки, виробництва вина, штучного осіменіння тварин, інші – мають пільги. Кооперативи звільнені від сплати на прибуток, якщо надають послуги виключно своїм членам. У випадку надання до 20,0% послуг іншим суб’єктам, така діяльність оподатковується на загальних підставах. У Іспанії кооперативні організації сплачують пільговий податок на прибуток у розмірі

¹⁰³ Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація. Навч. посіб. / уклад. Рудік О.; консульт. Бондарчук В., Гриценко М. – К.: К.І.С., 2013. – С. 63.

¹⁰⁴ Ковтун О.І. Кооперативний вектор регіональної економічної політики ЄС щодо розвитку аграрного сектору : уроки для України / О.І. Ковтун // Кооперативна модель економічного розвитку в умовах глобалізації : матеріали наук. конф. проф.-викл. складу і аспірантів / [ред. кол. : Башнянин Г.І., В.В. Апопій, О.Д. Вовчак та ін.]. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2012. – С. 44-47.

26,0% і звільняються від оподаткування лише у тому разі, якщо розмір дивідендів менший 15,0%. Обслуговуючі кооперативи не сплачують податок на майно. Інші суб'єкти кооперативних відносин Іспанії одержують податкові пільги в розмірі 50,0%. У Бельгії не оподатковується встановлений розмір дивідендів від участі у кооперативній діяльності, якщо він перевищує – утримується податок у розмірі 40,0 %. В Італії протягом перших 10 років кооперативи звільняються від податку на корпорації (37,0%), місцевого податку на прибуток (16,0%), якщо ними здійснюється переробка, зберігання і реалізація не менше 25,0% продукції своїх членів. Подальше їх функціонування характеризується відсутністю подвійного оподаткування та спеціальними пільгами залежно від соціальних виплат. Якщо на них припадає 60,0%, то італійські кооперативи звільняються від сплати податку на прибуток, якщо від 40,0 до 60,0% – отримають податкові знижки у розмірі 50,0%. У Греції не оподатковуються інвестиції та членські внески до кооперативів. У Португалії кооперативи звільняються під податків на корпорації, капітал, будови, в яких вони здійснюють господарську діяльність. У Польщі сільськогосподарські кооперативи звільнені від сплати податків на прибуток та нерухоме майно. Польські фермери, об'єднавшись у кооперативні групи, звільняються від оподаткування модернізації засобів виробництва, які перебувають у кооперативній власності понад 5 років^{105,106}.

З'ясовано, що в більшості європейських країн місцева влада розглядає кооперацію як засіб підтримки конкурентоспроможності сільгоспвиробників, створення нових робочих місць, зокрема, у віддалених районах, розвитку людського капіталу, стимулювання розвитку депресивних регіонів, досягнення збалансованого

¹⁰⁵ Шинкаренко М.С. Міжнародний досвід організації бухгалтерського обліку в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / М.С. Шинкаренко // Вісник КНУТД, 2015. – №3 (87). – Серія “Економічні науки”. – С. 43-52.

¹⁰⁶ Гордієнко М.С. Зарубіжний досвід підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в контексті регіонального економічного розвитку / М.С. Гордієнко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2013. – Вип. 3 (73). – С. 97-105.

розвитку економіки й охорони навколишнього середовища. Кооперативи просувають і лобіюють громадські ідеї, публічні програми, включаючи субсидії, на користь регіону; формують бізнес-стратегії, які враховують регіональні особливості територій, наприклад, з метою розвитку сільського туризму. Так, агросервісні кооперативи є не лише важливим елементом сільського господарства та життя сільської громади, а й виконують важливу соціальну функцію – місце для зустрічей, навчання та спілкування учасників кооперативних відносин. Тобто, у вирішенні проблем кооперативи відіграють як економічну, так і соціальну роль¹⁰⁷. У багатьох європейських країнах вони залучаються до вирішення економічних і соціальних питань у партнерстві з профспілками та державними органами, особливо, у проблемних регіонах і галузях. Кооперація покликана задовольнити потребу членів організацій у різних сферах діяльності, у т.ч. у виробництві, інфраструктурному обслуговуванні, захисті інтересів учасників, соціальному партнерстві. Європейська комісія у справах зайнятості і соціальних питань докладає значних зусиль з посилення ролі кооперативів у формуванні соціальної політики¹⁰⁸.

Отже, можемо стверджувати, що європейська політика спрямована на підтримку кооперації, як невід’ємної складової комплексного розвитку сільських територій¹⁰⁹. Реформування соціальної інфраструктури пов’язане з виконанням державами

¹⁰⁷ Poppe, K. J., Bijman J. (2012), Support for Farmers’ Cooperatives. – Access mode: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/external-studies/2012/support-farmers-coop/leaflet_en.pdf.

¹⁰⁸ Килин О.В. Фактор кооперації в регіональній економічній політиці ЄС щодо розвитку соціального партнерства в посткризовий період / О.В. Килин // Кооперативна модель економічного розвитку в умовах глобалізації : матеріали наук. конф. проф.-викл. складу і аспірантів / [ред. кол. : Башнянин Г.І., В.В. Апопій, О.Д. Вовчак та ін.]. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2012. – С. 44-47.

¹⁰⁹ Prylipko, S. (2018), “Foreign experience of cooperative organizations’ activity in the socio-economic development of rural territories”, *Ukraine – EU. Innovations in education, technology, business and law, Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine, April 24-28, 2018*, p. 246.

взятих на себе зобов'язань щодо гармонізації національного законодавства до стандартів якості життя населення ЄС. Політика розвитку сільських територій здійснюється в рамках державної і регіональної аграрної політики. На наш погляд, соціальна інфраструктура може ефективно функціонувати лише у фінансово спроможних сільських об'єднаних територіальних громадах¹¹⁰.

В Україні державна політика розвитку сільських територій орієнтована на створення сприятливих умов життя для сільських мешканців. Разом з тим, існує потреба у кардинальній зміні механізмів публічного управління з урахуванням досвіду реалізації основних засад Спільної аграрної політики ЄС щодо розробки державної та регіональних програм і стратегій сільського розвитку, диференційованого підходу до вирішення актуальних проблем, що дозволить стимулювати місцеві ініціативи, застосовуючи програмний підхід "LEADER", створити сприятливі умови для підтримки кооперативного руху у сільській місцевості, фермерства та несільськогосподарського підприємництва¹¹¹.

У Мінагрополітики визнають, що українське село переважно розглядається як ресурсний потенціал для розвитку сільськогосподарського виробництва, а вирішення соціальних, екологічних, культурних та освітніх проблем сільських територій виносяться на другий план. Тому, сьогодні, з одного боку, сформувалися потужні можливості для розвитку аграрного сектору, а з іншого, виникла складна соціально-економічна ситуація у сільській місцевості. Для подолання проблем все частіше виникають ініціативи з розвитку сільських територіальних громад, у т.ч. об'єднаних, і кооперації малих виробників. Тому, центральним

¹¹⁰ Приліпко С.М. Реформування соціальної сфери села за європейськими принципами / С.М. Приліпко // Фундаментальні та прикладні проблеми підприємницької діяльності в аграрному секторі: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 24 квітня 2015 р. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків: ХНАУ, 2015. – С. 275.

¹¹¹ Малько Ю.С. Конвергенція політики сільського розвитку в європейському просторі / Ю. С. Малько. // Демократичне врядування. – 2014. – Вип. 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_15

органом виконавчої влади у сфері реалізації аграрної політики визначений курс на запровадження моделі сільського розвитку з урахуванням європейських цінностей та практики. У процесі проведення реформи децентралізації владних відносин значна увага має приділятися підтримці малих сільськогосподарських товаровиробників, кооперації з боку держави, створенню нових робочих місць і розвитку сільського підприємництва та відповідної інфраструктури. Для стимулювання кооперативної діяльності першочерговим має стати вдосконалення нормативно-правових актів і формування практичних моделей розвитку кооперації у сільській місцевості. Застосування комплексного підходу дозволяє залучити органи публічної влади, дорадчі служби, громадські організації та безпосередньо самі сільські громади до процесу формування і реалізації аграрної політики¹¹².

Впровадження європейської моделі розвитку малого та середнього бізнесу на засадах кооперації в результаті має призвести до формування середнього класу в Україні та подолання соціальної нерівності. Завдяки розвитку сільськогосподарської кооперації за 2-3 роки рівень ВВП країни може зрости на 5-7% за умови створення відповідної законодавчої бази і виконання її положень. Особливо актуальним є стимулювання залучення працівників до діяльності кооперативних організацій, зокрема, через кооперативну модель співволодіння компанією її працівниками (ESOP), яка широко використовується у Європі та США у промисловості, сільському господарстві, сфері послуг, фінансовому та банківському секторах¹¹³.

Нами встановлено, що європейська модель кооперативних організацій функціонує завдяки реалізації нормативно-правового, організаційно-економічного, фінансово-кредитного, інформаційно-

¹¹² Тернівський Т. Сільський розвиток – у фокусі державної політики / Т. Тернівський // Журнал “Аграрний тиждень. Україна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://a7d.com.ua/novini/36818-sliskiyy-rozvitok-u-fokus-derzhavnoyi-politiki.html>

¹¹³ До економічного процвітання через кооперацію та “народний капіталізм” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://informator.news/arhiv2016/?p=298586>

комунікаційного, інституційного та кадрового механізмів, які виступають складовими частинами комплексного механізму публічного управління розвитком кооперації сільських територій. Вони є взаємоузгодженими й ефективно діють між собою, забезпечуючи, тим самим, досягнення синергетичного ефекту. Інструментами їх реалізації є положення Спільної аграрної політики, національної та регіональної політики держав-членів ЄС, які розроблені із врахуванням засад сталого розвитку територіальних громад. Окремі елементи комплексного механізму формування європейської моделі функціонування кооперативних організацій можна адаптувати при розробці Концепції розвитку обслуговуючої кооперації сільських територій в Україні.

Таким чином, можемо зробити висновок, що реалізація моделі функціонування кооперативних організацій у країнах ЄС здійснюється за допомогою комплексного підходу, який дозволяє забезпечити сталий розвиток сільських територій. Важливими структурними елементами європейської моделі кооперації є високий рівень горизонтальної і вертикальної інтеграції, кластеризація, міжнародне співробітництво, державна та регіональна підтримка, податкові пільги, кооперативна освіта, програмний підхід до місцевих ініціатив “LEADER”, поєднання економічної і соціальної ролі кооперативних організацій тощо.

Для розбудови кооперативного руху у сфері обслуговування сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення в Україні варто запровадити окремі елементи зарубіжного досвіду щодо функціонування європейської моделі кооперації у розвитку сільських територій. При цьому, слід розробити відповідні механізми реалізації державної і регіональної підтримки.

*Ратошнюк Т.М., к.е.н., с.н.с.
Інститут сільського господарства Полісся НААН
Капітула Л.Л., к.е.н., с.н.с.
Житомирський технологічний коледж КНУБА
Мартинюк М.А., к.е.н., доцент
Житомирський національний агроекологічний університет*

РОЛЬ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Стратегічним орієнтиром розвитку аграрного підприємництва та зростання ефективності функціонування агропромислових формувань є забезпечення завершеності циклу виробництва та реалізації готової продукції. Це суттєво проявляється у сфері агропромислового виробництва, від результатів якого в значній мірі залежить розвиток взаємопов'язаних галузей і добробут населення країни, активізація ефективних інтеграційних процесів з країнами Європейського Союзу. Що, в свою чергу, вимагає розробки нових підходів до стратегії аграрної політики, спрямованої на формування продовольчої безпеки країни, пріоритетність розвитку сільського господарства, докорінну перебудову економічних, соціальних та правових відносин в аграрній сфері, свободу підприємництва та конкуренції.

Варто зазначити, що цільовою орієнтацією регіональної політики розвитку європейських країн, в першу чергу, виступає забезпечення конкурентоспроможності окремих регіонів, від якої залежать конкурентні переваги економіки об'єднаної Європи на світовому ринку, а також її здатність використовувати такі властиві їй фактори розвитку, як інвестиційні та інноваційні ресурси, можливості електронної комерції, швидка адаптація до нових технологій, зростаюча продуктивність праці тощо¹¹⁴.

¹¹⁴Соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій: регіональний аспект: кол. монографія / [В.І. Ткачук, А.О.

Існуючі організаційно-правові форми підприємницької діяльності зумовлюють об'єктивну необхідність синергетичної структуризації сучасного аграрного підприємництва. Необхідність євроорієнтованих перетворень у діяльності підприємств аграрного сектору економіки веде до появи нових механізмів і форм взаємодії між суб'єктами господарювання, зростання взаємозалежності у сфері розподілу і використання ресурсів, що спричиняє необхідність узгодження сукупності взаємопов'язаних економічних інтересів.

Розвиток підприємництва є предметом дослідження ученими різних фахових напрямів, представниками певних наукових шкіл, ідеологами, політиками. Але провідне місце серед них займає проблема підприємництва як система особливих функцій, спрямованих на забезпечення розвитку і вдосконалення господарського механізму, постійне оновлення економіки господарюючих суб'єктів, створення інноваційного поля діяльності. Саме цей напрям соціально-економічного розвитку стає предметом дослідження не лише науковців, а й тих, кого цікавить можливість практичного впровадження ідей, пов'язаних із різними аспектами підприємництва¹¹⁵.

Виходячи із вищесказаного можна констатувати, що основні напрями досліджень направлені на раціональне з урахуванням природно-кліматичних умов і особливостей України розміщення галузей національної економіки, створення регіональної системи підприємництва, диверсифікацію виробництва, спеціалізацію, кооперацію та інтеграцію агропромислової діяльності, ефективне використання землі, праці, засобів виробництва, перехід на економічні методи господарювання, впровадження еколого-енергозберігаючих технологій, розв'язанні економіко-соціальних проблем регіонів. Роль підприємництва у формуванні ефективної системи господарювання в умовах євроінтеграційної перспективи України відображена на рис. 1.

Соколова, Т.М. Ратошнюк та ін.]; за ред. В.І. Ткачука; Видавництво ПП «Рута», 2014. – 356 с.

2. Романова Л.В. Управління підприємницькою діяльністю: Навчальний посібник. / Романова Л.В. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 240 с.

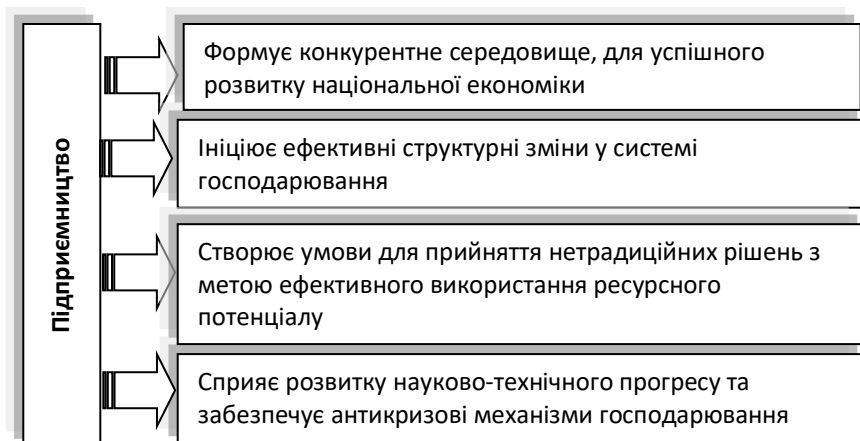

Рис. 1. Роль підприємництва у розвитку національної економіки в умовах євроінтеграції

Розвиток підприємництва сприяє раціоналізації національної економіки, підвищенні конкурентоспроможності, звільненні від баласту невикористаних або недостатньо використаних ресурсів, найповнішу реалізацію основного потенціалу суспільства – людини. Підприємництво не можна ідеалізувати – це складна, важка праця, яка не кожному під силу; до того ж за певних умов воно не виключає й експлуатацію, але разом з тим внесок підприємництва у прогрес цивілізації незаперечний.

В умовах адміністративної децентралізації забезпечення життєдіяльності сільських жителів покладається переважно на органи місцевого самоврядування сіл (селищ) при збереженні ролі агропромислового виробництва (яке представлено як одноосібниками-фермерами, так і великомасштабними підприємствами) як економічної бази розвитку сільських територій. Варто зазначити, що активізація аграрного сектора вітчизняної економіки спрямована на підвищення його ефективності та конкурентоспроможності в умовах розвитку інтелектуальної економіки та асоціації України з ЄС. Значення аграрного

підприємництва посилюється та набуває нового змісту на рівні міжнародної конкуренції¹¹⁶.

Дослідження показують, що важливими принципами вільного розвитку аграрного підприємництва в умовах євроінтеграції є: використання різноманітних форм власності та господарювання; поєднання різних розмірів підприємств; переважний розвиток малого підприємництва; збереження та раціональне використання наявної матеріально-технічної бази для виробництва продовольчої продукції.

З огляду форм економічної і типів організаційної інтеграції можна зробити висновок, що в аграрному секторі України в основному створено умови для посилення інтеграційних процесів з метою створення конкурентоспроможного великотоварного агропромислового виробництва з можливим застосуванням механізмів взаємовідносин: кооперативних, особливо важливих для об'єднання діяльності особистих селянських, фермерських господарств, сільськогосподарських виробничих кооперативів; асоціативних, що об'єднують як великі, так і малі форми сільськогосподарського підприємництва; корпоративних, що об'єднують переважно діяльність сільськогосподарських підприємств корпоративного типу (товариств з обмеженої відповідальністю, повною відповідальністю, командитних товариств, акціонерних товариств відкритого та закритого типів тощо).

Завданням державних, регіональних і місцевих самоврядних органів влади є стимулювання розвитку таких організаційних форм об'єднань, які поряд з забезпеченням інноваційного розвитку конкурентоспроможного виробництва здійснюватимуть позитивний вплив на розвиток сільських територій. Успішне функціонування інтеграційних формувань вбачається можливим за умови удосконалення економічних взаємовідносин між його учасниками. Головне в системі цих відносин – механізм

¹¹⁶ Національна парадигма сталого розвитку України / За заг. ред. акад. НАН України, Б.Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.

одержання позитивного синергетичного ефекту від спільної діяльності у вигляді максимізації прибутку при мінімальних витратах.

Підприємництво в аграрній сфері має деякі особливості. А саме: природно-кліматичні та ґрунтові умови впливають на спеціалізацію підприємств та продуктивність праці; зумовлюють сезонний характер виробництва продукції сільського господарства; особливості використання машинно-тракторного парку; фінансування і формування доходів сільськогосподарських підприємств протягом року, так як кінцевий розмір доходів формується лише наприкінці року, після реалізації продукції¹¹⁷; значна частина виробленої продукції споживається в середині господарств; велика залежність результатів виробництва від погодних умов вимагає створення в господарствах страхових фондів від нещасних випадків або форс-мажорних обставин.

Суб'єктами підприємництва у сільському господарстві виступають сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, кооперативи, господарські товариства з різним ступенем відповідальності, інші приватні формування, державні підприємства. Вони орієнтовані на задоволення власних потреб та інтересів через працю, здібності і підприємливість. Усвідомлення потреб працівником через інтерес служить дійовим чинником задоволення цих потреб і спонукає його до участі у підприємницькій діяльності¹¹⁸.

На шляху євроінтеграційного розвитку аграрної сфери України існують певні перешкоди: відсутність достатніх грошових заощаджень (первинного капіталу) працівників сфери АПК –

3. Варналій З.С. Основи підприємницької діяльності / З.С. Варналій, В.О. Сизоненко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://pidruchniki.ws/12280123/ekonomika/osnovi_pidpriyemnitskoyi_diyalnosti_-_varnaliy_zs.

5. Розвиток підприємництва в промисловості України : [монографія] / [Барабаш О.О., Бережна Т.Ф., Бутенко А.І. та ін.]. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2010. – 492 с.

потенційних підприємців; малооб'єктність виробничої та обслуговуючої матеріально-технічної бази; відсутність належного правового захисту і певних юридичних гарантій підприємців з питань власності, розпорядження майном, отримання і розподілу доходів.

Досвід аграрних перетворень в Україні переконливо свідчить про недостатнє теоретичне обґрунтування проблем трансформації відносин власності в умовах євроінтеграції. Важливе значення має розробка методології і об'єктивний аналіз практики, виявлення переваг і недоліків тих чи інших видів підприємницьких структур, розробка пропозицій і підходів до їх формування та функціонування, побудова внутрішньогосподарських економічних відносин.

Окремі організаційні механізми являють собою форми зв'язків учасників агропромислової інтеграції, а також форми управління процесами спільної діяльності (організаційні, економічні і нормативно-правові норми й правила взаємодії). Вони впливають на учасників шляхом цілеспрямованого регулювання цих відносин при формуванні, функціонуванні і розвитку інтеграційних процесів в певній галузі. Рівень їх досконалості та ефективності визначається тим, наскільки забезпечене узгодження економічних інтересів і кожний учасник зорієнтований на досягнення кінцевих цілей об'єднання (табл. 1). Зі створенням об'єднання межі землекористування, включені до об'єднання господарств, можуть змінюватись. Це, як правило, призводить до укрупнення (концентрації) масивів сільськогосподарських культур, більш раціонального розміщення сільськогосподарського виробництва, покращеній організації території, наближенню джерел сировини до місць його переробки, дозволяє використовувати передову техніку, удосконалити меліоративний стан земель, проводити селекційну роботу з урахуванням вимог агропромислового виробництва. Все це, у свою чергу, сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур і призводить до збільшення обсягу виробництва профільуючої продукції; поліпшенню якості сільськогосподарської і промислової продукції; підвищенню продуктивності праці.

Таблиця 1

**Чинники впливу на учасників підприємницького середовища
в аграрному секторі**

Вид	Зміст	Інструменти інтеграційних механізмів
1	2	3
Організаційні	Форми та методи державного і господарського планування, регулювання інтеграційних процесів і діяльності учасників інтегрованих агро-формувань (об'єднань)	Регіональні цільові програми розвитку агропромислової інтеграції, організаційні моделі і проекти інтегрованих процесів, інтегрування агропромислових формувань (об'єднань), організаційно-технологічні норми, нормативи і правила взаємодії учасників інтегрованих формувань. Виробничо-фінансові і бізнес-плани діяльності інтегрованих формувань та їх учасників. Інші заходи організаційного характеру.
Правові	Форми і методи правового регулювання інтеграційних процесів і діяльності інтегрованих формувань та їх учасників.	Правові норми і нормативи державного і регіонального рівня з реалізації організаційних, економічних і науково-методичних засобів стимулювання і регулювання агропромислової інтеграції
Економічні	Форми і методи економічного стимулювання регулювання інтеграційних процесів і діяльності інтегрованих формувань та їхніх учасників	Податкові, страхові, кредитні пільги, субсидії, інвестування, державне і господарське регулювання цін і цінових пропорцій, міжгосподарський і внутрішньогосподарський розрахунок. Фонди економічного стимулювання: резервні, страхові. Економічні норми, нормативи і правила взаємодії учасників інтеграційного процесу.
Науково-методичні	Теоретичні і методологічні положення з розвитку та удосконалення інтеграційних процесів і діяльності інтегрованих формувань та їх учасників.	Методики, інструкції, рекомендації з розвитку і удосконалення інтеграційних процесів, раціоналізації діяльності учасників інтеграційних і інтегрованих формувань у вигляді інформаційно-консультативного обслуговування.
Екологічні	Форми і методи екологічного регулювання інтеграційних процесів щодо виробництва екологічної продукції і використання ресурсів	Стандартизація та сертифікація продукції. Зменшення негативного навантаження інтегрованих формувань у процесі виробництва продукції на навколишнє середовище.

Джерело: власна розробка.

У рамках об'єднання є можливість, переміщати основні фонди (трактори, автомашини та іншу техніку) не лише з одного виробництва в інше (з промислового в сільськогосподарське і

навпаки в силу розбіжності в них виробничих періодів), а й перерозподіляти техніку між окремими підприємствами об'єднання. Все це підвищує ефективність використання виробничих фондів і трудових ресурсів в об'єднаннях.

Рис. 2. Алгоритм підходу до обґрунтування альтернативних формпобудови системи кооперативно-інтеграційних взаємовідносин

Ефективність створення агропромислового об'єднання залежить від ступеня наукової обґрунтованості вибудованої організаційно-економічної схеми взаємодії суб'єктів інтеграції, її здатності підтримувати і розвивати виробничо-економічні зв'язки. Ряд вчених, що займаються дослідженнями в області агропромислової інтеграції, дотримується думки про необхідність вивчення даного явища з двох позицій: форми, яка регламентує спільну діяльність, і змісту, що визначає характеристики зв'язків учасників. З огляду на вище зазначене, нами розроблений науково-методичний підхід до обґрунтування альтернативних форм побудови системи кооперативно-інтеграційних взаємовідносин на основі встановлення відповідності між характером, тісністю виробничо-економічних взаємозв'язків і організаційною моделлю їх оформлення (рис. 2.).

Етап 1. Оцінка тісноти виробничо-економічних зв'язків суб'єктів. Встановлено, що існують типи об'єднань суб'єктів господарювання, що розрізняються тісністю виробничо-економічних зв'язків між ними. Тому можна виокремити м'які і жорсткі типи зв'язків виробників. Беручи це до уваги, нами вибудована ієрархія типів взаємозв'язків суб'єктів інтеграції за ступенем їх посилення (табл. 2).

Аналіз організаційно-економічних параметрів відносин дозволяє охарактеризувати зміст інтеграційної взаємодії, оцінити тісноту і визначити тип виробничо-економічних зв'язків учасників.

Етап 2. Вибір способу оформлення відносин. Встановлено, що виявлення чинників, які сприяють (або перешкоджають) використанню потенціалу кожної форми, дозволяє зробити вибір схеми побудови інтеграційного механізму і оцінити можливість її ефективної реалізації. З цією метою нами виділено дві групуфакторів: *структуроутворюючі* – обумовлюють вибір способу встановлення зв'язків між підприємствами (табл.3); *функціональні* - визначають ефективність взаємодії суб'єктів в рамках обраної форми з урахуванням її організаційно-правових особливостей.

Таблиця 2

Ієрархія взаємодії учасників євроінтеграційного процесу

Тип взаємозв'язків	Організаційно-економічні ознаки		
	Характер зв'язків	Централізовані функції управління	Механізми формування загального капіталу
М'які (договірні)	міжгосподарські	—	учасники не ведуть спільної виробничої діяльності
Захисні	міжгосподарськікоординативні	захист майнових інтересів	
Координаційні		управління виробничо-	спільна діяльність без об'єднання капіталів
Консолідовані		-наційні	участь в органах управління інших учасників
	координація діяльності		об'єднання членами пайових внесків
Довірчі	міжгосподарськісубординаційні	управління майном учасників в рамках договору	механізм довірчого управління
Контрольні		повний набір функцій виробничо-економічного керівництва	управління материнською компанією в обсязі контрольного пакета акцій
Керуючі			
Жорсткі (силові)	внутрігосподарські субординаційні	повне підпорядкування структурних одиниць апарату управління	єдиний об'єкт власності

Джерело: власна розробка

Аналіз структуроутворюючих чинників дозволяє виокремити мотиваційні, технологічні та організаційні аспекти взаємовідносин суб'єктів і на цій основі визначити прийнятну (альтернативну) організаційну форму інтеграційної взаємодії.

Таблиця 3

Фактори вибору форм євроінтеграційної взаємодії

Група	Фактори
Мотиваційні	Конкуренція ринку сільськогосподарської продукції; напрямління і ступінь залежності приватних цілей; ступінь відповідності рівнів розвитку учасників і ін.
Організаційні	Межі економіко-географічної зони функціонування; принципи побудови (кооперативні, акціонерні); централізація управлінських функцій; наявність інвестиційних, банківських структур тощо.
Технологічні	Рівень продуктової спеціалізації учасників; рівень технологічної пов'язаності; довжина виробничого ланцюга та ін.

Джерело: власна розробка

Етап 3. Аналіз параметрів організаційно-економічного механізму обраної форми інтеграції. Встановлено, що складові інтеграційного механізму є інструментами встановлення відповідності між формою і змістом взаємодії суб'єктів. У зв'язку з цим, нами сформовано набір функціональних факторів, що впливають на ефективність взаємодії учасників в вибраній формі, а саме: організаційну побудову (склад учасників; замкнутість виробничого циклу); організаційно-правові засади (цілі; організаційно-правова форма учасників); власність (спосіб формування інтегрованого об'єкта власності); управління виробництвом (система управління); розподільні відносини (зацікавленість в спільному розвитку учасників).

Етап 4. Виявлення сильних та слабких сторін вибраної форми взаємодії. Реалізація даного етапу забезпечує завершеність процесу вибору форми шляхом аналізу можливих наслідків дії структуроутворюючих і функціональних факторів.

Запропонована розробка носить рекомендаційний характер і, при використанні на практиці, сприятиме підвищенню ефективності взаємодії суб'єктів в рамках інтеграційного формування шляхом виявлення областей господарювання, які найбільшою мірою схильні до виникнення протиріч між учасниками

та потребують постійного контролю і координації спільних дій.

Створення організаційних форм агропромислової інтеграції та їх удосконалення мають вивести агропромислове виробництво на якісно новий етап розвитку, що відповідає вимогам ринкової економіки європейських країн, при цьому досягнувши високої ефективності за рахунок впровадження нових інтенсивних технологій, що забезпечують безвідходність у переробці сільськогосподарської сировини, економію живої й уречевленої праці, скорочення і повну ліквідацію втрат ресурсів та готової продукції, та сприятиме виходу агропромислового виробництва нашої держави на новий світовий рівень.

*Трофімова Г. В., к. с.-г. н., доцент
НДІ «Укراгропромпродуктивність»*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТОРГІВЛІ АГРОПРОДОВОЛЬЧИМИ ТОВАРАМИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА КРАЇНАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

*«Товарний обіг є висхідним пунктом
капіталу. Історичними передумовами є
товарне виробництво та розвинутий
товарний обіг, торгівля» (Карл Маркс)*

Обмежені євроінтеграційні позиції України до 2014 р. та її незбіг політичним й економічним критеріям вступу до Європейського Союзу (далі – ЄС, Євросоюз) були закономірним результатом непослідовності і зволікання у здійсненні державних реформ.

У 2014 р. Україна впевнено визначила свій курс розвитку на шляху до Європи. Європейський вибір, підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС (далі – Угода), а також створення в рамках цієї Угоди поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (далі – ПВ ЗВТ) з Євросоюзом додало потужний імпульс прискоренню системних внутрішніх реформ в державі.

З 1 січня 2016 р. розпочалося тимчасове застосування Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в частині (ПВ ЗВТ). Одночасно завершив свою дію режим автономних торговельних преференцій ЄС для України, започаткований з квітня 2014 р., в рамках якого в односторонньому порядку українському експорту надавався доступ до ринку ЄС на умовах ПВ ЗВТ. З 1 вересня 2017 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС набрала чинності в повному обсязі¹¹⁹.

Укладення Угоди дало право вирішення низки проблем та скасування бар'єрів, з якими стикалися вітчизняні експортери на ринках країн ЄС. Завдяки суттєвій лібералізації торгівлі, тобто усунення тарифів чи квот, гармонізації українського законодавства і нормативно-регуляторної бази до тої, що є в ЄС відбувається глибока економічна інтеграція України до спільного європейського ринку^{120 121}.

Для успішного розв'язання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства. У цьому контексті дослідження та наукове осмислення досвіду формування європейської аграрної моделі сприятимуть проведенню структурних реформ у галузі сільського господарства та підвищенню рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках.

¹¹⁹ Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/atm> (дата звернення 29.05.2019).

¹²⁰ Русан В. Оцінка перспектив та можливостей для агропромислового комплексу України внаслідок підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом. Економічний дискурс. 2016. - Вип. 1. - С. 31-42.

¹²¹ Перелигін Є. Правове регулювання економічної інтеграції в контексті укладення угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. // Європейське право. - 2012. - № 2-4. - С. 14-23.

Для досягнення поставленої мети аналізуються окремі показники зовнішньої торгівлі України продукцією агропродовольчого сектору. За джерело інформації слугували дані Державної фіскальної служби України, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), Європейської Комісії та статистичної служби Європейського Союзу.

У 2017 р. ЄС став головним торговельним партнером України, а сільськогосподарська продукція – однією з ключових позицій у зовнішньоторговельному товарообігу. За останні десятиліття найбільший обсяг торгівлі товарами усіх видів з країнами ЄС зафіксований у 2013 р. 44,1 млрд дол. США, або 34,1 % від загального обсягу торгівлі України (рис. 1, 2). Саме у згаданому році було рекордне постачання товарів із Євросоюзу – на суму 27,2 млрд дол. США, зокрема і сільськогосподарської продукції – 3,3 млрд дол. США. До 2015 р. імпорт товарів до України стрімко скоротився у 1,75 раза до рівня 15,5 млрд дол. США, рівночасно аграрної продукції завезено менше у 1,9 раза на суму 1,7 млрд дол. США (рис. 1).

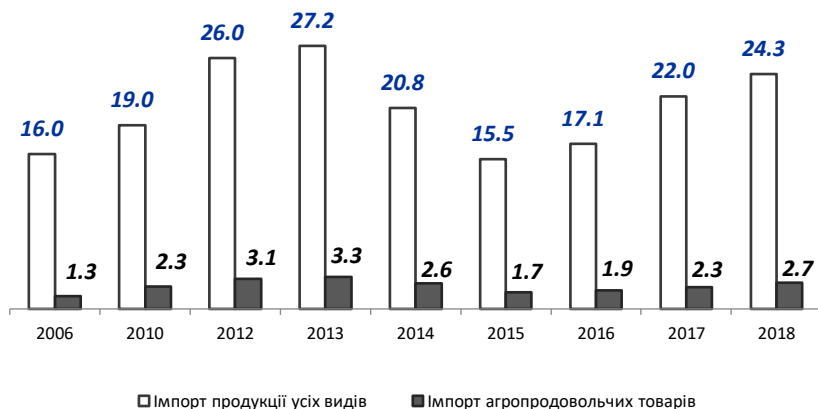

Рис. 1 Динаміка імпорту продукції із країн ЄС до України, млрд дол. США¹²²

¹²² Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/> (дата звернення 29.05.2019).

Не зважаючи на загальний негативний тренд, з 2015 р. по 2018 р. через митний кордон на територію України поступово збільшилося надходження товарів із Євросоюзу до 24,3 млрд дол. США (або у 1,6 раза), водночас зростання імпорту агропродовольчих товарів становило 58,8 % до 2,7 млрд дол. США. Упродовж 2006-2012 рр. частка ЄС у загальноукраїнському імпорті усіх товарів знизилася з 37,1 % до 31,3 %, динаміка 2013-2017 рр. демонструє зростання до 44,5 %. Наразі, країни ЄС забезпечують лівову частку поставок агропродовольчих товарів до України. У 2006-2013 рр. частка ЄС в українському імпорті агропродукції становила 38,2 % – 39,8 %, у 2014 р. – зросла до 40,8 %, у 2018 р. – досягла рекордних 49,3 %.

Експорт товарів до країн Євросоюзу розвивається інтенсивніше за імпорт (рис. 1, 2). Динаміка агропродовольчого експорту демонструвала аналогічний тренд як і решта експортних товарів, проте темпи скорочення аграрного експорту були меншими за загальний. За останні 10 років реалізація вітчизняними сільгоспвиробниками продукції до країн Європейського Союзу зросла утричі, разом з тим 2018 р. відзначився рекордним експортом агропродовольчих товарів – на суму 6,3 млрд дол. США (рис. 2).

Частка експорту усіх товарів до країн ЄС після зменшення у 2006-2010 рр. відновила тенденцію зростання з випереджаючими темпами у 2014-2015 рр. після підписання Угоди про Асоціацію з ЄС. Водночас частка ЄС в українському експорті продукції аграрної галузі з 2011 р. по 2015 р. знаходиться в межах 25,9 % – 28,2 %, у 2017-2018 рр. спостерігається суттєве зростання до 32,4 % – 33,5 %. Внесок фізичних обсягів у зростання експорту товарів до країн Євросоюзу у 2017 р. збільшився та був підсилений сприятливою зовнішньою ціновою кон'юнктурою. Основними драйверами зростання за обсягами відзначені насіння олійних культур, кукурудза, олія, м'ясопродукти та волоські горіхи.

Незважаючи на зростання торгівлі України з ЄС, за даними Eurostat, частка торгівлі продукцією аграрного сектору з Україною в загальному зовнішньоторговельному обігу країн ЄС залишається вкрай незначною¹²³.

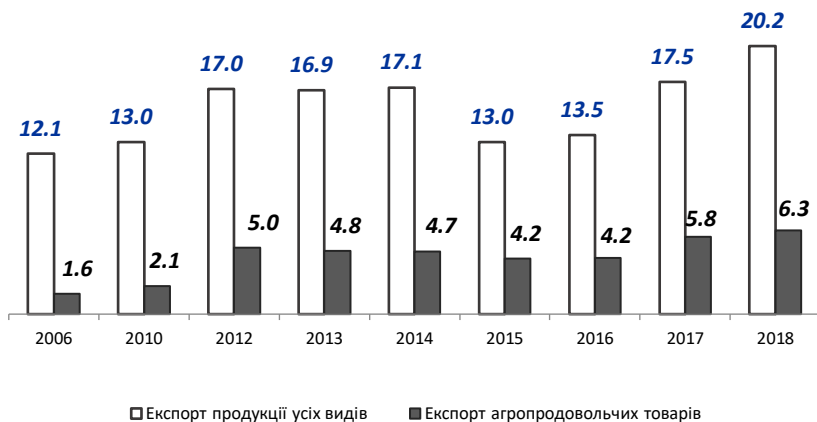

Рис. 2. Динаміка експорту продукції із України до країн ЄС, млрд дол. США¹²⁴

У взаємній торгівлі між Україною та країнами ЄС з 2006 по 2018 рр. встановилося від'ємне сальдо, що значною мірою пов'язане з невідповідністю українських товарів європейським стандартам, нижчою якістю вітчизняної продукції, а також обмеженням доступу на ринки окремих товарів¹²⁵.

Водночас слід констатувати позитивну динаміку скорочення дефіциту торгівлі з 2013 р. У 2014- 2015 рр. позитивні тенденції

¹²³ Офіційний сайт Європейської Комісії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/ (дата звернення 29.05.2019/).

¹²⁴ Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/> (дата звернення 29.05.2019).

¹²⁵ Демчак І. М., Митченко О. О., Трофімова Г. В., Майданюк О. Е. Україна – ЄС: тенденції торгівлі агропродовольчими товарами : К. : НДІ "Укראгропромпродуктивність", 2019. – 38 с.

збереглися – дефіцит торгівлі у 2015 р. становив 2,5 млрд дол. США проти 10,3 млрд дол. США у 2013 р., що є найкращим показником з 2006 р. Однак, порівняно з 2015 р., у 2016 р. розрив між експортом та імпортом знову зменшився, а у 2017 р. спостерігалось зменшення сальдо до мінус 4,5 млрд дол. США. У 2018 р. сальдо було на рівні мінус 4,1 млрд дол. США (рис. 3).

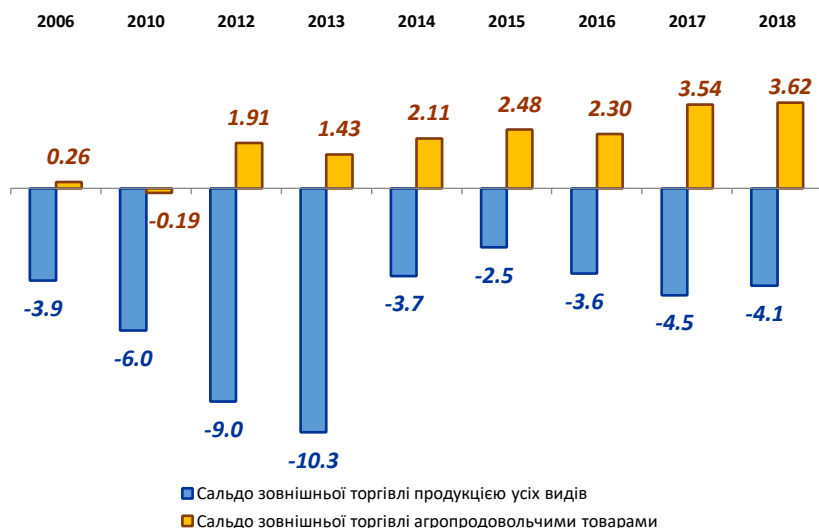

Рис. 3 Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі продукцією, млрд дол. США¹²⁶

Зростаюча привабливість ринку ЄС до української агропродукції підтверджується позитивним сальдо торгівлі встановленим з 2012 р., збільшивши його у 2018 р. на 1,7 млрд дол. США до найвищого рівня 3,6 млрд дол. США.

Імпорт товарів агросектору з ЄС характеризується досить диверсифікованою структурою – частка більшості товарів не перевищує 5 % від загальноєвросоюзного імпорту агропродукції. Перевищили 5 %-у межу лише білкові концентрати (6,6 %), тютюн та

¹²⁶ Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/> (дата звернення 29.05.2019).

вироби з нього (6,4 %), продукти для годівлі тварин (6,1 %) та спирт етиловий (5,2 %) (рис. 4).

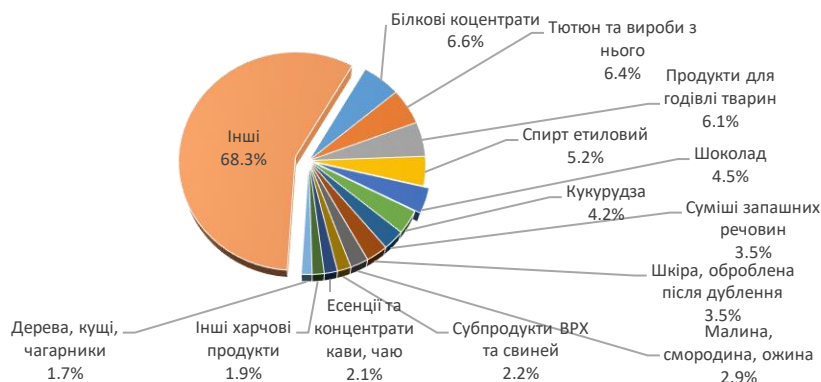

Рис. 4. Товарна структура імпорту агропродовольчих товарів із країн ЄС до України у 2018 році¹²⁷

Вітчизняний експорт продукції аграрної галузі характеризується залежністю від декількох основних товарних позицій, що створює небезпеку значних коливань обсягів та вартості експортних поставок.

У 2018 р. понад 60,0 % валютної виручки від експорту товарів аграрного сектору до країн ЄС забезпечили кукурудза (30,3 %), олія соняшникова (15,9 %) та насіння ріпаку (14,1 %). Макуха та інші відходи олії соняшникової становили 6,9 % (рис. 5). Відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС вітчизняні сільськогосподарські виробники отримали тарифну квоту на експорт кукурудзи обсягом 400 тис. т із подальшим її збільшенням. У 2018 р. дана квота на імпорт кукурудзи становила 500 тис. т.

¹²⁷ Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/> (дата звернення 29.05.2019).

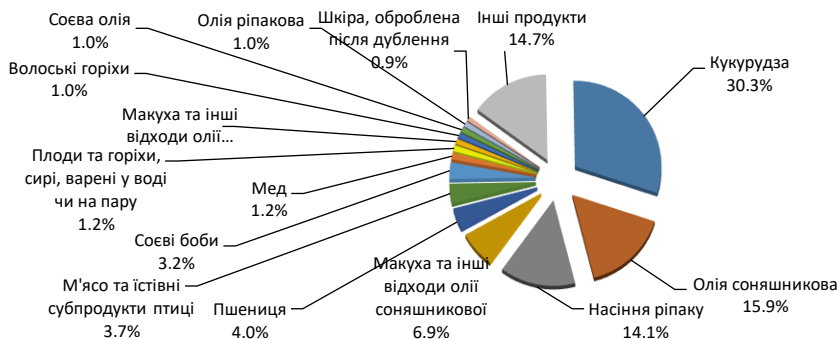

Рис. 5 Товарна структура експорту агропродовольчих товарів із України до країн ЄС у 2018 році¹²⁸

Також з 1 жовтня 2017 р. набув чинності Регламент ЄС щодо збільшення обсягів продукції, яку Україна може експортувати до ЄС згідно з Угодою про асоціацію. Підписаний Регламент встановив додаткові нульові тарифні квоти на кукурудзу обсягом 625,0 тис. т. У 2018 р. експорт кукурудзи сягнув 11,8 млн т, експортна виручка становила понад 1,9 млрд дол. США, або 54,6 % від загальноєвросоюзного експорту вітчизняного продукту. Основними імпортерами української кукурудзи серед країн ЄС були Нідерланди (26,8 %), Іспанія (25,8 %) та Італія (14,9 %), які сумарно закупили понад 8,0 млн т вітчизняного експорту до країн ЄС. Слід зазначити, що за даними Євростату¹²⁹, Іспанія – нетто-імпортер кукурудзи.

У загальноєвропейському імпорті соняшникової олії понад 90,0 % – олія українського виробництва. У 2017 р. експорт соняшникової олії до країн ЄС становив понад 1,7 млн т з сумою виручки 1,33 млрд дол. США (базова ставка увізного мита 6,4 %, преференційна ставка – 2,9 %, ставка для України – 0 %). У 2018 р. експорт цієї продукції до країн ЄС становив лише 1,35 млн т, що на

¹²⁸ Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/> (дата звернення 29.05.2019).

¹²⁹ Офіційний сайт Європейської Комісії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/ (дата звернення 29.05.2019/).

24,1 % менше проти 2017 р., та на 3,3 % проти 2016 р. Основними ринками збуту української олії серед країн ЄС були Нідерланди (24,5 %), Іспанія (24,0 %) та Італія (23,8 %). Сумарно ці країни закупили 978,8 тис. т (72,3 %) вітчизняного експорту до країн ЄС.

Швидкими темпами зростає експорт насіння ріпаку. У 2018 р. до країн Євросоюзу було експортовано понад 2,14 млн т (87,7% вітчизняного експорту згаданого насіння), що на 23,7% більше ніж у 2017 р., експортна виручка – 893,2 млн дол. США та майже ушестеро більше проти 2006 р. Найбільші обсяги вітчизняного насіння ріпаку постачалися у Німеччину – 732,2 тис. т (34,2 % від обсягів експорту до країн ЄС) та Бельгію – 697,3 тис. т (32,6 %.).

Останніми роками Україна нарощує імпорт з Польщі, яка займає першу сходинку серед країн Європейського Союзу у структурі сільськогосподарського імпорту України із ЄС. За 2018 р. імпорт із зазначеної країни становив 556,1 млн дол. США, або 20,6 % (у географічній структурі імпорту із країн ЄС). На другій позиції знаходиться Німеччина – 492,6 млн дол. США, або 18,3 %, а третє місце займає Італія – 371,6 млн дол США, або 10,3 %.

Основним ринком збуту вітчизняної агропродукції у 2018 р. залишаються незмінні країни-партнери – Нідерланди – 18,4 % (від загального експорту країн ЄС) з сумою виручки 1162,2 млн дол. США. На другому місці – з часткою 16,5 % Іспанія – сума виручки 1041,5 млн дол. США. Трійку лідерів закриває Іспанія, котра в свою чергу займає 11,7 % – сума виручки 737,3 млн дол. США.

Для України європейська інтеграція відкриває перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними сільськогосподарськими виробниками, покращення стану продовольчої безпеки держави, підвищення рівня якості та безпечності української агропродукції, екологічних характеристик аграрної галузі.

Інтегрована торгівля залежить, насамперед, від сировинних цін на світових ринках, тому для вітчизняної економіки доцільно диверсифікувати товарні структури. Найефективніше експортувати продукцію з середньою та високою доданою вартістю шляхом зниження вивізного мита на певні групи товарів.

РОЗДІЛ 5

ЕКОЛОГІЧНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ЄС ТА СТАНДАРТИ ЯКОСТІ І БЕЗПЕКИ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

*Аверчев О.В., д.с.-г.н., професор,
Воевода Н.В., к.т.н.,
ДВНЗ “Херсонський державний аграрний університет”*

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ НОВИХ ВИДІВ ОРГАНІЧНИХ КОНСЕРВІВ ІЗ ГАРБУЗА ВЕЛИКОПЛІДНОГО

Щорічно в світі близько 9,4 млн. людей вмирає від серцево-судинних захворювань. Серед них 51% гине від інсульту і 45% - від ішемічної хвороби серця. Захворювання серцево-судинної системи в сучасному Світі, в тому числі в Україні, вважають одними з найгостріших проблем сучасності. Наведені статистичні дані вказують на низьку культуру профілактики, діагностики та лікування серцево-судинних захворювань серед українців¹. Одним із методів запобігання розвитку хвороб є застосування раціонального харчування, що включає використання функціональних продуктів харчування. Зокрема, в народній і офіційній медицині визнається позитивний вплив гарбуза великоплідного на кровоносну систему, але ступінь впливу консервів із органічним гарбузом великоплідним у якості основного компонента на організм людини до цього часу залишається невивченим.

У останніх публікаціях вітчизняні науковці рівнозначно досліджують можливість створення солоних^{2,3} і солодких

¹ Украина занимает первое место в Европе по смертности от сердечно-сосудистых заболеваний [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://glavnoe.ua/news/n150741>

² Пат. №2298952 RU. МПК А23L1/212. Спосіб виробництва консервів з гарбуза [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://findpatent.com.ua/patent/229/2298952.html>

асортиментів⁴ з гарбуза великоплідного. У країнах ЄС розповсюджений випуск консервованого органічного гарбуза під торговими марками “Tone’s”, “Farmer’s market”, “Libbys”⁵ та ін. Створення нового виду продукції з цих овочів та її безпечність досліджена Н. Орловою, С. Казаченко, І. Кузьменком⁶. За кордоном М. Філіпик вивчений асортимент продукції функціонального призначення з вищевказаних плодів та визначений позитивний вплив основних компонентів на організм людини⁷.

Дослідити можливість створення на основі м’якоті органічного великоплідного гарбуза, шляхом додавання екологічних складових, що мають оздоровчі властивості повноцінного функціонального харчового продукту — овочевих консервів. Обґрунтувати вибір складових для досягнення максимального лікувально-профілактичного та оздоровчого впливу на людський організм. Визначити сорти овочевих культур для використання їх в якості рослинних компонентів нових консервів для виробництва в промислових об’ємах півдня України.

Гарбуз великоплідний має ряд корисних властивостей. Незважаючи на те, що на 90% його плоди складаються з води, він є джерелом біологічно цінних речовин, що особливо корисно людям, які страждають серцево-судинними захворюваннями. Завдяки високому вмісту калію гарбуз великоплідний покращує роботу серця, зміцнює судини і позбавляє від набряків. Він також корисний при залізодефіцитній анемії, оскільки містить комплекс мінеральних

³ Пат. №80727 UA. МПК (2013.01) A23L 1/00 Консерви других страв з овочевими добавками / Гончаров Г.І., Пасічний В.М., Страшинський І.М., Іжевська Д.А., — Опубл. 10.06.2013. — Бюл. № 11.

⁴ Ванкевич О. Фруктові консерви з цитрусових і гарбуза / О. Ванкевич // Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання: VI Всеукраїнська студентська науково-технічна конференція: 25-26 квітня 2013 р. — С. 256.

⁵ Stelzer D. Azure: standard of healthy & abundand living, available at: <https://www.azurestandard.com/healthy-living/about-us/>.

⁶ Орлова Н. Безпечність овочево-фруктових консервів /Н. Орлова, С. Казаченко, І. Кузьменко // Товари і ринки. — №2. — 2013. — С. 162-168.

⁷ Filipic M. "Canned pumpkin offers nutrition, convenience", available at: http://cfaes.osu.edu/sites/cfaes_main/files/site-library/site-documents/News/chow_pumpkin_103015.pdf.

речовин, що беруть участь в кровотворенні (залізо, мідь, кобальт, цинк). Гарбуз великоплідний завдяки своїм речовинам ефективно знижує присутність холестерину в крові, і навіть сприяє його виведенню з організму та покращує водно-сольовий баланс організму. Через ці властивості гарбуз великоплідний рекомендують при лікуванні всіх захворювань серця і серцево-судинної системи, а особливо при атеросклерозі і набряках, викликаних серцевою недостатністю. Більш того, хворим, які страждають на недокрів'я, рекомендується при лікуванні приймати в їжу м'якоть сирого гарбуза великоплідного, яка так багата залізом⁸.

Можливість створення органічних консервів функціонального характеру з гарбуза великоплідного базується на доступності основної сировини, користі для організму людини та універсальності цих овочів.

За результатами проведеного аналізу виділені основні продукти, що є найбільш корисними для серцево-судинної системи людини та які можуть бути складовими вищевказаних консервів. Серед них відзначимо такі:

- Яблука, так як вони багаті флавоноїдами - речовинами, необхідними для профілактики ішемічної хвороби серця та інших серцево-судинних захворювань, а ще вони знижують рівень "поганого" холестерину в крові. Крім того, яблука містять фітоелементи, а саме кверцетин, який має не тільки антиоксидантні, але і протизапальні властивості, а також допомагає запобігти появі тромбів⁹.

- Шипшина містить каротин, що позитивно впливає на імунітеті організму, вітамін К покращує згортання крові і допомагає у формуванні протромбіну, вітамін Р зміцнює капіляри, а також

⁸ Гігієна харчування з основами нутриціології / За ред. В.І. Ципріяна. Підручник; У 2-х книгах. – К. : Медицина, 2017. – кн. 1. – 528 с.; Кн.. 2. – 544 с.

⁹ 15 самых полезных продуктов для сердца и сосудов [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://infarkty.net/view_interesno.php?id=42

допомагає в найкращому засвоєнні вітаміну С, вітаміни В2 і В1 впливають на кровотворні органи¹⁰.

- Помідор знижує розвиток серцево-судинних захворювань завдяки впливу лікопіну на серце і судини. Саме такий висновок зробили вчені з Тафтського Університету в Бостоні. З'ясувалося, що регулярне вживання цього овочу має захисний вплив на серце. Такі висновки були зроблені з аналізу більш ніж 10-річних спостережень за позитивним впливом на організм людини¹¹.

- Огірки дуже корисні при проблемах з серцево-судинною системою. Вони видаляють надлишки холестерину, що є профілактикою атеросклерозу¹².

- Перець однорічний (солодкий) завдяки алкалоїду капсаїцину корисний для шлунка. Багатий склад вітамінів дозволяє зміцнювати судини, покращує ріст і силу волосся, нігтів, а також впливає на зовнішній вигляд шкіри, зберігає надовго хороший зір. Мінерали дозволяють попередити такі захворювання як анемія, депресивні стани, занепад сил. Збагачують склад крові, підвищують імунні властивості організму¹³.

- Гарбузова олія зміцнює і робить більш еластичними стінки кровоносних судин, нейтралізує дію вільних радикалів, захищаючи кровоносну систему від їх згубної дії. Калій, селен, кальцій і магній регулюють силу і частоту серцевого ритму. А ненасичені жирні кислоти борються з «поганим» холестерином, очищаючи стінки судин від його небезпечних скупчень у вигляді бляшок. Гарбузову олію можна і потрібно включати в комплексні методи лікування

¹⁰ Рудавська Г.Б. Наукові підходи та практичні аспекти оптимізації асортименту продуктів спеціального призначення / Рудавська Г.Б., Тищенко Є.В., Притульська Н.В. – К. : КНЕУ, 2018. – 370 с.

¹¹ "Защитить сердце помогут помидоры" [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://normoflorin.ru>.

¹² Огурец салатам венец [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.goodsmatrix.ru/articles/Ogurec-salatam-venec.html>.

¹³ Биологически активные вещества пищевых продуктов / В.В. Петрушеский, А.Л. Казаков, В.А. Бандюкова и др. – К.: Техніка, 2017. – 127с.

атеросклерозу, гіпертонії, ішемічної хвороби серця, аритмії, інших серцево-судинних захворювань¹⁴.

У результаті аналізу Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, можна виділити наступні сорти та гібриди овочевих культур для вирощування їх в степовій зоні, та які придатні для переробної промисловості:

- Помідор їстівний (*Solanum lycopersicum* L.) – в реєстрі на 2016 рік 411 сортів та гібридів, з яких тільки близько 80 придатні для вирощування в степовій зоні. Використання у переробній промисловості можливо 39 сортів та 33 гібридів, в тому числі для вирощуванні у південному степу сорти селекції Південної держаної сільськогосподарської дослідної станції ІВПіМ НААН (ПДСД ІВПіМ НААН) Анаконда (урожайність 85-100 т/га, вміст водорозчинної сухої речовини 4,8-5,2%, загального цукру 2,8-3,5%, вітаміну С 22 мг%, загальна кислотність 0,37%. Дегустаційна оцінка свіжих плодів 4,5 бала.), Аполлогет (урожайність 75-80 т/га, вміст водорозчинної сухої речовини 5,1-5,4%, загального цукру 2,9-3,6%, вітаміну С 24 мг/%, загальна кислотність 0,45%. Смакові якості 5 балів.), Адель (урожайність 85-100 т/га, Вміст сухої розчинної речовини 5,2%, цукрів — 3,22%, вітаміну С — 26,3 мг/%. Дегустаційна оцінка свіжих плодів 5 балів.).

- Огірок посівний (*Cucumis sativus* L.) – в реєстрі налічується 200 сортів та гібридів з яких тільки 53 придатні до переробки та вирощування в зоні степу, в тому числі сорти селекції ПДСД ІВПіМ НААН для південного степу Сфінкс (загальний урожай 50 т/га, вміст сухої розчинної речовини 3,6%, вітаміну С-9,5 мг/%), Голопристанський (загальний урожай 40 т/га, вміст сухої розчинної речовини 3,1%, вітаміну С-7,5 мг/%).

- Перець однорічний (солодкий) (*Capsicum annuum* L.) – в реєстрі 106 сортів та гібридів, з яких 26 можуть вирощуватися в зоні степу та їх напрям використання переробка, в тому числі для південного степу сорти селекції ПДСД ІВПіМ НААН Злато скіфів (урожайність 60-70 т/га, вміст сухої речовини в плодах технічної стиглості 6,2 %, загального цукру – 2,6 %, вітаміну С – 160 мг/%,

¹⁴ Домарецький В.А. Остапчук М.В., Українець А.І. Технологія харчових продуктів / За ред. А.І. Українця – К.:НУХТ, 2018. – 572 с.

оранжевоплодний), Багрянний вулкан (урожайність 60-70 т/га, вміст сухої речовини в плодах біологічної стиглості 6,9 %, загального цукру – 3,4 %, вітаміну С – 145 мг/%), Каньйон (урожайність 70-80 т/га, вміст сухої речовини в плодах біологічної стиглості 7,1 %, загального цукру – 3,1 %, вітаміну С - 156 мг/%, червоноплідний)

Гарбуз великоплідний (*Cucurbita maxima* Duch.) – в реєстрі станом на 2016 рік знаходиться сім сортів, з яких три сорти селекції Південної державної сільськогосподарської дослідної станції ІВПіМ НААН для вирощування в зоні південного степу (Билинка, Сірий Український, Універсал). В 2015 році був поданий на Державне сортовипробування новий перспективний сорт гарбуза великоплідного Степовий, придатний до вирощування в зоні степу та для використання у переробній промисловості ¹⁵.

В результаті проведеної порівняльної оцінки врожайності та вмісту біологічно цінних речовин в плодах районованих сортів гарбуза великоплідного (табл. 1) було встановлено, що сорти селекції ПДСДС ІВПіМ НААН Універсал та Степовий виділяються за врожайністю, високим вмістом каротину, пектину та сухої речовини.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика районованих сортів і гібридів гарбуза великоплідного на суходолі в умовах півдня України

Сорт	Урожайність, т/га	Середня маса товарного плоду, кг	Вміст у плодах			
			Сухі розчинні речовини	Вітамін С, мг/%	Каротину, мг/%	Пектин, % на суху речовину
Билинка	17,2	3,3	7,0	6,6	4,5	5,2
Народний	23,4	4,5	6,5	6,1	5,1	5,8
Ювілей	18,2	3,5	7,2	4,3	3,6	6,9
Слава F1	21,3	4,1	9,4	6,1	5,6	5,7
Сірий український	33,2	6,4	9,3	5,4	6,7	5,1
Універсал	36,9	7,1	10,8	6,5	8,5	6,3
Феро	27,5	5,3	9,9	4,1	5,9	5,6
Степовий	33,8	6,5	10	5,1	6,6	7,9
НІР	2,6					

¹⁵ Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/sites/default/files/Reestr%2022.02.16.pdf>

Таким чином визначені основні компоненти для консервів оздоровчого спрямування необхідно сертифікувати відповідно до норм органічного виробництва для експорту консервів у країни ЄС.

У країнах, що не є членами Європейського Союзу застосовується стандарт Міжнародних акредитованих органів сертифікації з органічного виробництва і переробки, еквівалентний Регламентом Ради (ЄС) № 834/2007 та № 889/2008¹⁶.

У відповідності до цього нормативного документу регламентуються вимоги до ґрунту, ведення рослинництва та виробництва харчових продуктів. Також нормується процес та етапність перехідного періоду перед органічним виробництвом.

Наступні умови застосовуються до складу органічних перероблених продуктів харчування:

- продукти повинні вироблятися в основному з інгредієнтів сільськогосподарського походження; при визначенні сільськогосподарського походження продукту додавана вода і сіль не враховуються;
- можуть використовуватися тільки добавки, технологічні добавки, ароматизатори, вода, сіль, культури мікроорганізмів і ензими, мінерали, мікродомішки, вітаміни, а також амінокислоти та інші поживні мікроелементи, які додаються в харчові продукти для спеціального дієтичного застосування;
- неорганічні сільськогосподарські інгредієнти можна використовувати, тільки якщо контрольний орган дозволив їх застосування в органічному виробництві. Цей дозвіл видається, тільки, якщо розглянутий елемент не доступний в органічній формі. Цей дозвіл має оновлюватися щороку;
- заборонено використовувати органічні інгредієнти разом із такими ж неорганічними або інгредієнтами, виробленими в перехідному періоді;
- харчові продукти, вироблені з рослин у перехідному періоді повинні містити лише один рослинний інгредієнт сільськогосподарського походження.

¹⁶ Офіційний сайт ТОВ “Органік стандарт”. Стандарти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://organicstandard.ua/ua/services/standards>

Також необхідно враховувати, що 10 липня 2018 року був прийнятий Закон України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції”¹⁷, який набере чинності через 6 місяців після прийняття та буде введений у дію 2 серпня 2019 року. Зазначеним Законом України запроваджується механізм державного контролю за діяльністю суб’єктів ринку органічної продукції та встановлюється їхня відповідальність за порушення законодавства у цій сфері. Разом з цим регламентуються процедури сертифікації органічного виробництва й обігу органічної продукції, а також встановлюються вимоги до органів сертифікації та визначаються їхні функції.

Відповідно цього документу у процесі органічного виробництва забороняється застосування:

- будь-якого неприродного або неконтрольованого впливу на геном сільськогосподарських рослин і тварин (у тому числі птиці та комах), промислових мікроорганізмів шляхом застосування для виробництва генетично модифікованих організмів та продуктів, що містять, складаються або вироблені із генетично модифікованих організмів, крім застосування ветеринарних лікарських засобів, внесених до Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях, у випадках, встановлених цим Законом;
- синтетичних речовин, у тому числі агрохімікатів, пестицидів, антибіотиків для превентивних цілей, гормональних препаратів, стимуляторів росту та підкорму тварин (у тому числі птиці та комах);
- методів електричної або іншої стимуляції для примушування, що завдає тваринам болю, застосування транквілізаторів;
- іонізуючого випромінювання;
- гідропонних методів;

¹⁷ Закон України №2496-VIII “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції” від 10.07.2018

- використання штучно виведених поліплоїдних тварин та рослин;
- речовин і технологічних методів виробництва, результати застосування яких можуть ввести споживача в оману щодо природи (походження) продукту;
- стимуляторів росту, гормонів або аналогічних речовин, крім застосування речовин, внесених до Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях, у випадках, встановлених цим Законом.

Вимогами до виробництва органічних харчових продуктів є:

- використання переважно біологічних, механічних та фізичних методів виробництва;
- використання під час виробництва органічних інгредієнтів (додана вода та кухонна сіль не включаються у розрахунок відсоткових часток складників органічних інгредієнтів);
- вживання належних заходів для уникнення забруднення недозволеними речовинами або продуктами, заходів з очищення і дезінфекції виробничого обладнання та потужностей, а в разі необхідності - заходів з очищення харчової продукції. Усі заходи з очищення повинні фіксуватися оператором;
- ведення обліку та документування усіх операцій з виробництва органічних харчових продуктів;
- ідентифікація кожної партії органічних харчових продуктів;
- вміст у готовому харчовому продукті не більше одного інгредієнта сільськогосподарського походження перехідного періоду.

Таким чином наявність нормативної документації та доступність в Україні органічної сертифікації дозволяє виробникам рослинної сировини та підприємствам отримати дозвільні документи для експорту консервів. У Регламенті ЄС №1235/2008

для України зазначено 17 органів сертифікації: 16 іноземних та 1 український.¹⁸

Український орган сертифікації «Органік Стандарт» має міжнародну акредитацію на проведення сертифікаційних робіт та визнання Єврокомісії і Швейцарської Конфедерації. Ось чому у сучасних дослідників та виробників відкриваються нові можливості для реалізації ідей на ринках збуту для стабільного зростання економіки регіонів та України в цілому. Це сьогодні підтверджується тим, що в Україні функціонує 119 виробників продукції рослинництва із статусом "органік" (в т.ч. фрукти, овочі), з них 73 вже працюють на експорт (40 виробників експортують самі, інші - через трейдерів)¹⁹.

Таблиця 2

Рецептура гарбузового варення з шипшиною "Серденько"

<i>Компоненти</i>	<i>Маса, кг/т</i>	<i>%</i>
<i>Гарбуз великоплідний</i>	<i>353,36</i>	<i>35,34</i>
<i>Цукор</i>	<i>282,69</i>	<i>28,27</i>
<i>Шипшина (відвар)</i>	<i>353,36</i>	<i>35,34</i>
<i>Ізюм</i>	<i>5,65</i>	<i>0,57</i>
<i>Мак</i>	<i>4,95</i>	<i>0,49</i>
<i>Всього</i>	<i>1000</i>	<i>100</i>

На основі аналізу і відбору сировини, яка має найбільш суттєвий вплив на серцево-судинну систему організму людини, розроблені три рецептури різних видів консервів, в якості сировини були використані сорти гарбуза великоплідного селекції Південної державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту водних проблем та меліорації Національної академії аграрних наук (ПДСДС

¹⁸ Офіційний сайт ТОВ "Органік стандарт" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://organicstandard.ua>

¹⁹ Яку екологічну продукцію Україна експортує в ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/business/kakuju-organicheskiju-produkciju-ukraina-eksportiruet-v-es-324476/>

ІВПіМ НААН), а саме Билінка, Універсал, Сірий Український та перспективний сорт Степовий (табл. 2, 3)²⁰.

Таблиця 3

Рецептура варення із гарбуза та яблука "Загадка степу"

<i>Компоненти</i>	<i>Маса, кг/т</i>	<i>%</i>
<i>Гарбуз великоплідний</i>	<i>341,30</i>	<i>34,13</i>
<i>Цукор</i>	<i>273,04</i>	<i>27,30</i>
<i>Яблука</i>	<i>170,65</i>	<i>17,06</i>
<i>Вода</i>	<i>204,78</i>	<i>20,48</i>
<i>Ізюм</i>	<i>5,46</i>	<i>0,55</i>
<i>Мак</i>	<i>4,78</i>	<i>0,48</i>
<i>Всього</i>	<i>1000</i>	<i>100</i>

Визначена основна сировина для виробництва консервів – салат та варення функціонального напрямку. Висунута гіпотеза щодо посилення оздоровчого ефекту на організм людини при вживанні багатокомпонентних консервів на основі гарбуза великоплідного у порівнянні із вживанням виключно плодів вищевказаного сорту. Встановлено, що для вирощування та виробництва консервів функціонального характеру найбільш придатними є сорти гарбуза великоплідного селекції ПДСДС ІВПіМ Степовий і Універсал. Визначена основна нормативна база для сертифікації сировини та переробленої харчової продукції, що дозволяє вітчизняним виробникам вийти на ринок ЄС. Наведена орієнтовна рецептура виробництва органічних консервів з гарбуза великоплідного для раціонального харчування населення з серцево-судинними захворюваннями. Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі технологічних параметрів виробництва наведеної продукції та визначення впливу приведених консервів на фізичний стан людини.

²⁰ Tuluchenko N.V. Organoleptic valuation of canned squash for the functional nutrition / N.V. Tuluchenko, D.I. Traino, O.O. Volgin, O.O. Kholodniak // Materials of XII international research and practice conference "Trends of modern science — 2016" (May 30 – June 7, 2016). — Sheffield, England, 2016. — P. 58-60.

Барабаш Л.О., к. е. н., старший науковий співробітник

Фризюк Л.А.

Чорна Г.А.

Інститут садівництва НААН, М.Київ

Піщенко О.В., к. с.-г. н., старший науковий співробітник

Прилуцька дослідна станція ІС НААН, м. Прилуки

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ПРОДУКЦІЇ ЯК УМОВА ПРОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЛОДІВ І ЯГІД НА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РИНОК

Значний потенціал галузі садівництва України дозволяє не лише задовольняти попит вітчизняного споживача у плодах і ягодах, а й нарощувати їх експорт, зокрема, до країн Європейського Союзу. Це вимагає відповідності якості плодоягідної продукції європейським стандартам. Але на сьогодні не всі українські виробники плодоягідної продукції знайомі з стандартами якості, чинними в Україні, а також тими, що діють в ЄС або прийнятими міжнародними організаціями, наприклад, ФАО (*Food and Agriculture Organization* – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) і СОТ (Світова організація торгівлі). Водночас у переважній більшості вітчизняних малих і середніх сільгосппідприємств також існують проблеми із забезпеченням відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки цей процес потребує не лише тривалого часу, але й значних матеріальних ресурсів.

Основні напрями розвитку аграрного сектора в умовах євроінтеграції відображені в роботах В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Букринського, В. Зіновчука, С. Кваші, Ю. Лупенка, Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука та ін. Проблемою адаптації українських стандартів якості до європейського законодавства займалися такі вітчизняні дослідники, як Ю. Бережна, С. Литвинська, Н. Пархоменко, Є. Нестеренко, Ю. Ульяновченко та ін. У контексті підвищення конкурентоспроможності садівництва актуальними є дослідження щодо гармонізації з європейськими вітчизняних стандартів на плодоягідну продукцію.

На початку ХХІ століття більшість держав-членів ЄС активно розвивають національну політику якості як умову переваги Європи у

міжнародній конкуренції. При цьому на ринку ЄС діють національні критерії стандартизації, єдині правила роботи випробувальних лабораторій і органів з сертифікації та єдині правила з акредитації²¹.

Необхідність запровадження українських національних стандартів у галузі садівництва, гармонізованих із західноєвропейськими, обумовлена вигодами: вони можуть бути гарантією наповнення внутрішнього ринку безпечною для здоров'я та якісною плодово-ягідною продукцією, підвищують її конкурентоспроможність, дозволяють отримати доступ до європейських ринків і разом з тим відповідають інтересам зацікавлених країн у такій продукції.

Важливим механізмом гарантії якості сільськогосподарської продукції є сертифікація – процедура підтвердження відповідності. За її допомогою незалежна від виробника організація (акредитований орган з сертифікації) засвідчує у паперовій формі відповідність якості продукції нормативним вимогам. Цим самим підтверджуються заявлені виробником показники якості продукції та її безпека для навколишнього середовища, життя і здоров'я споживача. В ЄС контроль відповідності плодоягідної продукції стандартам якості здійснюється або органом влади, або контрольною організацією, що фінансується за рахунок виробників. В Україні ж відповідальність за безпечність харчового продукту повністю покладається на операторів ринку. Але якщо мова йде про експорт, ця відповідальність перетворюється у державні гарантії.

У країнах ЄС основним документом, який визначає стандарти харчування та їх безпеку, є Продовольчий кодекс (*Codex Alimentarius*). Він включає низку загальних і специфічних стандартів з безпеки, які спрямовані на захист здоров'я споживача та забезпечення прозорості в торгівлі. Ним же встановлюються й методи оцінки різних видів продукції сільського господарства.

Міжнародну торгівлю сільськогосподарськими товарами регулюють Угоди СОТ, такі як Угода про сільське господарство, Угода про санітарні та фітосанітарні заходи (Угода СФЗ), Угода про технічні бар'єри в торгівлі (Угода ТБТ), Угода про спрощення

²¹ Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: Монографія / за ред. О.М.Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.

процедур торгівлі (УСПТ) та відповідні положення інших нормативних актів, які регулюють, зокрема, правила митної оцінки, застосування інструментів торговельного захисту, ліцензування, інтелектуальної власності, торгівлі послугами тощо²². Перша з названих встановлює міжнародні правила торгівлі, зокрема щодо тарифів, квот, спеціальних захисних заходів, внутрішньої підтримки виробника в рамках, обумовлених Угодою "скриньок", експортної конкуренції та субсидій, експортних обмежень і заборон.

Головну роль у торгівлі сільськогосподарською продукцією відіграє Угода СФЗ, оскільки вона визначає принципи застосування заходів, правил, процедур із дотримання безпеки харчової продукції, захисту здоров'я і життя людей, тварин і рослин, а саме щодо методів виробництва, тестування та інспектування, сертифікації та схвалення, карантинного режиму, оцінки ризиків, вимоги до безпечного пакування та зберігання продукції, забезпечення доступу до критичної інформації для уряду та бізнесу. Разом з тим в останні роки в світі поширюються "приватні" стандарти, які фактично знаходяться поза межами регулювання СОТ або інших міжнародних організацій. Це – стандарти приватного сектора, котрі з'явилися в ЄС ще у 1997 році як мережа стандартів EurepGAP (сьогодні – Global GAP). Це – найбільша у світі програма-гарантія якості для фермерів та роздрібних торговців, приватний стандарт та незалежна система сертифікації Добродійної сільськогосподарської практики (*Good Agricultural Practice* – GAP). Як гармонізована система вона використовується всіма великими роздрібними торговцями в ЄС та інших країнах.

На відміну від інших міжнародних стандартів безпечності харчових продуктів, стандарти Global GAP²³ призначені виключно для необроблених сільськогосподарських продуктів і тому їх основні користувачі – фермери. Ці стандарти стимулюють мінімальне використання агрохімікатів і охоплюють питання не лише безпечності харчових продуктів, а й безпеки праці, охорони довкілля тощо.

²²Експорт дрібних свіжих фруктів і ягід до Європейського союзу / Хелліер М., Пятницький В. / ФАО TCP UKR 3601. – К., 2017. – 55 с.

²³<http://www.globalgap.org/>

Основними точками контролю та критеріями відповідності в рослинництві, які застосовуються під час перевірки та оцінки відповідності, є історія ділянки чи поля та управління нею; придатність ґрунтів для ведення сільськогосподарського виробництва; аналіз розробленої системи удобрення; відповідність системи захисту рослин; ведення документації та власний контроль; охорона праці та здоров'я працівників, соціально-побутове забезпечення; робота з субпідрядниками; контроль забруднення довкілля; охорона природи; процедури розгляду скарг та відкликання/обміну; походження та якість насіннєвого матеріалу; безпечність продуктів харчування на основі аналізу ризиків; статус Global GAP; використання логотипу²⁴.

В СОТ і сьогодні не дійшли остаточного визначення з приводу терміну "приватний стандарт" та входження їх в сферу дії Угоди СФЗ. При цьому деякі країни висловлюють занепокоєння стосовно здатності аграрних виробників забезпечити дотримання цих стандартів на рівні фермерських господарств з огляду на вартість запровадження, дотримання та доведення своєї відповідності їм. Деякі з цих нормативних документів підпадають паралельно під дію Угоди ТБТ, що у свою чергу, теж викликає певні труднощі.

Остання з названих угод не містить терміну "приватний", а визначає такий стандарт як правила, керівні принципи або характеристики продуктів, або пов'язаних з ними процесів і методів виробництва (за умови загального й багаторазового використання), котрі затверджені визнаним органом влади та дотримання яких не є обов'язковим²⁵.

Сегмент роздрібної торгівлі, що використовує приватні стандарти фактично поширює їх на всю галузь. Отже, учасники ринку, які їх застосовують, мають вигіднішу позицію серед тих, хто вважає необов'язковим чи недоцільним їх використання. При цьому очевидно, що незастосування таких стандартів значно знижує

²⁴ Вимоги європейських торгових мереж до національної сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортується в ЄС./ Слива Ю.В. – 2015. – 50 с.

²⁵ Приватні стандарти та СОТ. – К.: Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2015. – 22 с.

можливості і переваги в розвитку експортних перспектив підприємства-виробника.

Угода ТБТ стосується технічного регулювання. Це стандарти та регламенти на процеси і товари, оцінку відповідності та сертифікації продукції щодо пакування, маркування та вмісту харчових речовин у продукції. Вона поширюється на всі товари промислової та сільськогосподарської груп, проте не торкається вимог і стандартів, які передбачені у сфері дії Угоди СФЗ. Угода ТБТ стосується процедури оцінки відповідності, обов'язкових технічних регламентів та стандартів, які можуть бути добровільними. Основний принцип регулювання полягає в тому, щоб не створювати надмірних невинуватених перешкод у торгівлі. Крім того, ця угода закликає країни-члени застосовувати міжнародні, а також гармонізувати власні стандарти з європейськими та міжнародними, підписувати угоди про взаємне визнання результатів оцінки відповідності.

Слід звернути увагу на права та обов'язки країн, які надає Угода про спрощення процедур торгівлі (УСПТ), що направлена на сприяння безперешкодному переміщенню товарів через кордони та передбачає обов'язкові до виконання країнами-членами положення щодо забезпечення своєчасного доступу до інформації, необхідної для імпорتنих, експортних та транзитних операцій, ефективної взаємодії та співробітництва митниць та інших контролюючих органів на кордоні тощо. Імплементация цієї угоди її учасниками забезпечує значне скорочення часових та інших витрат на кордоні та митниці, спрощення руху транзитних товарів між країнами-членами СОТ²⁶.

Отже, українські плоди і ягоди для продажу в ЄС по всьому ланцюгу поставки повинні відповідати низці правил і стандартів. Це – як юридичні вимоги (не можна продавати продукцію, яка не відповідає нормативам), так і вимоги власне ринку (покупці ЄС товар не купуватимуть, якщо добровільні стандарти не дотримуються). Правові вимоги поділяються на дві категорії: санітарні та фітосанітарні заходи (SPS), які стосуються безпеки

²⁶https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_053.

харчових продуктів і боротьби з хворобами, та технічні регламенти (маркування та якість).

Для дотримання фітосанітарних вимог підприємство на всіх етапах виробництва, пакування, транспортування чи зберігання продукції повинно підтверджувати її безпечність, інакше воно не зможе продавати її в ЄС. Заходи, яких слід дотримуватися, для плодів і ягід – це контроль: безпечності для здоров'я споживача; рівня забруднюючих речовин; залишків пестицидів. У кожному з цих випадків підприємству доведеться підтверджувати відповідність стандартам ЄС через сертифікацію систем якості та/або тестування продукції.

1. Контроль безпечності для здоров'я харчових продуктів нетваринного походження – є загальним зобов'язанням для всіх підприємств у ланцюгу поставок. Загальні санітарно-гігієнічні норми ЄС вимагають, щоб виробники на всіх етапах дотримувалися відповідних процедур на основі принципів HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point – система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок). Отже вони повинні мати сертифікацію HACCP або еквівалентну їй. Крім того, підприємствам необхідно довести мікробіологічну безпеку продукції. Для фруктів і овочів передбачений Регламент ЄС – Commission Regulation (EC) No 2073/2005 (OJ L-338 22/12/2005) (CELEX32005R2073).

2. Контроль забруднюючих речовин у харчових продуктах.

Харчові продукти, що містять певні забруднюючі речовини в кількості, неприпустимій для здоров'я населення на токсикологічному рівні, не допускаються до продажу в ЄС. Перед експортом ЄС вимагає перевірки відповідності партії продукції максимально допустимим рівням забруднень. Для фруктів і овочів передбачений Регламент ЄС – Commission Regulation (EC) No 1881/2006 (OJ L-364 20/12/2006) (CELEX 32006R1881).

3. Контроль залишків пестицидів у рослинних продуктах, призначених для споживання людиною.

Щоб убезпечити споживачів від неприпустимого рівня залишків пестицидів у продуктах рослинного походження, що експортуються до ЄС, не допускається перевищення максимально допустимих рівнів визначених хімічних речовин. Експортери

повинні довести за допомогою тестування, що кожна партія відповідає встановленим ЄС вимогам.

Документом, який підтверджує безпеку окремих видів продукції, що ввозиться, в багатьох країнах є виданий незалежним компетентним органом гігієнічний сертифікат (HYGIENE CERTIFICATE) або сертифікат здоров'я (HEALTH CERTIFICATE). Останній для експорту продуктів харчування нетваринного походження для споживання людьми в Україні видає Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба)²⁷ відповідно до Закону України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" (№ 2042-VIII від 18.05.2017р.).

Для отримання сертифіката здоров'я за запитом підприємства державна служба проводить перевірку потужностей виробника на відповідність вимогам законодавства щодо безпечності та якості продуктів харчування. На підставі результатів цієї перевірки вона засвідчує, що потужності підприємства знаходяться під наглядом компетентного органу України щодо дотримання відповідного законодавства з позначенням дозволених до експорту видів харчової продукції. Цей орган визнає результати державних та/або уповноважених приватних лабораторій, акредитованих за стандартом ISO17025. При цьому, міжнародний сертифікат на експорт видається після дослідження в одній із таких лабораторій. Інформацію щодо акредитованих лабораторій ISO17025 можна знайти на сайті Національного агентства з акредитації України²⁸.

Крім того, експорт до ЄС повинен відповідати гармонізованим стандартам маркетингу для забезпечення дотримання мінімальних вимог до якості; мінімального терміну зберігання; допустимих відхилень; маркування продукції. Якщо товари відповідають цим стандартам, інспекційні органи держав-членів Євросоюзу на підставі документальних та/або фізичних оглядів видають сертифікат відповідності перед експортом до ЄС.

Стандарти Європейської Економічної Комісії ООН (ЄЕК ООН) (*United Nations Economic Commission for Europe – UNECE*) на фрукти

²⁷<http://www.consumer.gov.ua/>

²⁸<https://naau.org.ua/reystar-akreditovanix-ovv/>

та овочі, що надходять у торгівлю між країнами-членами ЄЕК ООН і імпортовані ними, стосуються збуту і контролю товарної якості. Мета розробки даних стандартів на сайті UNECE описана таким чином: "Якість – ключ до міжнародних ринків продовольства. Стандарти продовольства гарантують ефективне функціонування міжнародних каналів постачання. Комерційні стандарти якості використовуються як спільна мова торгівлі для покупців і продавців і як рекомендація для перевірки якості. Стандарти використовуються як урядами, виробниками, імпортерами та експортерами, так і іншими міжнародними організаціями"²⁹.

Наприклад, ДСТУ ЄЕК ООН FFV-50:2007 "Яблука. Настанови щодо постачання і контролювання якості" (пов'язаний з міжнародним нормативним документом ЄЕК ООН FFV-50:2003, IDT) є нормативним документом з санітарно-епідеміологічного нагляду. В ньому зазначені характеристики плодів, вимоги до їх товарної якості, а також калібрування, маркування, пакування тощо. Такі ж стандарти ЄЕК ООН діють для плодів груші, абрикоса, сливи, персика та нектаринів, а також суниці, чорниці та лохини.

Зазначимо, що на додаток до маркування плодової продукції, котре вимагається згідно з маркетинговими стандартами, виробники повинні дотримуватися загальних вимог до маркування харчових продуктів, щоб надати споживачу можливість отримати таку інформацію щодо плодів і ягід:

1. Назва продуктів харчування, зазначених у стандартах "маркування" (це юридична назва, яка не може бути замінена назвою, захищеною як інтелектуальна власність, фірмовим найменуванням або будь-якою іншою назвою).

2. Кількість (одиниці маси – кілограм, грам *netto*).

3. Мінімальна дата використання (повинна включати день, місяць і рік в цьому порядку і зазначатись після слів "використати до" або "використати до кінця").

4. Умови зберігання або використання.

5. Країна походження, зазначена у стандартах маркування (повне найменування цієї країни має бути нанесене будь-якою мовою, зрозумілою споживачам країни призначення).

²⁹<http://www.unece.org/trade/agr/welcome.htm>.

6. Маркування партії/лота.

Зауважимо, що експорт продукції для переробки не підлягає дотриманню вимог стандартів ЄС щодо торгівлі, але згідно з Регламентом ЄК № 543/2011 упаковка плодів і ягід, призначених для переробки, повинна бути чітко позначена словами "призначено для переробки" або іншим еквівалентним формулюванням.

Компетентні органи та органи контролю на кордоні не зупинятимуть партії плодової продукції без сертифікації Global GAP, проте реалізація її роздрібними торговцями буде неможливою, якщо постачальники не дотримуються цього добровільного документу.

Стандарти Global GAP, які застосовуються до плодів і ягід, включають:

1. Загальний базовий модуль для сільгосппідприємств. Рослинництво – Фрукти та овочі (Контрольні пункти та критерії відповідності V5.0)³⁰.

2. Загальні положення – Правила щодо сільськогосподарських культур.

3. Загальні регламенти: частина I – загальні вимоги; частина II – управління системою якості; частина III – орган сертифікації та правила акредитації.

Стандарт Global GAP "Фрукти та овочі" охоплює всі етапи виробництва, починаючи з тих, які передують збору врожаю, таких як обробіток ґрунту, застосування засобів захисту рослин, обробка, упаковка та зберігання плодів і ягід.

Виробник, який бажає дотримуватися стандартів, може завантажити їх з сайту безкоштовно. Коли системи якості будуть запроваджені, уповноважений орган сертифікації Global GAP здійснює інспекцію на місці. Після підтвердження відповідності вимогам стандартів видається сертифікат Global GAP Integrated Farm Assurance V5 та унікальний номер для відповідної сфери. Покупці зможуть використовувати цей номер для перевірки відповідності стандартам.

³⁰All Farm Base, Crops Base, Fruit and Vegetables (Control Points and Compliance Criteria V5.0).

Слід зазначити, що протягом останніх років дедалі більшим попитом у населення, особливо в європейців, користується органічна продукція, яка має низку переваг: вирощена без синтетичних хімікатів, не містить ГМО, її переробляють без консервантів і барвників тощо. При цьому рівень цінкових надбавок на неї значно вищий порівняно зі звичайними продуктами. У зв'язку з цим запровадження органічної сертифікації надає підприємствам і галузям економіки значні переваги.

Органічне вирощування плодів і ягід набуває в Україні все більшої популярності. Потенціал країни у виробництві органічної продукції відкриває перспективи на європейському ринку. Зокрема, площі органічних насаджень зерняткових та кісточкових культур становлять 2500 га, ягідних куштових – 630, суниці – 170, горіха грецького – 290, фундука – 40, інших горіхоплідних – 50 га³¹.

В останні роки українські виробники експортували органічні свіжі яблука, концентрат яблучного соку, заморожені ягоди. Основними споживачами органічної продукції садівництва з України стали держави Європейського Союзу, США та Канади.

Слід зауважити, що органічні продукти з третіх країн можуть бути розміщені на ринку ЄС лише за умови, що при маркуванні є посилання на органічне виробництво, та якщо вони були виготовлені відповідно до правил виробництва та інспектування, які відповідають або еквівалентні законодавству ЄС. Ці вимоги викладені в Постанові Комісії ЄС № 889/2008 "Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради ЄС № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів".

На сьогодні виробництво органічної продукції в Україні сертифікується представниками іноземних компаній, котрі діють у відповідності до норм і стандартів, чинних для країн ЄС. На українському ринку давно працюють такі іноземні сертифікаційні організації, як Контрол Юніон (Нідерланди), ІМО (Швейцарія), а також представники Італії, Німеччини, Угорщини, Польщі тощо. Міжнародну акредитацію на право проводити сертифікацію

³¹http://ukrsadprom.org/wp-content/uploads/2019/03/2018-Richnyj-galuzevyj-zvit_Sadivnytstvo-ta-yagidnytstvo-2018.pdf.pdf

органічної продукції отримала й українська структура "Органік Стандарт"³². Зауважимо, що суб'єкти господарювання можуть самостійно вибирати установу для одержання сертифіката щодо відповідності їх діяльності правилам виробництва органічної продукції.

Таким чином, гармонізація вітчизняних стандартів якості плодів і ягід з європейськими дозволить гарантувати отримання безпечної продукції згідно з вимогами ЄС, що дає можливість прискорити просування української плодоягідної продукції на європейський ринок. Крім того, стандартизація у сфері виробництва якісної та безпечної продукції садівництва сприяє впровадженню прогресивних технологій, економному використанню сировини та матеріалів.

Вигера С. М., к. с.-г. н., доцент

Гентош Д. Т., к. с.-г. н., доцент

*Національний університет біоресурсів і природокористування
м. Київ*

Ключевич М. М., д. с.-г. н., доцент

Столяр С. Г., к. с.-г. н.

*Житомирський національний агроекологічний університет,
м. Житомир*

ПРИРОДО-ОХОРОННО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ФІТОПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ ЗГІДНО СТАНДАРТІВ ЄС

На початку третього тисячоліття в Україні спостерігаються суттєві стратегічні та тактичні зміни, особливо з позицій охорони навколишнього середовища, економічних закономірностей, виробництва сировини та продукції рослин, як основних продуцентів на планеті Земля, для правильного харчування

³²<https://organicstandard.ua/>

населення та використання в інших напрямках господарювання. Відомо, що в бувшому Радянському Союзі важливим стратегічним напрямком було валове виробництво фітопродукції. В Україні в останнє десятиліття XX століття у зв'язку з успішним розвитком економічної політики щодо та приватного сектора суттєвого поширення набуло економічне підґрунтя.

Системний аналіз виробництва фітопродукції на світовому і європейському рівні та, особливо, в умовах України засвідчує, що такі критерії уже недостатні на сучасному етапі. Викладене засвідчує, що на початку третього тисячоліття особливого значення за ведення природних, антропоприродних (культурно-природних і урбофітоценозів), а також культурних фітоценозів набуває новітній напрям, який ґрунтується на природоохоронно-економічній основі, особливо щодо отримання в асортименті та оптимумі якісної і безпечної фітопродукції; естетичного задоволення, зокрема, виходячи із критеріїв охорони навколишнього середовища, збереження родючості ґрунтів та довкілля від впливу несприятливих чинників³³³⁴

В умовах України на прикладі досвіду провідних країн Європейського Союзу та кращих досягнень нашої країни, вкрай необхідно обґрунтовувати і розвивати на державному, регіональному та місцевому рівнях природоохоронно-економічний напрям виробництва фітопродукції для різних галузей господарського комплексу, особливо для дитячого та дієтичного харчування, а також лікування за рахунок створення препаратів натурального походження. Такий підхід повинен ґрунтуватися на відомих і важливих для людства постулатах: а) під час харчування населення їжа повинна бути ліками, а ліки – продукцією харчування; б) коли природа створила хвороби людей, то вона має і ліки проти цих хвороб; в) лікуйся коли здоровий.

Без сумніву, що надзвичайно важливою умовою вирішення такої вкрай складної проблеми сьогодення, включаючи і аграрний

³³ Вигера С. М. Природні і культурні фітоценози та принципи контролю їх біорізноманіття : монографія. Київ : НУБіП України, 2013. 340 с.

³⁴ Вигера С. М. Природоохоронний контроль культурних фітоценозів : монографія. Київ : ЦП "Компринт", 2015. 398 с.

сектор, є принцип гармонізації теорії, науково-освітнього процесу, виробництва та бізнесу (рис.1).

Рис. 1. Гармонійне державне управління

Такий підхід для умов України, на відміну від провідних країн світу є на початковому етапі та має фрагментарний характер. Природоохоронно-економічний принцип виробництва фітопродукції повинен ґрунтуватися на вченнях про біосферу, екосферу та трофосферу, які, в свою чергу, повинні бути гармонізовані в мультидисциплінарну систему про те, що життя на планеті Земля втілюється в багатьох формах, але органічний світ на ній формується і функціонує на закономірностях природних регулюючих механізмів.

Такий підхід, в свою чергу, вимагає поглиблених досліджень щодо гармонійного розвитку та системності біології, екології та трофології в єдиній мультидисциплінарній науці про життєві процеси на планеті Земля – «Вітатерралогія» (віта – життєві процеси, terra – планета Земля, логос – вчення, наука). Таким чином викладені теоретичні аспекти, викликають необхідність більш гармонізованого та поглибленого обґрунтування щодо

перспектив сталого виробництва фітопродукції (в асортименті та оптимумі, якісної та безпечної) природних, антропоприродних та культурних фітоценозів виходячи з природоохоронно-економічних закономірностей, але із специфічними підходами щодо стратегії і тактики на місцевому, регіональному та державному рівнях.

Гармонізація життя суспільства в Храмі Природи України на сучасному етапі є надзвичайно проблемною, а тому – актуальною. Адже внаслідок непродуманої політики в певних умовах порушується баланс формування та функціонування природних і культурних фітоценозів, відповідно принципи гармонізації природних регулюючих механізмів, співвідношення хімічних елементів в атмосферному повітрі і опадах, інтенсивності забруднення довкілля токсичними речовинами тощо. Це, в кінцевому рахунку, створює передумови до планетарного погіршення стану навколишнього середовища, зміни клімату та погодних умов, зменшення енергетичного запасу та органічної речовини тощо.

На сучасному етапі необхідно розробляти та впроваджувати принципово відмінну модель стратегії і тактики формування та функціонування екосистем, зокрема таких домінантних їх складових, як фітопродуцентне розмаїття або ж природні, антропоприродні і культурні фітоценози, їх ефективний захист від біотичних та абіотичних чинників за збереження довкілля. Важливими особливостями життєдіяльності рослин є: синтез органічної речовини; збільшення енергетичного запасу; поглинання вуглецю і виділення кисню та інших біологічно активних сполук, зокрема і фітонцидів; вплив рослин на мікроклімат; формування теплового балансу; участь у ґрунтоутворенні; підвищення вологості повітря, а в ряді випадків і ґрунту; вплив на повітряний та водний режим; поглинання ряду шкідливих сполук; полезахисна та ґрунтопротирозійна роль; естетичне та рекреаційне значення; забезпечення розмаїття консументів та редуцентів кормом, а людства – продукцією харчування, лікування, використання в різних галузях господарського комплексу тощо.

Рослини-продуценти, як автотрофні організми, здатні з простих неорганічних сполук продукувати (синтезувати) за

допомогою енергії Сонця органічну речовину в різних проявах, саме яку використовують з метою правильного харчування людей. Так, наприклад, із природних фітоценозів в основному заготовляють специфічну фітопродукцію: із деревини, фітонцидно-лікарської сировини тощо. Це потребує спеціальних підходів, обґрунтування та вивчення.

На території населених пунктів (міст, селищ, сіл, промислових та інших підприємств) в умовах урбаноландшафтної фітопродуцентології необхідно також враховувати рослинні ресурси, зокрема в напрямку обґрунтування щодо їх використання з метою поліпшення природоохоронної ситуації за рахунок створення науково обґрунтованих фітодизайнових композицій та отримання, в ряді випадків, певного виду сировини та продукції.

Слід урахувати, що фітодизайнові композиції забудованих земель, інших природних та культурних екосистем, включають специфічні природні регулюючі механізми, де особливу роль відіграють організми, що негативно впливають на рослинний світ, а також корисні біологічні види [3].

На сучасному етапі відомо, що спосіб життя та харчування більше як на 50 % впливає на здоров'я, як стан повного фізичного, розумового та соціального благополуччя людського суспільства (згідно ВООЗ).

Виробництво сировини та продукції для правильного харчування людей корисними, смачними, безпечними та якісними стравами має багатогранний характер [4]. Доведено, що найбільш обґрунтованою з позицій охорони навколишнього середовища, є класична схема гармонійного виробництва фітопродукції, яка базується на трійчастому принципі формування та функціонування фітоценозів, як основних продуцентів планети Земля, що вивчає класична фітопродуцентологія.

Класична фітопродуцентологія (трійчастий принцип територіального функціонування фітоценозів) – напрям про закономірності формування, функціонування і контролю територій з фітопродуцентами, серед яких; одну частину займають природні флористичні розмаїття, що вивчає природна фітопродуцентологія (ліси, лісовкриті площі, землі під водою, відкриті заболочені та інші

природного походження, заповідники, національні природні парки тощо); другу – обмежено окультурені природні та створені людиною сталі фітопопуляційні території антропоприродної фітопродуцентології, яка, в свою чергу, розподіляється на культурно-природну (лісові культури, чагарниково-трав'янисті ценози, луки, пасовища та інші створені людиною сталі фітоценози навколо населених пунктів) і урболандшафтну фітопродуцентологію (місця відпочинку, ботанічні сади, зони фітодизайну, інші фітокомпозиції та штучні водойми в межах забудованих земель); третю частину – культурні фітоценози, що вивчає культурна фітопродуцентологія або ж фітокультурологія. Кожна частина фітопродуцентології має свої особливості щодо виробництва фітопродукції.

Особливості виробництва продукції природних та антропоприродних екосистем та їх фітоценозів. Природні та антропоприродні екосистеми характеризуються сталим формуванням та функціонуванням біоти в межах фітоценозів суші та у водоймах. Зокрема, на сучасному етапі, на території природних та антропоприродних фітоценозів виробляють різного значення: рослинну, тваринну, грибну продукцію тощо. Із цих фітоценозів найбільше виробляють продукцію лікарських рослин.

Особливості виробництва продукції культурних екосистем та їх фітоценозів. Із культурних екосистем та їх фітоценозів виробляють різновидності рослинної, грибної, тваринної, рибної та інших різновидностей продукції. На сучасному етапі існує декілька напрямів виробництва сировини та продукції культурних фітоценозів для харчування суспільства та використання в інших напрямках, зокрема: з використанням синтетичних технологічних матеріалів на основі екстенсивного та інтенсивного господарювання; без використання синтетичних технологічних матеріалів з органічним (натуральним, біологічним чи екологічним) і біодинамічним господарюванням; новітнє технічне та інформаційне забезпеченням за рахунок точного землеробства, no-till та інформаційних технологій³⁵³⁶³⁷

³⁵ Вигера С. М. Природні і культурні фітоценози та принципи контролю їх біорізноманіття : монографія. Київ : НУБіП України, 2013. 340 с.

Із цих напрямів найбільшої уваги щодо обґрунтування, проведення досліджень та впровадження заслуговують органічне та біодинамічне виробництво.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття в світі відновилося історичне виробництво якісної та безпечної сировини та продукції без використання синтетичних технологічних матеріалів, що є важливим природоохоронним чинником. За своєю суттю цей традиційний напрям виробництва продукції функціонував упродовж багатьох століть, але науковий супровід розпочався лише в першій половині ХХ століття.

Біодинамічне виробництво зародилося з науковим підґрунтям у 1920–1925 рр. у Німеччині. Ініціатором цього напрямку вважають основоположника антропософії Рудольфа Штайнера. Органічний рух було започатковано лише в 1940 році у Швейцарії, що майже на 20 років пізніше від біодинамічного.

Метою органічних господарств є гармонізація отримання оптимуму та асортименту, якісної та безпечної сировини і продукції з її реалізацією на державному та світовому ринку при одночасному покращенні навколишнього середовища, родючості ґрунтів та економічних показників господарства.

Органічне виробництво продукції – це цілісна система господарювання, яка включає ряд основних та акцентованих ланок, зокрема: організаційно-технологічну; правову; сертифікацію та стандартизацію на основі міжнародних стандартів; вирощування рослинної сировини із замкнутим циклом з тваринництвом; збирання сировини, її транспортування та зберігання; переробку сировини та отримання якісної й безпечної продукції; транспортування та зберігання продукції; реалізацію продукції на персоніфікованих ринках; споживання тощо. Таке господарювання є особливо актуальним за виробництва фітопродукції для дитячого та

³⁶ Вигера С. М. Природоохоронний контроль культурних фітоценозів : монографія. Київ : ЦП “Компринт”, 2015. 398 с.

³⁷ Вигера С. М. Фітонцидологія з основами вирощування та застосування фітонцидно-лікарських рослин : навчальний посібник. Житомир : Рута, 2009. 296 с.

дієтичного харчування, а також лікування за рахунок створення препаратів натурального походження.

Біодинамічне виробництво в поєднанні із інформаційними технологіями в науково-виробничому відношенні слід вважати найперспективнішим, на відміну від інших напрямів та систем, особливо з позицій: охорони навколишнього середовища; гармонізації природних регулюючих механізмів; покращення родючості ґрунтів; отримання в асортименті та оптимумі, якісної та безпечної продукції та в кінцевому рахунку економічної вигоди тощо.

В його основі біодинамічного господарювання є використання біодинамічних препаратів 500–507, які суттєво покращують життя і родючість ґрунту, якість та безпеку виробленої продукції. На жаль, в умовах України біодинамічне виробництво лише зароджується і створено всього дві ферми, тоді як на принципах органічного виробництва – близько двохсот.

Основний принцип виробництва продукції без використання синтетичних технологічних матеріалів – державний спеціалізований супровід щодо відсутності природних токсичних речовин і синтетичних препаратів, генетично модифікованих організмів у замкненому циклі, за якого виробники забезпечують свої фітоценози органічними добривами власних ферм, а тваринництво – кормами власних полів, а також реалізація сертифікованої, згідно міжнародних стандартів, продукції на персоніфікованих ринках.

Надзвичайно важливе місце за такого господарювання належить організаційно-технологічній методології, де ефективність діяльності таких ферм, в першу чергу, залежить від обґрунтованого підбору культур, що відповідали б природоохоронним та економічним принципам зі створенням різного типу фітоценозів з підвищеною стійкістю до біотичних та абіотичних чинників та на основі збалансованих сівозмін.

Дослідження свідчать, що перспективними видами рослин, які практично відповідають таким вимогам є спельта, полба, тритикале, сорго зернове, різновидності горіхів, глоду, шипшини, калини, горобини, айви, хеномелес японський, хурма віргінська, лимонник китайський, смородина золотиста, обліпіха, ліщина

звичайна, ірга, горобиноірга, мигдаль, лохини, абрикосослива шорсткуватоплода, кизильник, яблунегруша, грушеайва, груша найкарликовіша, ожина, горобиноаронія, горобиногруша, шовковиця, дерен тощо.

Цілісна система виробництва натуральної (органічної) фітопродукції повинна включати ряд окремо акцентованих ланок, зокрема: організаційно-технологічну методологію; правове та інформаційне забезпечення; сертифікацію процесу виробництва сировини і продукції на основі міжнародних стандартів; вирощування фітосировини у замкнутому циклі з тваринництвом і навпаки; природоохоронний захист рослин фітоценозів та їх продукції від біотичних, абіотичних та антропогенних чинників; збирання сировини, її транспортування та зберігання; переробку сировини з отриманням якісної й безпечної продукції; транспортування та зберігання продукції, її реалізацію на персоніфікованих ринках; споживання готової продукції. На сучасному етапі органічним виробництвом в Україні займаються більше 200 господарств на площі в межах 400 000 гектарів, що надзвичайно мало для умов нашої країни.

Принципи органічного сільського господарства згідно Міжнародної асоціації сільськогосподарського органічного руху (IFOAM) регулюють розвиток основ, програм і стандартів виробництва на основі: принципу здоров'я; принципу екології; принципу справедливості; принципу турботи тощо.

За такого підходу логічно, що класичне виробництво органічної сировини та продукції – це система організації та функціонування, на принципах міжнародних стандартів і сертифікації, природоохоронно- та економічно обґрунтованих господарств, де гармонійно моделюють закономірності проведення операцій з використанням природного походження (натуральних) технологічних матеріалів та контролю біоресурсів фітоценозів і тваринницьких ферм на основі одержаної в просторі й часі інформації про стан екосистем, з метою виробництва в асортименті та оптимумі якісної й безпечної продукції, її реалізації на персоніфікованих ринках і правильного споживання.

Важливе місце в успішному розвитку господарств, що виробляють фітопродукцію належить ефективному формуванню сталих різновидностей фіто смуг нового типу на заміну традиційних.

Саме фітосмуги нового типу повинні створити передумови щодо покращення стану довкілля, ролі природних регулюючих механізмів, збільшити продуктивність фітоценозів, що матиме, в свою чергу, суттєвий природоохоронно-економічний ефект.

На сучасному етапі фітосмуги формують на основі деревних, чагарникових (кущових) та трав'янистих видів рослин. Наприклад, в польових умовах, коли поля значних розмірів вкрай необхідно тимчасово розділити на менші, що залежить від особливостей використання технологічних матеріалів або ж інших параметрів, в ряді випадків, логічно використовувати лише трав'яністі види рослин для створення тимчасових смуг. У такому випадку сумнівним є термін лісосмуги. Нашими дослідженнями встановлено, що в таких випадках ефективними є фітосмуги, які створені на основі наступних видів рослин: кукурудза, соняшник, сорго, просо, топінамбур, міскантус тощо.

Викладене засвідчує, що на сучасному етапі більш логічним є термін фітосмуги, а не лісосмуги, з розподілом їх на деревні, кущові, трав'яністі та комбіновані в різних модифікаціях (рис. 2).

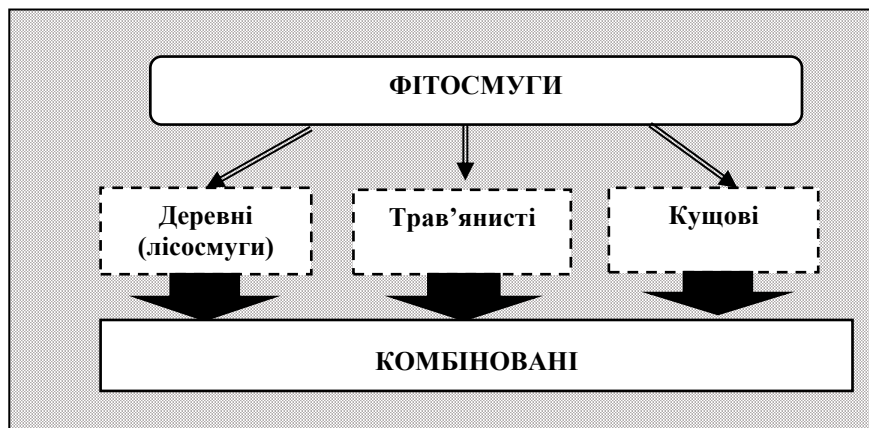

Рис. 2. Структурно-логічна схема фітосмуг

Такий підхід засвідчує, що на сучасному етапі вкрай необхідним є обґрунтування та розробка новітнього напрямку про закономірності формування та функціонування різновидностей екосистем фітосмуг. Без сумніву, що ефективно і природоохоронне формування та функціонування фітосмуг неможливе без наукового обґрунтування, поглиблених та прискорених досліджень та супроводу, що повинно забезпечити життєво необхідний науковий напрям. Саме така логіка засвідчує про нагальну необхідність ефективного розвитку вчення про фітосмути, а саме фітовінкулологія (фіто – рослина; вінкула – смуга; логос – вчення).

Фітовінкулологія – вчення про закономірності формування різновидностей екосистем фітосмуг, їх сталого та ефективного функціонування. Метою розвитку такого вкрай необхідного та перспективного напрямку є обґрунтування і розробка сталих, гармонійних та ефективних різновидностей фітосмуг в конкретних екосистемах з урахуванням принципів їх фітодизайну, відповідно естетичного задоволення, відпочинку, охорони навколишнього середовища, отримання продукції бджільництва, лікарської та іншої сировини, очищення довкілля від несприятливих чинників за рахунок фітонцидності рослин, гармонізації природних регулюючих механізмів, киснево-вуглецевого балансу тощо.

Під час створення органічних господарств необхідна організаційно-правова методологія їх функціонування, яка повинна враховувати: досвід розвитку господарств на території, ринок сировини та продукції на місцевому, державному та світовому ринку; Закони та підзаконні акти про органічне виробництво; стандарти та сертифікацію органічної продукції; перспективи реалізації готової продукції, а не сировини; особливості зберігання сировини і продукції; можливість переробки сировини в готову продукцію в господарстві; інформаційний супровід господарювання тощо.

В основі гармонізації розвитку органічного виробництва повинен бути основний принцип – одночасне виробництво рослинної та тваринної сировини і продукції на основі природоохоронного та економічно обґрунтованого господарювання.

В умовах України сертифікацію органічної продукції проводять близько 10 організацій, але найбільшим структурним підрозділом є Органік Стандарт, який сертифікує рослинну, тваринну та іншу продукцію на основі міжнародних стандартів, що дає змогу виробникам продавати її на міжнародному ринку та рівні.

Дослідження засвідчують, що основна особливість ведення культурних фітоценозів на природоохоронній основі у передових країнах світу це обґрунтована розораність сільськогосподарських угідь, яка, як правило, становить в межах 35–50 %. В Україні цей показник сягає 75–80 %. Така суттєва різниця розораності земель, поза сумнівом, значно збільшує популяцію шкідливих організмів, порушує природні регулюючі механізми й тому ускладнює захист рослин і погіршує стан навколишнього середовища. Відбувається це, в першу чергу, за рахунок значного та необґрунтованого внесення пестицидів, мінеральних добрив, прискорення ерозійних процесів.

Тому виведення, на основі природоохоронно-економічного обґрунтування, з орного обігу значної кількості сільськогосподарських угідь, особливо малопродуктивних та еродованих, переведення їх в культурно природні фітоценози за рахунок залуження та засадження дерев'янистими рослинами, стає нагальною потребою сьогодення. За цього потрібно враховувати такі основні особливості формування нових фітоценозів: фітодизайн, фітонцидність, стійкість до шкідливих організмів, очищуваність повітря і ґрунту, біостимуляція, можливість отримання насіння, здатність використання з кормовою, харчовою та лікувальною метою тощо. Прикладом такого підходу є вирощування традиційних та інтродукованих видів та сортів горіхоплідних та ягідних культур, коли природоохоронно-економічна ефективність таких фітоценозів суттєво перевищує більшість культурних фітоценозів.

Створенням екосистем і фітоценозів нового типу з використанням системи інформаційних фітотехнологій дозволить у майбутньому ефективно і системно коригувати в них природні регулюючі механізми та отримувати якісну та безпечну фітопродукцію.

ПОЛІТИКА ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ – ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Україна розвивається у напрямі інтеграції до ЄС, де важливими орієнтирами в економіці є впровадження у практику екологічних імперативів для збереження природи і її ресурсів та забезпечення безпеки суспільству. В аграрному секторі економіки, крім збереження довкілля, увага фахівців зосереджена на безпечності продуктів харчування. Наразі визнано, що перспективним напрямом екологізації сільськогосподарського виробництва та переходу до сталого (збалансованого) розвитку сільських територій є органічне виробництво. Його нормативні засади відображені у Спільній аграрній політиці ЄС як важлива складова сталого розвитку сільських територій. Україна, розвиваючи у себе органічне виробництво, має врахувати багаторічний законодавчий і практичний досвід Європейських країн, узгодити принципи цієї діяльності, а також отримати досвідчених торговельних партнерів.

Органічне сільське господарство останнім часом розвивається швидкими темпами як у ЄС, так і в Україні. Існує велика кількість організацій, які задіяні у регулюванні та вивчені органічного виробництва. До них належать Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), Міжнародний центр дослідження органічних агропродовольчих систем (ICROFS), Органік Епринтс (Organic Eprints), Альянс центру органічних досліджень (ORCA), Дослідницький інститут органічного сільського господарства (FiBL), Міжнародна спільнота з досліджень органічного сільського господарства (ISOFAR).

Програми стимулювання органічного виробництва розробляє IFOAM, а також сприяє розвитку, співробітництва та інноваціям в

органічному секторі³⁸. Для цього експертами IFOAM сформульовані основні принципи органічного сільського господарства, що стосуються: здоров'я, екології, справедливості та турботи³⁹.

Принцип здоров'я підкреслює важливість повноцінного розвитку та існування всіх складових екосистеми – біоти та її довкілля. Це проявляється у відсутності використання шкідливих речовин та виробництві екологічно безпечної продукції харчування. Принцип екології вказує на наближення органічного сільського господарства до природних процесів, що пов'язані з середовищем існування певних об'єктів, а також на необхідність збереження навколишнього природного середовища. Екологічні та соціальні відносини розглядаються у принципі справедливості, яка повинна бути між усіма залученими об'єктами. Принцип турботи поєднує мудрість досвіду, накопиченого багатьма поколіннями, а також новітні технології та останні розробки наукових досліджень. Стандарти ЄС щодо регулювання органічного виробництва ґрунтуються на цих принципах, зокрема: Regulation (EC) No 834/2007, Regulation (EC) No 889/2008, Regulation (EC) No 1235/2008⁴⁰.

Порівняння засад регулювання у країнах ЄС та принципів органічного сільського господарства, здійснене у працях ⁴¹, показало певні невідповідності, наприклад, недостатнім є висвітленням цінностей справедливості та біорізноманіття, утриманням худоби та ін. Україна також імплементує у своє

³⁸ Принципи органічного сільського господарства. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-40-47>.

³⁹ Овчаренко А.С. Міжнародні та регіональні програми підтримки та популяризації органічного виробництва / А.С. Овчаренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. пр. Серія, Економіка і менеджмент – 2017. – Вип. 28. – С. 42-46.

⁴⁰ List of EU organic regulations. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.ifoam-eu.org/en/organic-regulations/list-eu-organic-regulations>.

⁴¹ Padel S. (2018) Setting and reviewing standards for organic farming. In: Koepeke Ulrich (Ed.) Improving Organic Crop Production. 1st edition // Burleigh Dodds Science Publishing, Cambridge, chapter 13., pp. 345-364.

законодавство правові норми ЄС з регулювання розвитку органічного сільського господарства (рис. 1). Проаналізуємо їх відповідність загальноєвропейським принципам у цій сфері діяльності.

Стаття 3 Постанови 834/2007 вказує на необхідність збалансованого управління сільським господарством, що передбачає врахування природних циклів, збереження ґрунтів, водного середовища, рослин, тварин, підвищення рівня біорізноманіття, наголошує на відповідальному ставленні до природних ресурсів, дотриманні стандартів утримання тварин, вироблення високоякісної продукції та ін. Зазначені цілі тісно переплітаються з принципами органічного сільського господарства.

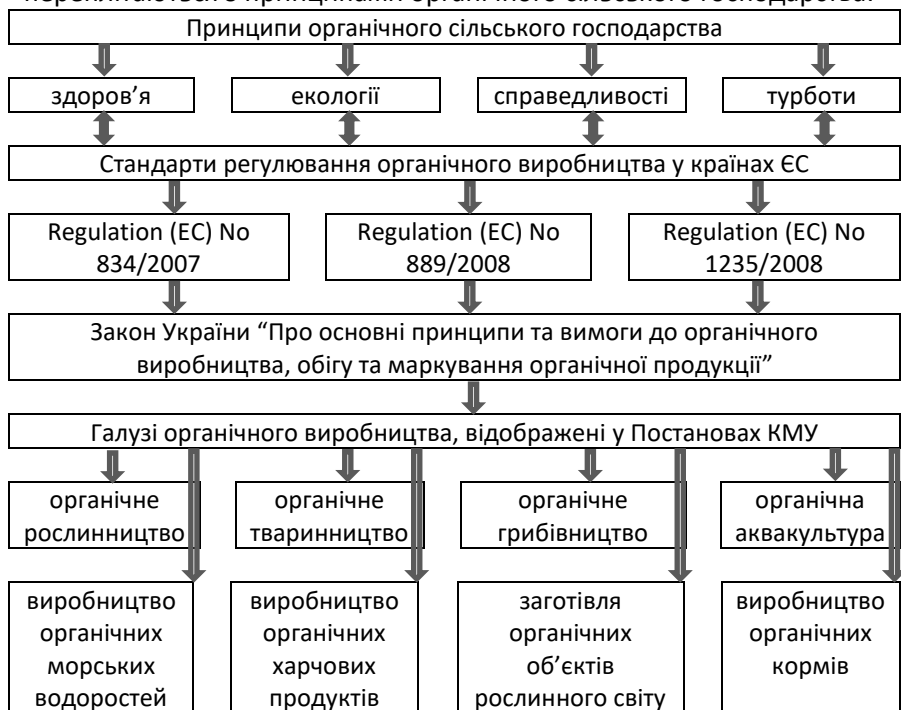

Рис. 1. Імплементація у законодавство України загальноєвропейських принципів органічного сільського господарства

Статті 4 та 5 цієї Постанови розкривають загальні та специфічні принципи органічного виробництва, викладені у Законі України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції” 2496-VIII, від 10.07.2018 (вступає у силу 02.08.2019 замість Закону України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” № 425-VII від 3 вересня 2013 р.). Фахівці передбачають, що прийняття цього Закону забезпечить дотримання загальних вимог до виробництва та обігу органічної продукції за галузями: органічне рослинництво (у тому числі насінництво та розсадництво); органічне тваринництво (у тому числі птахівництво, бджільництво); органічне грибівництво (у тому числі вирощування органічних дріжджів); органічна аквакультура; виробництво органічних морських водоростей; виробництво органічних харчових продуктів (у тому числі органічне виноробство); виробництво органічних кормів; заготівля органічних об’єктів рослинного світу (Стаття 13). Порядок виконання цього Закону затверджується Кабінетом Міністрів України. Ці вимоги базуються на Постанові Ради (ЄС) № 834/2007, де розглянуто правила виробництва для рослинництва, морських водоростей, тваринництва, водних тварин (Статті 12-15), переробки кормів, харчових продуктів, виробництва органічних дріжджів (Статті 18-20).

Незважаючи на те, що в усьому світі існують стандарти органічного виробництва та пов'язані з ними вимоги до сертифікації, досі приватні органічні стандарти та урядові нормативні акти (наприклад, до виробництва органічної аквакультури⁴²) розвивається повільно. Це зумовлено різними причинами. Хоча в ЄС визначено однакові загальні правила органічного виробництва та єдиний список основних речовин, які можуть бути використані для захисту органічних культур на всій території ЄС, проте держави-члени значно відрізняються за наявністю дозволених речовин та певних умов їх застосування.

⁴² Gould D., Compagnoni A., Lembo G. (2019) Organic Aquaculture: Principles, Standards and Certification. In: Lembo G., Mente E. (eds) Organic Aquaculture. Springer, Cham. DOI https://doi.org/10.1007/978-3-030-05603-2_1.

Дванадцять держав-членів мають офіційні реєстри засобів захисту рослин для використання в органічному сільському господарстві, а загальна кількість кваліфікованої продукції на країну варіюється від 11 в Литві до 576 в Італії⁴³. Загалом варто зазначити, що серед напрямів сільського господарства найшвидше в усьому світі розвивається органічне виноградарство, оскільки споживачі віддають перевагу винам, отриманим з органічних виноградників⁴⁴.

Принципи здоров'я та екології органічного сільського господарства здійснюються шляхом заборони генетично модифікованих продуктів (Стаття 9 Постанові Ради (ЄС) № 834/2007), або будь-якого неприродного або неконтрольованого впливу на геном живих організмів (Стаття 14 Закону України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції”). Спільним для норм як національного, так і зарубіжного законодавства у сфері використання ГМО під час виробництва харчових продуктів є порогове значення критерію вмісту ГМО в харчових продуктах, що становить 0,9%⁴⁵.

В Україні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яка контролює органи сертифікації та операторів органічного ринку.

Як у Постановах Ради (ЄС) № 834/2007, так і у Законі України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції” йдеться про підтримання

⁴³ Matyjaszczyk E. (2018), Plant protection means used in organic farming throughout the European Union. *Pest. Manag. Sci.*, 74: 505-510. doi:10.1002/ps.4789.

⁴⁴ Parga Dans, E., Alonso González, P. & Macías Vázquez, A. *Hum Ecol* (2019) 47: 135. Taste and Knowledge: the Social Construction of Quality in the Organic Wine Market <https://doi.org/10.1007/s10745-019-0051-1>.

⁴⁵ Лушпаєв С. Правове регулювання використання генетично модифікованих організмів під час виробництва харчових продуктів / С. Лушпаєв // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – 11. – С. 90–93.

високого рівня добробуту тварин. Але, на думку деяких науковців⁴⁶, у Законі України не прописані вимоги щодо пасовищ, зон їх розміщення, наявності доступу до водних джерел, їх стану та інших чинників. Це обумовлене тим, що для органічного тваринництва не кожне пасовище може використовуватися для випасання худоби.

Одним із найбільш дієвих інструментів екологічної політики товаровиробника у міжнародному просторі є екологічне маркування, у той час як сертифікація є системою контролю за безпекою продукції⁴⁷. Органічну продукцію маркують відповідними знаками, які підтверджують екологічний пріоритет продукції щодо вимог міжнародного стандарту ISO 14024⁴⁸. Маркування (Розділ VII Закону України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції”; Розділ IV Постанові Ради (ЄС) № 834/2007; Розділ III Постанови Комісії (ЄС) №889/2008) та сертифікація (Розділ VI Закону України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції”; Розділ V Постанові Ради (ЄС) № 834/2007) органічної продукції реалізують принцип справедливості по відношенню до виробників та споживачів органічної продукції. Умови та документи для імпорту органічної продукції розглянуті у Регламенті Комісії (ЄС) № 1235/2008. Для країн Європи імпорт відіграє важливу роль – не тільки для продукції, яка не може бути

⁴⁶ Проблеми законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції тваринництва / Т. Курман // Підприємництво, господарство і право: науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2018/2. – № 12. – С. 153-156.

⁴⁷ Козловцева В.А. Удосконалення інституціонального середовища стимулювання екологічно чистого виробництва в агропромисловій сфері: публічний та внутрішньо-корпоративний рівень / В.А. Козловцева // Агросвіт. – 2018. – № 13. – С.63-72.

⁴⁸ Дудар В.Т. Інституції і механізми регулювання ринку органічної агропродовольчої продукції [Електронний ресурс] / В.Т. Дудар // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2018. – Вип. 191. – С. 202-214. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdutsg_2018_191_22.

вироблена тут (як кофе чи банани), але і для місцевої (зернові)⁴⁹. Також членам Європейських держав не вистачає органічного насіння, але відповідно до Organic Regulation 2018/848, яке вступить в силу у 2021 році, фермери мають перейти на використання органічного посівного матеріалу (повністю до 1 січня 2016 року). Для того, щоб фермери мали доступ до достатньої кількості насіннєвого та посадкового матеріалу, нормами ЄС 834/2007 допускаються відхилення від використання неорганічних насіння або рослинного розмножувального матеріалу у тих випадках, коли вони недоступні з органічного виробництва. Відповідно до Статті 45 Регламенту ЄС, що застосовується до Регламенту 889/2008, дозвіл на використання насіння, отриманого методами не органічного виробництва, може бути надано лише у деяких випадках⁵⁰. Звичайно, наразі у господарствах не вистачає органічного насіння, але його пошук мотивує виробників для збільшення об'ємів органічного насінництва.

Національні або регіональні органи влади європейських країн підтримують органічне виробництво відповідними планами дій, стратегіями для досягнення цілей політики, субсидіями. Наприклад, за використання органічного насіння (Естонія, Чехія, Словенія, Литва), після тренінгів, навчання (Латвія), тестів (Румунія). У Німеччині, крім прямих субсидій фермерам, федеральні та регіональні органи державної влади також підтримують ініціативи збуту та розвиток виробничо-збутових ланцюгів⁵¹. Частина

⁴⁹ Willer H., Schaack D., Lernoud J. (2019) Organic Farming and Market Development in Europe and the European Union. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2019. Research Institute of Organic Agriculture FiBL and IFOAM — Organics International, Frick and Bonn, pp. 217-254.

⁵⁰ Alexandra Fuss, Tina Kovács, Tove Mariegaard Pedersen, Maaike Raaijmakers, Freya Schäfer, Xenia Gatzert, Katharina Brühl, Matteo Petitti, Riccardo Bocci (2018), How to implement the organic regulation to increase production & use of organic seed policy recommendations for national and regional authorities. LIVESEED project.

⁵¹ Грановська В.Г. Механізми стимулювання розвитку підприємств органічного сектору: адаптація світового досвіду / В.Г. Грановська // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 9. – С. 384–390.

господарств без субсидій припиняє свою діяльність. Проте, з соціально-економічних причин, розвиток органічного землеробства може призводити до “конвенціоналізації” органічного землеробства⁵² через збільшенням чисельності ферм, які спеціалізуються або на рослинництві, або на тваринництві. Це підриває принципи органічного землеробства і віддаляє агроєкосистеми від природних.

Україна має високий аграрний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції: придатні ґрунти (особливо чорноземи з високим вмістом гумусу), сприятливі кліматичні умови помірного поясу, великий відсоток сільського населення та ін. Але основними проблемами, що перешкоджають повноцінному розвитку органічного сільського господарства, є недовіра населення до дотримання вимог маркування, сертифікації та виробництва, низький рівень платоспроможності населення, низька екологічна свідомість та ін.

У державних програмах України щодо розвитку аграрної сфери екологізація має переважно декларативний характер без наведення необхідної конкретики (термінів реалізації завдань, пріоритетності та етапів реалізації та ін.)⁵³. Новак Н.П.⁵⁴ пропонує вирішення цих питань через фінансову підтримку з боку держави селянським та фермерським господарствам у період їх переходу на виробництво органічної продукції, а також на сертифікацію першої виробленої на цих засадах продукції, принципи індивідуального

⁵² Peigné J., Casagrande M., Payet V., David C., Sans F., Blanco-Moreno J., Mäder P. (2016). How organic farmers practice conservation agriculture in Europe. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 31(1), 72-85. doi:10.1017/S1742170514000477.

⁵³ Марушевський Г.Б. Інтеграція екологічної політики в аграрну політику в ЄС та Україні / Г.Б. Марушевський // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 3. – С. 79-83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_3_19.

⁵⁴ Новак Н.П. Формування і реалізація стратегічних засад розвитку органічного виробництва у сільськогосподарських підприємствах / Н.П. Новак // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 4. – С. 74-77. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_4_18.

підходу до кожного господарства в основі діяльності дорадчо-консультаційних організацій.

За Мартинюком А.⁵⁵, державне стимулювання може бути реалізовано через фінансову підтримку, пільгове оподаткування, підвищення розміру доплат до закупівельної ціни, пільгові ціни на послуги та засоби виробництва, популяризацію органічної продукції, створення розгалуженої інфраструктури ринку органічних продуктів. Моштіц Н. та ін.⁵⁶ з досвіду Болгарії як прикладу нової держави-члена ЄС, що впроваджує політику щодо органічного сільського господарства, рекомендують підвищити ефективність політики за рахунок досвіду усіх суб'єктів органічного сектору, включаючи організаторів органічного виробництва, а також політиків, органічних організацій, споживачів та академічних експертів.

В Україні наявність земельних ресурсів для органічного сільського господарства дає широкі можливості. Кирилов Ю. та ін.⁵⁷ бачать розвиток органічного виробництва та його переваги на світовому та внутрішньому ринках за умов: державної фінансової підтримки трансформації, сертифікації, просування продукції; інформаційно-освітньої діяльності; заохочення співпраці між агентами ланцюжка постачання; впровадження законодавства. Суттєвою державною фінансовою підтримкою фермерським господарствам України у процесі переходу до виробництва органічної продукції (до 500 тис. гривень) є Постанова Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку використання коштів,

⁵⁵ Мартинюк А. Сучасний стан виробництва органічної продукції в Україні / А. Мартинюк // *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal*. – 2017. – Vol. 3, № 4. – С. 109-123. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/areis_2017_3_4_11.

⁵⁶ Moschitz H., Stoeva S., Slavova P., Pickard D., Georgieva Z. and Stolze M. (2018), *Rethinking Organic Farming in the Post-Socialist Context: Lessons from Bulgaria*. *EuroChoices*, 17: 40-45. doi:10.1111/1746-692X.12153.

⁵⁷ Kyrylov Y., Thompson S.R., Hranovska V., Krykunova V. (2018), *The world trends of organic production and consumption*. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 40(4), 514–530. Retrieved from <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsr/bid/article/view/198>.

передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам” із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 609 від 08.09.2016 р.

Савенко Г.Є. пропонує розробити та прийняти Національну програму розвитку органічного виробництва аграрної та харчової продукції, а також запровадити національні агроекологічні вимоги і стандарти якості та безпеки органічної продукції відповідно до регламентів ЄС⁵⁸. Як зазначається у Спільній аграрній політиці ЄС, “лише за умов проведення ринково-орієнтованої політики, направленої на розвиток сільської місцевості, охорону навколишнього середовища та безпеку продуктів харчування, можна буде стимулювати розвиток сільського господарства в Україні, підвищити рівень життя сільського населення та бути готовим до приєднання до ЄС”.

Отже, формування та ширше й ефективніше впровадження основ управління органічним виробництвом є необхідною умовою для ефективного функціонування економіки на основі принципів сталого розвитку, що забезпечує системну гармонізацію двох складових екологічної політики – екологічну безпеку суспільства та охорону навколишнього природного середовища – базових основ збереження сприятливих умов життя для всього живого.

*Сута Є.М., ст. викладач
Херсонський національний технічний університет*

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИНОРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Актуальність дослідження тенденцій та перспектив розвитку виноробних підприємств України зумовлене тим, що стабільне функціонування підприємств даної галузі АПК відіграє вагомий роль у

⁵⁸ Савенко Г.Є. Органічне сільське господарство ЄС: тенденції розвитку та досвід регулювання / Г.Є. Савенко // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – 2017. – Т. 28 (67). – № 1. – С. 52-56.

забезпеченні населення цінними продуктами харчування, а підприємств - виноробною сировиною, сприяє наповненню коштами місцеві бюджети, чим впливає на загальноекономічний розвиток держави в цілому.

Дослідженню стану функціонування виноробних підприємств і виявленню особливостей розвитку галузі присвячено ряд праць вітчизняних вчених, зокрема, Авідзби А.М., Бузні А.Н., Матчиної І.Г., Волинкіної Д.Б., Гаркуші О.М., Загоруйко В.А., Каламан О.Б., Короткової О.В., Мармуть Л.О., Рибінцева В.О., Саблука П.Т., Сілецької Н.В., Тарасюк А.В., Фурдак М.М., Черемісіної С.Г., Шальневої В.В. та інших. Вищезгадані автори зробили вагомі внески та надали слушні пропозиції щодо питань розвитку галузі.

Виноград у свіжому вигляді, різноманітних сортів, є цінним продуктом харчування. Продуктами переробки винограду є вино виноградне, шампанське, коньяк, ізюм, кишмиш, виноградний сік та інше. В Україні виробництво ізюму і кишмишу повністю відсутнє. Потреба у цих продуктах певним чином задовольняється тільки за рахунок імпорту, проте не повністю. По Україні попит перевищує пропозицію⁵⁹.

Однією з ключових проблем галузі є недостатньо розвинута культура споживання вина. Згідно досліджень проведених Каліфорнійським інститутом вина у 2012 році Україна отримала 88 місце за рівнем споживання вина на душу населення. Даний показник склав 4,61л/особу. Для порівняння, у Франції споживання на душу населення складало 44,19 л /особу, у Словенії - 43,47 л/особу, Хорватії – 42,59 л/особу, Португалії -40,93 л/особу, Італії – 37,54 л/особу. Споживання вина в Україні завжди було традиційне, хоча і більшість експертів стверджують, що культура споживання вина в Україні є ще нерозвинутою у порівнянні з країнами Західної Європи. Згідно оприлюдненого Всесвітнього звіту по здоров'ю та алкоголю у 2014 році в структурі споживання алкогольних напоїв 48% займають міцні алкогольні напої, 40% - пиво, вино – лише 9% (рис.1).

У Європейських країнах структура споживання алкогольних напоїв інша, тут спостерігається тенденція сталого досить високого

⁵⁹ Дудник М.О. Виноградарство: навч. посіб. / М.О. Дудник, М.М.Коваль, І.М.Козар [та ін]. Київ, 1999. 288 с.

рівня споживання вина і зниження обсягу споживання міцних алкогольних напоїв. Зокрема в структурі споживання 32,9% займають міцні алкогольні напої, пиво - 39,9%, вино - 25,7 %, інші алкогольні напої -1,5%.

Згідно даних Державної служби статистики за рівнем забезпеченості виноград в Україні належить до одного з небагатьох видів сільськогосподарської продукції, за якими цей показник становить менше 100%, а саме у 2013 році цей показник склав 71,8 % (для порівняння: зерна 161%, овочів, баштанних -105,8%, молока і молочних продуктів - 104,6%), а у 2015 році 92,3% (для порівняння: зерна 238,9%, яєць 113%). Саме тому збільшення обсягів виробництва винограду і підвищення рівня культури споживання вина і вино продукції слід розглядати як пріоритетне завдання розвитку виноробних підприємств і виноробної галузі в цілому.

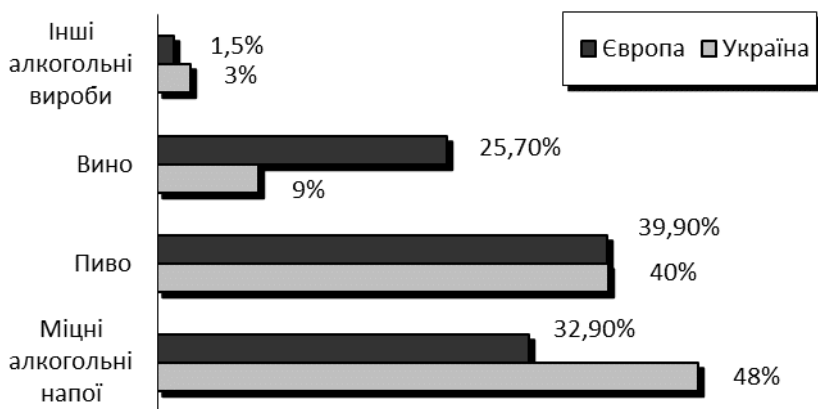

Рис. 1. Структура споживання алкогольних напоїв в Європі та Україні*

Джерело: складено на основі Global status report on alcohol and health – 2014.

На цей час установлені зони промислового виноградарства на Україні, що охоплюють південні регіони, зокрема, АР Крим, Одеську, Миколаївську, Херсонську й частково Запорізьку області та Закарпаття. Згідно Виноградного кадастру затвердженого Міністерством аграрної політики від 23.05.2008 №327, на території України існує 15

виноградарських зон (макрозон), які є основою для сорторайонування і 58 природно-виноградарських районів (мікрозон) найбільшого поширення. Зокрема, в Автономній Республіці Крим нараховується 6 макрозон і 12 мікрозон, в Одеській області – 3 і 16, Херсонській – 2 і 10, Миколаївській – 2 і 7, Закарпатській – 1 і 12 та в Запорізькій – 1 і 6, відповідно. Херсонська область відноситься до Лівобережної степової та Правобережної нижньо-дніпровської виноградарських макрозон з районуванням по 10 мікрозонам. Найбільшу питому вагу зрошуваних виноградників серед регіонів має саме Херсонська область – 58,5 %, з них у місті Нова Каховка – 26,1 %, Білозерському районі – 13,7, Бериславському – 8,2, Голопристанському – 6,3.

До 2014 року найбільшу питому вагу за виноградними площами серед областей України займала Одеська область (43%). Друге місце займала АР Крим (24%). Миколаївська і Херсонська область мали однакову питому вагу у структурі розподілу виноградних площ (по 8%), Закарпатська область (6%) і інші області складають 10 %.

Таблиця 1

**Структура географічного розміщення площ виноградників
в Україні, 2017 р.**

Область України	Площа, тис. га*	Питома вага області, %	Валовий збір винограду, тис. т*	Питома вага області, %
Одеська	26,0	63,0	253,6	61,9
Херсонська	4,6	11,1	40,8	10
Миколаївська	5,4	13,1	51,3	12,5
Закарпатська	3,4	8,2	25,3	6,2
Запорізька	0,3	0,7	7,3	1,8
Дніпропетровська	0,3	0,7	5,4	1,3
Інші області	1,3	3,2	25,9	6,3
Разом в Україні	41,3	100	409,6	100

Джерело: побудовано а основі Статистичного збірника «Рослинництво 2017» без урахування АР Крим.

У 2014 році, з урахуванням політичної і економічної ситуації, що склалась в Україні, зважаючи на те що на сьогоднішній день виноградарство і виноробство Криму випало із сегменту даної галузі АПК України, структура географічного розміщення змінилась. 98% великих промислових виноградників, які залишились в Україні, зосереджені у Одеській, Херсонській, Миколаївській і Закарпатській

областях.⁶⁰

Найбільшу питому вагу в структурі насаджень складають площі виноградників у плодоносному віці, які знаходиться в Одеській області — 26,0 тис. га (63%). Значними є також насадження виноградників у Миколаївській — 5,4 тис. га (13,1%), Херсонській — 4,6 тис. га (11,1%) і Закарпатській — 3,4 тис. га (8,2%) областях. У цілому в перелічених областях за даними 2017 року зосереджено 95,4% усіх насаджень винограду. Динаміка площ виноградних насаджень, валового збору і врожайності по Україні наведена у табл. 2.

Мінімальні значення зміни валового збору винограду у відношенні до попереднього року спостерігається у 1995 році (54,67%), 2001 році (65,37) та 2006 році (67,94%). Максимальне значення даного показника спостерігається у 2003 році (140,67) та 2013 році (126,1%).

В Україні, за даними порівняльного аналізу статистичної звітності у 2017 р., під виноградними насадженнями у плодоносному віці усіма категоріями господарств було зайнято 41,3 тис. га, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах — 28,6 тис. га, або 69,2 %. та господарств населення 12,7 тис. га., або 30,8%. Слід звернути увагу що за офіційними статистичними даними 1990 року такі області як: Житомирська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черновецька взагалі не займались вирощуванням винограду. У 2017 році обсяг валового збору винограду у цих областях складає від 0,1 у Житомирській області до 1,2 тис. т. у Чернівецькій області.

Площа насаджень виноградників в усіх категоріях господарств за період 2012-2017 рр. суттєво не змінювалася, проте все ж спостерігається певний негативний тренд на їх зменшення в середньому на 2 тис. га щороку. Скорочення виноградних площ відбувається по причині старості лози, хвороб, виснаження ґрунту та іншого.

⁶⁰ Ємцев В.І. Особливості формування конкурентоспроможності підприємств виноробної промисловості України / В.І.Ємцев // Національна економіка. 2015. №5.С.36-45

Таблиця 2

**Динаміка площ насаджень, валового збору
і врожайності винограду в Україні**

Рік	Площа виноградних насаджень у плодоносном у віці, тис.га	Урожайність, з 1 ц/га	Валовий збір, тис. тонн	Відношення валового збору винограду до попереднього року, %
1990	143,3	58,3	836	-
1995	138	33,2	457,3	54,67
2000	99,4	51,7	513,8	112,47
2001	105	35,4	335,16	65,37
2002	103	39,6	359,36	106,85
2003	86	59,0	504,9	140,67
2004	83	45,2	374,0	74,06
2005	81	54,9	442,6	118,45
2006	76	39,7	300,9	67,94
2007	71	50,5	359,7	119,60
2008	71	58,6	415,3	115,28
2009	71	66,0	468,7	113,01
2010	68	60,3	407,9	87
2011	69	75,5	521,9	127,94
2012	68	67,2	456,0	87,36
2013	67,1	85,8	575,4	126,10
2014	44,2	98,6	435,6	75,83
2015	41,6	90,4	376,1	86,3
2016	42,7	88,4	377,5	100,4
2017	41,3	99,3	410,1	108,6

Тенденції зміни площ валових зборів закордоном також носить негативний характер. Проте причини цього процесу закордоном і в Україні різні. Закордоном вони пов'язані з надлишком виготовленої продукції та необхідністю обмеження її виробництва, що виявляється у скороченні площ, обмеженості врожайності та зміни структури виробництва. Скорочення закордоном здійснювалося за рішенням уряду, яке при цьому взяло на себе обов'язки по відшкодуванню збитку виробникам, як наприклад, у Франції. В Україні ж скорочення площ здійснювалося не стільки за рахунок зниження попиту на

виноградно-виноробну продукцію, скільки за відсутністю фінансових коштів у господарств⁶¹.

В Україні зараз є 46 тисяч га виноградників, 61 виробник і лише 4 сімейних виноробні, що мають ліцензію на виробництво вина. Для порівняння, у Франції – 840 тисяч га, 65 тисяч виробників і 15 тисяч сімейних виноробень. Незабаром ситуація може змінитися і винарень в Україні може побільшати, адже в Україні було спрощено процедуру отримання ліцензії для таких підприємств.

Особливістю галузі виноградарства є порівняно тривалий цикл виробництва. П'ять років потрібно лише на вступ винограднику в плодоношення, два роки – на виробництво вина ординарного, а для марочних вин, шампанського і коньяків – значно більше, тому питання залучення в галузь довгострокових інвестицій стоїть досить гостро. Виноградарству і виноробству потрібні інвестиції на тривалий час, і розрахунок за кредитними ресурсами тут можливий лише на восьмий-дев'ятий рік після закладки винограднику.⁶²

В умовах сьогодення існує ряд фінансових, економічних і ресурсних проблем, що стримують розвиток галузі. Проблемними для галузі залишаються питання забезпечення спеціалістами-виноробами. Вітчизняні ВНЗ щорічно випускають близько 150 молодих спеціалістів-виноробів, з яких лише 2-5% можуть працевлаштуватись на підприємствах. Низька привабливість науково-дослідної роботи формують вкрай загрозливу тенденцію кадрового забезпечення розвитку галузі.⁶³ Найгостріша проблема в кваліфікованому управлінському персоналі вищої ланки, необхідному для маркетингового просування та позиціонування продукції на світовий

⁶¹ Попова М.М. Сучасний стан виноградарства і виноробства України та роль її окремих регіонів у розвитку галузі /М.М.Попова // Бізнесінформ №7 2014.с.136-142.

⁶² Нестеренко О.С. Тенденції та перспективи розвитку виноробної галузі в Україні / О.С. Нестеренко // Молодий вчений. – 2015. – № 2(17). - С. 192–196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/104.pdf>.

⁶³ Павлова О.С. Актуальні проблеми розвитку виноградарства та виноробства // Економіка харчової промисловості . 2009. №4. С.35-39.

ринок.⁶⁴

Жорстка конкуренція на ринку вина зі світовими лідерами диктує необхідність підвищення якості виноробної продукції України, при цьому повинна супроводжуватись зниженням її собівартості. Істотним резервом зниження собівартості вина в Україні є підвищення врожайності винограду й ефективне його використання шляхом впровадження безвідходних технологій. При переробці винограду на виноматеріали утворюється приблизно 15-20% вторинних продуктів (відходів), раціональне використання яких дає можливість отримати додатково продукти, які являють собою значну цінність для ряду галузей народного господарства.⁶⁵

Однією з основних причин теперішнього критичного стану виноградарства і виноробства є те, що галузь практично втратила істотні обсяги державної підтримки за рахунок збору на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства.⁶⁶ У 2010 році на підтримку цих галузей було виплачено 489,13 мільйонів гривень, то у 2014 році - лише 44 мільйона, а у 2015 році ця підтримка була повністю скасована.

Фахівці Інституту виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова стверджують, що ефективною формою господарювання в аграрному секторі України можуть бути приватні та фермерські господарства, що спеціалізуються на виробництві винограду. Перспективність їх розвитку обумовлена тим, що виноградарство – одна з найінтенсивніших галузей сільськогосподарського виробництва. Тому, зокрема, приватні та фермерські господарства, при вирішенні належним чином організаційних та виробничо-економічних питань, можуть бути прибутковими, особливо за умов господарювання на порівняно

⁶⁴ Лазарева Є.В. Дослідження динаміки змін якості кадрового потенціалу підприємств з виробництва виноградних вин (на прикладі Одеського регіону)/ Є.В. Лазарева, В.Л. Світлична // Економіка харчової промисловості 2014. № 2 (22). С.39-43.

⁶⁵ Осипов В. Виноградарство та виноробство України, сучасний стан, проблеми, тенденції розвитку/ В.Осипов, Л.Осипова// Економіст. 2015. № 5. С.28-31.

⁶⁶ Ємцев В.І. Особливості формування конкурентоспроможності підприємств виноробної промисловості України / В.І. Ємцев // Національна економіка. 2015. № 5. С.36-45.

невеликих земельних угіддях. На частку цих господарств припадає приблизно половина площі насаджень, спостерігається тенденція до зростання їх ролі у виробництві винограду.

Рис. 2. Динаміка надходження та використання коштів збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, млн. грн*

*за 2017, 2018 рр. наведено лише сума надходжень, млн.грн

Проблеми розвитку фермерських господарств пов'язані з високою капіталоемністю створення сучасного винограднику та довготривалістю його окупності. Таким чином, для створення фермерських виноградарських господарств необхідна особлива державна підтримка, це, насамперед, надання коштів на закладання та догляд за молодими насадженнями за рахунок «1,5% збору» на розвиток виноградарства. Але практика світового виноградарства показує, що саме дрібний і середній виробник є творцем і власником вин найвищих категорій якості. Це винороби Франції, Німеччини, Угорщини. Наприклад, у Німеччині 70 тисяч фермерів забезпечують утримання 100 тисяч гектарів виноградників.⁶⁷

⁶⁷ Мулюкіна Н.А. Майбутнє українського виноградарства за малим фермером. URL: <http://infoindustria.com.ua/wp-content/uploads/2012/02/Vinograd-spetsvyipusk-2016.pdf> (дата звернення 15.09.2017).

У країнах ЄС садівнича та виноградарська-виноробна галузі отримують державну підтримку у вигляді дотацій або субсидій із спеціальних фондів, які існують для фінансування загальнодержавних і галузевих програм, створення багаторічних насаджень, технічного оснащення галузей, науково-дослідної діяльності у сфері садівництва і виноградарства. У Німеччині, Італії, Франції функціонує система державної підтримки виноградарства, яка складається із субсидій і дотацій за рахунок місцевого бюджету, фондів федерального (регіональних) бюджету та фондів Євросоюзу.

У Болгарії передбачено державні субсидії із спеціального бюджетного фонду «Землеробство», які спрямовують на закладення нових виноградників і розкорчування старих насаджень, закупівлю спеціальної техніки та покриття витрат з оподаткування агропідприємств. У Польщі держава виділяє значну фінансову компенсацію агроекспортерам. Крім того, аграрії одержують по 100 тис. євро на закладання багаторічних насаджень, придбання техніки, будівництва холодильників, тощо.⁶⁸

У 2018 році Урядом було суттєво збільшено державну підтримку садівництва та передбачено 300 млн грн у Державному бюджеті – 2018 за програмою «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними», а також оновлено процедуру розподілу коштів держпідтримки між професійними виробниками та передбачене фінансування галузі за напрямками відшкодування вартості садивного матеріалу та будівництва нових фруктових насаджень. Всі нові промислові насадження плодово-ягідних культур, закладені у 2018 році, були профінансовані Урядом шляхом компенсації 80% вартості садивного матеріалу, що в цілому склало 261 млн грн., що були виплачені фермерам з 22 областей України.⁶⁹

Для підтримки і регулювання діяльності вітчизняного

⁶⁸ Боремський А.С. Проблемні питання розвитку виноградо-виноробної галузі України і шляхи їх вирішення //Наукові праці НУХТ 2014. Т.20, №3 С. 71-75.

⁶⁹ Уряд повністю профінансував розвиток садівництва у 2018 році /URL: <http://ukrsadprom.org/blog/uryad-povnistyu-profinansuvav-rozvytok-sadivnytstva-u-2018-rotsi/>

виноградарства і виноробства на державному рівні була прийнята низка нормативних актів. Зокрема, 20 вересня 2016 року було скасовано обов'язкову ліцензію на оптову торгівлю винопродукцією, виготовленою з власного виноматеріалу. Прийнятий Закон України «Про виноград і виноробну продукцію» в свою чергу дозволить вийти на ринок малим і середнім виноробним підприємствам і сприятиме розвитку виноградарсько-виноробної галузі в цілому.

У 2018 році Президент України підписав закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку виробництва терруарних вин та натуральних медових напоїв». З набуттям чинності закону винороби позбудуться необхідності отримувати майже 160 дозвільних документів для отримання ліцензії на виробництво. Раніше через бюрократію в Україні таку ліцензію винороби могли отримувати роками. При цьому вимоги для отримання ліцензії були однаковими як для великих лікєро-горілчаних заводів, так і для малих виноробних підприємств. Відтепер, для запуску дрібного виноробного підприємства, яке не передбачає використання спирту, достатньо надати декларацію щодо матеріально-технічної бази виробництва, а також договір з акредитованою лабораторією. Водночас для малих виноробів передбачено обмеження: вони повинні виробляти не більше 10 тис декалітрів на рік та обов'язково використовувати власні, а не придбані виноматеріали. Очікується, що ухвалення закону призведе до збільшення кількості малих винарень, детінізації та легалізації виробництва вина, зростання експорту та збільшення робочих місць у сільській місцевості. Автори проекту також розраховують, що збільшення кількості малих винарень призведе до збільшення надходжень у бюджет⁷⁰.

Безумовно, ключове питання, яке гальмує розвиток галузі, – це акцизи. Перші акцизи були введені в США для боротьби з надприбутками корпорацій. Сьогодні акцизи в Україні в основному запроваджуються на тютюнову та алкогольну продукцію. Але в Європі,

⁷⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку виробництва терруарних вин та натуральних медових напоїв / URL:https://censor.net.ua/ua/news/3061803/poroshenko_zatverdyl_sproshchene_litsenzuvannya_dlya_dribnyh_vynorobiv.

де є безліч виноробів, з вином працюють як з харчовим продуктом. Щоб бути з ЄС в єдиних умовах, Україні потрібно скасувати гриф підакцизності на натуральні продукти без додавання етилового спирту. Натуральні напої не повинні бути підакцизними.⁷¹

Для вирішення існуючих проблем необхідна розробка комплексних заходів щодо покращення контролю за рівнем якості на всіх етапах виготовлення продукції, підвищення технічного рівня і технологічної культури виробництва, посилення боротьби з фальсифікатом та виготовленням низькоякісного вина, підміною марок і сортів. Реалізація заходів щодо розвитку виноробних підприємств вимагає значних інвестицій і високої інноваційної активності. Вирішення комплексу вищезазначених проблем можливе лише при цілеспрямованій узгодженій роботі освіти і науки, та пильної уваги і допомоги з боку держави.

Проведене дослідження особливостей функціонування виноробних підприємств в сучасних умовах дозволяє сформулювати наступні напрями розвитку:

1) підвищення ефективності шляхом оновлення матеріально-технічної бази підприємства та впровадження екологічно безпечних ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій;

2) розвиток сировинної бази виноробних підприємств на основі впровадження інноваційно-інтенсивних технологій виробництва, підвищення врожайності шляхом використання прогресивних технологій та новітніх зрошувальних систем;

3) впровадження заходів з метою збільшення обсягів винограду і виготовленої винопродукції;

4) впровадження безвідходних технологій, тобто отримання вторинних продуктів при переробці винограду на виноматеріали, які представляють значну цінність для ряду галузей народного господарства;

5) оптимізації виробничих процесів з метою скорочення

⁷¹ Робимо ставку на виробництво плодово-ягідних вин і медових напоїв: ключова дискусія професіоналів може змінити правила бізнесу та бюрократії / URL:<http://techdrinks.info/ru/news/robymo-stavku-na-vyrobnytstvo-plodovo-yahidnykh-vyn-i-medovykh-napov-klyuchova-dyskusiya-profesionaliv-mozhe-zminyty-pravyla-biznesu-ta-byurokratii>.

витратного циклу без порушень технології виробництва (запровадження безперервних способів обробки виноматеріалів);

6) оптимізація джерел фінансування (власних, залучених, позикових) виробничого процесу у піки ділової активності та забезпечення їх раціональної структури протягом року;

7) впровадження заходів щодо інноваційно-інвестиційного зміцнення матеріально-технічної бази;

8) формування ефективної системи управління трудовими ресурсами, участь підприємств у програмах ВНЗ побудованих на засадах дуального навчання з метою залучення молодих фахівців для подальшої роботи;

9) підвищення культури споживання винопродукції шляхом застосування маркетингових заходів: проведення дегустацій, розвитку винного туризму, участь у спеціалізованих виставках;

10) Використання передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою покращення якості продукції та підвищення її конкурентоспроможності.

Вищезазначені напрями дозволять на основі позитивно-направлених кількісно-якісних змін на підприємстві підвищити конкурентоспроможність та ефективність функціонування і, на нашу думку, є перспективними для подальшого розвитку виноробних підприємств України.

Федонюк Т.П., д.с.-г.н. доцент

Пазич В.М., к.с.-г.н., доцент

Федонюк Р.Г., аспірант

Житомирський національний агроекологічний університет

Петрук А.А., перший заступник начальника

Державна екологічна інспекція у Рівненській області

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ БЕЗПЕКИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Водна Рамкова Директива ЄС 2000/60/ЄС – це інтегрована та амбітна складова екологічного законодавства ЄС, яка спрямована на збереження, відновлення та управління водними ресурсами та якістю води на території Європейського Союзу. Вона спрямовує співпрацю у галузі управління водними ресурсами, при цьому основоположними факторами при визначенні складових компонентів ландшафтів окреслені природні географічні формації, а саме річкові басейни та суббасейни.

Імплементация Водної Рамкової Директиви ЄС 2000/60/ЄС встановлює ряд загальних технічних проблем для держав-членів, Комісії, країн-кандидатів, а також інших зацікавлених сторін. Слід відзначити, що більшість європейських річкових басейнів є міжнародними, трансграничними, що займають значні території незалежно від адміністративних і територіальних меж. Саме тому, розуміння загальної стратегії дій та підхід до її реалізації мають релевантне значення для успішного і ефективного виконання.

Для вирішення проблем управління водними ресурсами та збереження якості водних екосистем спільно та скоординовано державами членами Європейського співтовариства та Комісією було узгоджено Спільну стратегію імплементації Водної Рамкової Директиви ЄС (Common Implementation Strategy (CIS) for the Water Framework Directive). Нині імплементація положень Водної Рамкової Директиви ЄС 2000/60/ЄС на території Східної Європи набуває надзвичайної актуальності. Оскільки моніторинг стану поверхневих та підземних вод вимагає конкретних систем оцінки, і вкрай важливо, щоб країни-члени забезпечували використання

єдиних ключових критеріїв у програми заходів. Сучасні методики оцінки якості води, які використовуються контролюючими службами у країнах пострадянського простору зводяться до констатації наявності певних рівнів вмісту токсичних речовин у воді, при цьому нівелюється їх вплив на низку мешканців водойм. В останні роки зростає необхідність і значущість операцій стратегічного рівня, спрямованих на забезпечення інтегрованої оцінки екологічної стійкості водних екосистем. Така інтегрована оцінка передбачається і Водною Рамковою Директивою ЄС 2000/60/ЄС, однак на території Східної Європи, і в тому числі території України, яка характеризується специфічними геолого-геоморфологічними та кліматичними умовами, а також інтенсивним антропогенним тиском на усі складові екосистем, вона потребує особливого підходу.

Не зважаючи на те, що Водна Рамкова Директива ЄС 2000/60/ЄС передбачала реалізацію своїх положень до 2015 року, на території України особливої уваги вона набула лише після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 р. Таким чином, вивчення досвіду європейського співтовариства у реалізації водної політики сприятиме завершенню структурних реформ у галузі управління водними ресурсами та моніторингом якості води.

Загалом заходи плану імплементації Водної Рамкової Директиви передбачали проведення низки заходів, які умовно поділяються на категорії нормотворчих, інституційних, організаційних, координаційних та спільних.

Слід наразі констатувати завершення проведення етапу нормотворчих заходів. Так, наприкінці 2016 року було оприлюднено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водних ресурсів за басейновим принципом» (від 04.10.2016. № 1641 –VIII). Цим наказом визначено імперативи щодо імплементації системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом.

Згодом низкою наказів Мінприроди ці процеси було організовано у єдиний механізм. Таким чином, Наказом

Мінприроди «Про виділення суббасейнів та водогосподарських ділянок у межах встановлених районів річкових басейнів», №25 від 26.10.2017 р., яким було визначено основні вектори імплементації Водної Рамкової Директиви ЄС щодо охорони річкових басейнів України. Саме цим законодавчим актом окреслено гідрографічне та господарське районування річкових басейнів України, заплановано розробку планів управління річковими басейнами України, окреслено питання визначення водогосподарського балансу.

Суттєвий крок у питаннях запровадження європейської моделі управління водними ресурсами та якістю води на території України був зроблений у поточному році Наказом Мінприроди «Про затвердження Методики віднесення масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод....» №5 від 14.01.2019 р., який ініціював впровадження методики розмежування масивів поверхневих вод за класами екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод, а також віднесення штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного потенціалу штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод. Цим Наказом також передбачається створення типоспецифічної класифікації для кожного окремого масиву поверхневих вод, яка розробляється для біологічних, гідроморфологічних, хімічних та фізико-хімічних показників. Слід відзначити, що у порівнянні з усіма попередніми моделями контролю якості поверхневих вод, які існували у пострадянському просторі саме цим передбачається підвищення ролі саме біологічної складової, розширення переліку біологічних показників, придатних для включення у систему інтегрованої оцінки якості поверхневих вод. Таким чином, стан біологічних об'єктів: макрофіти, безхребетні, риба тощо визначають екологічний статус об'єкта⁷². Хімічний статус відповідно оцінюється за наявністю та вмістом основних груп політантів, а саме важких металів (кадмій,

72 Методики гідрографічного та водогосподарського районування території України відповідно до вимог Водної Рамкової Директиви Європейського Союзу / В. В. Гребінь, В. Б. Мокін, В. А. Сташук, В. К. Хільчевський, М. В. Яцюк, О.В.Чунарьов, Є. М. Крижановський, В.С Бабчук, О. Є. Ярошевич К.: Інтерпрес ЛТД, 2013. – 55 с.

плюмбум, нікель, меркурій) та органічних сполук. Загалом, у відповідності до переліку забруднюючих речовин наразі віднесено 45. З цього переліку 33, це ті що визначені у Директиві 2008/105/ЄС про екологічні стандарти у сфері водної політики та 15 — Директивою 2013/39/ЄСЗ, яка вносить зміни до ВРД та Директиви 2008/105/ЄС про пріоритетні речовини [73].

У своїх попередніх наукових дослідженнях ми запропонували сформувані інтегровану оцінку на основі даних щодо біорізноманіття та чисельності макрофітів, ми підібрали оптимальний набір критеріїв та параметрів, які повністю забезпечують можливості реалізації ВРД ЄС на території Східної Європи та України зокрема [74, 75, 76]. Це дозволить переглянути повністю систему моніторингу якості води, яка існує на території України та сприятиме наближенню України до загальноєвропейської стратегії менеджменту та збереженню водних ресурсів, а також сприятиме вирішенню проблем транскордонного забруднення річкових артерій Європи.

Особливу роль у системі управління якістю поверхневих вод займає Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здійснення

73 Гопчак, І.В. Європейське законодавство у сфері захисту та управління водними ресурсами [Текст] / І.В. Гопчак, Т.О. Басюк // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : збірник тез доповідей Тринадцятої щорічної всеукраїнської наукової конференції, м. Суми, 17-18 квітня 2013 р. / Відп. за вип. О.М. Теліженко. — Суми : СумДУ, 2013. — С. 49-52.

74 Romanchuk L., Fedonyuk T., Pazych V., Fedonyuk R., Khant G., Petruk A. Assessment of the Stability of Aquatic Ecosystems Development on the Basis of Indicators of the Macrophytes Fluctuating Asymmetry. — Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 2018. —Vol. 4., № 11 (94). — P. 54–61.

75 Romanchuk L. D., Fedonyuk T. P. , Fedonyuk R. G. The model of landscape vegetation influence on the mass transfer processes. Biosystems Diversity. 2017. Vol. 25(3). P. 203–209

76 Fedonyuk T. P. , Fedonyuk R. G. Methodological aspects of evaluating the toxicologic effect on the macrophyte flora of the reservoirs of Ukrainian Polyssya . Scientific Achievement of Countries of Europe in the Field of Natural Science: collective monograph. Riga : Izdevnieciba «Baltia Publishing», 2018. P.118-132.

державного моніторингу вод» № 758 від 19 вересня 2018 р., у відповідності до якої визначено повноваження центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування тощо.

Нормотворчим блоком заходів слід вважати і Наказ Мінприроди «Про затвердження Типового положення про басейнові ради» від 26.01.2017 № 23; Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном» від 18 травня 2017 р. № 336 та Закон України «Про ратифікацію Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер» від 07 червня 2017 року, яка стала відправною точкою у порядку приведення басейнів річок України до стану сталого розвитку.

Об'єктами контролю у відповідності до європейської моделі управління водними ресурсами визначені річкові басейни, суббасейни, водогосподарські ділянки, поверхневі водні тіла (басейни малих річок). На території України нині у відповідності до гідрографічного районування території України виокремлено 9 районів річкових басейнів. Територіально, переважна частина річкових басейнів України є транскордонними, а імплементація Водної Рамкової Директиви ЄС забезпечить перешкоджання погіршенню якості водних об'єктів, сприятиме об'єднанню зусиль різних країн у досягненні «доброго» стану водних об'єктів. Водною Рамковою Директивою ставився план виконання цих завдань до 2015 року, однак на території України, реалізація цієї програми стала можливою лише після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 р., а практична реалізація фактично розпочата з кінця 2017 року.

Практика країн Європейського союзу показала, що найліпшою моделлю системи управління водними ресурсами та покращення якості води є розмежування території за басейновим принципом, який включає природні географічні, геоморфологічні та гідрологічні параметри регіонів, які повинні замінити адміністративні або політичні принципи управління водними ресурсами. Позитивні наслідки трансграничної співпраці показали свої результати на прикладі басейнів річок Маас, Шельде або Рейн. Наразі вони

служать зразками для налагодження співпраці та постановки спільних цілей послужили позитивним прикладом такого підходу, принципів налагодження співпраці та постановки спільних завдань поза кордонами держав-членів, або у випадку з Рейном навіть за межами території ЄС. Слід зауважити, що саме на території басейну р.Рейн був створений перший єврорегіон [77]. Наразі, Україна перейшла до етапу розробки Планів управління річковими басейнами, особливо для річок, території яких передбачають «стирання» адміністративних кордонів. Таким чином, політичні кордони у даному випадку набувають нових функцій – це не обмеження території, а взаємодоповнення, взаємодопомоги, поєднання різних концепцій та підходів до проблем та пошуку спільних рішень. Швейцарський географ Р.Ратті надав відповідну типологізацію функцій кордонів, де визначив, що «Кордони містять подвійну концепцію: одночасно вони можуть слугувати фактором, що розмежовує різні політичні конституційні системи, і у той же час чинником, що забезпечує синергію різних соціальних колективів»[78]

Транскордонним співробітництвом у галузі управління водними ресурсами ставиться низка цілей, серед яких ключовими на загальноєвропейському рівні є поліпшення водної екології, збереження унікальних і цінних екосистем, відновлення «доброго стану» джерел питного водопостачання, підтримка належного рівня якості місць для купання тощо. Усі ці вектори роботи мають бути спрямовані для кожного річкового басейну незалежно від розмірів, розміщення та інших умов. І якщо запровадження заходів щодо відновлення якості джерел питного водопостачання та джерел купання стосуються лише водних екосистем спеціального призначення, то питання охорони водних екосистем стосується

77 Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України. За ред. С. Максименка. – К.: Логос, 2000. – 171 с. – : с. 138 – 170.

78 Студеншков І. Транскордонне співробітництво та його місце у регіональному розвитку / І. Студеншков // Регіональна політика у країнах Східної Європи : Уроки для України / за ред. С. Максименка . К.: Логос , 2000. С. 138-167.

абсолютно усіх без виключення об'єктів і потребує концентрації уваги та зусиль на найвищому управлінському рівні.

Як уже зазначалося, принциповою різницею нових стандартів якості поверхневих вод у порівнянні з усіма існуючими у пострадянському просторі стандартами – це введення стандартів екологічної якості, які у поєднанні з гідроморфологічним та фізико-хімічним станом створюють загальну «картину» екологічної якості об'єкта. При цьому за еталон прийняті референційні умови, тобто умови незміненого (недоторканого) або незначного зміненого антропогенною діяльністю стану водного об'єкту.

Рис. 1. Принципи класифікації поверхневих вод з використанням коефіцієнтів екологічної якості води

Кінцева мета – «добрий» стан об'єкта, фактично буде досягнуто за умови сягання референційних умов стану водного об'єкта, тобто незміненого або в незначній мірі зміненого внаслідок антропогенної діяльності. Слід відзначити, що навіть незначні водні артерії України перебувають у стані посиленого антропогенного тиску внаслідок значного дефіциту водних ресурсів на 1 жителя України у порівнянні з провідними країнами Європи: Великобританією, Швецією, Францією, Німеччиною та іншими. Повернення водних об'єктів України за таких умов можливе лише

при проведенні низки природоохоронних заходів на які нині держава звертає мало уваги.

Саме тому, вимогою Євросоюзу є впровадження заходів щодо екологічного захисту та дотримання загального мінімального хімічного стандарту всіх поверхневих вод. Ключовими позиціями у даній вимозі є "хороший екологічний статус" і "хороший хімічний стан". Хороший екологічний статус визначається у Додатку V Водної Рамкової Директиви ЄС, і стосується підтримки сталого розвитку біологічної спільноти, належних гідрологічних та хімічних параметрів. Цілком очевидно, що створити єдиний стандарт якості біоти на території Європейського Союзу неможливо, через значні варіювання екологічних факторів, структури біорізноманіття тощо, тому за основу було визначено стан, який лише незначно відрізняється від того, який існує в умовах мінімального антропогенного впливу (референційних умов). Звісно така система потребує кропіткої роботи із встановлення на базі кожного водного об'єкту своєрідних індивідуальних хімічних або гідроморфологічних параметрів, стану біоти тощо, але проведення таких маніпуляцій неминуче зважаючи на ступінь екологічної мінливості та велику кількість параметрів, з якими треба займатися.

У той же час, на відміну від біотичного потенціалу екосистем, хороший хімічний статус визначається шляхом дотримання визначених на європейському рівні стандартів якості вмісту хімічних речовин у воді. Водна Рамкова Директива передбачає механізми постійного оновлення та уточнення стандартів якості води у відповідності до пріоритетів часу та простору. Звісно. такі заходи сприятимуть підвищенню безпеки водних об'єктів на території усієї Європи.

Систему біомоніторингу водних екосистем у відповідності до вимог ВРД ЄС можна уявити як систему станів їх біотичних компонентів, які включають показники біорізноманіття та стан макрофітів, безхребетних та риб. Показниками, що додатково відображають екологічний стан водних об'єктів окреслено гідроморфологічні та фізико-хімічні параметри. Проаналізувавши усі нормативні та нормотворчі матеріали можна запропонувати загальний алгоритм визначення екологічного стану масиву поверхневих вод у відповідності до ВРД ЄС (рис. 2).

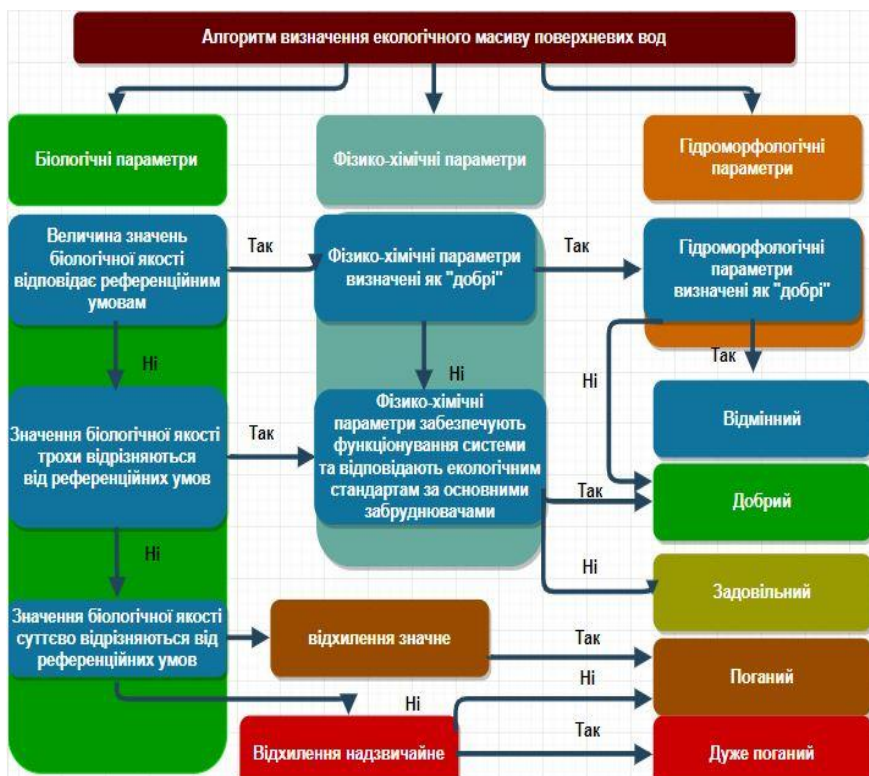

Рис. 2. Узагальнений алгоритм визначення екологічного стану масиву поверхневих вод у відповідності до ВРД ЄС

Він показує, що ключовими позиціями у даній системі моніторингу є стан біологічних компонентів, оскільки саме вони є кінцевими індикаторами фізико-хімічних та гідроморфологічних параметрів умов існування. Вони є центральними елементами, що дозволяють відносити екосистеми за екологічним станом од певної категорії.

Порядок імплементації ВРД ЄС в Україні скеровується «Спільною стратегією впровадження». Цей стратегічний документ передбачає розробку порядку та розуміння постулатів ВРД, впровадження досвіду провідних європейських країн, розробку технічної документації щодо імплементації положень ВРД, яка

виключатиме збіги та дублювання у загальній стратегії дій та сприятиме впровадженню найвагоміших європейських напрацювань та практик.

У Європейському Союзі окрім основного стратегічного документа – Водної Рамкової Директиви впроваджено ще низку законодавчих актів спрямованих на вирішення конкретних проблем якості води, на кшталт Директиви про очищення міських стічних вод та Директиви про нітрати, які спільно мають за мету вирішити проблеми евтрофікації та мікробного забруднення акваторій та їх нітратного забруднення. Особливе значення має Директива про промислові викиди, яка регламентує питання надходження у навколишнє середовище хімічних речовин тощо.

Два десятиліття водної політики та законодавства ЄС змінили ситуацію. Змінилася тенденція до постійного зниження якості води. Якість води в Європі покращилася. Поступово зростає дотримання цілей Рамкової Водної Директиви. Хоча в ряді держав-членів були вжиті правильні політичні заходи та зроблено ряд фінансових інвестицій, у багатьох басейнах річок покращення якості води все ще займе певний час. Хоча переважна більшість підземних водних об'єктів досягли хорошого статусу, менше половини поверхневих водних об'єктів мають хороший статус, хоча деякі індивідуальні основні тенденції є більш позитивними. Різні фонди ЄС продовжуватимуть підтримувати ці зусилля з впровадження. Шлях до повної відповідності цілям водного законодавства ЄС до кінця третього циклу (у 2027 році) зараз дуже складний. Звітність показує, що, хоча подальші заходи будуть вжиті до 2021 року, багато інших будуть потрібні після 2021 року.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В ЄС

У країнах Європейського Союзу (ЄС) виробництво органічної продукції регламентується Постановами Європейського Союзу щодо органічного виробництва: Постановою Ради ЄС №834/2007 (попередній варіант №2092/91) та Постановами Комісії ЄС №889/2008 і №1235/2008. Згідно Постанови Ради ЄС №834/2007 [17] органічне виробництво – це цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики щодо збереження довкілля, рівня біологічного розмаїття, природних ресурсів, застосування високотехнологічних стандартів належного утримання тварин та спосіб виробництва, що відповідає вимогам до продукції, виготовлення якої передбачає використання речовин та процесів природного походження⁷⁹.

Сфера органічного виробництва охоплює не лише сільськогосподарську галузь, а також заготівлю продукції, що збирається в лісах, отримується в результаті бджільництва та аквакультури. В наш час розвиток органічного сільського господарства є дуже важливий для суспільства в цілому, адже цей вид сільськогосподарської діяльності дає можливість виробляти екологічно безпечні продукти харчування та зменшити негативний антропогенний вплив на довкілля⁸⁰.

Майже чверть населення (113 млн. чол.) країн-членів ЄС проживає на сільських територіях, які займають близько 52% від

⁷⁹ Постанова Ради ЄС № 834/2007 від 28.06.2007 р. URL: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EU%20Reg_834_2007%20Organic%20Production_UA.pdf (дата звернення: 12.06.2018).

⁸⁰ Скрипчук П.М., Хомюк Н.Л. Нормативно-правова база у сфері оподаткування органічного землекористування. Інноваційна економіка. 2018. № 7-8 [76]. С. 78–85.

загальної площі Співтовариства⁸¹. Сільськогосподарський сектор Європейського Союзу стикається з демографічними проблемами, такими як дефіцит молодих фермерів, який підриває його довгострокову стійкість. Багато соціально-економічних чинників, таких як обмежений доступ до землі і кредитів, а також відсутність сільської інфраструктури, не сприяють заохоченню молоді до кар'єри в сільському господарстві. Тому ЄС надає різні форми підтримки і стимули для сприяння до залучення молодих людей до сільськогосподарського бізнесу, зокрема, в рамках реформованої Спільної аграрної політики (CAP) на 2014–2020 роки, яка ввела нові посилені заходи для заохочення ведення бізнесу в сільському господарстві.

Відповідно до першого блоку CAP молоді фермери отримують 25 % надбавки до прямої допомоги, виділеної їх фермі протягом п'яти років в рамках проекту «Молодий фермер». Відповідно до другого блоку вони мають доступ до підтримки, яка фінансується за рахунок Європейського аграрного фонду сільського розвитку (EAFRD): початковий грант і різні заходи економічного, екологічного, інноваційного та інноваційного характеру, держави-члени можуть вибрати для включення до національних програм розвитку сільського місцевості. В кінці березня 2015 року Європейська Комісія та Європейський Інвестиційний Банк, які спільно розробляли фінансові інструменти для аграрного сектора, представили новий інструмент, призначений для полегшення доступу до кредитів сільськогосподарським товаровиробникам, включаючи молодих фермерів⁸².

⁸¹ Хомюк Н. Л. Опыт формирования политики развития сельских территорий в странах Европейского Союза. Икономиката на България и Европейския Съюз в глобалния свят. Мениджмънт, маркетинг и предприемачество, корпоративен контрол и развитие на бизнеса в България и ЕС [кол. моногр.]. София : Издателски комплекс УНСС, 2018. С. 344–357.

⁸² Augère-Granier M.-L. Supporting young farmers in the EU. URL: <https://epthinktank.eu/2015/06/19/supporting-young-farmers-in-the-eu/> (Last accessed: 17.04.2019).

Місія Генерального директорату з питань сільського господарства і розвитку сільських районів (DG AGRI) полягає в сприянні сталому розвитку сільського господарства в Європі і забезпеченні добробуту її сільських територій. DG AGRI розпоряджається асигнуваннями на суму 408,3 млрд. Євро (в поточних цінах) протягом 2014–2020 років. Дана організація також надає допомогу в питаннях, пов'язаних з розвитком сільських регіонів (IPARD). Крім того, DG AGRI бере участь в реалізації програми «Горизонт 2020» (Horizon 2020), яка займається дослідженнями та інноваціями в сфері поставок безпечної і високоякісної харчової продукції.

Згідно зі звітом Генерального директорату з питань сільського господарства і розвитку сільських районів (DG AGRI) у 2016 р.⁸³:

- Рівень зайнятості населення працездатного віку (від 15 до 64 років) збільшився з 62,5 % у 2011 році до 65 % в 2015 році (останній рік, за яким доступні дані);
- Викиди парникових газів в 2014 році склали трохи більше 516 млн. т в порівнянні з майже 522 млн. т в 2012 році;
- Площа земель під органічним виробництвом зросла з 5,6 % від сільськогосподарських угідь в 2012 році до 6,2 % в 2015 р.

В Європі знаходиться близько 23 % усіх органічних світових сільськогосподарських земель, а це 13,5 млн. га (ЄС – 12,1 млн. га). Найбільшою площею органічних земель володіє Іспанія (понад 2 млн. га), на другому місці – Італія (1,8 млн. га), на третьому – Франція (1,5 млн. га). Частка органічних сільськогосподарських земель в Європі становить 2,7 % від загальної площі сільськогосподарських земель та 6,7 % – в ЄС. В Європі (і світі) Ліхтенштейн має найбільшу частку органічних земель від загальної площі сільськогосподарських земель (37,7 %), на другому місці –

⁸³ European Commission. 2016 Annual Activity Report Directorate General for Agriculture and Rural Development. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/aar-agri-2016_en_2.pdf (Last accessed: 16.04.2019).

Австрія, країна, що має найбільшу частку органічних земель в ЄС (21,9 %) ⁸⁴.

За даними World of Organic Agriculture з більше ніж 170 країн, в яких практикується органічне сільське господарство, лише в меншій їх половині дана галузь регулюється на державному рівні. Наприклад, у 80 країнах органічний сектор регулюється державою, ще у 15 країнах діють національні стандарти, а в інших – будь-яке регулювання відсутнє. Серед основних чинників зростання органічного сектору слід відмітити державне регулювання, хоча і ріст органічного сільського господарства є ще і результатом ринкової політики. Як зазначає IFOAM, існують держави, в яких вплив державної політики та програм на зростання органічного сектору є вирішальним чинником прискорення цього зростання, наприклад, Туніс, Австрія, Чехія, штат Сиккім в Індії ⁸⁵.

The IFOAM (Organics International Action Group) розробила на основі досліджень державних політик та програм щодо органічного виробництва «Інструменти глобальної політики щодо державної підтримки» («Global Policy Toolkit on Public Support to Organic Agriculture») ⁸⁶, в яких запропонувала 25 заходів державної підтримки органічного сільського господарства, що можуть бути спрямовані на покращення попиту та пропозиції на органічні продукти. Проте не всі заходи можуть бути впроваджені через обмеженість державних ресурсів. Вибір тих чи інших заходів

⁸⁴ Прес-реліз: Європейський ринок органічної продукції зріс на понад 10%, а площі органічних земель досягли 13,5 млн. га в 2016. URL: https://ukraine.fibl.org/fileadmin/documents-ukraine/publications_presentations/Information_Note_2018.pdf (дата звернення: 15.03.2019).

⁸⁵ IFOAM. History and overview of public support to organic agriculture globally. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/chapter_3.pdf (Last accessed: 05.03.2019).

⁸⁶ IFOAM. Decision Aid for Organic Policy-Setting & Strategic Action Plans: Choosing Relevant Support Measures URL: https://pgs.ifoam.bio/policy_decision/questionnaire (Last accessed: 10.03.2019).

залежить від стадії розвитку органічного виробництва в тій чи іншій країні.

У таблиці 1 узагальнено заходи державної підтримки розвитку органічного виробництва у світі, в т.ч. в країнах-членах ЄС, за трьома групами: «push» заходи (проштовхування), «pull» заходи (залучення) та запобіжні заходи. Також у даній таблиці зазначено, в яких країнах застосовувались або застосовуються заходи державної підтримки розвитку органічного виробництва.

Таблиця 1

Заходи державної підтримки розвитку органічного виробництва у світі

	Заходи	Країни, в яких застосовуються
«Push» заходи (проштовхування)	Підтримка органічних досліджень	Куба, Нідерланди, Німеччина, Данія, Норвегія, Швейцарія, Угорщина, Туніс, Марокко, Єгипет, Саудівська Аравія, США, Канада, Південна Корея, Філіппіни, Аргентина, Бразилія, Колумбія, Шрі-Ланка, Індія, Китай...
	Підтримка у розробці та використанні органічних речовин	Франція, Німеччина, Мексика, Індія, Південна Корея, Бразилія, Філіппіни, Індія, Індонезія, Таїланд, Шрі-Ланка, Непал, Швеція, Німеччина, Кенія...
	Підтримка сертифікації	США, Данія, Чеська Республіка, Швейцарія, Сербія, Хорватія, Індонезія, Філіппіни, Індія, Лаос, Китай, Туніс, Мексика, Коста-Ріка...
	Підтримка професійного органічного навчання	Нідерланди, Данія, Австрія, Естонія, Німеччина, Іспанія, Швейцарія, Болгарія, Сербія, Австралія, Індія...
	Платежі за переобладнання та обслуговування виробництва	Данія, Австрія, Швейцарія, Франція, Болгарія, Швейцарія, Молдова, Туреччина, Південна Корея, Японія...
	Підтримка агроекологічної практики	Швейцарія, Австрія, Бельгія, Естонія, США, Канада, Південна Корея, Мексика, Колумбія, Японія...
	Податкові пільги для органічних операторів	Франція, США, Коста-Ріка, Норвегія...
	Підтримка інвестицій в органічне сільське господарство	Ірландія, Чеська Республіка, Нідерланди, Німеччина, Італія, Іспанія, Бельгія, Португалія, Кіпр, Канада, Туреччина, Швейцарія, Туніс, Китай...

Продовження таблиці 1

	Підтримка диверсифікації доходів сільськогосподарських підприємств та агротуризму	Чехія, Італія, Австрія, Франція, Індія, Туніс, США...
	Підтримка компаній для органічної обробки, розробки та просування органічних продуктів	Данія, Естонія, Фінляндія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Румунія, Іспанія, Кіпр, Чехія, Шотландія, Філіппіни, Таїланд...
	Проекти розвитку органічної мережі постачання	Німеччина, Австрія, Україна, Киргизстан, Філіппіни, Уганда, Туреччина, Непал, Індія...
	Органічне управління на державних землях	Данія, Німеччина, Італія, Канада, США, Швеція, Куба, Франція...
	Заборона агрохімічного використання в деяких районах	Данія, Чеська Республіка, Бельгія, Німеччина, Фіджі, Вірменія...
	Проведення органічних споживчих кампаній	Нідерланди, Кіпр, Данія, Туніс, Туреччина, Бразилія, Чеська Республіка, Австрія, Швейцарія, Корея, Канада, Саудівська Аравія...
«Pull» заходи (залучення)	Державні закупівлі	Італія, Іспанія, Франція, Швеція, Шотландія, Нідерланди, Бразилія, США...
	Підтримка внутрішньої торгівлі	Саудівська Аравія, Нідерланди, Італія, Франція, Хорватія, Непал, Філіппіни, Туніс, Аргентина, Індія, Туреччина, Тайвань...
	Розробка державного логотипу	Німеччина, Норвегія, Швейцарія, Індія, США, Японія, Туніс, Китай, Бразилія...
	Шкільне органічне садівництво	Франція, Коста-Ріка, Данія, Франція, Іспанія, Німеччина, Ірландія, Англія, США, Філіппіни...
	Підтримка експорту	Туніс, Марокко, США, Нідерланди, Данія, Уганда, Аргентина, Коста-Ріка, Китай, Індонезія, Непал...
	Органічні торгові угоди	Австралія, Швейцарія, Аргентина, Ізраїль, Канада, Коста-Ріка, США, Нова Зеландія, Індія, Туніс, Японія...

Продовження таблиці 1

запобіжні заходи	Підтримка національного виробництва та розповсюдження	США, Канада, Швейцарія, Італія, Франція, Чеська Республіка, Чилі, Домініканська Республіка, Еквадор, Перу...
	Підтримка розвитку органічних асоціацій	Австрія, Бельгія, Данія, Канада, Бразилія, Саудівська Аравія, Філіппіни...
	Створення органічної експертизи у державному секторі	США, Туреччина, Туніс, Франція, Мексика...
	Підтримка розвитку державних гарантій	Індія, Перу, Куба, Аргентина, Мексика, Колумбія, Болівія, Коста-Ріка, Бразилія, Філіппіни...
	Підтримка міського садівництва	Куба, США, Данія, Франція, Норвегія, Іспанія, Південна Корея...

Джерело: сформовано на основі⁸⁷

Усі форми державної підтримки органічного виробництва умовно можна поділити на дві групи – фінансову та нефінансову. На думку Андрусенко Н.В. до нефінансових форм державної підтримки слід віднести заходи держави, що забезпечують «правила гри» органічного сектору економіки, формують його інституційне середовище, забезпечують ефективне управління, створення відповідної інфраструктури⁸⁸. На нашу думку, до нефінансових форм державної підтримки слід ще віднести законодавчо-інституційну систему, яка слугує засобом впливу на реальний стан органічного виробництва (наприклад, закони, нормативні акти, угоди та ін.).

Відсутність чітких прозорих правил та процедур для органічних операторів та функціонуючих інституцій не дозволяє повноцінно функціонувати органічного сектору в Україні.

⁸⁷ IFOAM. Global Policy Toolkit on Public Support to Organic Agriculture. URL: <https://www.ifoam.bio/en/global-policy-toolkit-public-support-organic-agriculture> (Last accessed: 14.03.2019).

⁸⁸ Андрусенко Н.В. Формування ринку продукції органічного сільського господарства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Вінницький нац. агр. ун-т. Вінниця, 2014. с.182-183.

Неформальні інституції діють через морально-етичні цінності, переконання, табу, усталені звички, відображаючи загальний цивілізаційно-культурний рівень суспільства в цілому ⁸⁹. В ідеальному вимірі, формальні інституції створюються на основі існуючих неформальних, а неформальні, в свою чергу, виступають засобом реалізації та заміни формальних. До формальних інституцій аграрного сектора можуть бути віднесені: інституція власності; інституція державного регулювання; нормативно-правове забезпечення; інституції аграрного підприємництва; інституції аграрного ринку; інституція контрактів (угод); інституції економічної й соціальної інфраструктури на селі. До неформальних інституцій можуть бути віднесені селянські традиції, звичаї, моральні установки, стереотипи, психологічні особливості поведінки селян тощо⁹⁰.

Враховавши досвід країн світу, в тому числі країн-членів ЄС, було розроблено методичні підходи до формування фінансової державної підтримки органічних операторів, серед яких:

- підтримка сертифікації;
- платежі органічним операторам за наявні органічні площі земель або за перехід до органічного виробництва;
- пільгове оподаткування органічних операторів;
- підтримка інвестицій.

Підтримка сертифікації включає такі інструменти як:

- національна програма сертифікації, яка надає сертифікацію органічним операторам зі зниженими витратами;
- національна програма сертифікації, яка надає безкоштовну сертифікацію органічним операторам;
- субсидії на проведення приватної органічної сертифікації: відшкодування певного відсотку витрат на сертифікацію або відшкодування витрат на сертифікацію в залежності від площі.

⁸⁹ Гайдай Т.В. Вплив сучасної інституціональної теорії на розвиток економічної науки. Економічна теорія. 2004. № 2. С. 92–107.

⁹⁰ Основні пріоритети розвитку АПК України у контексті економічної, продовольчої та енергетичної безпеки країни / Під ред. Ю.О. Нестерчук. Умань: Видавець «Сочінський», 2014. Ч. 1. С. 30–31.

У США урядом фінансуються угоди третіх сторін по сертифікації (48 сертифікаційних органів всередині США і 32 за межами США), а також надаються субсидії виробникам (до \$ 750 в рік на покриття витрат по сертифікації, органічному страхуванню врожаїв та грантів на охорону природи)⁹¹. Уряд Філіппін відшкодовує 100 % вартості проведеної органічної сертифікації на термін до трьох років. В Тунісі уряд відшкодовує лише 70 % вартості сертифікації на період від 5 до 7 років. У Данії державна система сертифікації забезпечує безкоштовну сертифікацію всіх органічних операторів⁹².

Платежі органічним операторам за наявні органічні площі земель або за перехід на органічне виробництво включають в себе:

- багаторічні виплати органічним операторам за наявні органічні площі земель;
- платежі за перехід на органічне виробництво;
- субсидії на проведення агроекологічних заходів: на підтримку зникаючих видів тварин або рослин та зменшення використання хімічних добрив.

У більшості країн Європейського Союзу органічне сільське господарство підтримується агроекологічними заходами, які компенсують фермерам втрати (або недоотримані вигоди), які пов'язані з виробництвом, створені більш дбайливим сільським господарством, яке приділяє більше уваги захисту довкілля та добробуту сільськогосподарських тварин⁹³.

У провінції Квебек (Канада) діє програма надання субсидій для підтримки переходу на органічне землеробство. Це одноразова

⁹¹ Accessing Premium Markets: Australian Organics Discussions with industry on implementing the Australian Government Agricultural Competitiveness Policy URL: <http://www.agriculture.gov.au/SiteCollectionDocuments/organics-discussion-paper.pdf> (Last accessed: 12.03.2019).

⁹² IFOAM. Policy Summary: Government Support for Organic Certification. URL: www.ifoam.bio/en/global-policy-toolkit-public-support-organic-agriculture (Last accessed: 12.03.2019).

⁹³ Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства / Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія), Біоінститут (Чеська Республіка). Київ. 2013. С. 14.

виплата з максимальною сумою 13 000 євро на ферму, яка залежить від виду діяльності і коливається в межах від 16 доларів за гектар для пасовищ до 1600 євро за гектар для виробництва овочів та фруктів⁹⁴.

Пільгове оподаткування органічних операторів слід розглядати як:

- надання пільг при сплаті податку на прибуток (фіксована сума податкового кредиту або включення до податкового кредиту певних витрат);

- звільнення від сплати податку на нерухомість або часткова його сплата;

- надання податкових відпусток (звільнення від сплати податку на прибуток або податку на нерухомість);

- регулювання за допомогою митних тарифів (зменшення ввізного мита на імпорتنі органічні товари або зменшення вивізного експортного мита на органічні товари).

Слід відмітити, що однією з переваг надання податкових пільг є те, що держава не витрачає реальних коштів на підтримку органічних операторів. Адже уряду іноді простіше затвердити надання податкових пільг для органічних операторів, ніж закріпити в бюджеті витрати на розвиток органічного сільського господарства. Хоча і держава через такий підхід до надання державної підтримки недоодержує частину податкових надходжень у бюджет.

У Франції стягується органічний податок (*organic tax*) з компаній, товарооборот яких перевищує 760 000 євро. Ставка податку 0,16 % від річного обороту. При визначенні податкового доходу органічний податок підлягає вирахуванню в тому році, в якому він сплачувався⁹⁵.

⁹⁴ IFOAM. Policy Summary: Area-Based Payments To Organic Producers. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/ps-18_area-based_payments.pdf (Last accessed: 13.03.2019).

⁹⁵ France Tax Guide 2015/16. URL: <http://www.pkf.com/media/10025988/france-tax-guide-2015-16.pdf> (Last accessed: 17.03.2019).

Підтримка первинного органічного сектору в Нідерландах є мінімальною. Єдиною можливою наявною субсидією для фермерів є цільова допомога для часткового відшкодування витрат на сертифікацію та інспектування (до 650 євро на рік на 1 господарство). Однак органічні фермери мають доступ до спеціальних пільг щодо оподаткування та фінансування, які підтримує уряд, в т.ч. «зелені» позики з нижчою ставкою кредитування та інші заходи, наприклад, можливість виключати інвестиції з суми оподаткованого доходу⁹⁶.

Підтримка інвестицій проявляється в наданні:

- субсидій на перехід на органічне виробництво та ведення органічного сільського господарства;
- кредитів зі зниженими процентними ставками;
- грантів для інвестицій в органічне виробництво та модернізацію обладнання.

Після того, як ЄС запровадив свою першу Агроекологічну програму (Постанова 2078/92), Франція стала найпершою країною-членом ЄС, яка впровадила схему підтримки органічного сільського господарства в 1993 році. Завдяки регіональній структурі сільськогосподарської політики у Франції в різних регіонах впроваджуються різні заходи і види підтримки. Раніше у Франції надавався пріоритет підтримці переходу на органічне виробництво, таким чином, органічні фермери отримували субсидії лише протягом перехідного періоду (максимум 5 років). Однак протягом періоду дії програми деякі французькі регіони (наприклад, Бретань, Іль-де-Франс та Пікардія) скористались новою можливістю здійснення платежів для підтримки, які виплачуються новоствореним органічним господарствам. У доповнення до субсидій фермери можуть також звертатись за податковим кредитом, проте його не можна отримати одночасно з виплатами на підтримку ведення органічного сільського господарства. Також у деяких регіонах Франції можна отримати субсидії для компенсації

⁹⁶ Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства / Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія), Біоінститут (Чеська Республіка). Київ. 2013. С. 44.

витрат на сертифікацію та інспектування, і знову її сума залежить від регіону⁹⁷. В Туреччині органічні фермери можуть отримувати кредити зі зниженням процентної ставки на 50 %. В Ірландії діє схема надання гранту для розвитку органічного сектора, максимальний розмір якого становить 60000 євро для одного оператора⁹⁸.

Однак будь-яка країна не може реалізувати всі перелічені заходи одночасно, тому необхідно зробити правильний вибір у комбінації їх. В першу чергу, необхідно здійснити поглиблений аналіз розвитку органічного сектору та аграрної політики в державі та визначити цілі трансформації даної галузі. Тому Україна, де державна підтримка органічних операторів перебуває на ранніх стадіях, може багато чому навчитись на досвіді інших країн світу та країн-членів ЄС щодо можливостей і інструментів фінансової підтримки органічної сфери та виробити механізм співробітництва між державними і місцевими органами влади, приватними, громадськими та іншими організаціями.

*Шукалович В.Ф., к.е.н., доцент
Житомирський національний агроекологічний університет*

ОРГАНІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОСНОВНІ ТРЕНДИ ТА АКТУАЛЬНІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Органічне виробництво являє собою виробничу систему, яка ґрунтується на значній кількості завдань, принципів та загальних

⁹⁷ Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства / Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія), БіоІнститут (Чеська Республіка). Київ. 2013. С. 52.

⁹⁸ IFOAM. Policy Summary: Government Support For Organic Farm Investment Overview. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/ps-12_government_support_for_organic_farm_investment.pdf (Last accessed: 17.03.2019).

практик, розроблених з метою мінімізації людського впливу на навколишнє середовище з одночасним забезпеченням експлуатації сільськогосподарських систем в якомога природніший спосіб. Типова практика органічного виробництва включає в себе широке застосування сівозміни, як беззаперечного атрибуту ефективного використання наявних ресурсів, серйозні обмеження на хімічно синтезовані пестициди, мінеральні добрива, антибіотики, харчові та технологічні добавки тощо. Важливими елементами побудови органічного сільськогосподарського бізнесу є повна відмова від генетично модифікованих організмів, надання переваги наявним на підприємстві власним ресурсам, таким як гній та корми власного виробництва, вибору сортів рослин та видів тварин резистентних до хвороб та адаптованих до місцевих умов.

Водночас, органічне сільськогосподарське виробництво є частиною набагато більшої та комплексної системи в межах ланцюга вартості, що включає в себе виробництво харчових продуктів, дистрибуцію та роздрібну торгівлю і, насамкінець, споживачів. Таким чином, споживач, кожного разу купуючи органічний продукт, може бути впевнений в тому що він вироблений за чітко визначеними правилами, які направлені на збереження навколишнього середовища та дбайливого ставлення до тварин. Відтак, органічне виробництво, як феномен сучасного сільськогосподарського виробництва є явищем, що акумулює в собі вирішення багатьох проблем та суперечностей, що виникали в останні півстоліття в сфері виробничих відносин в країнах Європи, є достойною відповіддю на нові запити суспільства в умовах соціальних трансформацій та відповідних змін у суспільній думці, побудові економіки нового типу, орієнтованої на виклики 21 сторіччя.

Європа залишається лідером у запровадженні підтримки органічного сільського господарства. Багато європейських країн запровадили схеми субсидування органічних виробників впродовж перехідного періоду, а також інші програми фінансової підтримки на регіональному та національному рівні з 1987 по 1993 роки. Завдяки внесенню в законодавство поняття «органічне сільське господарство» (Регламент ЄС №2078/92), стало можливим

включити органічне сільське господарство в систему програм захисту навколишнього середовища та інші програми, що стосуються сільського розвитку. На даний момент в Європейському Союзі, Спільна Аграрна Політика залишається ключовим інструментом, який забезпечує розвиток органічних підприємств. За тривалий час існування САП ЄС, інструменти підтримки органічного сектору розповсюдилась практично на всі зони відповідальності політики, зокрема, такі як наукові дослідження, розвиток ринку, популяризація в суспільстві, тощо. До середини 1990-х, диверсифікований пул заходів підтримки розпочав розростатися до більш широкого кола стратегій, таких як регіональні чи національні плани дій.

Розвиток супроводжувався і протягом наступних 20 років, але вже на національному та регіональному рівнях, коли в локальні програми розвитку уряди та регіональні органи влади включали в той чи інший спосіб органічне сільське господарство через його прийнятність в якості вирішення проблем сталого розвитку. В той же час, спостерігалось зростання потенціалу органічного сектору відстоювати та лобіювати власні інтереси перед урядами країн.

В 2017 році, європейський продовольчий органічний ринок та сільськогосподарський сектор продовжили обопільне зростання. Дані 2017 року показують, що європейський ринок органічної продукції суттєво збільшився та досягнув рівня 37,3 млрд євро, зростаючи при цьому щорічно на 10% протягом останніх 17 років. Водночас, органічний сектор зустрівся з цілим рядом проблем, основною з яких є перевищення зростання темпів розміру ринку над темпами зростання сільськогосподарського виробництва. Визначальною подією, яка вплине на функціонування органічного сектору на наступні роки, була публікація в травні 2018 року нових правил ЄС з органічного виробництва та маркування органічної продукції, а також внесення Європейською Комісією пропозицій до САП ЄС на період з 2021 по 2027 роки.

30 травня 2018 року, Європейський парламент та Рада Європи прийняли новий Регламент, що стосуються виробництва органічної продукції та її маркування. Він вступить в дію з 1 січня 2021 року. На даний час профільними асоціаціями, європейськими інституціями

та учасниками ринку ведеться робота над розробкою підзаконних актів, що розписують механізми та способи імплементації даного Регламенту. Це означає, що впродовж наступних 2 років будуть розроблені детальні правила для кожного з елементів ланцюга органічного ринку: фермерів, переробників, трейдерів та контролюючих органів.

Щодо новацій нового регулювання, то категорії продуктів, які можна буде сертифікувати визначено наступними групами:

- 1) живі та неперероблені сільськогосподарські продукти (тварини, включаючи аквакультуру, рослини, водорості та молюски, насіннєвий та репродуктивний матеріал, гриби.),
- 2) перероблені продукти та корми.

Новими для учасників ринку є положення Додатку I нового Регламенту, який вказує на перелік продуктів, які можна сертифікувати, однак не входять ні однієї з вищеперерахованих груп. Даний перелік включає специфічні види дріжджів, листя винограду, серцевину пальм, пагони хмелю, кокони шовкопряда, гуми природного походження, есенційні олії, корки для пляшок, бавовну, вовну тощо. Він також включає в себе морську сіль, як для харчових потреб так і для годівлі тварин, незважаючи на те, що вона не належить до продуктів живої природи. Кейтерінг та ресторанне господарство залишилися поза сферою регулювання даного Регламенту. Водночас на рівні національних та приватних стандартів залишена можливість включення даного сегменту в сферу регулювання.

В липні 2018 року, Європейська Комісія внесла свої пропозиції до САП ЄС на період з 2021 по 2027 роки. В цих пропозиціях підтверджується роль органіки в забезпеченні політики сталого розвитку. Наступна аграрна політика повинна це закріпити та надати стимули цьому через кращі фінансові інструменти підтримки фермерів, які постачають споживчі товари безпосередньо на ринок. З правильно визначеними механізмами мотивації та адекватним бюджетом в наступній САП, набагато більше фермерів зможуть зробити на багато більший внесок в збереження навколишнього середовища, вирішення проблеми зміни клімату та сільський розвиток після 2020 року.

Водночас, органічний рух очікують суттєві обмеження в рамках другого компонента САП - політики сільського розвитку, через який забезпечувався неймовірний обсяг субсидування фермерів під час переходу на стандарти органічного виробництва. Другий компонент буде посилено в інших напрямках і більше ніж 30% бюджету піде на кліматичні цілі та цілі пов'язані із захистом навколишнього середовища.

Запропоновані нові еко-схеми передбачають інші можливості щодо компенсації фермерам, які хочуть зробити більше для запобігання зміни клімату та захисту навколишнього середовища, використовуючи кошти першого компонента САП, які складають близько 2\3 бюджету спільної аграрної політики ЄС. Водночас, необхідно зазначити, що в програму САП ЄС не був внесений такий важливий елемент, як мінімальні розміри фінансування еко-схем, а також не ідентифіковано види сільськогосподарських практик та систем, які підлягають такій підтримці. Це буде основною темою для дискусій між Комісією та Парламентом ЄС на найближчий час.

Водночас, в 2017 році розвиток органічного сектору в Європі характеризувався двома трендами. З одного боку, ринок показав зростання понад 10% (10,5% в Європі, проти 10,9% в ЄС). З іншого боку, зростання площ під органікою продовжувало збільшуватись повільнішими темпами ніж зростання ринку органічної продукції. Хоча дана різниця була не настільки відчутна, як це мало місце на початку попередньої декади (початку 2010 р.). Тренд перевищення темпів зростання обсягів ринку над темпом зростання розмірів органічних сільськогосподарських угідь є характерним для декількох останніх років і формує важливу проблему на найближче десятиліття - неможливість забезпечити зростаючий попит споживачів продукцією власного походження. При цьому, відставання темпів зростання органічних площ не є лише єдиним індикатором подібного дисбалансу. Порівнюючи зростання органічних площ та обсягів роздрібної торгівлі, важливіше звернути увагу на показник використання цих площ, структури продукції рослинництва та тваринництва і, найважливіше, на виробничу собівартість. Відповідно до цих даних, рівні зростання більш інтенсивних галузей рослинництва, таких як овочівництво та

плодівництво, або молочне скотарство, зросли набагато більше ніж інші галузі.

Таблиця 1

Основні показники органічного сектору Європейського Союзу та Європи в 2017 р

Показник	Європа	ЄС
Органічні сільськогосподарські угіддя, млн. га	14,6	12,8
Зростання площі органічних сільськогосподарських угідь в 2016-2017 рр., млн. га	1,0	0,8
Частка органічних земель, %	2,9	7,2
Відносне зростання органічних площ в 2016–2017 рр, %	7,6	6,4
Площа під дикоросами, млн. га	18,0	14,7
Кількість виробників	397509	305394
Кількість переробників	71375	68164
Кількість імпортерів	5314	4585
Обсяги роздрібної торгівлі, млрд. євро	37,3	34,3
Споживання на душу населення, євро	47,0	67,0

Джерело: узагальнено на основі ⁹⁹

Це є свідченням того, що в країнах ЄС змінюється структура органічного сектора, багато в чому завдяки зростанню імпорту сировинних ресурсів органічної якості, в тому числі із України. Зокрема, що стосується зернових, то Україна конкурувала в даному сегменті з продукцією з Туреччини та Російської Федерації. Щодо наступної за обсягами площ групи культур – кормових, то під ними зайнято понад 2,2 млн. га. Конюшина, кукурудза на зелену масу та однорічні трави займали в цій структурі найбільшу частку. В 2017 році органічні овочі вирощувались на площі більшій ніж 170 тис. га в країнах Європи та 160 тис. га в країнах ЄС. Незважаючи на те, що дана група показала найвищий приріст площ, все рівно це було меншим за зростання, яке було характерне для 2008-2017рр.¹⁰⁰

⁹⁹ FIBL-AMI Survey 2019. – Режим доступу: www.fibl.org.ua.

¹⁰⁰ The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2019: Helga Willer and Julia Lernoud (Eds.)– Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick and IFOAM – Organics International, Bonn, February 2019.

З 440 тис. га в Європі та 390 тис. га в ЄС органічні бобові складають велику частину в загальній площі бобових культур (8,7% в Європі та 18,1% в ЄС). Однією з причин цього було зменшення посівних площ під конвенційними культурами, що спостерігалось досить тривалий час через доступність дешевих білковмісних культур таких, як соєві боби на світовому ринку. Потужне зростання площі під бобовими та висока частка саме органічних площ пов'язана з бажанням європейських фермерів підвищити родючість ґрунту та знизити залежність від імпортованих білковмісних культур.

Серед трендів в структурі багаторічних культур, необхідно відмітити зростання більше ніж в 3 рази площ під органічними виноградниками. Разом з оливками та горіхами вони склали близько 50% загальних площ органічних багаторічних насаджень. Необхідно відзначити, що крім сільськогосподарських угідь зросли і площі під територіями збору дикоросів до 14,7 млн. га

Статистичні дані галузі органічного тваринництва не дають повної картини змін, що відбуваються в даному секторі. Водночас, беручи до уваги всю наявну інформацію, можна зазначити що органічне тваринництво в ЄС розвивається найвищими темпами за всю історію існування сектору. В багатьох країнах ЄС органічне виробництво в тваринництві зосереджене в галузі скотарства (молочного та м'ясного) а також вівчарства. Зокрема, поголів'я у вказаних вище галузях складала відповідно - 4,4 млн. гол. ВРХ, 5,2 млн. овець, близько 1 млн. свиней та 50 млн. гол птиці. Менші кількості свиней та птиці частково пояснюються недостатнім обсягами сертифікованих кормів місцевого виробництва та проблемами із імпортом органічних кормів належної якості із-за кордону, великі інвестиції в організацію свинарських комплексів та приміщень для вирощування птиці, високі ціни на кінцеву продукцію галузі, яку споживачі собі не можуть дозволити. Частка органічної ВРХ та овець в структурі поголів'я є порівняно вищою, оскільки дані екстенсивні види тваринництва легше та швидше перевести на органічні стандарти виробництва. Водночас, не вся продукція таких виробників може бути продана на ринку за завищеними цінами.

Галузь органічного молочного скотарства показала найкращі тренди зростання в ЄС серед галузей органічного тваринництва. Починаючи з 2008 року це виробництво подвоїлось досягнувши 4,7 млн. тон (з них 4,4 млн. тон ЄС) та склало лише 3% від загальноєвропейських обсягів виробництва молока. Щодо структури операторів на ринку, то вона характеризувалась наступними показниками.

Таблиця 2

Органічні оператори в ЄС в 2017 р, од.

Група підприємств	Кількість, од.	Зростання порівняно із 2016р, %	Зростання порівняно із 2007 р
Виробники	305394	3,5%	54,8%
Переробники	68164	8,8%	106,3%
Імпортери	4585	15,3%	75,8%
Експортери	2666	30%	-

Джерело: узагальнено на основі ¹⁰¹

Динаміка розглянутих вище показників засвідчує загальний тренд до структурної зміни органічного сектору ЄС, шляхом зростання частки операторів, які виробляють продукцію із вищою доданою вартістю, а також операторів, що забезпечують цей процес через постачання сировини з інших країн, в тому числі із України. Подібний тренд буде зберігатися за попередніми оцінками ще протягом наступних 5 років, хоча вихід українських виробників на ринок готового продукту в 2018 році відбувся навіть для тваринницької продукції. На ринок Німеччини було поставлено пілотні партії органічного морозива в обсязі близько 80 т. Водночас ринки ЄС для кінцевого продукту залишаються закритими через постійно зростаючі вимоги щодо сертифікації таких підприємств та всього ланцюга постачання за різноманітними стандартами якості (зокрема за стандартами GMP, BRC тощо) та низьким рівнем розвитку технологій та організації виробництва на рівні сільськогосподарських підприємств, що вимагаються більшістю роздрібних мереж ЄС.

¹⁰¹ FIBL-AMI Survey 2019. – Режим доступу: www.fibl.org.ua.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Підписано до друку 10.05.2019. Формат 60х84 1/8.

Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Arial

Умовн. друк. арк. 31. Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.